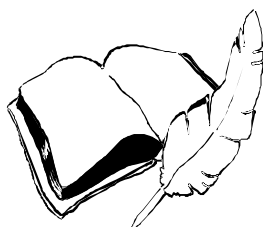

Низом ҚОСИМ

**МЕҲРУ
СЕҲРИ ШЕЪР**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2016**

ББК 83.3(2точик)+84 точик 7-5
Қ-83

Қ-83. Низом Қосим. **Меҳру сехри шеър.** Душанбе, Маориф, 2016. 336 саҳ.

Ин маҷмӯа шомили мақолаҳоест, ки Шоири халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ Низом Қосим дар тӯли беш аз сӣ сол навиштааст. Дар онҳо масъалаву мушкилиҳои ҳамаҷузӯи адабиёт, аз ҷумла забону баён ва шинохту таҳияи матн, баррасӣ шудаанд ва барои хонанда, баҳусус мактабиёну донишҷӯён, муфид хоҳанд буд.

ISBN 978-99947-1-311-0

© Маориф, 2016
Моликияти давлат

ЧОРЧЌЌИ ШОДОБ

Ҳар қадар ки аз кўҳ дуртар бишавӣ, ҳашамати он ҳамон қадар аёнтар мегардад. Бузургони адабиёти тоҷик ҳар яке чун кўҳ ё чун қуллаеанд, ки бо гузашти солҳову асрҳо бузургиву ҳашаматашон дар назари аҳли дунё то-рафт меафзояд.

Ҳаким Умари Хайём аз он ҷумла аст. Рубоиёти беназири ӯ асрҳост, ки монанди чорчўйи сабз мазраи дилхоро шодоб медорад ва шуҳрати шоирро афзунтар мекунад.

Боиси шодмонист, ки имрӯз шеъри кайҳонии Умари Хайём дастраси аҳли илму адаб ва доираи васеи адабиётдӯстон гардидааст. Дар ин кори хайр – омӯзишу пешкаши умум қардани рубоиёти беназир ҳиссаи олимони тоҷик низ кам нест. Чанде пеш боз ду маҳсули заҳмату кўшишҳои онон пешкаши хонандагон шуд. Нашриёти «Дониш» «Рубоиёт» (1983, тартибдиханда Мирзо Муллоаҳмадов) ва нашриёти «Ирфон» «Сад рубой» (1984, мураттиб Абдурахмон Абдуманнонов) ном маҷмӯаҳои осори шоири шаҳирро нашр қарданд. Ин ҷо сухан, асосан, аз хусуси маҷмӯаи аввал меравад.

Он 540 рубоиро фароҳам овардааст, ки зоҳиран қариб ҳама ба рўҳи беқарори шоир, дунёи пурнуру пуршўри ӯ созгору ҳамовоянд. Вале, чунон ки тартибдихандаи китоб ҳам зикр қардааст, то пайдо шудани нусхаи муътамадтарин ё дастнависи шоир масъалаи рубоӣҳои аслии Умари Хайём низ аз байн нахоҳад рафт.

Бештари рубоӣҳои китоби мазкур, ҳам аз лиҳози мазмун, ҳам аз ҷиҳати санъати баланди шеър ва ҳам аз назари фалсафаи бузургворона, бешубҳа, ба Умари Хайём мутааллиқанд. Барои чунин интиҳоб тартибдиханда, бешак, заҳмати зиёде ба ҳарч додааст. Бо вучуди ин, дар «Рубоиёт» ҷо-ҷо сатрҳои вомехӯранд, ки чун сангҳои ноҷои роҳи ҳамвор табиӣ касро нохуш месозанд.

Як қисми норасоихои китоб аз боиси ба назар ночизе – риоя нашудани вазн сар задааст. Аз ҷумла, дар баъзе мисраъҳои рубоихои 227, 298, 326, 332, 373, 460, 503, 539 вазн ҳалалдор гардидааст ва ғап дар сари он аст, ки тавасути дуруст кардани вазн метавон мазмуни аслии рубоихоро барқарор намуд. Масалан, дар ин рубой:

Аз ҳодисаи замон, з-оянда матарс.

В-аз ҳар ҷӣ расад, чу нест поянда, матарс.

Ин як дами нақдро ба ишрат бигзор,

В-аз рафта маяндешу зи оянда матарс.

Дар сари мисраи аввал бояд андеша кард. Дар он набояд «оянда» бошад, зеро, аввалан, вазн хароб мешавад, сониян, дар мисраи чорум низ қофия «оянда» аст. Маълум, ки дар адабиёти классикиамон, баробари мазмуну санъати баланд, вазну қофия талаботи ҳатмию суннати шеър ба ҳисоб мерафт. Ва шоиру донишманди муктадире чун Умари Хайём ҳаргиз ба он роҳ дода наметавонист, ки ҳалал ёфтани рукну суннатҳои аввалию азалие чун вазну қофия дар рубоихои бузургворонааш боиси озори хотири ёрон ва нуктагирии айбҷӯён бишавад. Дар ин асос, ба фикри мо, мисраи аввали рубоии ғавқ бояд чунин бошад:

Аз ҳодисаи замони зоянда матарс...

Умари Хайём дар рубоиёташ ба замони пурҳодисоташ бисёр ишораҳо дорад. Яъне, замон ҳар рӯз ҳодисае мезод, барои аҳли дил нохушиҳое падида меовард.

Мисраи мазкур дар китобҳои «Умари Хайём. Рубоиёт» (дар зери таҳрири Е. Бертельс, Москва, 1959), «Умари Хайём. Рубоиёт» (Душанбе, 1963) ва «100 рубой» (Душанбе, «Ирфон», 1984) ба шакли «Аз ҳодисаи замони ронанда матарс» омадааст, ки аз ҷиҳати вазн барҷо бошад ҳам, аз назари қофияи асл ва оҳангнокӣ номақбул менамояд.

Рубоии дигарро мебинем:

*Гар асти бароқ асту агар фирӯза,
Мағрур машав ба давлати даҳрӯза.
Аз қаҳри фалак ҳеч кас чон набурд,
Имрӯз сабӯ ишкату фардо – кӯза.*

Дар мисраи аввал чанд носаҳеҳӣ рафтааст. Манзур ибораи «аспи бароқ» аст, ки маънӣ надорад. Саҳеҳаш буроқ – асп аст ва дар ин ҷо Буроқ – номи аспе, ки тавассуташ Муҳаммад-пайғамбар ба олами улвӣ рафта буд. «Аспи буроқ», яъне «аспи асп» гуфтан низ бемаънист, аз ин рӯ, сатри мазкур дар шакли «Гар асп Буроқ асту агар Фирӯза» дуруст менамояд. Мантиқан «Фирӯза» низ бояд номи чизе бошад фавқулода, он гоҳ мантиқи таъкиди шоир барқарор мешавад, ки «аспат Буроқ ё Фирӯза бошад ҳам, бо ин давлати даҳрӯза мағрур машав!».

Мавриди назар мисраи сеюм низ ҳаст, ки вазнаш костааст. Агар онро ба шакли асл, яъне ба хуруфоти форсӣ бинависем, бозхонии дуруст мумкин мешавад:

Аз қаҳри фалак ҳеч касе чон набарад.

Ҳамзамон дар назар медорем, ки ҳиссаҷаи номуайянии «-е» дар хати форсӣ, махсусан, баъди садонокҳои син, шин, сод, зод хеле фиребо ва иштибоҳангез аст. Зеро саҳле шакли ҳарфро бедикқатона навиштан кофист, ки «кас» «касе» шавад ё баракс. Дар хусуси калимаи «набарад» бошад, ягон ҷойи шубҳа нест. Аввалан, навишти форсии онро ба ду шакл ҳам хондан мумкин, сониян, вазну оҳанги рубой, махсусан, ифодаи таъкидии «мағрур машав» тақозо мекунад, ки калимаи мазкур «набарад» хонда шавад.

Қоидаҳои тарзи баёнро ба назар нагирифтаан низ боиси баъзе носаҳеҳиҳо шудааст, масалан, дар ин рубой:

*Бархез, буто, биёр баҳри дили мо,
Ҳал кун ба ҷамоли ҳештан мушикили мо.
Як кӯза шароб, то ба ҳам нӯш кунем,
З-он пеш, ки кӯзаҳо кунанд аз гили мо.*

Мувофиқи табиату қоидаҳои забони тоҷикӣ, ҷумлаи якуми мисраи сеюм, ки мураккаби тобеъ аст, низ хабар талаб мекунад. Яъне, «Як кӯза шароб биёр, то ба ҳам нӯш кунем». Вале ба чунин тарзи ифода вазн имконият намедихад. Аз ин рӯ, ба фикри мо, рубоии мазкур дар яке аз нашрҳои донишмандони Эрон, ки дар шӯъбаи дастхатҳои Китобхонаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ маҳфуз аст, саҳеҳтар мебошад. Дар он нашр рубоии мазкур ба ин сурат омада:

*Бархез, буто, биёр барои дили мо,
Ҳал кун ба ҷамоли ҳештан мушикили мо,
Як кӯзаи май биёр, то нӯш кунем,
З-он пеш, ки кӯзаҳо кунанд аз гили мо.*

Қисмати зиёдтари ноқисҳои аз он сар задааст, ки танокуби сухан – яке аз хусусиятҳои барҷастаю ҷолиби рубоӣи Умари Хайём ва мантиқи одии баён на ҳамеша риоя шудааст. Ин, зоҳиран, аз тартибдиханда ҳам вобаста нест, зеро, шояд дар ҳамаи нусхаҳои, ки ўро дастрас буданд, рубоӣҳо ба ҳамин тарз омада бошанд. Бо вучуди ин, агар чунин ҷиҳатҳои муҳим аз назари эътибор дур намонд, тавассути муроҷиат ба доираи васеътари нашри рубоӣи шоир, яъне нусхаҳои бештар, ҳақиқатро, қадре бошад ҳам, барқарор кардан имконпазир мебуд.

*Мову маю маъшуқ дар ин кунчи хароб,
Фориғ зи умеди рафтани биму азоб.
Ҷону дилу ҷому ҷома дар раҳни шароб,
Озод зи хоку боду аз оташу об.*

Ин рубой дар китоби «Умари Хайём. Рубоиёт» (Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Сталинобод, 1955 ва 1963) чунин нашр шуда:

*Мову маю маъшук дар ин кунчи хароб,
Чону дилу чому чома дар раҳни шароб;
Фориғ зи умеди раҳмату бими азоб.
Озод зи хоқу бод в-аз оташу об.*

Аввалан, дар хусуси тартиби мисраъҳо. Мулоҳиза мекунем: шоир мегӯяд, ки онҳо – шоир, май ва маъшук дар кунчи харобе баҳам омадаанд. Баъди ин баёни чӣ бамавқеътар аст – «ҳолати зоҳир» ё «вазъи ботин», яъне, фикру хаёли онҳо? Мантиқан, баёни «ҳолати зоҳир», яъне, «чону дилу чому чома дар раҳни шароб». Сипас шоир «вазъи ботин», яъне фикру хаёли онлаҳзаинаашонро баён месозад:

*Фориғ зи умеди рафтану биму азоб,
(Фориғ зи умеди раҳмату бими азоб)
Озод зи хоқу боду аз оташу об.*

Кадоме аз ду шакли мисраи сеюм дуруст бошад? Чузъ-чузъ таҳлил мекунем: «Умеди рафтан»; оё ин ибора мазмунан ва мантиқан дуруст аст? Не, чунки ба «рафтан» умед лозим нест, «рафтан» ногузир аст. Пас ба чӣ метавон умед баст? Танҳо ба як чиз – ба «раҳмат». Қаҳрамони лирикии рубой боз аз «биму азоб» фориғ аст. Ин таркиб ҳам гӯё шаклану мантиқан нақсе надорад. Вале бенақс ҳам нест. Чаро? Ҷавоби ин суол суол аст: охират чӣ дорад? Биҳишту дӯзах, яъне, раҳмату азоб. Пас ҳини рафтан аҳли шарият дар чӣ фикр аст? Ё ба раҳмат умед дорад ё аз азоб бим. Яъне, бояд чунин бошад: умеди раҳмат ва бими азоб.

*Мову маю маъшук дар ин кунчи хароб,
Чону дилу чому чома дар раҳни шароб,*

Фориғ зи умеди раҳмату бими азоб,
Озод зи хоку боду аз оташу об.

Ҳар як рубоии Умари Хайём кони фикру эҳсос, тарабу андух, гиряву ханда аст. Вале образҳои асосие ҳастанд, ки ҳамаи онҳоро ба ҳам мепайванданд, алоқаманд месозанд, такмил медиҳанд. Кӯза, май, маъшук, пиёла, сабӯ аз он чумлаанд. Ҳар яке аз ин образҳо ҷовидона барпову барҷо мебошанд ва бояд чунин бимонад.

*Таркиби табоеъ чу ба коми ту дамест,
Рав, шод бизӣ, агарчи бар ту ситамест.
Бо аҳли хирад бош, ки асли тани ту
Гардеву насимеву шарореву дамест.*

Гӯё ҳама барҷост. Вале барои чӣ ду бор калимаи «дам» чун қофия омадааст? Шояд он ба маъноҳои гуногун истифода шудааст, охир, чӣ қадар маъно дорад ин калима – бод, нафас, лаҳза, садо, фиребу найранг... Не, ин ҷо сухан аз ҷаҳор унсур меравад, ки асли ҷаҳон аз онҳо таркиб ёфта: хок, бод, оташ, об. Аз рубоӣ меҷӯем онҳоро: хок – гард, бод – насим, оташ – шарор ва... Ку об? Шояд «дам» маънои обро ҳам дошта бошад? Мутаассифона, не. Ба ин маъно он танҳо дар таркиби «дам кашидан» (нӯшидан) дучор мешаваду халос. Пас шубҳае нест, ки «дам»-и дуҷум «нам» аст. Дар ин ҳол на ҷор унсур халалдор мешаваду на қофия вайрон.

Рубоии дигар:

*Бар чехраи гул насими наврӯз хуш аст,
Дар саҳни чаман рӯи дилафрӯз хуш аст.
Аз дай, ки ғузаит, ҳар чӣ гӯйӣ, хуш нест,
Хуш бошу зи дӣ мағӯ, ки имрӯз хуш аст.*

Бояд гуфт, ки бар чехраи гул насими наврӯз дидан шояд имконнопазир набошад, вале ифодаи ин маънӣ дар ки-

тобҳои «Рубоиёти Умари Хайёми Нишопурӣ» (Техрон, 1342), «Умари Хайём. Рубоиёт» (дар зери таҳрири Е. Бертелс, Москва, 1959) ва нашри соли 1955 саҳеҳтару дилрастар менамояд: «Бар чеҳраи гул шабнами наврӯз хуш аст». Сониян, калимаи «дай» дар рубоии мазкур чун тарошаест аз бом, ки ягон таносубе надорад. (Мутаассифона, дар нашри соли 1955 ҳар ду «дӣ» ҳам ба шакли «дай» омадаанд.) Лекин мисраи дуюм мутаносиб аст: «Хуш бошу зи дӣ мағӯ, ки имрӯз хуш аст». Дӣ, хуш ё нохуш, гузашт, ту аз имрӯз бигӯ. Яъне, мисраи сеюм мутаносибан бояд чунин бошад: «Аз дӣ, ки гузашт, ҳар чӣ гӯӣ, хуш нест».

Ҳангоми ба чоп тайёр кардани осори классикон ҷиҳатҳои зиёде ба назар гирифта мешаванд. Дар ин ҳисоб мавриди эътибор будани таносуби сухан низ хеле муҳим аст. Ба ин восита метавон бисёр носоҳеҳоро баргараф намуд. Дар «Рубоиёт»-и мавриди назари мо ҳам хатоҳое кам нестанд, ки сабабашон ба таносуби сухан эътибор надодан аст:

*Шодӣ маталаб, ки ҳосили умр дамest,
Ҳар зарра зи хоки Кайқубодеву Чамest.
Аҳволи ҷаҳону мулки гетӣ яксар
Хобеву ҳаёлеву фиребеву дамest.*

Боз ҳамон шубҳа: чаро як калима ду бор қофия шудааст? Дуруст аст, ки дар ин ҷо он маъноҳои гуногун дорад, лекин таносубро низ набояд фаромӯш кард. Пас таносуб бояд ҳуст. «Шодӣ маталаб» - мегӯяд шоир. Яъне, шодӣ маталаб, ки ҳосили умр, албатта, ғам аст! Ин ғалат дар нашри соли 1955 низ ҷой дорад. Дар он мисраи дуюм фарқ мекунад: «Ҳар зарра зи хок Кайқубодеву Чамest». Кадоме аз ин ду шакл дурусттар аст? Ҳар ду. Ҳам шаклан ва ҳам мазмунан. Акнун меёри дигар – кадоме аз ҷиҳати санъату фалсафа баландтар аст? 1. Ҳар зарра аз хоки Кайқубоду Чамҳост. 2. Ҳар зарраи хок як Кайқубод ё як Чам аст...

Аз назари мо, тарзи дуҷоми ифода баландтар ва ба
руҳи рубоӣи Умарӣ Хайём созгортар аст. Ба ёд биёред:

*Як қатраи об буд, бо дарё шуд,
Як зарраи хок бо замин якто шуд...*

Рубоӣи дигар:

*Дар корғаҳи кӯзагаре кардам рой,
Дар пояи чарх дидам **истода** ба пой.
Мекард далер кӯзаро даставу сар
Аз каллаи подшоҳу аз пойи гадоӣ.*

Баробари хондани ин мисраъҳо фикри кас дар сатри
дуҷум дармемонад: қаҳрамони лирикии рубоӣ дар корғаҳи
кӯзагаре киро дар пояи чарх дидааст? Дар ҳақиқат, дар ру-
боӣ ба ин суол ҷавоб нест. Калимаи «кӯзагар», ки дар
мисраи аввал омадааст, бешубҳа, ба мисраи сонӣ бевосита
даҳл надорад.

Дар китоби «Рубоӣи Хайём» (Техрон, 1332, 1339,
таҳияи донишманди маъруфи эронӣ Муҳаммадали
Фурӯғӣ) рубоӣи мазкур ин тавр омадааст:

*Дар корғаҳи кӯзагаре кардам рой,
Дар пояи чарх дидам **устод** бапой,
Мекард далер кӯзаро даставу сар
Аз каллаи подшоҳу аз дасти гадоӣ.*

Ин нусха аз ду ҷиҳат қобили қабул аст. Аввалан, ба
суоли боло ҷавоб медиҳад. Сониян, дар байти дуҷум тано-
суби сухан побарҷотар аст. Яъне, кӯзагар кӯзаро аз каллаи
подшоҳу дасти гадоӣ даставу сар мекард.

Боз чанд рубоиро аз ҷиҳати таносуби лафзу маънӣ аз
назар мегузаронем:

*Пире дидам ба хонаи хамморе,
Гуфтам: «Накунӣ зи рафтагон ахборе?»
Гуфто: «Май хӯр, ки ҳамчу мо бисёре
Рафтанду **яке** бознаёмад боре».*

Дар «Рубоиёти Хайём» (Техрон, 1932) ду мисраи охири ин рубой ба таври зайл омадааст:

*Гуфто: «Май хӯр, ки ҳамчу мо бисёре
Рафтанду **хабар** бознаёмад боре».*

Ин ҷо, ба фикри мо, бунёди таносуб мустаҳкамтар аст: шоир аз пир «ахбор» пурсидааст ва пир ҳам аз набудани «хабар» посух додааст.

Ё худ:

*...Ман дидам, агар надид ҳар беҳабаре,
Хоки падарон дар кафи ҳар кӯзагаре...*

Метавон гуфт, ки бунёди мисраи аввал бар калимаи «дидан» аст. «Ман дидам» - мегӯяд шоир. Пас магар калимаи «беҳабаре» дар рубой нобарҷо нест? Охир, шоир «ман хабар дорам» нагуфтааст! Аз ин рӯ, мисраи мазкур дар нашри соли 1955 аз лиҳози таносуби лафзӣ дуруст омадааст:

Ман дидам, агар надид ҳар бебасаре...

Чунон ки зикр шуд, бисёр норасоихоро сабаб баргардонидани матн ба алифбои имрӯзист. Чунин норасоихо дар нашри соли 1955 низ мавҷуд буданд («Пурмай нашавад косаи сар аз савдо...» ба ҷойи «Пур менашавад косаи сар аз савдо...») ва, мутаассифона, дар нашри нав ҳам роҳ ёфтаанд. Масалан:

*Май хӯр ҷамасола соғари молломол
В-аз сар бигуздор ҳарчи савдои муҳол...*

Мантиқан равшан аст, ки ба ҷойи «май хӯр» бояд «меҳӯр» бошад.

Боз як чизи ҷолиб: дар нашри соли 1955 акси саҳифаи аввали нусхаи қадимтарини рубоиёти Умари Хайём (соли китобаташ 1207) ҷоп шудааст ва аз он як рубоии машҳуро бе душворие хондан мумкин аст. Чунин аст мисраи аввали он:

Онон, ки қуҳан буванду онон, ки наванд...

Дар нашри нав ин мисраъ ба тарзи зерин омадааст (чун дар «Рубоиёти Хайём» (Техрон, 1932), ки ҳаргиз беҳтар нест):

Онҳо, ки қуҳан шуданду онҳо, ки наванд...

Суҳанро ба кӯтоҳӣ кашида, ҳаминро бояд гуфт, ки масъалаи ташҳиси рубоӣҳои аслии Умари Хайём қариб ҳалнопазир аст. Бо вучуди ин, аз баъзе рубоӣҳое, ки ба ӯ нисбат дода мешаванду аён рӯҳи хайёмона надоранд, сарфи назар кардан беҳтар менамояд. Чунки, ба шаҳодати хайёмшиносон, нусхаи қадимтарин, ки соли 1207 китобат шудааст, ҳамагӣ 252 рубоӣ дорад. Он нусха, ки бо гардиши фалак ҳоло моли Донишгоҳи Кембриҷ аст, бояд муътамадтарин ҳам бошад, зеро ҳамагӣ 84 сол пас аз вафоти шоир китобат шудааст.

1984

ФАРЗАНДИ МОСТ ШЕЪР...

*Фарзанди мост шеъру бад-он фахр мекунем,
З-он аблаҳон наем, ки фахр аз падар кунанд.*

Ин мисраъҳои саршори ифтихору ғурури шоирона ба Калими Кошонӣ мутааллиқанд, ки Шамсиддин Нуриддинов «Гули хуршед» ном мачмӯаи ашъорашро омодаи чоп намудааст. Тавассути он китоби хондани манзури мост, ки сайри гулистони суханаш фароғате дорад.

Вале бо таассуф мебояд гуфт, ки ба китоб норасоҳои фаровон роҳ ёфта, сифати чунин дастовези хубро коста-анд. Масалан, дар сафҳаи аввал ин байт омада:

*Дар ватани худ гуҳар обилае беш нест,
Кай ба Азизӣ расад Юсуфи нафрӯхта?!*

Мавриди назар калимаи «Азиз» аст ва зоҳиран хато ҳам нест, зеро лақаби Юсуфи Канъонист. Вале дар ҷойи дигар байти мазкурро ба ин тарз меҳонем, ки дар ин маврид ба як фикр набудани мураттиби китобро исбот мекунад:

*Дар ватани худ гуҳар обилае беш нест,
Кай ба Азизе, расад, Юсуфи нафрӯхта?*

Агар аз аломатҳои нобарҷойи китобатӣ бигзарем, дар ҳар ду маврид ҳам сухан аз азизию беқадрии гуҳару инсон меравад (ҳарчанд ишораи нозукеро ба подшоҳи Миср сарфи назар карда наметавонем) ва, беҳтар аст, ки калимаи мазкур ҳамин маъниро ифода кунад:

*Дар ватани худ гуҳар обилае беш нест,
Кай ба азизӣ расад Юсуфи нафрӯхта?*

Дарвоқеъ, дар ин сураат ҳам азизии Юсуф таъкид мешавад ва ҳам ба лақаби ӯ ишора, ки аини муддаост. Чунон ки дар байти зерини Шайх Саъдӣ:

*Чу Юсуф касе дар салоҳу тамиз
Ба чил сол бояд, ки гардад азиз.*

Норасоиҳои лафзу маънии китобро шарҳан ба ду қисм метавон ҷудо кард. Аввалан, норасоӣ, ки ислоҳашон чандон душвор нест, зеро, бешубҳа, аз бедикқатии мураттиб ё хатонависи котибони осори шоир сар задаанд.

Масалан:

*Духтари май аз канори майкашон яксӯ гирифт,
Пардае, к-аз кори мо бардошт, худ ҳар рӯ гирифт.
Базми ишрат, рӯиной аз қучо пайдо кунад,
К-оташ май рафту ҷонаш дуди танбоку гирифт.*

Муайян кардан мушкил нест, ки «ҳар» бояд «дар» ё «бар» бошад ва «ҷонаш» – «ҷояш». Вергули баъди калимаи «бардошт»-ро гузоштану вергули барзиёди мисраи сеюмро бардоштан низ ҳусни қироату фаҳми пораро меафзояд.

Қисми дигари норасоӣ мураккабтар ва барқарор кардани асли мақсад душвортар аст:

*Ҳама олам гадои нону нон ку?
Ба гайр аз қурси маҳ аз нон нишон ку?
Чунон пинҳон хӯранд аз сояи хеш,
Киро бошад ғами ҳамсояи хеш?*

Ба фикри мо, бунёди мисраи сеюм ҳам бар калимаи «нон» аст. Шоир манзараи қаҳтиро ба қалам додааст ва чунин хондану навиштан маъниро пурқувваттар мекунад, яъне, «Киро ғами ҳамсоя бошад, ки нонро ҳатто аз сояи худ пинҳон меҳӯранд!».

*Чу нон тинҳон хуранд аз сояи хеи,
Киро бошад ғами ҳамсояи хеи?*

Норасоихои зиёде гувоҳи онанд, ки мураттибони му-
туни классикӣ ғангоми рӯнависи матн тамоми ҳушу ёда-
шонро ба шакли зоҳирии ибораву калимаҳо равона меку-
нанд. Ҳол он ки, пеш аз ҳама, бояд мазмуну мантиқи байту
мисраъ ба эътибор гирифта шавад. Он вақт, хоҳу ноҳақ,
ибораю калима зоҳиран (ва мазмунан ҳам) дуруст рӯнавис
хоҳад шуд.

*Банд аз занҷир натвон кард дили ворастаро,
Метавонад зад ба олам пушти пойи бастаро.*

Вазни вайрони мисраи аввал бо забони ҳол меғӯяд, ки
асли матн дигар аст. Яъне, чунон бояд хонд, ки вазн
барқарор бишавад ва мазмун ҳосил. Шоир, бешубҳа, ба
озодадилон ишора дорад, ки банду занҷиру завлона, яъне,
бандагии зоҳир барояшон нописанд аст ва дар ҳамин ҳол
ҳам оламро пушти по мезананд. Пас, бояд ин тавр бошад:

*Банд аз занҷир натвон кард дилворастаро,
Метавонад зад ба олам пушти пойи бастаро.*

Ё худ дар байти зерин:

*Сурати зоҳир агар дар ҳусн бошад, офтоб,
Оварад торикӣ дили пай ба маънӣ бурдаро.*

Аз рӯйи ҳамон андешаҳое, ки нисбат ба сатрҳои боло
баён кардем, ин байт бояд чунин навишта шавад:

*Сурати зоҳир агар дар ҳусн бошад, офтоб
Оварад торикии дил пайбамаънибурдаро.*

Баъзан бедикқату ғалат хондан вазну мазмунро чунон хароб кардааст, ки чизе фаҳмидан душвор аст. Ба тарзе ки дар ин байт воқеъ шуда:

*Ошуфтагии зулфи ту рабт аз суханам бурд,
3-ин беиштар ин ришта, шӯрида саре дошт.*

Дар мисраи аввал зикр шудааст, ки ошуфтагӣ ё худ бесарии зулфи ёр сухани ошиқро бе сару сомон кардааст. Аз рӯйи ҳамин мазмуну образҳо вазну мазмуни мисраи сониро беғалат кардан мумкин аст:

*Ошуфтагии зулфи ту рабт аз суханам бурд,
3-ин беиштар ин риштаи шӯрида саре дошт.*

Ғайр аз ин, ба фикри мо, «бештар» бояд «пештар» бошад, ки пешоянди таркибии «3-ин» ҳам ба ин далолат мекунаду мазмуну мантиқи байт ҳам; яъне, «аз ин пештар суханам рабт дошт, акнун зулфи ошуфтаи ту онро барҳам зад».

Сабаби ғалати байти зерин ҳам он аст, ки мураттиб, ба мазмуну мантиқ аҳамият надода, аз пайи нуқат рафтааст:

*Нафас паяш чу хома сияҳ шуд зи дуди дил,
Саргарми иштиёқи ту ҳар ҷо, ки по гузошт.*

Ягона роҳи муайян кардани асли ғап боз ба асли хат – ба ҳуруфи форсӣ баргардондани матн аст. Акнун оҳистаю бомулоҳиза меҳонем: «нафас паяш». Чӣ маънӣ дорад он? Ҳеҷ. Пас, чӣ бояд хонд, ки маънии дилхоҳ ҳосил бишавад ва, дар айни ҳол, мувофиқату қаробати ҳуруфот боқӣ бионад? Агар бо чунин мулоҳиза, бо риояи мантиқу таноқули лугот, бо назардошти вожаи калидии мисраи дуюм – «по» байтро аз нав бихонем, мурод ҳосил мешавад:

*Нақиши паяш чу хома сияҳ шуд зи дуди дил,
Саргарми иштиёқи ту ҳар ҷо, ки по гузошт.*

Дарвоқеъ, хатоҳое, ки аз монандии тарзи навишти калимаҳо, омадани нуқоти нобарҷо ё афтидани нуқоти зарурӣ сар задаанд, боз ҳам дучор мешаванд.

Масалан, дар ин байт:

*Ашке, ки руҳат хона ба тӯфон намедихад,
Роҳаш ба хеш дидаи гирён намедихад.*

Шоир ғами бешумору ашки шашқатори хешро ба қалам додааст ва, табиист, ки ашки ӯ ба «руҳ»-и касе муносибате надорад. Бешубҳа, шакли дурусти ин калима «рахт» аст ва дар ин ҳолат мақсади шоир ҳам бо ҳама шаҳомат ҳувайдо мешавад:

*Ашке, ки рахти хона ба тӯфон намедихад,
Роҳаш ба хеш дидаи гирён намедихад.*

Байти дигарро меҳонем:

*Иксири сайри чашме хоки сияҳ кунад зар,
Ғайрат чу комил афтад, кас бенаво намонад.*

«Иксири сайри чашме». Ба чӣ маънист ин ибора? Аввалан, калимоташ миёни ҳам таносубе надоранд. Баъдан, хоки сияхро чӣ гуна зар мекарданд? Маҳз ҳамин ибора «хоки сияхро зар кардан» ва боз мисраи дуюм мадад мекунад, ки асли мақсад ҳосил бишавад. Ба фикри мо, ба ин тариқ аст мисраъ:

Иксири серчашмӣ хоки сияҳ кунад зар...

Манзури шоир ин аст, ки *серчаимӣ*, ё худ *чаими сер* (қаноату бениёзӣ) иксирест, ки хоки сияхро зар мекунад, яъне, касро бетамау бениёз мегардонад, ба мурод мерасонад.

*Дурӯғ аст ошноӣ, рӯшноӣ з-он макун бовар,
Сияҳ шуд рӯзгорам, то нигоҳи ошно дидам.*

Дар ин чо сухан аз мақоли халқии «ошноӣ рӯшноӣ» меравад ва бояд он дуруст, бо риояи мавқеи аломатҳои китобатӣ, навишта шавад.

Чунин норасоихоро боз ҳам метавон овард, вале, бо ҳамин иктифо карда, чанд нуктаи дигарро хотирнишон месозем. Чунон ки зикр шуд, Калим, агарчи дар дарбор мезист, рӯзгори дилчамъонае надошт. Ба гуфти худӣ шоир, касе набудааст, ки некроҳи ӯ бошад:

*Он ки захме аз забони ӯ нахӯрдам, савсан аст
В-он ки бар чашмам надӯзад чаими бадбин, сӯзан аст.*

Аз ин рӯ, ба ақидаи муҳаққикон, Калим дар охири умр ба Кашмир меравад ва боқии зиндагиашро дар он чо ба сар мебарад. Аҳли таҳқиқ дар ин масъала ба ду фикранд. Шиблии Нуъмонӣ сабаби муқими Кашмир шудани Калимро дар назаррабоии ин кишвар ва мафтун шудани шоир ба хусни он медонад. Ба шаҳодати мураттиби китоби «Гули хуршед», Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ ин тавр овардааст: «Дар охир кӯфте ба ҳам расонида, моҳиёна ба чихати ӯ муайян карда, дар он чо фавт намуд».

Вале, ба фикри мо, шароити таърихӣ даврро ба назар нагирифтани номумкин аст. Тавре ки маълум аст, дар замони ҳукумати Шохичаҳон Мирзо Аҳсануллоҳи Зуфархон сӯбадори (волии) Кашмир буд. Ӯ марди ободияндешу шоирпарваре буда, худ ҳам бо таҳаллуси Аҳсан шеър мегуфтааст ва девон ҳам доштааст. Чунон ки муҳаққиқи

адабиёти форсизабони Ҳиндустон Абдуллоҷон Ғаффоров овардааст, муаллифи «Сухуфи Иброҳим» Иброҳималихони Ҳалил чунин зикр мекунад: «Баъди Абдурраҳими хони хонон дар карамгустарӣ ва қадршиносии арбоби камол назири ӯ барнахоста. Бисёре аз ҳунармандон ба шунидани овозаи ҷудаш аз Эрон рӯйи таваҷҷуҳ ба Ҳиндустон гузоштанд». Дар ҳақиқат, дар замони сӯбадории Зуфархон дар Кашмир доираи намоёни адабӣ гирд омада буд, ки шоирони машхуре, чун Соиби Табретӣ, Ғании Кашмирӣ, Қудсии Машҳадӣ, Салими Техронӣ, аҳли он буданд. Аксари онҳо ба созгории он муҳит ишораҳо ҳам доранд. Соиб ҳатто ба ин тарз гуфтааст:

Сайри мулки Ҳинд Соибро баландовоза кард.

Ё худ:

*Киро дорем мо ғайр аз Зуфархон дар ҷаҳон, Соиб,
Ниҳоли орзуи мо дар ин ҷо пар бурун орад.*

Ҷиҳати дигаре, ки Калимро дилбастаи Кашмир намулдааст, бешубҳа, муҳити солими адабӣ, дӯстхоҳиву дӯстдории миёни шоирони он будааст. Оид ба сабаби озими Кашмир шудани Калим навиштаи муаллифи тазкираи «Асрор-ул-аҳёр» («Таърихи Ҳасан») низ ҷолиби диққат ва қобили қабул аст: «...охири умр барои назм кардани шоҳномаи шоҳони ҷағатоия ба Кашмир фиристоданд ва, дар ин ҷо расида, баъди чанд гоҳ аз ҷаҳон даргузашт ва дар мазори шуаро маъво гирифт» (Аҳрор Мухторов. «Дурдонаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганҷинаҳои Ҳиндустон», нашриёти «Ирфон», 1984, сах.198). Ин маълумот ҳам гуфтаҳои болоиро қувват медиҳад. Яъне, Калим маҳз ба хотири муҳити созгораш азми Кашмир карда; «назм кардани шоҳномаи шоҳони ҷағатоия» бошад, танҳо баҳонае буд барои ноил шудан ба ин мақсад. Вагар-

на, ба гуфти муаллифи тазкираи мазкур, дар «охири умр», ки пиру нотавон шуда буд, танҳо ба хотири назми рӯзгори шоҳон тарки манзил намекард.

Гумон меравад, ки бо ҳамин сабабҳо Калим, баъди мусофирати дуюмаш ба Ҳинд, рӯ ба Кашмир ниҳодааст. Ин кор, албатта, бояд бо маслиҳат ва сарпарастии Шоҳичаҳон сурат гирифта бошад, зеро Калим, бо вучуди назарбаландӣ ва ғурури шоириву инсонияш, шоири дарбор буд ва наметавонист ба ихтиёри худ онро тарк бикунад. Ба ин васила шоир аз ҳасудонаш, ки бо сарвари малика Нурчаҳонбегим – ҳамсари Нуруддини Чаҳонгир ва модарандари Шоҳичаҳон (дар «Мунтахаб-ут-таворих»-и Ҳакимхон, бино ба шаҳодати китоби мазкури Аҳрор Мухторов, Нурчаҳонбегим зани Шоҳичаҳон зикр шудааст) дар пайи озораш буданд, раҳо ёфтааст. Ҳамчун далели меҳру ихлоси Калим ба Кашмиру ҳокими он Зуфархон метавон байтҳои худӣ шоирро хотиррасон кард:

*Ҳарчанд газалгӯйиву мастӣ фани мо нест,
Чун тарҳи газал кард Зуфархон, чӣ тавон кард?*

Ва билохира:

*Фикри парвози гулистон дорад андар сар Калим,
Сози роҳи гулшани Кашмир сомон кардааст.*

Ҳамин мемонад, ки кори олимонадару пухтатарӣ таҳиякунандагони осори хондани шоирро хоҳон бошем.

1985

ЧАНД ХОРИ ЯК ДАСТАГУЛ

Тавассути китоби «Таронаҳои дилангез» (мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Худой Шарифов. Душанбе, «Ирфон», 1986) рубоиву дубайтиҳои Абӯсаиди Абулхайр, Бобо Тоҳири Урён, Бобо Афзали Кошонӣ ва Начмиддини Кубро мавриди мутолиа қарор мегиранд. Таронаҳои мунтахаб, ҳақиқатан ҳам, дилангезанд ва бо хати форсӣ ба чоп расиданашон имкон медиҳад, ки натаанҳо хонандагони Тоҷикистон, балки шеърдӯстони кишварҳои ҳамзабон низ аз ин китоб баҳраёб бошанд.

Мақсад аз ин сатрҳо, дар баробари изҳори шодмонӣ аз наشري чунин китоб, зикри норасоӣҳоест, ки ҳамоно ин ҷову он ҷо роҳ ёфтаанд.

Дар сафҳаи нахуст, ки барои осори Абӯсаиди Абулхайр ҷудо шудааст, ин рубоӣ омада:

*Ё раб, ту замонаро далеле бифирист,
Намрудонро паша чу тиле бифирист.
Фиръавнсифатон ҳама забардаст шуданд,
Мусову Исову руди Ниле бифирист.*

Дар вазни мисраъҳои сеюму чоруми рубоӣ сакта аст. Эҳтимол нахусткалимаи мисраи сеюм «фиръавнсифат» бошад. Дар он сурат вазн ҳам барҷо мешавад, маънӣ ҳам. Дар мисраи сонӣ вазни калимаи Исо сакта дорад ва мушкил он аст, ки агар Мӯсову Исоро бо вергул ҷудо кунем, ифодаву баёни шеърӣ ҳалалдор мешавад. Ин ҳама далолат мекунад, ки «Исо» - عيسى не, «асо» - عما, асои Мӯсо манзур аст. Мутаассифона, «с»-ҳои мухталифи ин ду вожа низ садди ғалатхонӣ шуда натавонистанд.

Аз мисраи сеюми рубоии зерин ҳам калимае афтода, вазнро вайрон кардааст:

*Аз чархи фалак гардиши яксон маталаб,
В-аз даври замона адлу эҳсон маталаб,
Рӯзе панҷ дар ҷаҳон хоҳӣ буд,
Озори дили ҳеч мусулмон маталаб.*

Азбаски дар матни хати форсӣ низ мисраи мазкур чунин аст, танҳо ба тахмин метавон калимаи афтодаро барқарор кард. Мувофиқи дархури ҳол агар калимаи «шаш» биафзоем, ҳам вазн дуруст мешавад ва ҳам матлаби шоир ҳосил. Яъне, «Рӯзе шашу панҷ дар ҷаҳон хоҳӣ буд».

Дар рубоии дигар ҳам айнӣ ин ҳол рух додааст:

*Машҳуду хафӣ (?) ғанчи дақёнусам,
Пайдову ниҳон чу шамъ дар фонусам...*

Ин ҷо ба тахмин эҳтиёҷ нест, чунки аз матни хати форсӣ шакли дурусти мисраъро меҳонем: «Машҳуду хафӣ чу ғанчи дақёнусам». Ҳаминро бояд илова кард, ки мутаносиби ин ва дархурди ҷумлаи тоҷикӣ таркиби «шамъ дар фонусам» бояд «шамъи дар фонӯсам» навишта шавад.

Калиди дари расоии мисраи охири рубоии дигар низ риояи вазн аст:

*Оре, ҷоно, дӯш ба бомат будам,
Гуфтӣ дузд аст, дузд набуд, ман будам.*

Аён аст, ки «буд»-и «набуд» дар асл набудааст, яъне: «Гуфтӣ: дузд аст, дузд на, ман будам!».

Рубоии дигарро меҳонем:

*Гуфтам: – Санамо, лоларухо, дилдоро,
Дар хоб намоӣ чехра боре моро.
Гуфто, ки равӣ ба хоб бе мо, в-он гаҳ,
Хоҳӣ, ки дигар ба хоб бинӣ моро.*

Аввалан, вазну мантиқ талаб мекунанд, ки «намой» «намой» навишта шавад. Сониян, чойи шубҳа аст, ки дар чор мисраъ ду бор як калима ба сифати қофия биёяд. Шояд дар мисраи чорум қофия «ёро» бошад, чунки дар хати дастанвиси ниёгон бо назардошти аксаран сарфи назар шудан ё тасодуфан афтодани нуктаҳои «ё», вожаҳои «мо» (ﻻ) ва «ё» (ﻻ) зоҳиран бисёр монанданд. Ба замми ин ҳама, агар ду вергули охири мисраи сеюмро соқит бикунем, матн комилан беғалат хоҳад шуд.

Барои гурез аз ғалатҳо ҳангоми баргардони матн бояд ду чиз ҳатман дар мадди назар бошад: мантиқ ва вазн. Агар яке ҳалал ёбад, шубҳае нахоҳад монд, ки матн хато баргардон шудааст.

Чунон ки дар ин рубоӣҳо:

*Эй дилбари мо, мабоиш бе дил бари мо,
Як дилбари мо беҳ, ки дусад дилбари мо...*

Дуруст аст, ки «дилбар» дар мисраи аввал ба ду шакл навишта мешавад, вале на ба он тартибе, ки сурат гирифтааст. Дар сурати мазкур мазмуни мисраъ ҳалал меёбад ё худ дилбар аз ин таманноӣ ошиқ саҳт меранҷад, зеро дилашро аз ӯ беҳ донистааст... Пас шояд ин тавр бошад: «Эй дил, бари мо мабоиш бе дилбари мо...» Дар мисраи дувум баръакс, «дилбар»-и сонӣ бояд ба шакли «дил бари» навишта шавад.

Ва:

*Дар баҳри яқин, ки дари таҳқиқ басест,
Гирдоб дар ӯ чу дому киштӣ нафасест,
Ҳар гӯш садафи ҳалқаи чашмест пуроб,
Ҳар мавҷ ишорае зи абруи касест.*

Мисраи аввал сакта дорад. Ба тақозои вазну мантиқ бояд чунин бошад: «Дар баҳри яқин, ки дори таҳқиқи ба-сест...». Сактаи вазни сатри сеюмро ҳам муайяну бартараф кардан душвор нест: «гӯш садафи ҳалқаи чашмест». Кадом гӯш? Сухан аз баҳр аст, пас таносуб ку? Дар асоси ин ан-дешаҳо асли мисраъ бояд ин хел баргардон мешуд: «Ҳар гӯши садаф (ё гӯшсадаф) ҳалқаи чашмест пуроб». Воқеан, садафи баҳри, ки ба гӯш монанд аст, ба ҳалқаи чашм ҳам шабоҳат дорад ва ба чашми пуроб ташбеҳ додани он бео-қибатии дунёро пурашку пуралам бозгӯ кардааст.

Ҳангоми баргардони рубоии дигар низ мазмун аз мад-ди назар афтодааст:

*Тарсанда аз онам, ки агар бар дастат
Ман кушта шавам, ки узри дастат хоҳад.*

Шубҳае нест, ки пайвандаки тобеи мисраи дувум бояд бандакҷонишини саволии «кӣ» бошад.

Дар рубоии зерин табдили як ҳарф чи коре карда:

*Гуфтам ки дилам. Гуфт: – Кабобе кам гир.
Гуфтам: – Чашмам, гуфт: Саробе кам гир,
Гуфтам: – Ҷонам. Гуфт, ки дар олами ишқ
Бисёр ҳароб аст, ҳаробӣ кам гир!*

Аз рӯйи мантиқи гуфтугузоре, ки дар байти дувум аст, «ҳаробӣ» ба «ҷонам» дахл дорад. Бинобар ин, ҷон, ки як-тост, бечора ва ҳароб (на «ҳаробӣ») аст, ба тақозо ва мута-носиби он дар мисраи сонӣ бояд «ҳаробе» навишта шавад. Яъне, дар олами ишқ, ки пур аз ҳароб аст, ҳаробе чӣ моҳи-ят дорад?!

Қисмати дигари китоб – таронаҳои Бобо Тоҳири Урён, тавре ки маълум аст ва мураттиб ҳам хотиррасон мекунад, ба шева таълиф шудааст. Бино бар ин, баргардони ин қисмат бояд душвортар бошад. Хушбахтона, мураттибро

даст додааст, ки таронаҳои равону шевои Бобо Тоҳирро харчи дилрас пешкаши хонанда намояд. Бо вучуди ин, чанд носаҳеҳӣ ба чашм расид.

Яке ин аст:

*Ба рӯйи дилбаре гар моиластам,
Мақун манъам, гирифтори диластам,
Худоро, сорбон оҳиста мерон,
Ки му во мондаӣ ин қофиластам.*

Аён аст, ки калимаҳои охири мисраъҳо (қофияҳову радиф) бояд ба шакли «моил астам», «дил астам», «қофиластам» биёянд. Мисраи чорум низ дар ин шаклаш саҳеҳ нест ва мебоист «Ки му вомондаи ин қофиластам» сабт мешуд.

Ё худ:

*Намедонам, ки розам во кӣ воҷам,
Ғами сӯзу гудозамро кӣ воҷам.
Чи воҷам, ҳар ки зуна бингара фош,
Дигар розу ниёзам во кӣ воҷам?*

Бо риояи мазмун ва қофияи солими дубайтӣ, ки як шарти асолати он аст, мисраи дуюмро ин тавр овардан мақбул аст: «Ғами сӯзу гудозам во кӣ воҷам?». Ин шакл аз он ҷиҳат ҳам бояд саҳеҳ бошад, ки «ғами сӯзу гудозамро кӣ гӯям» худ ғалат аст. Ғайр аз ин, агар дар назар бидорем, ки таронаҳои Бобо Тоҳири Урён даҳан ба даҳан паҳн шудаанд, дар нусхае ба тарзи фавқ таҳриф ёфтаниш боиси тааҷҷуб нест. Таронаи дигар:

*Гаҳе ҳамчун паланги тирхӯрда,
Гаҳе чун шер дар занҷир нолам.*

Дар ин байт зоҳиран ҳама чиз барҷост. Вале, чун дақиқтар бубинем, як чизро пай бурдан душвор нест.

«Ҳамчун паланги тирхӯрда» – омадааст дар мисраи аввал. Пас бояд ибораи сонӣ муносибу мутаносиби он «чун шери дар зиндон» бошад, зеро ҳар ду аъзои чидои як ҷумлаанд ва бояд дар як қолаб, ҳамшаклу мувофиқ биёянд.

Бобо Тоҳир таронае дорад бисёр машҳур бо нахуст мисраи «Диле дорам чу мурғи паршикаста». Дар китоби мавриди назар ба ҷойи «паршикаста» «пошикаста» омадааст, ки беҳтар нест. Пошикастагӣ кучосту паршикастагӣ кучо! Бахусус, дар он ҷое, ки мурғ асту ҳаёли парвоз...

Рубоии дигар низ хеле сари забонхост ва дар мисраи охири он – «Саҳар оям, мазораи баста бинам» – шояд «мағор» буда, чунки «мазор бастан» қобили қабул бошад ҳам, хеле содаву ношоирона аст.

Дар рубоиёти Бобо Афзал низ норасоихо роҳ ёфтаанд:

*Эй сӯхта аз доғи ҷудой моро,
Бинмуда тариқи бевафой моро,
Чун офияти кор ҷудой будаст,
Эй кош набудӣ ошноӣ моро.*

Маълум аст, ки ба назар нагирифтани қаробати навишти вожаҳову эҳтимоли афтодани нуктаҳои «қоф» ва «бо» сабаби ин ғалаткорӣ шуда, яъне, мутобиқи мантиқи матн огози кор ошноӣ будааст, «оқибати кор» – ҷудой.

Азбаски дастхат зери даст нест, метавон шаклҳои бе-нукси сатри «Он дил, ки зи меҳру кин бубрид, кучост?»-ро тахмин кард: «Он дил, ки зи меҳру кина бубрид, кучост?» ё «Он дил, ки зи кину меҳр бубрид, кучост?».

Дар мисраи «Аз шабнами ишқ хоки одам гул шуд» калимаи «гул» нобарҷост. Сухан аз «гил» (гили одам) меравад, ки вожаи «шабнам» ва мисраи сонӣ – «Сад фитнаву шӯр дар ҷаҳон ҳосил шуд» ба он далолат доранд.

Дар байти зерин бисёр равшан аст, ки ҳамсонии вожаҳои «нафс»-у «нафас» дар хати ниёгон ва сарфи назар шудани мантиқ вазну мазмунро ҳалалдор кардааст:

Акнун, ки асири нафаси нофармонам,
Дар олами боду хок саргардонам.

Дар саҳифаи 89 пайҳам овардани ду рубой, ки қари-
наи якдигар буданашон аён аст, зарурат надошт.

Ҳама чизе, ки зикр кардем, норасоӣҳое буданд ба зӯри
фаҳми хонанда ислоҳпазир. Вале чанд мисрае дучор ома-
данд, ки бе матни асл фаҳму даркашон имконнопазир аст:
«Гар адл кунӣ, бирачаҳонат хонанд», «Ё кард сабо шикку
дикке аз хуршед».

Калимаҳои ғалат, аз қабилӣ «гӯянд» ба ҷойи «гӯяд»,
«аёми» ба ҷойи «айёми», «ашк олуда» ба ҷойи «ашколуда»,
«аввал қадам» ба ҷойи «аввалқадам» ва ғайра, ҳатоҳое дар
матни форсӣ, аломатҳои нобарҷо ва ё афтода ҳам ҳусни
чунин китоби хубро коштаанд.

Умед мекунем, ки ғалатҳои зикршуда дар нашри навин
ислоҳ мешаванд ва китоби хондани таронаҳои рӯҳбахшу
дилангез ба дасти хонанда мерасад.

1986

РАВОН МАГЗАР ЗИ ҲАР САТРАШ ЧУ ХОМА...

Адабиёти ҳазорсолаи классикии тоҷику форс баҳри бекаронест, ки дуру гуҳарҳои бешумору пуркиматеро нухуфта дорад. Муҳаққиқони он, чун ғаввосони моҳиру ҷонфидо, дил ба дарё зада, пайваста баҳри мо, ташнагони харфу маънӣ, дурдонаҳои пурбаҳое пешкаш мекунанд.

Солҳои охир натанҳо китобҳои мукамалтаре аз осори бисёр шоирони номӣ ба табъ расид, балки маҷмӯаҳои аз шеърӣ шоирони дар доираи васеи хонандагон номаъруф низ пешкаши дӯстдорони адабиёт гардид. Ин, бешубҳа, хидмати бузургтар ва лоиқи сипосу қадрдониҳои фаровон аст.

Вале дар ин маврид як нуктаро, ки то ҳол танҳо нисбат ба маҳсулоти моддӣ истифода мешавад, набояд фаромӯш кард. Яъне, оё дар чараёни нашри осори классикони адабиётгамон баъзан миқдор бар сифат боло намегирад?

Мо ҳам тарафдори онем, ки асарҳои аҷлоди бузургамон ҳарчи бештар ба табъ бирасанд. Ҳама мехоҳад, ки «Шоҳнома»-ву «Маснавӣ» барин шоҳкориҳои адабиёти дунё рафи китоб ва дунёи ақлу дилашро рӯшан бидорад. Лекин мабодо ки аз пайи номгӯ шуда, гиromидошти воқеии номи бузургамонро фаромӯш бикунем.

Камоли Ҳуҷандӣ аз он зодагони барӯманди диёри мост, ки осораи то ҳол каму беш дастраси доираи васеи хонандагон буд. Толибилмон ханӯз дар мактаб бо ҳаёту эҷоди ӯ ошно шуда, тавассути ғазалҳои равону забони ширини модарӣ як умр дӯсташ медоранд.

Инак, мухлисони осори Камол соҳиби девони дучилдаи ғазалиёти ӯянд (*Камоли Ҳуҷандӣ. Девон (ибораи аз ду ҷилд). Ба ҷои тайёркунандагон: Шарифҷон Ҳусейнзода, Назира Қаҳҳорова, Саъдулло Асадуллоев. Муҳаррир Қутбӣ Қиром*).

«Марҳабо ба чаманистони ишқу умедҳо» – омадааст дар шиносномаи девон. Ва мо, муташаккир аз марҳамати мурат-

тибону ноширон, ба «чаманистони ишку умедҳо» ворид мешавем, то гулҳои сухани шоирро серӣ бибӯем ва низ бибинем, ки оё ин гулҳо бо дасти ҷӣ гулчине ва бо ҷӣ меҳру назокате дастабандиву пешкаши муштоқон шудаанд.

Бамаврид аст бигӯем, ки ҳар ду ҷилд ҳам саҳву хатоҳои гуногуну фаровон доранд. Агар ғалатхоро гурӯхбандӣ бикунем, гурӯҳи бузургтар аз ғалатҳое бармеояд, ки ба сабаби нодуруст рӯбардор кардани ҳуруфи форсӣ ва дар ин кор ба ҳисоб нагирифтани мантику суннатҳои шеър рух додаанд.

Воқеан, камбудии асосии кори бархе аз матншиносон, фирефтаи зоҳири матн шуда, ба умқи мазмун фуру нарафтан ва, маъниро сарфи назар карда, ҳуруфро китобат намудан аст. Ин, умуман, номақбул аст ва ҳангоме ки дар китобҳои нашри оммавӣ рух медиҳад, дучанд мақбул нест.

Хоча худ дархурди ин ҳол байте дорад, ки бидуни шубҳа натавона ба хонандагон, балки ба мурағтибону китбони ашъораш низ нигарондааст:

*Зи ҳар сатраи равон мағзар чу хома,
Ба ҳар ҳарфаи фуру раб чун сиёҳӣ.*

Маълум аст, ки хати ниёгонамон баъзе маҳдудиятҳо дорад. Вале агар ба умқи масъала фуру биравем, аён мешавад, ки ҳама он маҳдудиятҳо зоҳирианд ва аслан бар мантиқи устувор ва зехну фаросати инсонӣ асос ёфтаанд. Чанд мисол меорем, ки тасдиқи ин фикранд. Дар яке аз сафҳаҳои аввали ҷилди якум ин байт омадааст:

*Нақиббанди руҳат аз гояти ҳайронии хеш,
Ба тамоми маҳи рӯи ту наёрост ҳанӯз.*

Басо тааммулу андеша мебояд, ки ба асли байт бирасӣ. Яъне, ба ин шакл:

*Нақиббанди рухат аз гояти ҳайрони хеш
Ба тамоми маҳи рӯйи ту наорост ҳанӯз.*

Дар саҳифаи шашуми чилди аввал ин байтхоро меҳонем:

*Он кӣ дар дил ҳаваси рӯзи висол аст ўро,
Хоби хуш дар сар агар ҳаст, ҳаёл аст ўро...
Холи лабҳош ба хуни дили соҳибназарон,
Ташина аз ҷист, чу аз пеш зулол аст ўро...*

Агар пайвандаки «ки»-ро, ки дар шакли бандакҷонишини «кӣ» омадааст ва аломати вергули охири мисраи сеюмро, ки нолозим аст, сарфи назар бикунем, зоҳиран ин банд норасоие надорад. Вале, агар батакрор ва ботаҳаммул бихонем, дар фуруварди ҳар мисраъ дармемонему кашиши сунъии вазнро ҳис мекунем. Аз ин рӯ, ба фикри мо, ҷузъи дуюми радифи ин ғазал бояд ба шакли «варо» биёяд, ки ҳам вазнро комилтар мекунад ва ҳам оҳангро хушояндтар.

Ҳамин ғалат батакрор ва дурушттар содир шуда:

*Барпар аз ишқ ба боли малаке,
Ки ўро аҷнаҳа васфи малак аст.*

Лекин, гумон меравад, ки ин ҷо бояд на «ўро» бошад, на «варо», балки хитоби «барпар» муҳотаби «туро» тақозо дорад.

Байти дигарро аз назар мегузаронем:

*Бинам ҳамеша ҷашми ту бемору саргарон,
Инҳост шеваи мардуми бисёрхобро.*

Маъние бармеояд, ки «ҷашми ту бемору саргарон аст», лекин дар асл ин тавр нест. Ҷашм не, сар гарон мешавад.

Аз ин мавқеъ асли мисраи дуҷумро меёбем, ки «инҳо, яъне чашми бемору сари гарон, шеваи мардуми бисёрхобанд» (дар мисраи дуҷум «шеваи» не, бояд «шева» навишта шавад).

Дар баъзе байту мисраъҳо ба тақозои вазн асли матнро барқарор кардан мумкин аст. Масалан:

*Ёр бигзид бевафоиро,
Рафту бибурид ошноиро...
Гуфтамаш: Хоки раҳи туст, Камол,
Гуфт: Бигзор, худнамоиро!*

Ба шартӣ риояи вазн рӯшан аст, ки «бибурид» бояд «бубрид» ва «раҳи» бояд «роҳи» бошад. Зимнан вергулҳои дуҷум ва сеюми ин банд бемавқеъ ва дар роҳи дарки мазмун монеаҳои номатлубанд.

Мавриди зикр аст, ки дар ёфтани асли матн фақат ба вазну қофия ва мазмун таъя кардан кофӣ нест. Чунки дар шеъри классикии тоҷику форс ҳама чиз баҳри асолати суҳан хидмат мекунад. Яъне, нафақат риояи суннатҳои аввалӣ, балки дарки таносуби суҳан ҳам зарур аст.

*Чу мутриб ғами ӯ чанг зад ба домани ман,
Зи ғӯшмоли чафо нола мекунам чу рубоб.*

Ба тақозои вазн даррав метавонем мисраи якумро дуруст кунем: «Чу мутриби ғами ӯ чанг зад ба домани ман». Агар касе ба мантиқи таркиби «мутриби ғам» шубҳа кунад, бубинад, ки «рубоб аз ғӯшмол чи нолаҳо дорад».

Боз ҳам мантиқу таносуб ба ёрӣ мерасанд, ки байти зеринро низ дуруст бихонем:

*Сари кӯйи ту хуштар аст аз бихишт,
Зи ҳар рустой вилоят хуш аст.*

Албатта, аслан «рустой» не, «рустое»-ст. Агар «рустой» мебуд, шоир «вилоят» не, «вилоятӣ» мегуфт, ки тазоди айнии «рустой» мешуд.

Байти зерин ба таври ношинохтанӣ таҳриф шудааст:

*Ваъдаи куштани бидеҳ ба Камол,
Ҷони ман ваъдаи киро куштаст?!*

Чӣ мантиқе: «Ҷони ман ваъдаи киро куштаст?!»! Чӣ ваъдае буда, ки куштанпазир ва чӣ қоне буда, ки ваъдакуш? «Ваъдаи куштани» мегӯяд шоир дар мисраи аввал. Ин ҷо ҳам ифодаи номуайянист, ҳам шумора. Пас ҳамин оҳанг бояд дар мисраи сонӣ ҳам бошад. Яъне, «ваъдаи» – «ваъдае» ва «ҷони ман» муҳотаб асту бояд бо вергул чудо карда шавад. Дар он сурат ҳама латофату назокате, ки хосси сухани Камол аст, аён мегардад:

*Ваъдаи куштани бидеҳ ба Камол,
Ҷони ман, ваъдае киро куштаст?!*

Ин хато аз бедикқатии маҳз рух додааст. Вагарна маълум аст, ки «ваъдае» бо «ё» навишта мешавад ва онро «ваъдаи» хондан ҳеҷ мумкин нест. Агар дар дастхате дар шакли «ваъда» омада бошад, пас ғалати котиби беаҳтиёт ва ислоҳи ғаврии он вазифаи мураттибону муҳаррири нашри оммавист.

Агар муҳарриру мураттибон мантиқу маъниро ба назар мегирифтанд, ғалати зерин ҳам қобили рух додан набуд:

*Чун ҷашми сӯз нест даҳони ту дар ҳаёл,
Моро ҳамеша ҷашм бад-он дӯхтан беҳ аст.*

«Ҷашми сӯз»? Чи маънӣ дорад он ва, умуман, ин мисра? Барои дуруст хондани байт (агар аз мантиқу таносубу

пайванди образҳо ҳосил накунем) маҷбурем онро ба ҳуруфи асл баргардонем ва ба осонӣ биёбем, ки «сӯз нест»-у «сӯзанест» ба як шакл китобат мешаванд ва ҳамин зоҳирбинӣ мураттибону муҳарриро ба иштибоҳ андохтааст. Сониян, аён аст, ки калимаи «дӯхтан» ҳам ба ин далолат мекунад.

Давоми ғазали мазкур ҳам ғалатҳо дорад:

*Эй дил, ҳадиси дӯст беҳ аст аз дури Адан,
Ин нукта гӯш кун, ки аз дури Адан беҳ аст.*

Вазн бо забони ҳол мегӯяд, ки дар мисраи дуюм ба ҷойи «аз» бояд «зи» бошад. Ва агар дар нусхаи зер дасти мураттибон ба шакли аввалӣ омадааст, маънои онро надорад, ки бо ҳамон сурат, яъне ғалат пешкаши хонандагони нашри оммавии осори шоир бигардад. Мутаассифона, таассуроте ҳосил мешавад, ки онҳо маҳз ба ҳамин роҳ рафтаанд ва муҳаррири девон ҳам пайгири собитқадамашон аст.

*Камол хастадилу номуроду беҳосил,
Чӣ бошад, ар ба мурode расад зи давлати дӯст?*

«Камол ба мурode расад» – омадааст дар байт ва бармеояд, ки «хастадилу номуроду беҳосил» сифати ҳолати шоиранд. Бинобар ин, пайванди изофии ин ҷузъҳо зарур аст, яъне «*Камоли хастадилу номуроду беҳосил*».

Айни ин ҳолат дар байти зерин рух додааст:

*Нест мискине, ки бар бӯят чу уд,
Дӯд пайдо, сӯзи пинҳонеш нест.*

Яъне, тасҳеҳи чунини мисраи дуюм зарур аст: «*Дуди пайдо, сӯзи пинҳоне-ш нест*». Дар тақвияти мантиқи сатри дуюм меафзоем, ки «пинҳоне-ш» на, бояд «пинҳонӣ-ш»

бошад, чунки тазоди он – «пайдо» бе ифодаи номуайянист ва ҳамсон будани ин ду воҳиди шеъри шоиреро чун Хоча Камол набояд сода шумурд.

Мисраи дуюми байти зеринро:

*Саргузаште гуфтам аз дил, оташи ҷон шуъла зад,
Гарм шуд, ҳангома хоҳам бар сари афсона рафт.*

дар ин шакл овардан матлуб аст: «Гарм шуд ҳангома-хоҳам, бар сари афсона рафт».

Дар шеъри тоҷику форс таркибу иборот ва образҳое хастанд, ки дар давоми қарнҳо шакл гирифтаанд ва то ҳол бо паҳлуви тобишҳои гуногун истифода мешаванд. Онҳо чунон рехта, нишонрас ва суннативу одатӣ шудаанд, ки ҳалалнопазиранд ва тағйиришон кори қарнҳо ва ё қудратҳост.

Аз он ҷумла ибораи «мардумаки чаши»-ро ҳама медонад ва дар ин байти Камол бо таҳриф омаданаш, бешубҳа, озори хотирҳо ва хотираи шоири сухандону суханшинос аст:

Дар дида туй, мардумаки рух зи кӣ нӯши?
Дар хона чу аз мардуми бегона касе нест.

Байт бар бозӣ дорондани «мардум»-у «мардумак» бунёд шудааст. Қабл аз он ибораи «мардумаки дида»-ро мебоҷад ёфт, он гоҳ байт дуруст рӯйи қоғаз меояд ва ғалате рух намедихад. Ғайр аз он, дар байт боз як ибораи устувор – «хонаи дида» ҳаст, ки барои мазмунан дуруст китобат шуданаи мусоидат мекунад. Бар асоси ин мулоҳиза байтро дуруст меҳонем:

Дар дида туй мардумаке, рух зи кӣ нӯши,
Дар хона чу аз мардуми бегона касе нест?

Фирефтаи зоҳир шудан дар ин банд ҳам аён аст:

*Ба ҷафо дур шудан аз ту набошад Маҳмуд,
Ҳар кучо пойи Аёз аст сари Маҳмуд аст.
Сафари шиқи ту бе воситаи роҳбаре,
Ҳадди мо нест, ки ин раҳ раҳи номаҳмуд аст.*

Мумкин нест, ки шоире чун Камол бе ягон мақсад калимаи «Маҳмуд»-ро батақдор биёраду қофия бикунад. Он чиз ҳам аён аст, ки бунёди мисраи дуюм барҷо, яъне талмеҳест дар зикри дараҷаи муҳаббати Маҳмуду Аёз. Пас, дар мисраи аввал ва қофияи мисраи охир набояд аини ин калима бошад. Маънои луғавии «маҳмуд»-ро ба хотир оварда, дар мисраи аввал месанҷем ва шубҳае намонанд, ки он маҳз ба ҳамин маъност ва бояд бо ҳарфи хурд биёяд. Дар хусуси қофияи мисраи чорум ҳаминро бояд гуфт, ки калимаи «ҳадд» бо забони ҳол асли онро (маҳмуд) пешниҳод ва таносуби мисраёро барқарор мекунад. Бар замми ин, агар нобарҷойии вергулхоро бартараф кунем, сурати аслии банди боло хувайдо мешавад:

*Ба ҷафо дур шудан аз ту набошад маҳмуд,
Ҳар кучо пойи Аёз аст, сари Маҳмуд аст.
Сафари шиқи ту бе воситаи роҳбаре
Ҳадди мо нест, ки ин раҳ раҳи номаҳмуд аст.*

Ибораи «бад гуфтан» маъмул аст. Дар байти зерин аз артикли номуайяни (-е) сарфи назар намудан онро хароб кардааст:

*Нест дар ошиқ бадӣ ҷуз шиқи медонад рақиб,
Гар бадӣ гуфтаст неши ёр, некӯ гуфтааст.*

Дар ин байт ҳар ду «бадӣ»-ро бояд ба шакли «баде» навишт. Он гоҳ ҳам ибораи «бад гуфтан» риоя мешавад ва ҳам маъни рӯшан.

Дар байти поён акси ин ҳолро мебинем. Яъне, ба ҷойи бандакҷонишини шахси дуёми танҳо – «-й» артикли но-муайянӣ омада, маъниро мавҳум кардааст:

*Ту оят аз раҳмату бар рӯйи ту он зулф
Ҳамчун пари товус нишон бар сари оят.*

Бо ин пора низ, ки байти дуёмаш мазмунан мушобеҳи мисраъҳои болоист, чунин ҳолат рух дода:

*Ту ризвони нӯшинлабиву шароб
Зи дастӣ ту ҳар қатраи Кавсарест.
Ту аз раҳмате ояту банди зулф,
Зи товус бар рӯйи оят парест.*

Ба тақозои мазмуни саропойии банд бояд «қатраи» «қатрае» ва «раҳмате» «раҳматӣ» (ту раҳмат ҳастӣ) бошад. Ҳамчунин, ҳар ду байт ҳам ҷумлаҳои мураккаби пайваст буда, ба аломати вергул эҳтиёҷе надоранд.

Харфгардонии нодуруст дар байти зерин ҳам ҳаст:

*Одам аз худ бихишти нек бихишт,
Мард бояд ба ҳиммати падарат.*

Мисраи якум ҷумлаи тамом аст. Мисраи дуюмро ме-хонем: «Мард бояд ба ҳиммати падарат»... Яъне чӣ? «Мард», ки бошад, чаро «падараи» неву «падарат»? Хабарӣ ҷумла кучост? Шубҳае намоёнад, ки «мард» «мурд», яъне хабарӣ ҷумла аст ва мазмуни мисраъ ишора ба сарнавишти Одам дорад.

*Як нафас ҳаст ҳанӯз аз асари ҷон боқӣ,
Ин гуноҳ аз қибали бахт ба даст, аз мо нест.*

Мисраи якумро равон мехонему қабул медорем, вале дар мисраи дуом батамом дармемонем. Мазмун ҳосил намешавад, мантике нест. «Ин гуноҳ... аз мо нест» - мегӯяд шоир. Пас аз кист? Ба ин савол ҷавоб ҷуста, пай бурдан душвор нест, ки «ин гуноҳ» бояд аз таркиби вайрони «бахт ба даст» бошад. Ягона роҳ мемонад, ки аз ҳуруфи асл би-хонем:

Ин гуноҳ аз қибали бахти бад аст, аз мо нест.

Шеъри классикии мо натанҳо кони суҳан ва маъниву образҳои бемисл, балки саршори тасвирҳои зебо ва барангезандаи тасаввуроти волост. Бубинем дар ин байт:

*Хоҳанд шудан сайди ту аз моҳ ба моҳе,
К-аз оразу зулфи ту басте шаст дар об аст.*

Байтро ҷузъ-ҷузъ мавриди андеша қарор медиҳем: *сайд*, *моҳ*, *боз моҳ*, *ораз*, *зулф*, *шаст*, *об*. Пеш аз ҳама суоле ба миён меояд: барои чӣ ду бор «*моҳ*» зикр шуда?

Барои ба ин суол ҷавоб ёфтан ба олами шеър ворид мешавем: гулбоғеро тасаввур мекунем ва дар моварояш сарҳавзеро; моҳрухсореро бармало мебинем, ки бар кано-ри он нишаста; маҳтобшаб аст ва акси моҳ бар ҳавз афто-да; акси орази моҳрухсор моҳи дигарест аз дили ҳавз нур-афшон; зулфон бар баногӯши ӯ чангак зада ва акси он дар об ба сурати чангаки шаст намоён...

Байтро такрор мекунем: ҳама мутаносиб ва барҷост. Ба ҷуз «моҳе», ки такрораш зарурате надорад ва ба ҷузъи дигаре мутаносибу ҳаспона нест. Беихтиёр ифодаҳои бекаронию номаҳдудӣ ба хотир мерасанд: аз замин то само, аз остон то осмон, аз само то самак... Чӣ ҷойи шак, ки ифодаи байти боло «аз моҳ ба моҳӣ» аст. Он гоҳ моҳ ба шасти ораз ме-афтаду моҳӣ ба шасти зулф ва воқеан об ҳам мутаносиб ме-шавад, зеро акси моҳ ҳам дар об афтадаву моҳӣ ҳам.

*Хатм шуд бар Камол лутфи сухан,
Ҳар чӣ баъд аз камол нуқсон аст.*

Аз ин шакли байт, ҳарчанд мулоҳиза бишавад ҳам, маънии беҳалале барнамеояд. Барои асли онро ёфтан бояд дар сари маҳаки шеъри Камол – суҳанбозӣ андеша кард. Яъне, танҳо яке аз ду «Камол» таҳаллус аст. Шоир, бо камоли ифтихоре, ки аз лутфи сухани хеш дошт, бемисолӣ ва нотақрории ин хосияти шеърро таъкид мекунад.

Байти мазкурро, бо иловаи аломати вергул дар мисраи дуюм баъди «Камол», дар ҳамин шакл ҳам метавон пазируфт. Вале он гоҳ бисёр содаву одӣ мешавад, ки на хосси лутфи Камол асту на исботи даъвои байт. Бинобар ин, ба фикри мо, ба тариқи зайл хонданаш мувофиқтар менамояд:

*Хатм шуд бар камоли лутф сухан,
Ҳарчи баъд аз Камол, нуқсон аст.*

Байти навро меҳонем:

*Зи ашқи ношуда рангин, маноз бо руҳи зард,
Заре, ки сурх набошад, ҷунон ба қимат нест.*

Ҷузъи аввали мисраи якум дар ин матн маъние намедихад. Пас онро ҳам тобеи оҳанги муроҷиати мисраи аввал мекунем ва маънии дилхоҳу бо мисраи сонӣ мутаносибро меҳонем:

*Зи ашқ ношуда рангин, маноз бо руҳи зард,
Заре, ки сурх набошад, ҷунон бақимат нест.*

Бедикқативу беаҳамиятии бештаре дар пораи зерин содир шуда:

*Аз лаби Ширин тароши (?) бўс кардӣ, Кӯҳкан,
Гар тавонистӣ дили бераҳми ӯ аз хода (?) сохт.
Ҳар чӣ хӯрд он нӯши лаб (?) хуни дили Фарҳод буд,
Ҳавзи Ширин чун зи чашии хунфишон фаввора сохт.
Воизи гирён чӣ месозанд мардум минбарат,
Тифливу дар гиря мебояд туро гаҳвора сохт.*

Онро, ки аён аст, ҳочат ба баён нест.

*Туро зи далқи мураққаъ чӣ ҳосил аст, Камол,
Гарат суроҳиву ҷом мудом дуркаш нест.*

Бар охири мисраи аввал вергули заруриро монда, сарҷумларо комил мекунем. Вале ҷумлаи шартӣ, яъне мисраи дуюм, бисёр хароб боқӣ мемонад. «Туро зи далқи мураққаъ чӣ ҳосил аст, Камол»? Воқеан, «зи далқи мураққаъ чӣ ҳосил аст»? Шайх Саъдиро ба ёд биёрем:

*Ман аз ин далқи мураққаъ бадар оям рӯзе,
То ҳама халқ бидонанд, ки зунноре ҳаст.*

Аз рӯйи ин қолиб Камол дар зери “далқи мураққаъ” суроҳиву ҷоми мудом – ҷоми доим, ҷоми ҳамеша (на «ҷом мудом») дорад. Фақат «дуркаш» номафҳум монд, ки мафҳуме ҳам нест. Асли он «дар каш» аст. Яъне:

*Туро зи далқи мураққаъ чи ҳосил аст, Камол,
Гарат суроҳиву ҷоми мудом дар каш нест?*

«Каш», ки ҳоло на ба ҳама фаҳмост, дар баъзе шеваҳо мустаъмал аст. Дар адабиёти классикӣ ҳам истифодаи Камол ягона нест. Бигирем байти Ҳофизро, ки моҳиятан низ ба байти мавриди такриз қаробат дорад:

*Май ба зери кашу саҷҷодаи зуҳдам бар дӯи,
Оҳ, агар халқ шаванд огаҳ аз ин тазвирам.*

Боиси таассуф аст, ки дар девон мисраву байтҳои аёну равон ғалат нусхабардорӣ шудаанд:

*Аз пойбӯси сарви лабам нӯст боз кард
Ҳар гаҳ, ки пойбӯси туам орзу гирифт.*

Агар мураттибон аз худ мепурсиданд, ки «сарви лаб»-ро кӣ дида, шояд асли матн аён мешуд. «Лабам нӯст боз кард» - мегӯяд шоир. «Чаро?» – пурсидан кофист, ки ба суоламон ҷавоб бигирем. Агар бо ин ҳам мафҳум нашавад, навод дар мисраи дуюм ибораи «пойбӯси ту» аз чизе дарак надихад? Ҳол он ки ибораи мазкур равшан мекунад, ки дар мисраи аввал ибораву ҳамшаклу ҳамвазни он ҳаст. Шояд ҳоҷати ин қадар чуну чаро ҳам набошад, саҳлтар байтро аз алифбои асл хондан аст:

*Аз пойбӯси сарв лабам нӯст боз кард,
Ҳар гаҳ ки пойбӯси туам орзу гирифт.*

Рӯнависи ғалатро қариб аз ҳар варақи девон метавон пайдо кард. Яъне, дар бисёр мавридҳо мураттибон матнро зоҳиран ҳарфгардон намуда, ба моҳияту мазмун диққате надодаанд.

*Магар муҳаррари ашкам, ки сохт сурхиҳо,
Ба лавҳи чеҳра ҳаёли китобате дорад.*

«Муҳаррар» – китобатшуда, рақамшуда, навишташуда аст. Пас он чи гуна метавонад, ки «ҳаёли китобат» дошта бошад? Шоир, бешак, «муҳаррир» гуфта.

Ё худ:

*Меҳмонист таманнои ту дар хотири мо,
Ки ба сад солаш аз ин хона бадар натвон кард.*

* * *

*Ҳар ки дар роҳи ту аввал қадам аз хеш бурид,
Ҳам ба аввал қадам он ҷо, ки ҳамехост расид...
То дили реши пур аз дардталаб ёфт Камол,
Ёфт ҳар гуна давое, ки аз ӯ металабид.*

Дарки асли ин мисраъҳо чӣ мураккабӣ дорад? Бидуни ягон шубҳа «меҳмонист» бояд «меҳмонест» бошад, «аввал қадам»-и мисраи аввали пораи дуоюм – «аввалқадам», зеро қадам аз хеш буридан маъние надорад, аз хеш мебуранд. «Дили реши пур аз дардталаб» низ тӣҳӣ аз маъност, аслаш «То дили реши пур аз дарди талаб ёфт Камол» аст.

*Он лаби лаъл, к-аз ӯ монд даҳони ҳама боз,
Боз пурсид, ки дӯшина ба дандони кӣ буд.*

Чӣ бемантикӣ: «Он лаби лаъл боз пурсид»! Аз кӣ пурсид? Чиро пурсид, ки «дӯшина ба дандони кӣ буд»? Агар хангоми ҳарфгардон бо тарзҳои гуногун хондани матни классикиро сарфи назар накунем, мантиқан бармеомад, ки «Боз пурсид» не, «Бозпурсед» аст!

Қаноат ба як тарзи хониши калимоту иборот боиси фаровонии ғалатҳои мантику маънӣ ва вазну қофия шудааст. Чун дар ин байт:

*Гар ду рух нӯшиш вагарна ҳар ду зебо оядат,
З-он ки ҳам тинҳон чу ҷон хубеву ҳам пайдо латиф.*

Шакли ҷумла тақозо дорад, ки ҷузъи дуоюми мисраи аввал низ бо пайвандаки шартӣ «гар» биоғозад. Азбаски мубтадои ҳамаи ҷумлаҳо шахси дуоюми танҳо, яъне

маъшуқа аст, «хубеву» мавқеъ надорад, балки шакли му-
роҷиату тасдиқ – «хубиву»-ро металабад:

*Гар ду рух нӯшиву гар на, ҳар ду зебо оядат,
З-он ки ҳам тинҳон чу ҷон хубиву ҳам пайдо латиф.*

Айни ин ғалат дар мисоли зерин ҳаст:

*Дидам лабу даҳонаи бӯсе (?) ба ханда гуфтам,
Гӯянд бо латифон бисёр аз ин латоиф.*

Ғалатҳои зиёде аз он сабаб омадаанд, ки маънои гуно-
гуни калимот сарфи назар шудааст. Масалан, дар байти
поён мурағибон фирефтаи зоҳир шуда, калимаи муракка-
би «пешхӯрд»-ро ба шакли «пеш хурд» рӯбардор кардаанд.
Ҳол он ки ин шакл дархурди услубу моҳияти байт нест:

*Ғами ту хӯрдам, он гаҳам кушӣ,
Хунбаҳо пеш хурд кард қатил.*

Бояд гуфт, ки «пешхӯрд» ба маънои таҳтул, субҳона
дар осори классиконамон ҳаст. Ҳаким Низомӣ мегӯяд:

*Қаҳон пешхӯрди ҷавонӣ-т бод,
Фузун аз ҳама зиндагонӣ-т бод!*

Мисли ҳамин, дар байти дигар калимаи «ҳароина», ки
ба маънои «хатман», «ночор» меояд, нодуруст қабул ва
пешкаши хонандагон шудааст. Вазни ҳароб ва набудани
аломатҳои зарурӣ «армуғони» дуҷуми масъулони ҷопи ки-
тоб аст:

*Ҷонам ба лаб расад чу васли ту бигзарад,
Ояд ба лаб ҳар-оина чун бигзарад ба ком.*

Ба фаҳмиши мо, байти мазкур бояд ин хел навишта мешуд:

*Чонам ба лаб расид, чу васли ту бигзарад,
Ояд ба лаб ҳароина, чун бигзарад ба ком.*

Бисёр калимаҳое ҳастанд, ки шаклҳои мухталифи навишт доранд ва бар ниёзи вазн бо шаклҳои гуногун меоянд. Шарти матнгардонӣ маҳз шакли ба вазн (ва мазмун ҳам, албатта) созгори калимаро овардан аст. Чунон ки калимаи «дунё» дар ин ҷо:

*Надидам ҳеҷ бархӯрдорӣ аз сарви қадат ҳаргиз,
Чӣ суд аз ҷиммати олим, чун бахти нагун дорам.
Камол, аз дунёи дунам чӣ тарсонӣ, чӣ мегӯӣ,
Ҷавонам, ошиқам, мастам, гам аз дунёи дун дорам?*

Калимаи «дунё» дар мисраи сеюм бояд «дунӣ» навишта шавад. «Олим»-ро низ ба шакле, ки шоир гуфтааст – «олӣ-м» овардан шарт аст.

Ба ҳамин монанд боз чанд мисол меорем:

*Сарбаландӣ талабӣ, шиқ гузин,
Исо (?) аз шиқ ба боми фалак аст.*

*Аз ёр дину дунё бошид муроди ҳар кас,
Мегӯӣ (?) ҳар чи хоҳӣ, ман ёр хоҳаму бас.*

*Салои даъвати хубӣ бизан, ки ҳаст имрӯз,
Хати ту сабзӣ (?) хони Халилу холи Адас.*

*Нишони хоки дарат порсо (?) гирифтам (?) ёфт,
Зи сурма дидан (?) аъмо чун он (?) надорад ҳаз.*

*Гуфтаӣ: Поям бибӯӣ (?) озурдаи миҷгон масоз,
Мардуми чашии (?) дили мардум наёзорам ба чаши.*

Ба ин байт таваҷҷуҳ кунед:

*Дило, чу дар ҳарами шиқ меравӣ, худро
Чу шамъ ҷамъи адаб нест, дар миён дидан.*

Чи ҷойи шубҳа, ки «ҷамъ» ин ҷо ба маънои ҷамъи мардум, маҳфил омада ва шакли матлуби байт ба тариқи зер аст:

*Дило, чу дар ҳарами шиқ меравӣ, худро
Чу шамъи ҷамъ, адаб нест, дар миён дидан.*

Мисоли дигар:

*Сулаймон ку, ки дар ҷавви ҳаво маҳдаш кашидандӣ,
Кунун чун ҷавз андар хоку ҳар сӯ мебарад мӯраш.*

Байт талмеҳи шоиронаест бар сарнавишти Сулаймон-пайғамбар. Пас дар мисраи дуюм низ ҷойи «ҷавз» бояд «ҷавв» (ба маънои *ҷав*, *ғалладона*; дар мисраи аввал ин калима ба маънои *фазо*, *авҷи афлок* аст) навиштаву хонда бишавад, ки ҳам ташбеҳи рӯшани беқадрист ва ҳам мутаносиби калимаи «мӯр».

*Зулфу абру агар ин аст туро рӯзи шикор,
Нест ҳоҷат ба каманду ба камон ба яқин,
Гуфтаӣ: Хуни ту як рӯз бирезам, низ чунон,
Дар дили хаста маро буд гумон низ чунон.
Ёр меҳост, ки бе ҷурм шавад кушта Камол,
Ҳар чӣ меҳост, дили ёр шуд, он низ чунон.*

Дар ин пора чунон ҳарачу мараче ҳаст, ки ба шарҳу эзоҳ ҳоҷат надорад. Беҳтар аст, ки шакли дурусташро биёрему суҳанро кӯтаҳ бикунем:

*Зулфу абру агар ин аст туро рӯзи шикор,
Нест ҳочат ба каманду ба камон низ чунон.
Гуфтаӣ: Хуни ту як рӯз бирезам ба яқин,
Дар дили хаста маро буд гумон низ чунон.
Ёр мехост, ки бе ҷурм шавад кушта Камол,
Ҳар чи мехост дили ёр, шуд он низ чунон.*

Ба ҳамин тариқ, хатоҳое бешуморанд, ки хонанда метавонад тавассути завқу дониш ва ақлу фаросати идрок дар зеҳни хеш ислоҳашон бикунанд. Баракси ин, байту мисраъҳои ғалате низ бешуморанд, ки ба зӯри фаросат ҳам дарёфтани аслашон имконнопазир аст. Аз ин қабил чанд мисол меорем:

*То ту бар гӯшанишинон гузарӣ, чашму миҷа,
Обу ҷорӯб зада савмааву хонақаҳро.*

*Ба тафоул қирони таҳсин рост,
Дидани носеҳу адиб ба ҳам.*

*Камол, зулфи бутон гар хаёл мебандӣ,
Марав ба хоб, ки Ҳиндустон (?)*

*Ниҳода бар сари хоки ӯ кабоби ҷигар,
Ба нияте кӣ ниҳод он насиб, ман донам.*

*Аз зоҳидӣ ба риндӣ кардӣ Камол, тавба,
Ҷуз покбози корад, тарки дуо кӣ гӯяд.*

Зикри ғалати калимаву ибораҳои ҷудогона низ чанд сафҳаро пур мекунад.

Дар ҷопи китоб, аз ҷумла дар мавриди нашри осори классикон, ғалати дигаре низ анъана шудааст, ки кам мурағбатӣ муҳаррирон аломатҳои китобатро риоя мекунанд.

Дар шеър бошад, одат шудааст, ки дар охири мисраи якум хатман вергул ва дар охири ҳар байт бечунучаро нукта биёяд. Ҳол он ки ин тавр нест ва риояи оҳанг, дурустии матн, пурра дарк шудани маънӣ, тобиши паҳлуҳои гуногуни сухан маҳз ба барҷо мондани аломатҳои китобат вобастагӣ дорад. Бубинед, ки вергулҳои нобарҷо ё афтода хондану фаҳмидани ин байтҳои равону зеборо чи мушкил ва маъниро чи дигаргун мекунанд:

*Рухаи моҳ аст, агар бинемаи он моҳ,
Ба чаими мо наояд моҳи дигар.*

Дурусташ:

*Рухаи моҳ аст, агар бинемаи, он моҳ
Ба чаими мо наояд моҳи дигар.*

Ё худ:

*Камол, то нашавӣ, ҳеҷ мағзар аз дари ӯ,
Ки заҳмати ту бад-он хоки остон нарасад.*

Дурусташ:

*Камол, то нашавӣ ҳеҷ, мағзар аз дари ӯ,
Ки заҳмати ту бад-он хоки остон нарасад.*

Камол аз шоиронест, ки каломи рехтаву равон ва ба тамоми мардуми тоҷикзабон наздику фаҳмо дорад. Дар осори ӯ шояд камтар аз дигарон калимаву ибораҳои дар доираи васеъ номафҳуми арабӣ дучор биёяд. Маҳз ҳамин калимаву ибораҳо боиси ба девони мазкур роҳ ёфтани як қатор ғалатҳои дигар шуда, вазн ва зимни он мазмуну дарки ғазалҳоро костаанд. Ин ҷо якеро зикр мекунем:

*Ба ҷаноби шаҳи мо гар бирасӣ
Фақру фия рафеъуддараҷот...
Чун расӣ каъбаи он кӯй, Камол,
Қурбуннафс вақаф биларафот.*

Дар хотима, вобаста ба хосияти муҳимми эҷодиёти Камол – суханбозии моҳирона нуктаеро зикр бояд кард. Азбаски девон нашри оммавист, калимаҳои духӯро дар он бо шарҳ ё воситаи дигаре назарраси хонанда кардан мақбул менамояд. Вагарна маънои духӯра аз назар меафтад ва лутфу назокати сухан пинҳон мемонад.

*Дил, ки чун гӯест дар майдони ҳусни он ҷамол,
Гар ба чавгон нисбати зулфат қунад беҳудагӯст.*

Аввалан, оҳангу таркиби ҷумларо тахт мебояд кард. Байт як ҷумлаи мураккаби сертаркиба буда, аз сарҷумла («Дил беҳудагӯст») ва ду ҷумлаи пайрав («ки чун гӯест дар майдони ҳусни он ҷамол» ва «гар ба чавгон нисбати зулфат қунад») иборат аст. Ба тақозои табиати чунин ҷумла сарҷумлаи он бояд аз ду тараф бо вергул чудо карда шавад. Сониян, аён аст, ки дар ин байт калимаи «гӯй» мавриди суханбозӣ қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, калимаи «беҳудагӯст» (ва дигар калимоти духӯра)-ро шарҳ додан ҳусни нашри оммавист.

Ё худ дар ин байт:

*Соқӣ, зи ҷоми дӯшин дигар май ор моро,
К-имрӯз гар хум орӣ, ҳам нашканад хуморе.*

«Май ор» ҳам метавон хонду «маёр» ҳам; шарҳ додани суханбозии «хум орӣ» – «хуморе» ҳам бар нафъи завқи хонанда хоҳад буд (аслан, ба фикри мо, шакли саҳеҳи ин байт бояд чунин бошад:

*Соқӣ, зи ҷоми дӯшин дигар майор моро,
К-имрӯз гар хум орӣ, хум нашканад хуморе!).*

Мурод аз ин такризи муфасссал намудани симои наشري тозаи девони Камоли Хучандӣ, умедамон масъултар шудани мураттибону муҳаррирони осори классикӣ ва боло гирифтани сифат бар миқдори ин кори пурифтихору зарурист.

1987

ДАВОМИ ДУ ТАҚРИЗ

Манзури умум кардани осори шоирони то кунун номаъруфи тоҷику форс яке аз он корҳои шоистаест, ки чанд сол боз дар доираи фаъолияти нашриётҳоямон қарор доранд. Дар ин силсила нашриёти «Ирфон» «Мунтахаби ашъор»-и Фонии Кашмиро (бачоптайёркунанда ва муаллифи муқаддимаву тавзеҳот Шамсулло Девонаев, муҳаррир Қутбӣ Киром) чоп кард. Таваҷҷуҳу рағбати муҳлисони ашъори нақуро ба шоири мазкур ва осори ӯ аз ин қиёс метавон кард, ки китоб аз ҷониби ду нашрияи салоҳиятдори адабӣ пайиҳам тақризу баррасӣ шуд.

Алии Муҳаммадӣ дар тақризаш «Интиҳоби саҳеҳ мебояд» («Садои Шарқ», №5, 1987) ба мазмуну мундариҷаи китоб сар фуру бурда, мушоҳидаҳои ҷолибе берун овардааст. Навиштаи ӯ аз он ҷиҳат бамавриду ҷолиб аст, ки ғалатҳои матни китобро мушаххасан намуда, шакли дурусташонро пешниҳод мекунад. Мавриди қайд аст, ки эродҳои муаллифи тақриз сад дар сад барҷоянд ва мебояд, ки хангоми нашри нави ашъор рӯйи кор биёянд.

Муаллифи тақризи «Шеъри дилпазир» Ҷамолиддин Саидов («Адабиёт ва санъат», 6 августи соли 1987) ба ҷиҳатҳои дигари китоб дахл намуда, зоҳиран қасд кардааст, ки тасаввуроти хонандаро нисбат ба аҳволу осор, мазмуну мундариҷа, доираи мавзӯҳо ва ғояи ашъори шоир густариш бидиҳад.

Сарфи назар аз мақсаду услуби нигориш, ҳар ду тақриз ҳам бамаврид ва судманданд. Мутаассифона, саҳву ғалатҳои китоб фаровон аст ва масоилу тасҳифотеро, ки аз назари тақризҳои мазкур афтодаанд, нодида гирифтани бепарвонӣ мебуд ба заҳмати таҳиягар, иқдоми нашриёт ва тарбияи завқу салиқаи шеърфаҳмии хонанда.

Ғалатҳое, ки мавриди назари моянд, асосан аз ду тариқ содир шудаанд. Аввалан, ба назар нагирифтани яке аз

рукнҳои асосии шеър – вазн боиси хато рӯбардор шудани матн гардидааст. Сониян, хатоҳое, ки бинобар сарфи назари мураттибу муҳаррир шудани мантику таносуби суҳан сар задаанд.

Сараввал ғалатҳои гурӯҳи якумро мебинем.

*Моро ҳумои маънии худ дар назар набаст,
Аз шавқи сайд кас набурд чашими доми мо.*

Каси аз зарбу оҳанги шеъри тоҷикӣ саҳле боҳабар бе ягон душворӣ дармеебад, ки «набурд» ба тақозои вазн бо-яд «набарад» бошад. Мураттибу муҳаррирро шакли ягонаи навишти ин калимаҳо ва сарфи назар намудани мазмуну таносуб фирефтааст.

Ё худ, дар ин байт:

*Ин беҳабарони қарри дарё
Донанд худой нохудоро.*

Ҳам ба тақозои вазн ва ҳам мантиқи ҷумла «худой» «худой» аст ва низ шакли ягонаи навишти ин ду калима ба хуруфи форсӣ боиси саҳв шуда.

*Ҳарчанд бувад мӯйи сари шишаҳо сафед,
Фонӣ расид, аз маи нобаи хизоб кард.*

Дар мисраи аввал сакта равшан аст. Каси аз вазни шеър ноогоҳ низ дарк мекунад, ки дар ин ҷумлаи мураккаб ду замон зикр шуда. Аз рӯйи ҳамин ва бо риояи вазн метавон асли мисраро дарёфт:

Ҳарчанд буд мӯйи сари шишаҳо сафед.

Бояд гуфт, ки шакли ягонаи навишти калимаҳо, аз ҷумла **буд** ва **бувад**, боз ҳам боиси ғалатҳое шудааст. Дар

мисраи аввали байти зерин акси ҳолати боло рух дода.
Яъне, «**набуд**» бояд «**набувад**» навишта мешуд:

*Ба гайри хоби парешону доғи дил набуд
Нишони холи сиёҳи туву аломати зулф.*

Чанд саҳви дигарро сабаб ё бедиққатии мураттиби китоби мазкур аст ё тасҳифкории котибоне, ки девони шоирро нусхабардорӣ кардаанд. Масалан, дар ин байт:

*Он чи меҳостанд мардум аз дили мо ёфтанд,
Кас намедонист охир ганҷ дар вайрона буд*

Вазни мисраи аввал ҳалал ёфтааст. Ба тахмин шакли бесактааш, бо риояи аломатҳои китобат, бояд ин ҳел бошад:

*Он чи меҷустанд мардум, аз дили мо ёфтанд,
Кас намедонист, охир: ганҷ дар вайрона буд!*

Боз:

*Гарчи киштии ман аз мавҷи ҳаводис шикаст,
Нохудоро чи кунам ёди худое дорам.*

Бебаҳс аст, ки ҳиҷои охири «ҳаводис» кашида намешавад. Дар ин асос, азбаски нусхаҳои девони шоирро дар даст надорем, боз ҳам метавон тахмин кард, ки «шикаст» аслан «бишикаст» ва ё «бишкаст» будааст.

Дар ин байтҳо ҳам асари бедиққатӣ аён аст:

*Зари сафед кай ояд ба чаими ман, ки маро
Зи хуни дил сурх аст дар хизонаи чаим*

Ва:

*Чу асп аз ташинагӣ мезад фарёд,
Зи чоҳи нақши пояш об медод.*

Дар мавриди ташхиси байти аввал баробари вазн маводди байт ва таносуби суҳан ба имдод мерасанд. Ғарази шоир тамаъ надоштаниш ба «зари сафед» аст, ки дар мисраи якум зикр шудааст. Пас, он чи ки ӯ дорад, бояд дар мисраи сонӣ зикр бишавад: «Зи хуни дил зари сурх аст дар хизонаи чашм». Зимни баъзе мулоҳизаҳо ибораи «зари сурх»-ро метавон бо «ҳама сурх» иваз намуд. Яъне, «зари сафед кай ба чашмам биёяд, ки аз хуни дил ҳама (зари ман) сурх аст».

Оид ба байти дуюм ҳаминро бояд гуфт, ки калимаи «мезад» дар он саҳван ба ҷойи «мекард» омадааст ва, агар ин калимаро барқарор кунем, вазн ҳам беҳалал хоҳад шуд.

Чанд хатои дигар сабаби ҳангоми ба хати кирилӣ баргардондани матн сарфи назар гаштани мазмун шудааст. Воқеан, дар ин ҳолатҳо вазн ҳам ҳалал ёфта. Бигирем ин байтро:

*Дидем бегубор хати оинаи руҳат,
Дар дарси ишқ ҳошияхонӣ намекунем.*

Агар лаҳзае тааммул бикунем, бешубҳа аён хоҳад шуд, ки таркиби «хати оинаи руҳро бегубор дидан» маънӣ надорад ва «бегубор» на ба «хат», балки ба «оина», дар айни ҳол ба «оинаи руҳ», мутааллиқ аст. Оре, «бегубор» ба «хат» дахл надорад, зеро «хат» худ «ғуборе»-ст дар «оинаи руҳ». Пас, он дар «оинаи руҳ» номатлуб аст ва шоир мехоҳад «оинаи руҳ»-ро бе «хат» бубинад. Бино бар ин мулоҳизот, мисраъ чунин шакл мегирад:

Дидем бе ғубори хат оинаи руҳат...

Байти дигар:

*Шаби моҳ рухат бо хоб дидем,
Чун рӯз шуд офтоб дидем.*

Ин байтро дар ин шакл ҳам метавонистем таҳаммул бикунем ва ташбеҳу таносубашро дарк намудаду ба маъниаш бирасем, агар вазн сир бой намеод. Вазро дурӯст бикунем, мақсади шоир натанҳо рӯшантар, балки амиқтару зеботар ҳам мешавад:

*Шаб моҳи рухат ба хоб дидем,
Чун рӯз шуд, офтоб дидем.*

Ҳиссаи дигари хатоҳо, чунон ки зикр шуд, аз сарфи назар гаштани мантику таносуби сухан ба китоб роҳ ёфта. Яъне, мураттиб маънии байтро тааммул нанамудаду нафаҳмида, зоҳири онро рӯбардор кардааст.

Бигирем ин байтро:

*Чун дида ҳарза кард, шуд ин тифли ашки ман,
Рӯиш сафед бод, ки хӯи падар гирифт.*

Мураттиб байтро ба чаҳор ҷумла ҷудо кардааст. Ҷумла, ки шуд, табиатан бояд мазмунеро ифода бикунад. «Чун дида ҳарза кард». Чӣ маънӣ дорад ин «ҷумла»? Зоҳиран мубтадову хабараш ҳам барҷост, лекин маъние надорад. Онро ба ҳоли ҳудаш мемонему «ҷумлаи» дуюмро мебинем: «Шуд ин тифли ашки ман». Боз ҳам маъние ҳосил кардан амри муҳол аст. Илоҷи ягона ва воситаи самарабахши ташхиси матн – ба хати асл баргардондан боқӣ мемонад. Табиист, ки дар матни асл ҳарфҳо ҳамоне хоҳанд буд, ки дар матни фавқанд. «...хӯи падар гирифт» - меғӯяд шоир. «Кӣ?» – беихтиёр суол мекунем мо. «Тифли ашки ман» – посух медиҳад ӯ. Падари тифли ашк кист ва чӣ хӯ дошта-

аст, ки тифлаш ҳам онро гирифта? Дарёфтан душворие надорад, ки «падари тифли ашк» «дида» аст, ки дар мисраи аввал зикр шудааст. Ҳама маводи байт мавриди назар шуд, чуз таркиби «ҳарза кард», ки дар айни ҳол маъние надорад. Бо назардошти дар матни классикӣ фаровон табдил шудани «коф» ба «гоф» ва баракс онро «ҳарзагард» мехонем ва ба асли маънии ин байти зебо мерасем:

*Чун дида ҳарзагард шуд ин тифли ашки ман,
Рӯяш сафед бод, ки ҳӯи падар гирифт!*

Дар саҳифаи 184 байти зерин омада:

*...Ки дорад тоби ин ҳусн ба ришта,
Ки месӯзад пару боли фаришта.*

Боз ҳам мантиқи қавӣ ва таносубу пайванди ногусастани соҳан мадад мекунад, ки асли байтро барқарор намоем:

*Кӣ дорад тоби ин ҳусни биришта,
Ки месӯзад пару боли фаришта?!*

«Биришта» ба маънои «баобутоб, гулгун» мустаъмал будааст ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» зимни он байти зеринро овардаанд:

*Ҳоҷат набувад чеҳра зи май лолагун кунӣ,
Ҳусни биришта оташи сӯзон чӣ мекунад?*

(Мутаассифона, дар он китоби воқеан ҳам бисёр муътабар ва хидматнишондода низ «набуд» саҳван ба шакли «набувад» сабт шуда, вазни байтро ҳалалдор кардааст.)

Байти дигарро аз назар мегузаронем:

*То ба ёди хатту зулфат дар чаман чаишмам гирист,
Бар лаби ҷӯ гайри сабзаву сунбул нарафт.*

Вазни мисраи дуоюм ҳалалдор аст. Чи бояд кард, ки (агар дар ҳамаи нусхаҳои девони шоир ин ғалат рафта бошад) асли байтро дарёбем? Ба фикри мо, ҷузъҳои асосии мисраи аввалро чудо карда, таносуби онҳоро дар мисраи сонӣ чустан лозим аст. Хат, зулф, гиря – ин ҷузъҳои асосии мисраи якум. Ҷузъҳои мутаносибашонро аз мисраи дуоюм меҷӯем: хат-сабза, зулф-сунбул, гиря-... Мутаносибӣ ҷузъи сеюм дар мисраи сонӣ калимае нест. Калимаи «об»-ро, ки дархурди вазн, мантиқ ва таносуби байт аст, тахминан ба ҷойи он овардан ғалат набудагист:

Бар лаби ҷӯ гайри обу сабзаву сунбул нарафт.

Байте ин гуна рӯбардор шуда:

*Кас ба рабти мо зи хешу қавми мо тан дар надод,
Баски бадномем ҷуз зар кас ба мо духтар надод.*

Калимаи «зар» бисёр нобарҷост. Манзури шоир «раз» аст, ки дар таркибҳои бисёре мавриди истифодаи классикони мо будааст. Дар айни ҳол таркиби «духтари раз» бисёр тозаву моҳирона корбаст шудааст ва лутфу ширинии сухан бар он асос меёбад.

Чунон ки ишора шуд, чунин ғалатҳо дар китоб хеле зиёданд. Шояд саҳифае беҳато набошад. Ва ҳамаи онҳоро ба тарзи фавқ таҳлил кардан аз имкони мақола берун аст. Бино бар ин, барои мухтасар шудани сухан, ғалатҳои мунтахаб ва шакли аз назари мо дурусташонро манзур мекунем.

Омада:

*Нисбати мастии бадмастон ба ҳушёрон кунанд,
Ҷурм бар комил ниҳанд, аз ноқисе тақсир кард.*

Дурусташ:

*Нисбати мастии бадмастон ба ҳушёрон кунанд,
Чурм бар комил ниҳанд, ар ноқисе тақсир кард.*

Омада:

*Чу шеъри мо ба миён ояд, аз китоб ҳама,
Мумаййизон нуқати интиҳоб бардоранд.*

Дурусташ:

*Чу шеъри мо ба миён ояд, аз китоби ҳама
Мумаййизони нуқат интиҳоб бардоранд.*

Омада:

*Зебад ар Фонӣ дукони мо харидоре надоишт,
Гайри пушти мо матои рӯй дастӣ мо набуд.*

Дурусташ:

*Зебад ар, Фонӣ, дукони мо харидоре надоишт,
Гайри пушти мо матое рӯйи дастӣ мо набуд.*

Омада:

*То саҳар дар ваҷд бошад шайхи Чом аз бўйи май,
Сӯфии мино шабе гар остин боло қунад.*

Дурусташ:

*То саҳар дар ваҷд бошад шайхи чом аз бўйи май,
Сӯфии мино шабе гар остин боло қунад.*

Омада:

Ёди он маҷлис, ки ҳар кас буд он ҷо беҳабар,
Нестӣ аз боли анҷо гирди ҳастӣ рафта буд.

Дурусташ:

Ёди он маҷлис, ки ҳар кас буд он ҷо беҳабар,
Нестӣ аз боли анҷо гарди ҳастӣ руфта буд.

Омада:

К-ӯ дар ин майхона соҳибнашъае, к-аз баъди марг
Гунбаде аз хум бино бар хоки Афлотун кунад.

Дурусташ:

Ку дар ин майхона соҳибнашъае, к-аз баъди марг
Гунбаде аз хум бино бар хоки Афлотун кунад?

Омада:

Даитпаймон паи ризқ муаллақ мекунанд,
Донаҳои регро дар осъеи гирдбод.

Дурусташ:

Даитпаймоӣ пайи ризқи муаллақ мекунанд
Донаҳои рег андар осиеи гирдбод.

Омада:

Гар ошнои беи ба сӯхан ҳам бувад, ба даст.
Ҳар кас, ки фикри маънии бегона мекунад.

Дурусташ:

*Ғар ошнои пеши сӯхан ҳам бувад, бад аст
Ҳар кас, ки фикри маънии бегона мекунад.*

Омада:

*Рӯзи маҳшар бар шаҳидон худнамоиҳо кунад,
Ҳар кӣ аз теги ту дорад захмкорӣ беиштар.*

Дурусташ:

*Рӯзи маҳшар бар шаҳидон худнамоиҳо кунад,
Ҳар ки аз теги ту дорад захми корӣ беиштар.*

Омада:

*Шавад то чанд сарфе харҷи бечӯ гавҳари маънӣ,
Ғаҳе дахли ба ҷои ҳам зи ёрон мултамас дорам.*

Дурусташ:

*Шавад то чанд сарфи харҷи бечӯ гавҳари маънӣ,
Ғаҳе дахли бачое ҳам зи ёрон мултамас дорам.*

Омада:

*Булбулон гӯянд дар гулишан ба овози баланд
Роздори бўйи гул чун шона мебояд шудан.*

Дурусташ:

*Булбулон гӯянд дар гулишан ба овози баланд:
Роздори бўйи гул чун шома мебояд шудан!*

Дар китоб ғалатҳое низ кам нестанд, ки ташхисашон бо роҳи фавқ имконнопазир аст. Барои ба асли онҳо расидан ва гоҳе мазмуну маъниашонро фаҳмидан ба тариқи муқоиса омӯхтани нусхаҳои девони шоир ҳатмист. Алҳол чанде аз он ғалатҳоро зикр мекунем:

*Нафси ман ғайби сафҳаи нестист,
Сурати мадкашидаро монам.*

*Чу гунҷае сохта маро караишам ту ҳамӯш,
Фиканда сурма маро дар шароби наргиси чаши.*

*Диҳад ба коми ҳарифон шароби тозае,
Мабод базми май аз себи он зақан холӣ.*

*Эй аз сухани шиқ дилу гӯиш ту кар,
Бар моҳию фарқи ариш баста назар.
Кӯриву кариву неку бад хуфта,
Бо ин ҳама дард хоби ғафлат дар сар!*

Базмест шеваи ноб, ки шамъаи моем...

*Қароҳатҳо ба роҳатҳо бадал шуд,
Кудуратҳо ба сахтиҳо бадал шуд.*

Мураттиб пешгуфтори муфассале навишта, хонандаро асосан бо шарҳи ҳолу осори шоир шиносонидааст. Вале дар ин маврид ҳам осори шитобзадагӣ чандон аён аст, ки сархатеро бе ғалатҳои фаровони имлоиву услубӣ намеёбед, ба қавли маъруф, «хат ғалат, маънӣ ғалат, имло ғалат, иншо ғалат» аст.

Чун далел чанд ҷумла меорем: «Ба фикри мо агар шахси 13-сола ҳарчанд соҳибистеъдод бошад ҳам, барои ӯ гуфтани қасида хеле мушкул аст». «Шоир як вақти муайян,

ки ҳамсӯҳбати Дорошукӯҳ буд ва ба ӯ суҳбати илмӣ дошт, онро эътироф намуда, қайд мекунад, ки ба ғайр аз дари Дорошукӯҳ, ки барои чизе сари таъзим ба дигар дар ҳам намекунад». «Аз ин миён мавзӯҳои ишқу ошиқӣ ва маю майгусори дар газалиёти Фонӣ ба таври анъана мавқеи зиёдро ишғол намуда, назар ба дигар соҳаҳои зиндагӣ ҳамин масъала беиштар ба назар мерасанд. Вале ин чунин маънӣ надорад, ки шоир аз доираи газалсароёни худ берун набаромада бошад».

Натиҷаи чунин саҳлангорист, ки дар як саҳифа Фонӣ ҳам шоири асри ХУП эълон мешаваду ҳам шоири асри ХІІІ. Оё камоли бепарвой нест, ки дар номи худи муҳаррирду хато рафтааст?

Ҳамаи ин эроду мулоҳизот ба хоҳири он баён шуд, ки осори пурбаҳои ниёғони ҳассосу зақӣ ҳарчи бехатову хушсифаттар ба дасти ташнағони сухан бирасад.

1987

НОРАВОНИҲОИ ШЕЪРИ РАВОН

«Дар чабҳаи мубориза умрам тамом шуд». Дар ин суҳанон заррае муболиға нест. Муаллифи онҳо – шоири бузурги инқилобӣ Абулқосим Лоҳутиро ашъор бо рӯзгор ва афкор бо пайкор чандон пайванд буд, ки кам шоиронро воқеъ афтадааст.

Дар ҳақиқат, агар ашъори устод Лоҳутиро, аз хомарониҳои шогирдона то осори дилошӯби лирикиву граждони, пайваста ва муттасил биомӯзем, зиндагӣ, қору пайкор, ниёту омолаш бисёр воқеъ пеши назар меояд. Яъне, шеъри ин шоири зиндагидида ва зиндагидӯст, ки чун зиндагӣ хеле амиқ ва чун зиндагӣ молмоли эҳсоси дардолуду лутфҳои ширин аст, аз зиндагӣ бармеояд ва саропо дархури зиндагист. Монанди як қитъа замини борвар, чун як ниҳоли гулафшон, шабеҳи парчами озодӣ, ё монанди дили пурсӯзи дардошно.

Абулқосим Лоҳутӣ – аз «Фарёди миллат» то Гимни Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва аз нишони Сатторхон то ордени Ленин – роҳи ҷаҳду талоши як марди сарбадор ва шоири дар мақсад ва барномаи худ устуворро пуршарафона тай карда, бо шеъри зулматсӯз ва зиндагисозаш ба рӯзҳои мо ва рӯзгори ҳар яки мо ворид шуд ва ин роҳ беинтиҳо ҷониби оянда ва ояндагон идома хоҳад ёфт.

Ҷашни мубораки садсолагии шоир фурсате буд муносиб, то рӯзгору осораи беш аз ҳарвақта мавриди назарҳо бошад ва қисмати мардонаи шоириву инсонияш ба ниёзи имрӯзу имрӯзиён бори дигар хотирнишону бозгӯ бишавад.

Дучилдаи осори устод, ки ахиран ба дасти ҳаводорони шеъри оташбораи расид, аз тадорукоти мушаххасу шоистаи ин ҷашн аст. Мураттибон Х.Отахонова ва Ҷ.Шарифов кӯшидаанд, ки дар ду ҷилд дунёи рангини шоир ва дасти тамоми ўро дар шакли намудҳои гуногуни шеър – аз ғаза-

ли урфӣ то либреттои опера бинамоянду таъкид бикунанд. «Тарҷумаи ҳол», ки худи устод навишта ва дар оғози чилди аввал омадааст, дариҷаест, ки хонандаро ба дунёи разму назми ӯ бехтар аз ҳар раҳбаладу шарҳу тафсир ворид месозад.

Мурод аз ин сатрҳо қаблан изҳори шодмонист аз ҳосили ранҷи онҳое, ки дар таҳияву нашри ин китобҳои хонданӣ ҳиссагузори кардаанд. Ва низ бамаврид хоҳад буд, ки чанд нуктаи баҳсноки матни осори шоирро ба доираи андеша бикашем.

Шеъри «Барои савод» (чилди 1; сах.216) бо ин байт сар мешавад:

*Ба даври шоҳу амирон, ба гайри баччаи бой,
Ба умри хеш намедид касе лиқои савод.*

Ҳамоно ба чашм ҳам меҳӯраду ба гӯш ҳам, ки вазни мисраи дуюм ҳалал ёфтааст. Бешубҳа, он «ба умри хеш намедид кас лиқои савод» будааст ва, аҷаб нест, ки қаробати навишти «кас» ва «касе» ба хати форсӣ сабаби иштибоҳ шуда бошад.

Дар манзумаи «Ҳар ва трактор» (1; 250) ин сатрҳо омада:

*Ғосиби ҳар зи ҳейли девонӣ
Бонг барзад ба марди деҳқонӣ.*

Ба фикри мо, калимаи «хейл» набояд ба ин шакл биёяд ва сактае, ки бар вазни мисраъ меафтад, ин фикрро тақвият медиҳад. «Хайл» ё «хел» навиштан қобили қабул менамояд.

Эроди дигар оид ба қофияи байт аст. Гумон меравад, ки он артикли номуайяни металабад. Яъне – «ғосиби ҳар, ки аз хайли девоне буд, бонг барзад ба марди деҳқоне». Тақияи мо бар он аст, ки «девонӣ» на зикри

мавқеи иҷтимоии образи манзума (ба маънии садорату вазоратнишин), балки таъкиди хислати ўст (аз калимаи «дев»). «Марди деҳқонӣ» ҳам ибораест берун аз қолаби забони мо.

Дар шеъри «Нома» (1, 271) ин байтро меҳонем:

*Шояд, ки вазад, насими кӯят,
Дил зинда кунад маро зи бӯят.*

«Дил зи бӯии ту маро зинда кунад» гуфтан на чандон мантикист. Манзур ибораи «дил зинда» аст, ки бояд «дил-зинда» навишта шавад.

Дар байтҳои зер суннати азалии шеър – вазн имкон медиҳад, ки аслашонро дарёбем. Аз ғазали «Боз ҳам ёр ба рақс омадааст» (1; 286):

*Иди пахтааст ба ҷумҳурии мо,
Чити газвор ба рақс омадааст.*

Аз шеъри «Ба Тоҷикистон» (1; 336):

*Гуфт ин шуъла: Хей, ба по бархез!
Дар раҳи зиндагӣ зи ҷо бархез!*

Аз манзумаи «Мӯру офтоб»:

*Орзӯяш пар шуда бар вай дамид,
Бин, ки хазанда сӯйи боло парид.*

Шакли дар ин маврид мақбули калимаҳои мазкур «пахта-ст», «хай», «орзуяш», «сӯйи» аст. Шубҳае нест, ки аксари, баробари хондани мисраъҳои боло, инро пай мебаранд ва, ба ин эродҳои ҷузъӣ ҳочат ҳам набуд, агар ин шакли номақбул аз нашр ба нашр бетағйир намекуҷид.

Бигирем ин мисраъҳои ғазали машҳуро:

*То бинадаш, афтад дил
дар доми сари зулфат,
Холи бути ман дар сайд як донаи машҳурест.
Бо сӯзишу бо куштор дурӣ накунад аз ёр,
Чун шамъи рухаш дил ҳам,
парвонаи машҳурест...*

Ин ғазал дар васфи маҳбубаи ғоиб аст, аз ин рӯ, дар мисраи аввал калимаи «зулфат» бояд «зулфаш» зикр бишавад. Мисраи чорум «Чун шамъ рухаш, дил ҳам парвонаи машҳурест» сабт бигардад, мақбултар менамояд. Албатта, дар шакли маншур ҳам ба ҳусну маънии он метавон расид, вале дар ин шакл «ҳам» шабоҳати «шамъи рух» ва «парвона»-ро таъкид мекунад, ки қобили қабул нест. Яъне – «дил ҳам чун шамъи рухаш парвона аст». Ҳол он ки манзур дигар аст – рухи ёр шамъ астӯ дили шоир парвона. Ибораи «як дона» ҳам ҳадафи васеътаре дорад – ҳам «як дона», ки ба холи ёр мушобеҳ аст ва ҳам «якдона», ки беназирии онро таъкид мекунад.

Дар байти зерини ғазали «Гуноҳам чист, эй чонона...» (2; 149) номувофиқатии хабари чида ба назар мерасад:

*Ба нозе мекушию бо нигоҳе зиндаам созӣ,
Кунӣ инро ту бо бегона? – Мегӯям. – На... мегӯяд.*

Ба фикри мо, ин иштибоҳ, чун аксари ғалатҳо, ҳангоми ба хати кирилӣ баргардондан рух додааст. Ду шакли дурусти мисраъро метавон тахмин кард:

Ба нозе мекушию бо нигоҳе зинда месозӣ...

Ва:

Ба нозеям кушию бо нигоҳе зиндаам созӣ...

Дарёфтани асли матн бошад, кори муҳаққиқон аст, ки
зимни муқобилаю муқоисаи ҷиддӣ ба даст меояд.

Чунон ки низ дар ин мисраъ:

Имшаб андар хонаам шамъи қади ҷонона нест...

Ташбеҳи «шамъи қад» таҳаммул мешавад, вале бо бaсе шубҳаю гумон. Агар устод аз ташбеҳи маъмул (шамъи рух) гурез ҷуста бошад, шояд, лекин боз ҳам шубҳае сар меза-наду мисраи «Чун шамъ рухаш, дил ҳам парвонаи машхурест» ба ёд меояд...

Ҳангоми баргардонидани хат вазни ин мисраи шеъри «Азиз Москва» (2; 79) низ ҳалалдор шудааст:

Як замон рафтам ба пойтахти фаранг...

Давоми шеър ҳам аз саҳв ҳолӣ нест:

*Бо дуто ҳарфе «агар» Парижро
Метавон дар тухми мурге дод ҷо.*

Чи ҷойи шубҳа, ки «ҳарфе» аслан «ҳарфи» ва манзури мисраъ «дуто ҳарфи «агар» аст ва ин дуто «агар» дар идо-маи мисраъҳои боло зикр шуда:

*Шаҳр агар ногаҳ шавад он қадр хурд,
Ки тавон дар дохили тухмеш бурд;
Тухм агар бо муъҷиза гардад калон,
Он қадар, к-ин шаҳр ҷо гирад дар он.*

Воқеан, Фаранг – номи мамлакат дар чанд нашри охир, барои ҷи бошад, ки бо ҳарфи хурд сабт мешавад. Ҳамчунон ки Русӣ (Русия), ба ҳарфи хурд омада (2; 80), ибораи номақбули «дасти русӣ» сохтааст.

Боз дар чанд байт вазну қофия вайрон шудааст:

*Золимона шод шуд з-он кори бад,
К-отаи андар хок хомӯш мешавад.
Паҳлавони зиндааст оламписанд,
Мурдари мардум фаромӯш мекунад.
Эй Ленин, эй зинда, не; эй зиндагӣ!
Меравад аз ёди кас кай зиндагӣ!*

Чойи зикр аст, ки дар шеъри тоҷикӣ, шеъре, ки бо хуруфи русӣ менависем, аксаран пайванди калимаи қаблии бо ҳамсадо поёнёфта бо калимаи баъдии бо «ъайн» саршуда риоя намешавад. Ҳарчанд ки устод Лоҳутӣ ба хати русӣ наменавишт ва суннатҳои шеърро риоя мекард, дар мисоли дуюм ин ҳолат ба назар расид. Сониян, хуб мебуд, ки шаклҳои ба ин мавридҳо мувофиқи калимаҳои зикршудаи байтҳои боло – *хомуш*, *фаромуш*, *ай* оварда шавад. Чунон ки дар ин пораи манзумаи «Паҳлавон Оштӣ» (2; 316) ба тақозои қофия бояд шакли дигари ҳиссаҷаи инкории «не» – «най» меомад:

*Паҳлавон Оштӣ барин, ки ба вай
Ошноро супурда модар, не –
Балки Модар-Ватан зи шарри адӯ
Худи худро супурдааст ба ту.*

Ҳамчунин, дар ин байт, ба тақозои услуби ношикастани назм, агар вов «ва» не, балки «ву» хонда мешуд, беҳтар буд:

*Дар чунон чой (,) ки ҳатто дар хоб
Кас надидаст ба чуз мо ва уқоб...*

Дар манзумаи машҳури «Се катра» (2; 211) ин мисраъхоро мехонем:

*Чун сияҳқатра ин сухан бишунуфт,
Баъди тасдиқи ҳарду даъвӣ гуфт...*

Гумон меравад, ки «баъди» не, бояд «бахри» бошад.
Зеро «тасдиқи ҳарду даъвӣ» дар мисраъҳои баъдина меояд:

*Ин сухан комилан дуруст бувад,
Мункираишро ақида суст бувад...*

Дар мисраъҳои зерини «Достони Мардистон» (2; 301)
низ асли матн осеб дидааст:

*Дарди дилҳо барои шӯ мекард,
Гӯё ки бо зинда гуфтугӯ мекард.*

Аз лиҳози вазн шакли маҷмӯаи «Мо коргарзодагонем»
(Нашриёти «Маориф», 1976) саҳеҳтар аст:

*Дарди дилҳо барои шӯ мекард,
Гӯ ки бо зинда гуфтугӯ мекард.*

Ба фикри мо, аз ҳар ду «гӯй» беҳтар аст ва вазну савти-
ёт ҳам инро далолат мекунад.

Сабаби хароб шудани вазну мантиқи ин байти ғазали
«Гул ар ки нест, чи ғам?...» (1; 60) низ шояд нодуруст ба ха-
ти кирилӣ кӯчондан бошад:

*Набошад ар ба канорам нигори ман, зи фироқаиш
Канору домане аз хуни дили фигур, ки дорам.*

Байтро ба хати форсӣ баргардонда, бо диққат бихо-
нем, аслашро дармеёбем:

*Набошад ар ба канорам нигори ман, зи фироқаиш
Канору домане – аз хун, дили фигур, ки дорам.*

Дар вазни ин мисраи либреттои операи «Коваи оҳангар» (2; 408) сакта равшан аст ва барои бартараф шуданаш ба нахусткалимаи он бандаки изофӣ афзудан мебояд:

Беҳтарин досҳоро деҳ ба ин кас, беҳтарин!

Мақтаи ғазали машҳуре ин сон омада:

*Ман коргару ту деҳқон, дод аз туву оҳ аз ман,
То чанд баранд ашироф кафи аз ту, қулоҳ аз ман?*

Аз кадом нашре шакли дурусти мисраи аввал ба ёд меояд: «Ман фаълаву ту деҳқон, дод аз туву оҳ аз ман...» Ва агар дар қаринае «коргар» зикр шуда бошад, сахв аст, зеро вазни мисраъро вайрон мекунад.

Дар байти зерин чузъҳои калимаи мураккаби «аввалқадам» сахван ҷудо карда шудааст, ки дарки маъниро душвор месозад:

*Чон пешкашаш кардаму гуфт: «Ин зи ту набвад,
К-аввал қадам онро ба нигоҳе бихаридам».*

Бамаврид аст, ки як масъалаи дигарро зикр бикунем. Чунон ки маълум аст, дар осори устод Лохутӣ ҳам, ба тақозаи замон, бисёр номи шахру мамолик ва калимаву истилоҳҳои нав ворид шуд, ки аксаран ба тоҷикӣ талаффузи хос доранд. Дар бисёр шеърҳо чунин воҳидҳои забон бо мақсадҳои гуногун, аз ҷумла ба тақозои вазну қофия, ба кор рафтаанд:

*Нафақат буд ба гил уштур дар он,
Балки мемонд трактур дар он.*

*Лек ман гӯям, ки бе заҳматкашон вайрон шавад,
Ландану Порису Берлин, Басраву Бағдод ҳам!*

*Аммо мебинем, ки заҳматкашон
Имрӯз ҷангиданд бо чунин одот,
Зарбу суръатро карданд дучандон
Дар заподҳову курсу комбинот.*

Ба фикри мо, зарур аст калимоту истилоҳоти мазкурро, тавре ки устод кор фармудааст, бинависем. Мураттибони дучилда дар ин роҳ кӯшише карда, чанд таҳрифи пешинро бартараф намудаанд. Вале кӯшишашон босубот набудааст – аксари номи шаҳру мамлакат ва калимаву истилоҳҳои русию байналмилалӣ ба шакли асл омада, вазну қофия, гоҳо оҳангу назокати сухани тоҷикиро ҳалалдор кардаанд:

Хучанд ғашта бригади зарбдор эълон...

*Суфра густурда обу нон доданд,
Ҳама заподҳо нишон доданд.*

*Дилбаре шӯх дар санатория
Дод корде ба ман дами хӯрдан.*

Мо усули социалистӣ муҳайё мекунем...

*Гарчи дар ин ҷо набуд ҳоке, ки гарқи хун нашуд,
Як деҳотӣ ҳам мутеи зӯри Наполеон нашуд.*

*Аз ҳамон рӯзе, ки бо трактор
Омочи Турсун мубаддал шудааст,
Мағзаш ҳам, ки буд аз мавҳумот нур,
Иваз гардидааст, мукамал шудааст.
Бо мисолҳои агрономӣ
Ман ин матлабро мекардам баён.*

Ногаҳон тире аз халқи бумӣ
Мисли чараққа част аз он миён.

Чун ҳаждаҳат бишӯд пур,
Кардам ба ту тафохур,
Аз ҳосилоти колхоз
Додам туро трактор.

Большевикона, бидуни тахфиф,
Хочагиро ҳама кун коллектив.

Дар колхози мо ту ҳури социализмӣ,
Дар мактаби мо ту нури социализмӣ.
Зебоио зарбдорию пуркорӣ,
Эй дилбари ман, ту зӯри социализмӣ.

Ба фикри мо, бригадро бригад, заводро завод, санатори-
яро санаторӣ, социалистиро сусиёлистӣ, Наполеонро Нопе-
лун, тракторро трактур, агрономро агрономӣ, коллек-
тивро коллектив ё Японро Жопун навиштан зараре надо-
рад. Баракс, калимаҳои мазкур дар ин шакл ба табиати за-
бони мо созгор ва дар таркиби каломи тоҷикӣ табиитар
ҳазм мешаванд. Беш аз ин, агар калимаҳоро тавре бинави-
сем, ки устод Лохутӣ менавишту талаффуз мекард, рӯҳи
замон ва қудрати забону соҳиби он беҳтар эҳсос мешавад
ва, аксаран, ба риояи вазну қофия низ мусоидат мекунад.
Ва ниҳоят – як суннати матншиносӣ ҳам бояд ҳамин
бошад!

Шояд дар ин тақриз нуктаҳои ғалат ва ё баҳснок кам
набошанд, вале мақсади мо танҳо ба ин масъалаҳо ҷалб
намудани лоҳутишиносон буд. Ҳақиқати ҳолро онон равшан
хоҳанд кард.

ГАР ШЕЪРИ ХУШАТ БОЯД...

Тавассути заҳмати зумраи олимону ноширон доираи осори матбӯи классикони адабиёти оламшумули тоҷику форс торафт васеътар мешавад ва номҳои нав ба наву асарҳои тоза ба тозае чун ҳалқаҳои тиллоӣ ба ин доира мепайванданд. Дар ин шумор адибоне ҳам ҳастанд, ки назари табъу нашр борҳо ба рӯяшон афтода ва адибоне низ, ки олимони адабиёту ходимони нашриёт бо сабабҳои ва ё бе ягон сабаб то ҳол дидаи меҳр ба рӯяшон нақшода.

Абдурахмони Ҷомӣ аз зумраи аввалин аст ва шояд рӯзгору осори каме аз адибони классик ба дараҷаи ӯ мавриди таҳлилу тадқиқ қарор ёфтаву шахсияту эҷоди каме аз онон мисоли ӯ ба доираи васеи хонандагон чунин хуб ошно бошад. Дар ин қор хидмати доктори илмҳои филология Аълоҳон Афсаҳзод назаррас аст.

Ва, инак, ду ҷилди аввали «Осор»-и ҳаштҷилдаи Мавлоно низ ҳамбаҳои заҳмати ин олими пурқор манзури хонанда гардид. Такрори нашри такмилёфтаи осори шоир баъди беш аз ду даҳсола сурат гирифта, танҳо боиси шодмонӣ хоҳад буд ва орзуи он мемонад, ки адибони номанзури классикро ҳам аз нигоҳи табъу нашр қисмати Абдурахмони Ҷомӣ интизор бошад ва осори маншури классикони манзур низ ақаллан бо чунин фосила пайваста ба дасти чоп бирасад.

Ҷилдҳои якуму дуюми «Осор» девони аввали Абдурахмони Ҷомӣ «Ҷотиҳат-уш-шубоб»-ро, ки аз қасоиду ғазалиёт, маснавию рубоӣ, тарҷеъбанду таркиббандҳо, мураббаоту муқаттаот иборат аст, фаро гирифтаанд. Қайдҳои, ки дар ҳошияи ин ҷилдҳо афтод, кӯшише ҷониби маслиҳату машварати дастҷамъист баҳри бегалат манзури хонанда шудани матнҳои классикӣ. Шояд ҷойи он ҳам дорад, ки баъзеи ин пешниҳодот мавриди қабул набошад ва манзури мо низ диққати мутахассисону хонандагонро сари

ин масоил гирд овардан ва ҳатталимкон чехраи аслии каломи шоирро намудан бештар нест.

Қаблан бигӯем, ки ҳарчанд ғалатҳо гуногунанд, сабаби асосӣ ҳамоно якест – матни классикӣ ҳамаҷониба мавриди андеша қарор нагирифта, боиси иштибоҳоти мухталиф шудааст. Бигирем, дар ин пора:

*Туришрӯ бош бо бадхӯ, на ширинлаб, ки сафрӯй
Беҳ аз себи сафоҳонӣ бувад норинҷи гелонаш.
Ҳанӯз озори мардумхӯи ту ногашта, з-он бигсил,
Чу беҳи хор маҳкам гашт, натвон кандан осонаш.*
(чилди 1, сах.30)

Ё худ:

*З-ин гуфта қасди ман на адои санои ӯст,
Бар офтоб шабпаракро кай ҳади саност?*
(1, 45)

Таҳиягари матн дар ин ду ҳолат шаклҳои бештар маъмули калимаҳои мазкурро манзур намуда, вазни шеърро сарфи назар кардааст. Ин ду калима бояд ба шакли «турушрӯ» ва «шабпараро», калимаи мураккаби «мардумхӯ» дар шакли чудо («мардум хӯ»), ки тақозои мазмун мисраъ аст, биёянд.

Дар байти зерин ҳам айни ҳолати фавқ рух додааст:

*Кишти ақлу ваҳм бишикастем,
Ғӯта дар баҳри бекарона задем.*
(1, 62)

Танҳо риояи вазн кофист, ки шакли дилхоҳи калима – «бишикастем» барқарор бишавад.

Як рукни матншиносии классикии мо мавриди ба хати имрӯз баргардонидан бояд назардошти шаклҳои гу-

ногуни навишти калимот бошад. Ин ҳолат, махсусан, дар кӯчондани ашъор муҳим аст ва танҳо риояи он кафили аз шикасти рукнҳои шеър – вазн, қофия, мантиқу таносуб гурез чустан хоҳад буд. Дар акси ҳол ё вазнро мешиканем ё қофияро, ё мантиқро ҳалал медиҳем, ё таносубро ва асли матн номанзур мемонад, чунон ки ми-солҳояшро дидем.

*Он микраъазан ба кӯси даъвӣ
В-ин ҷилвадеҳи арӯси маънӣ.*

Агар наср мебуд, таҳиягари матн ҳақ дошт, ки калимаҳои «даъвӣ» ва «маънӣ»-ро ба ин шаклҳояшон бихонад ва дучори эроде нашавад. Лекин, чун бо назм кор дорад ва дар ин ҷо ҷуз зоҳири калимаҳо ва маъно боз унсурҳои шеър, дар ин маврид қофияро риоя кардан ҳатмист, бояд шаклҳои дигари хондани вожаҳои мазкурро ба назар мегирифт. Яъне, азбаски «даъвӣ» ва «маънӣ» натавонад қофия намешаванд, балки хушоҳангии суҳанро низ ҳалал медиҳанд, бояд шаклҳои ҳамчунин маъмули онҳо – «даъво» ва «маъно»-ро меовард.

Вале ҳолати дигар ҳам бисёр рух медиҳад: калимаҳое, ки шакли хонданашон яқину ягона аст, низ боиси ҳаробии рукнҳои шеър шудаанд. Масалан, ин ду байтро бубинем:

*Халилайя лоҳат лано дуру Салмо,
Нишонаҳои Салмо шуд аз дур пайдо.*

(1, 91)

Ва ё:

*Ту шоҳию мо ургадоём, чи нисбат
Бо атласи зарбофти ту пашминаи моро?*

(1, 147)

Яқин аст, ки шаклҳои навишти ин калимаҳо (*нишона-нишон, зарбофт-зарбафт*) батамом гуногун аст ва ҳангоми баргардондан аз ҳам фарқашон накардан ҳеч мумкин нест. Ё шояд дар матн асл (оне, ки зери дасти мураттиб буда-аст) хато рафта. Лекин тааҷҷуб аз дигар боис аст: магар мураттиб ё нашриёт ҳақ надоранд, ки дар нашрҳои оммавӣ чунин ғалатҳои махзро ислоҳ бикунанд? Ё қонуни ислоҳнопазирии матн классикӣ, ки ҳоси нашрҳои илмист, дар ин ҳолат ҳам равост? Дар чунин мавридҳо роҳи сеюм нест – ё ғалати махзро ислоҳ мекунем ё иштибоҳи замоне рухдодаро аз нашр ба нашру аз хотир ба хотир мебарем.

Дар мавриди дигар ҳаками ягонаву қатъи ҳукми беҳалалии асли матн вазни шеър хоҳад буд. Яъне, вазни арӯзро дарку риоя кардан худ беҳтарин роҳи беғалат овардани матн аст. Вагарна дар ин ҳолат ҳам шаклҳои гуногуни навишти калимаҳо иштибоҳҳои пайиҳам меорад. Чунон ки дар мавридҳои зерин рух дода:

***Нахустгӯҳар** аз он баҳр шоҳи бастомист,
Ки қутби зиндадилону худошиносон аст.*

(1, 226)

Ё худ:

*Холӣ **наям** аз ту сабоҳу равоҳ ҳам,
Эй ҳам сабоҳи **мо** зи ту фархунда, ҳам равоҳ!*

(1, 328)

Ва боз:

*Аз мӯйи миёни ту чӯдо баски кашам ранҷ,
Натавон тани ранҷури ман аз мӯй чӯдо кард.*

(1, 357)

Ва боз:

*Хатат қут аз он лаъли хандон кашид,
Хизр чошнӣ з-оби ҳайвон кашид.*

(1, 427)

Боз:

*Ишқе, ки баровард сар аз ҷайб,
Аз мард ҳунар бувад, зи зан айб.*

(5, 331)

Ва боз:

Ба рӯҳ пардаи шармсорӣ нарафт...

(5, 382)

Ба гумони мо, барғалатии байтҳои боло чун рӯз рӯшан аст ва асли калимоти зикршударо барқарор кардан (мута-носибан – нахустгавҳар, наем («мо» худ ба ин далолат ме-кунад!), натвон, Хизир, бароварад, рӯ) кашфи Амрико ҳам нахоҳад шуд.

Ҳоло бубинем, ки риоя нашудани қофия низ чуз ба галатҳо намеорад:

*Бихиштпайкаре, к-аз гояти дутф
Сипоҳи неқувонро буд сархел.
Сар омад ҳусни ӯву дӯзахӣ шуд,
Фаагишо ваҷҳуҳу қатъан миналлайл.*

(2, 535)

Хуш ба ҳоли гӯше, ки беоҳангии ин пораро нашнида! Вагарна шакли дигари калимаи «хел» – «хайл»-ро ба ёд овардан кофист, ки қитъа хушоҳанг бишаваду сахв барта-раф. («Бихиштпайкаре» хатман «Бихиштипайкаре»-ст!

Дар рубоие мехонем:

*То чанд гуломи кӯҳна ё нав бошам?
Дар кашмакаши канизу бону бошам?*

(2, 559)

Ҳолати мураккабтарест ин ҷо. Хати арабӣ бошад, равон қофия карда мехониву ҷон халос, на қофия вайрон мешавад, на савтиёт. Дар хати кириллӣ чӣ? Чун риояи қофия шарт аст, ҳамоҳанги «бону» «ё ну» навишта, шарҳ додан мақбул менамояд.

Дар мавриди ғазали саҳифаи 231 ҳаминро мегӯем, ки «таҷаллист», «даъвист», «тӯбист», «авлист», «Исист», «тасаллист», «Лайлист», «сӯфист» қофия нестанд, аз ин рӯ, хангоми баргардон бояд шаклҳои дигари ин калимаҳо («таҷаллоист», «даъвост», «тӯбост», «авлоист», «Исост», «тасаллоист», «Лайлоист», «сӯфост») корбаст мешуданд. Ба хатти форсии тоҷикӣ ҳар ду шакл навишти ягона доранд, лекин, табиист, ки дар чунин мавридҳо ба шакли дуҷумла таҷаллоист мешавад.

Гурӯҳи дигари ғалатҳо (воқеан, натавонанд дар китобҳои мавриди тақриз) ба истифодаи барҷои пайвандаки «-у» (вов) ва аломати вергул марбут аст. Чунон ки маълум аст, пайвандаки «вов» дар алифбои форсӣ чанд вазифа дорад. Аз он ҷумла, яке ҳамвазни пайвандаки «-у», дигаре ифодагари аломати вергул аст, ки воқеан ба мазмуну мантиқ корбаст мешавад. Вале аксари омодакунандагони матн аз вазифаҳои гуногуни он сарфи назар мекунад, якero ба ҷойи дигаре меоранд ва вазну қофия, гоҳо таносубу мантиқи шеърро ҳалалдор месозанд. Масалан:

*Дар ҷомаҳона раҳ мадеҳ онро, ки меканад
Аз мурдашӯй **пирарҳану** аз мурдагон кафан.*

(1,55)

Ҳар касе ҳам, ки қобили эҳсоси вазну оҳанг аст, баробари мутолиаи байт харобии ин рукни шеърро мефаҳмад. Бигзор, дар матн калимаи «пираҳан» бо «вов» анҷомида бошад, вале, батақрор мегӯем, ки он вазифаи аломати вергулро ҳам бар дӯш дорад ва танҳо чунин радду бадал асли матнро барқарор мекунад.

Ё боз:

*Олӣ шавад **лаиму лекин** на чун карим,
Боло паранд мургон, аммо на то Паран.*

(1,55)

Дар ин маврид ҳам вазифаи «вов» нодуруст муқаррар шудааст. Он бояд пайвастаи пайвандаки тобеъкунанда биёяд, ки тавассутаи мисраи аввал як ҷумлаи мураккаби тобеъ хоҳад шуд. Ба ин сурат: «Олӣ шавад **лаим, валекин** на чун карим».

Дар ду мисоли поён акси як ҳолатро мушоҳида мекунем. Дар байти аввал «вов» на пайвандаки «-у», балки аломати вергулро ифода мекунад, дар мисраи охири банди сонӣ бошад, ба ҷойи аломати вергул овардани пайвандаки «-у» («ва») зарур буд:

*Дар ҳар чи задам даст, зи ғам фарсудам,
Даст аз ҳама **боздоштаму** осудам.*

(2,558)

*Таърихи ҷаҳон, ки қиссаи хурду калон
Дарҷ аст дар он(,) чи шахриёрон(,) чи ялон,
Дар ҳар варақаш бихон, **кифӣ** оми қазо,
Қад мота **фулонун, (ва)** фулонун ва фулон.*

(2,562)

Воқеан, ба тақозои қофияи солим, ки яке аз шартҳои хушсавтию ҷолибии шеър аст, вожаи «фулон»-ро ба шакли дигари маъмулаш – «фалон» овардан мақбултар менамояд.

Дар сатри зайл халал ёфтани таркиби ибора маъниро
вайрон ва дарки асли онро мушкил мекунад:

Тораки дарвеш торик фориғ аз тоҷи зар аст.
(1, 206)

Калимаҳои «дарвеш торик»-ро дар назар дорем, ки дар
асл як ибора – «дарвеш торик» буда, дарвешии тарки дунё-
кардари мефаҳмонанд.

Ҳамчунин, бо сабабҳои гуногун (ё бе ҳеҷ сабаб?) байту
мисраъҳои фаровоне ғалат чоп шудаанд. Ин ғалатҳоро ме-
тавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

1. Риоя нашудани мавқеи аломатҳои китобат.

Миёни лову илло як алиф фарқ аст вар набвад
Дар илло он алиф, боло шуморад ақл яксонаш.
(1, 27)

Албатта, аввалан манзур вергули баъди калимаи «бо-
ло»-ст, ки нобарҷо омада, маъниро халалдор кардааст.
Сониян, вожаҳои ҷудокардашударо дар ноҳунак овардан
фазои дарки байтро рӯшантар менамуд.

Ё худ, дар ин байт, ки вергулҳо, ҷуз дар мавриди дуом,
нобарҷоянд ва дарки маъниро барои шеърҳои новарзида
душвор мекунанд:

Бе лаъли ту нишоне бошад зи ашқи Чомӣ,
Хун, к-аз дили суроҳӣ, дар чаҳми соғар ояд.
(1, 388)

Дар ин пораи ҷонсӯз шоир аз бародари хунармандаш
ёд меорад, ки низ шоир будаву «дар силки назм ҷамъи га-
ронмоя гавҳаре» ба ҳам оварда ва таъкид мекунад, ки мис-
раъҳои баъдина «назми бадеи ўст». Вале, чун аломати за-

рурӣ нест, хонанда метавонад кулли шеърро моли Абдур-рахмони Ҷомӣ бишносад:

*Ман будам аз чаҳону гиромӣ бародаре,
Дар силки назм ҷамъи гаронмоя гавҳаре...
Ин нукта гӯш дор, ки дурри гаронбаҳост,
Назми бадеи ӯст, вале ҳасби ҳоли мост:
Рафтию дарду доғи туам ёдгор монд...*

(1, 75)

Бояд баъди аломати баён давоми шеър, ки моли бародари шоир аст, бо нохунак чудо бишавад.

Чунин иқтибоси байту мисраъҳои шоирони муосиру пешин дар осори Мавлоно Ҷомӣ боз ҳам дучор меояд. Масалан, дар ин ду байт:

*Гар шеъри хушат бояд, хуш кун дили Ҷомиро,
Хотир, ки ҳазин бошад, кай шеъри хуш ангезад.*

(1, 351)

Ва:

Дар ин замона рафиқе, ки ҳолӣ аз ҳалал аст...

(1,216)

Ноғуфта аён аст, ки мисраи дуҷуми байти аввал шакли акси оғози ғазали Хоҷа Ҳофиз аст бо ин матлаъ:

*Кай шеъри тар ангезад хотир, ки ҳазин бошад,
Як нукта дар ин маънӣ гуфтемӯ ҳамин бошад.*

Чунон ки дидем, дар тазмини Мавлоно Ҷомӣ танҳо як калима тағйир пазируфта, вале дар нашри қаблии осори ӯ (1964) он ҳам чунонест, ки дар девони Хоҷа. Мисраи дуҷум матлаи ғазали машҳур аст ва ҳоҷат ба шарҳу исботаш нест.

2. Аз матн афтодани калимаҳо.

Ин ҳол аз бедикқатии котибони девони шоир рух дода бошад ҳам, мебоист бо роҳи муқоясаву муқобала аз ҷониби масъулони нашри имрӯз ҳатталимкон ислоҳ мешуд. Мутаассифона, вожаҳои зиёди афтода хонандаро банди шубҳаю гумонҳо гардонда, дарки бемонеаи байту мисраъхоеро мушқил намудаанд.

*Зи бас гул, ки (?) роз дар вай шукӯфт,
Ҳаме шоядаи «Гулиани роз» гуфт.*

(1, 85)

Мо, ки асли матнро дар даст надорем, танҳо ба тахмину гумон метавонем бигӯем, ки калимаи афтода «бас» аст ё «сад» ва ё «чун». Агарчи чунин тахмину гумонҳо дар мавриди матни классикӣ норавост, ҳини мутолиаи байту мисраъҳое, ки ягон ҷузъашон афтодааст, хонанда ноилоч ба он даст мезанад. Бояд гуфт, ки баъзан ҷузъи соқитро аз лугати худи байту мисраъ ва таносубу мантиқи сухан метавон дарёфт, чун дар ин байт:

*Боз раст аз панҷаи (?) гиребони ҳаёт,
Ҷомӣ, аммо н-омадат домони беҳбудӣ ба даст.*

(2, 537)

Ва ё дар ин китъа:

*Қуфле, ки рӯза бар дари айиш нишот зад,
Шакли ҳилоли **ид** зи зар сохтаи калид.
Минбаъд мову (?) маи лаълу айиш нақд,
Не шодмон ба ваъдаву не хоиф аз ваид.*

(1,344)

Ва боз:

*Он шоҳиди гайбӣ зи ниҳонхонаи буд
Зад ҷилвакунон (?) ба саҳрои намуд.
Аз зулфи таъинот **бар** орази зот
Ҳар ҳалқа, ки баст, дил зи сад ҳалқа рабуд.*

(2, 546)

Шубҳае нест, ки дар пораҳои фавқ (бо назардошти вазну мазмуну мантиқу таносуб) калимаҳои «дастат», «иду» ва «гом» сарфи назар шудаанд. Дар пораи сеюм, бино бар тақозои вазн, калимаи «бар»-ро «бари» хондан дурӯст будагист.

3. Барғалат хондани матн.

Чунин ғалатҳо бештар рафтаанд ва мучибашон ҳамон ба эътибор нагирифтани шаклҳои гуногуни хондани калимаву ибораҳо, сарфи назар шудани мантиқу маънӣ, вазн ва дигар унсурҳои шеър аст.

Дар шеъре омадааст:

*Маю нуқл аст вирди ман шабу рӯз,
Бино мезад, зиҳӣ авроду авқот.*

(1, 200)

Ба сад паҳлу, ки бигардонӣ, маънии ибораи «бино мезад»-ро фаҳмидан амрест муҳол. Шояд «ба ном эзид» бошад, яъне, «вирди ман дар асл шабу рӯз маю нуқл асту ба ном – эзид»?

Пораи дигарро бубинем:

*Ба сабр кӯш, дило, рӯзи ҳаҷр **фоида нест**,
Табиб шарбати талх аз барои **фоида сохт**...
Ба ҷангҷӯи чашият хушам, ки мебояд
Ҳариф мардуми бадмастро ба арбада сохт.*

(1, 284)

Шоир дилашро ба сабр талкин дорад, ки агарчи талх аст, чун шарбати талх аз барои фоида аст. Бинобар ин, ибораи «фоида нест» ба мантики ин байт носозгор аст, яъне, бояд баръакси он – «фоидаест» бошад. Дар байти сонӣ, ки бар лутфи зебое асос ёфтааст, сарфи назар шудани бандаки изофӣ дар нахусткалимаи сатри дуюм боиси ҳалал ёфтани маънӣ шуда. Яъне, танҳо дар ин шакл ҷумлаи дуоми байт маънии мантиқӣ пайдо мекунад: «*Ҳарифи мардуми бадмастро ба арбада сохтан мебояд*».

Воқеан, дар байти зерин ҳолати акс рух додаст:

*Имшаб афғонам зи чарх ар бигзарад, маъзур дор,
Чун зи заъфи тан намонд он қуввати афгон, ки буд.*
(1, 402)

Дар мисраи дуюм шикоятӣ он аст, ки аз заифӣ шоирро қуввати афгон намондааст, дар мисраи аввал бошад, даъвои он дорад, ки афғонаш аз чарх мегузарад. Ку мантик? Бинобар ин, гумон меравад, ки «бигзарад» дар асл «нагзарад» будааст.

Байте ба ин сурат омада:

*Айбам макун ба ташнагии дил чун ғамат фузуд,
Устоди фитрат аз азал ин хона танг сохт.*

Азбаски «ин хонаи танг»-и мисраи дуюм «дил» аст, шубҳае намондад, ки «ташнагии дил» ҳам дар асли матн «тангии дил» будааст, яъне, «Айбам макун ба тангии дил, чун ғамат фузуд...».

Як сабаби маъмули ғалатхонии матни классикӣ шакли ягонаи навишти вожаҳои гуногун ба хати форсист. Дар ин ҳолат танҳо риояи қатъии мазмуну мантиқ ва таносуби суҳан, ҳамчунин вазну қофия, ки унсурҳои ношикастанин шеърӣ классикианд, метавонад пеши роҳи ғалатхониву ғалатнависиҳоро бигирад. Масалан:

*Бас мусаллӣ, ки раҳаи нақши мусалло задааст,
Бе ғуборе ба ҳарам каъбараве **пай бар даст**.*

Мувофиқед, ки маънии мисраи дуҷум бисёр хароб аст? Онро ба хати асл баргардонида, дар нисбату муқояса бо вожагону маънии мисраи аввал аслашро метавон дарёфт: «Беғуборе ба ҳарам каъбаравӣ пай бурдаст».

Дар рӯбардор кардани байти зерин ҳам аини ҳамин ҳолат зоҳир шудааст:

*Осудагӣ ба ҳоб надид он, ки тақягоҳ
Аз **гирдиболиши** фалаки тезгард кард.*

(1, 358)

Таносубу мантиқи байт бисёр устувор аст. Шоир фалакро ба болиш ташбеҳ дода, ҳоби ӯро н-осуда медонад, ки бар ин болиш тақя дорад. Вале чӣ болише – «гирдиболиш»? Ё «гарди болиш», чунон ки дар нашри соли 1964 омада? Ба фикри мо, на ину на он. Манзур «гирдиболиш» аст, ки «гирдаболиш» ё «болиши гирда (гирдак)» ҳам мегӯянд.

Гурӯҳе аз ин гуна ғалатҳоро танҳо бо барқарор намудани вазни шеър бартараф кардан мумкин аст. Масалан: «То чанд ба **побӯси** ту оям густох? – То чанд ба **побӯси** ту оям густох?», «**Гӯи** зи **сафаркунандагон**и зери замин **Бо рӯи** заминиён хати тоза расид» - «**Гӯӣ**, зи **сафаркунандагон**и зери замин **Бо рӯи**заминиён хати тоза расид» (2, 547).

Ё худ, дар ин байти зебо:

*Хуршеди ту **зангхӯрдаи** тег аст, дарег,
Пинҳон шуда дар наёми мег аст, дарег...*

(2, 554)

Манзур «теғи зангхӯрда» аст, ки дар қолаби акси хамин ибораи маъруф – «зангхӯрда теғ» омадааст ва, чунон ки маълум аст, натанҳо дар шеър, балки дар гуфтугӯи авом ҳам бандаки изофӣ намегирад.

Байти дигар:

*Афлок бувад қисме ҳаводис чу сиҳом,
Ромии ҳақу омочғаҳи афроду аном.*

(2, 255)

Мутаассифона, натанҳо сарфи назар шудани мантику маънӣ, балки дарку эҳсос накардани вазну савти шеър ба ин дарҳамбарҳамии ғализ расондааст. Шакли равони байт ба тахмин чунин аст:

*Афлок бувад қисм, ҳаводис – чу сиҳом,
Ромӣ – ҳақу омочғаҳ – афроду аном.*

Вобаста ба хамин сатрҳо масъалаи дигари таҳияи матни классикӣ – шарҳи луғоти душворфаҳм пеш меояд. Бубинед, ки дар ду мисраъ чанд вожаи эзоҳталаб ҳаст ва, умуман, эҷодиёти Абдуррахмони Ҷомӣ бо корбурди истилоҳоти мухталиф, калимоту ибороти ноошнои арабӣ ё мушкилфаҳми тоҷикӣ фарқ мекунад. Дар мавриди бисёр байту мисраъҳо метавон гуфт, ки маънии зоҳири луғаташонро фаҳмидан мумкин аст, вале аз маънои истилоҳотӣ ё талмешашон, ки огоҳ нестем, боз ҳам ба умқи маънии шеър намерасем. Чун дар ин байт:

*Ҷомӣ абнои ҷаҳон аз қавли ҳақ саманду бакм,
Номи эшон нест индаллоҳ ба ҷуз шарруддавоб.*

(2, 537)

Манзури мо аломатҳои афтода ва сактаи ҳар ду сатр не, балки боз ҳам вожаҳои эзоҳталаб аст. Шояд мавҷудияти «Фарҳанги осори Ҷомӣ» мурааттибро аз шарҳи вусъатноки

лугот боздошта бошад, вале бояд дар назар дошт, ки на ҳама он китоби пурбаҳоро зери даст доранд ва, баъдан, повараки саҳифаро нигоҳ кардан аз фарҳанг varaқ задан кулайтар аст.

Чун суҳан аз шарҳу эзоҳ рафт, нуктаи дигаре низ чун пешниҳод манзур мешавад. Мақсад эзоҳи кӯтоҳу муъҷази санъати шеър аст, ки дар тарбияи шеърфаҳмӣ хонанда беманфиат нахоҳад буд. Бигирем дар мисоли ин байт:

*Дилам хуш буд бо бемориш хеш,
Аз он себи зақан майли биҳӣ кард.*

(1, 363)

Мавриди назар суҳанбозии шоирона аст, ки бар калимаҳои «себ» ва «биҳӣ» асос дорад. Ва, ҳуб мешуд, ки ҳамин чиз тавассути эзоҳи поварақ ё ягон воситаи дигар ба хонанда (суҳан аз хонандаи ҳоси шеър нест) бирасад.

4. Ғалатҳои калимаву ибора ва ҷумлаҳои арабӣ.

Чунон ки зикр кардем, дар осори Абдурраҳмони Ҷомӣ лугати арабӣ фаровон аст. Мавлоно натавонанд калимаву ибораҳои алоҳидаро кор фармуда, балки мисраву байтҳои соф арабӣ гуфтааст. Мутаассифона, бисёре аз ин ҳисоб ғалат рӯбардор шуда, ки аксаран вазни шеърро ҳам ҳалалдор кардаанд. Мисоле далели ин нукта аст:

**Мурд Ҷомӣ, ба сари турбати ӯ бинвисед:
Ҳозиҳи равзатуҳу ман ҳалла биҳи-л-ишқу фа мот.**

(1, 177)

5. Номувофиқатии зоҳиру маънии калимаҳо.

Маълум аст, ки калима сурати маъниест ва агар як ово-заш нобарҷо тағйир бипазирад, ифодакунандаи маънии дигар мешавад. Бинобар ин, калимаҳои матни классикӣ бояд аз рӯи маъние, ки дар айни ҳол борашро бар дӯш доранд, ба хати имрӯз баргардонида бишаванд. Масалан:

*Ба мастӣ зи ҳастӣ **раҳоем** деҳ,
Ба мастони ишқ **ошноем** деҳ.*

(1, 84)

Манзур вожагони «раҳоем» ва «ошноем» аст. Аслашон «раҳо»-ву «ошно», тавассути пасованди исмсози «-й» маънии нав гирифтаанд ва дар байти фавқ ба ҳамин шакл ва иловаи шакли мухтасари бандакҷонишини соҳибии шахси якуми танҳо («-ам» ё «-м») омадаанд, яъне, «раҳой-м» ва «ошной-м» ё «раҳоим» ва «ошноим». Пас бояд ҳамин хел навишта бишаванд, на бо ифодаи номуайяни (артикли «-е»), ки ба маънӣ созгор нест.

Ё дар байти зерин:

*Зи олам на аз баҳри **сахтеш** бурд,
Ба фирӯзию **некбахтеш** бурд.*

(5, 383)

Мақсад «сахтӣ-ш» ва «некбахтӣ-ш» аст ва ифодаи манзуршуда ҳеҷ қобили қабул буда наметавонад.

Дар ин мисраъ ҳам айни ҳолати фавқ аст: «Тарсам, ки аз ин пас ба **худое** парастанд». Калимаи зикршуда бояд «худой-т» («худойт») навишта бишавад. (Дар қисме аз водии Зарафшон ин қолаб мавриди истифода аст, лекин ифодаи соф хоси як маҳалро, ки мантиқи ифодаро ҳалалдор мекунад, ба забони адабӣ, баҳусус осори классикӣ, татбиқ намудан дуруст набудагист.)

Ончунон ки дар оғози сухан омад, Абдуррахмони Ҷомӣ аз намоёнтарин симоҳои адабиёти тоҷик аст ва даъвоҳои бебунёде, ки оид ба мансубияти миллии ӯ гоҳ-гоҳ баланд мешаванд, ҷуз тақвияти ин гуфта нест. Ва, ҷойи афсӯс ҳам ҳаст, ки адибе бо чунин қудрат, чандон ки мебояд, миёни миллати хеш маҳбубият пайдо накарда. Ҳоло, ки имкон фароҳам омад, бояд боз чанд насли мардуми мо китобҳои пурбаҳои ӯро таҳи даст дошта бошад ва дуртар аз пораи «Фурӯғи субҳи доной...» ба дунёи сухани ӯ назар биандозад.

1989

НОМ – НИМИ ХУСН

Хуснофаринӣ яке аз хислатҳои азалии Инсон аст. Ё натавҷо ҳусни зоҳирӣ эҷод мекунад ва баҳри афзудани зебоии ашё мекушад, балки бо ранҷи пурганҷ баҳри зебоиҳои малмуси офаридааш вожаҳои гӯшнавозу дилнишине ҳам месозад.

Ҳамин аст, ки номҳои хушрӯйи шаҳру деҳ, кӯҳу дарё, кӯю барзан, исмиҳои зебои мардону занон умри чандинасра, баъзан ҳазоронсолаи таърихӣ доранду дар дилу ҷони мардум нишастаанд, бо табдили сохтҳову сиёсатҳо ва ҳокимону давлатҳо тағйир наёфта, кохи бегазанди завқи волои мардум ва як барангезандаи ифтихори солим будаанд ва наслҳои навинро ба ин амали шоиста талқину раҳнамоӣ кардаанд.

Таърих аз номҳо иборат аст ва номҳоянд, ки таърихро зиндаву гӯё нигоҳ медоранд. Дар айни замон номҳо, баҳусус номҳои форсии тоҷикӣ, нишонаи равшани густариши миллату давлат ва забону фарҳанги моянд ва имрӯз, албатта, бе даъвою дағои нозаруру бесуд, бояд ин нуктаро дарк ва бо он ифтихор бикунем. Магар шоистаи ифтихори солим нест, ки ҳазор сол пеш ва ҳазорон фарсанг дур аз диёри имрӯзаамон забони нобтарини форсии тоҷикӣ дар китобҳои ашъору рисолаҳои афкор чун муҳри абадиёт дарҷ шуда буду дар он дуриҳои дуру начандон дур, ки имрӯз сарзаминҳои халқу забонҳои дигаранд, номҳои фаровони ашҳосу маҳалҳо то ҳол бо ин забон садо медиҳанд?

Оё мо имрӯз шоистаи он табъу завқ номҳо мегузорем? Ба он ганҷинаи беназир чӣҳо афзудаем? Чӣ бояд қард, ки унвонҳои гӯшаву канори кишвар ифодакунандаи моҳияти ҳеш ва дар айни ҳол хушоҳангу дилрас бошанду номҳои аҳли диёр – инъикосгари табъи баланди номгузорону афзунии ҳусни Инсон?

Яке аз анъанаҳои қадимтарини номгузори тоҷикӣ инъикоси касбу кори мардуми маҳалҳо буд, ки бо номҳои зиёди зебову гуё зинда мондааст. Заргарон (Заргар), Оҳангарон, Чӯянгарон, Қаннодон, Кулолон (Кулолӣ), Мисгарон ва ғайра аз он ҷумлаанд. Дар асри гузашта ба ин қатор чанд номи дигар, аз қабилӣ Пахтакор, Заркор, Нафтҷӣ (мутаассифона, ба тақозои замон аксаран русӣ садо медод) афзуд, ки нишонаи замони нав ва ғувоҳи шуглҳои тозаии мардум буд.

Дар номгузори гузаштагонамон сохти маҳал ва табиати он ҳатман ба назар гирифта мешуд. Инро дар мисоли калимаи **ғар** ё **гор** (кӯҳ; «гора»-и русӣ аз ин ҷо будааст), ки баёнғари сохти ҷуғрофии диёри кӯҳсорамон аст, рӯшан дида метавонем. Сомғор, Данғара, Фалғар, Беғар, Кошғар... мисолҳои ин тарзи номгузорианд ва, аҷаб нест, ки Қаротегин низ на калимаи мураккаби туркӣ, балки боз як ғувоҳи қорбасти ин калимаи қадимии тоҷикӣ бошад.

Ба тақозои замон ва ҳодисаҳои ғуноғуни сиёсӣ иҷтимоӣ аз замонҳои қадим деҳу деҳқадаеро асос ғузоштан ва ё кӯю кӯчаи шаҳри ободеро макони хеш қарор додани ғурӯх-ғурӯх мардуми як маҳалли диёрамон одат будааст. Номи ғузариҳои баъзе шаҳрҳои қадимаи тоҷикон (Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Кӯлоб, Исфара, Истаравшан ва ғайра) далели инанд. Дар ҷавонтарин бузургшаҳрамон Душанбе низ маҳалҳое бо номи «Ғузари самарқандиҳо», «Ғузари ўротеппагиҳо», «Ғузари ургутиҳо» маълум буданд, ки идомаи он анъанаи номгузорию нишон медиҳанд. Пас он зинда ва қобили қабул аст ва ҷаро номҳои Самарқанд, Бухоро, Ургут, Истаравшан, Дарвоз, Кӯлоб, Исфара, Даштиҷам, Конибодом, Рашт, Балҷувон, Шаҳрисабз, Ховалинг... дар қатори Бадахшон, Зарафшон ва ғайра лавҳаи кӯчаи маҳаллаҳои пойтахтамнро зеб надиханд?

Воқеан, понздаҳ соли охир дар ин самт қорҳои назаррасе ба сомон расид. Номи бисёр шаҳру деҳ, кӯчаю ғузар, қорхонаву муассисаҳо тағйир ёфт. Вале оё ҳамаи онҳо муваффақона буд?

Дар замони шӯравӣ бисёр маҳалҳо номи роҳбарони хизбу давлат ва шахсиятҳои маъруфро гирифтанд. Тоҷикистон пур аз «обод-обод» шуд – Ленинобод, Сталинобод, Кировобод, Орчоникидзеобод, Молотовобод, Микоянобод, Кагановичобод... – харчанд то ободии асливу маънавии аксари кулли ин маҳалҳо хеле дур буд. Имрӯз ин анъана, яъне ба номи ашхоси шинохта мондани шахру ноҳия ва деҳу кӯча идома дорад. Шаҳрҳои Турсунзодаву Ғафуров, ноҳияҳои Ҷаббор Расулову Исмоили Сомонӣ, кӯчаҳои Муҳаммадиеву Раҳмон Набиев... ҳамрадиҳои ноҳияи Айнию кӯчаи Лохутӣ шуданд.

Хеле хуб, ки талаби моддаи 30-юми Қонуни забон¹ – барқарор кардани номҳои таърихӣ ва тоҷикӣ мондани номи маҳалҳо риоя шудааст. Вале дар ҳамон модда талаби дигар ҳам ҳаст, ки ҳангоми номгузорӣ бояд қоидаҳои тоҷикии номмонӣ ба назар гирифта бишаванд. Чунон ки ишора шуд, бо афзудани калимаи «обод» ба исми ашхос сохтани номи маҳал анъанаи деринаи тоҷикӣ ва амали хушоянд аст. Бо ин меёри Мирзообод, Ғафуровобод (беҳтараш Бобочонобод), Айниобод, Расуловобод, Исмоилобод (Сомониобод) мондани номи шахру ноҳияҳои мазкур мувофиқи матлаб мебуд.

Ҷиҳати дигари масъала ба кадом маҳал мондани номи бузургон аст. Тавре гуфтем, Қонуни забон қотеона талаб мекунад, ки номҳои таърихӣ барқарор карда бишаванд. Оё муҳолифи ин талаби қонун нест, ки маҳалҳои қадимаро номгардон карда, номҳои деринаи онҳоро ба фаромӯшӣ месупорем? Хидмати Айниву Турсунзода ва Ғафуров ба сад шахру ноҳия меарзад, вале номҳои қадимаи тоҷикии Фалғару Регару Исфисор чӣ мешавад? Оё беҳтар набуд, ки номи он бузургонро ба шахру ноҳияҳои дигаре, ки таъдили номашон бохти фарҳангиву таърихие бор намеорад,

¹ Дар Қонуни нави забон (соли 2009) ин меёриҳо дар моддаи 19 ифода шудаанд (шарҳи муаллиф).

мегузоштем? Масалан, ба ноҳияҳои Ленин, Фрунзе, Октябр, Москва, Совет?

Хангоми барқарор кардани номҳои таърихӣ мебояд азамату тавсияи онҳоро ба назар бигирем. Масалан, Сугду Бохтар давлатҳои машҳур буданд, имрӯз яке барҳақ номи вилояти бузурге шуд, вале дувумиро, ки низ сазовори номи як вилоят аст, дар доираи як ноҳия маҳдуд кардем. Бо ҳамин андеша номи қадимаи ноҳияи Фармо барҷо гузоштани водиро Рашт номгузори кардан истифодаву эътибори ин калимаи қадимаи тоҷикиро меафзуд.

Инсон, новобаста аз мансубияти миллӣ, зебоипараст аст. Бинобар ин, табиист ва бояд мавриди ифтихор ҳам бошад, ки имрӯз халқҳои ҳамсоя, баҳусус бародарони ўзбек, ҳарчанд ки зикру эътирофи аслашро фаромӯш мекунанд, номҳои зиёди ҳоси тоҷикиро пазируфта истодаанд ва ба ин восита бешақ ҳусни ашҳосу диёрашонро меафзоянд. Мутаассифона, ҳуди мо дар ин маврид қарахтем ва ханӯз дар паҳлуи ҳар Шӯрчаамон як Ўзбек-Шӯрча дорему дар бари ҳар Лангарамон як Ўзбек-Лангар. Ин қарахтӣ ба ҳадест, ки сиёсати як замон (ва ҳоло ҳам!) роиҷи турксозиву Туркистонсозиро гоҳе аз ёд мебарем. Сивучанд сол пеш бар асари офати табиӣ деҳаи Пеҳои шаҳри Норақ вайрон шуд ва мардуми онро дар кӯчаи навбунёде макон дода, онро... Туркистон номиданд. Оё аҳли деҳа турк буд? Не. Кӯчаро туркҳо сохтанд? Не. Пас чаро Туркистон? Чаро Пеҳо не, ки бешақ вожаи қадимаи тоҷикист? Касе намедонад. Шояд ин ҳол аз беаҳамиятиву бедикқатӣ рух дод. Ё шояд пантуркисте, ки Туркистон номидани тамоми Тоҷикистон аз дасташ намеомад, бо ин кори дар назари мо кӯчак ормонашро амалӣ кард? Хушбахтона, ҳоло ин ном аз байн рафтааст, вале чойи дарег аст, ки номи қадимаи Пеҳо батадрич фаромӯш мешавад.

Ҳочат ба баён нест, ки Шаҳритӯз (шаҳри намак!) не, Шаҳритӯс (Шаҳри Тӯс), Қабодиён не, Қубодиён (авлоди Қубод) аст, вале аз пайи фаҳмиши авом ё маънидои

гаразноке рафта, номҳои ҳазоронсоларо вайрон меҳонему менависем.

Аслан номи шахсро, чуз дар мавридҳои махсусе, ки робитаи беҳади ногустанӣ дошта бошад, ба маҳале ё чизе мондан қобили қабул набудааст. Воқеияти даҳ соли охири кишварамон собит кард, ки бо раъйи хости чанд кас номро «абадӣ» намудан имконнопазир аст. Ба ҷойи ин асолати фарҳангӣ, расму оин, касбу кор, табиату шароити таърихиву ҷуғрофиро ба назар гирифтани мебояд. Дар ин доира ба номи бузургоне, чун Фирдавсӣ, Ҷомӣ, Ҳамадонӣ мондани колхозҳо, ҳарчанд худ пешсафу раисонашон шоирдӯст ҳам бошанд, қобили қабул наменамояд. Номи ин гуна воҳидҳои истеҳсолот бояд мувофиқи вазифаву амалашон заминӣ, воқеӣ ва асоснок бошанд. Масалан, «Себзор», «Бодом» (ҳарчанд себу бодом ҳам истеҳсол накунаманд), «Заркор», «Гулистон»...

Вале ҳайҳот... Ҳамагон ёд доранд, ки чанд сол пеш дар Тоҷикистон колхозии Исмоил Каримов пайдо шуд. Чаро? Чӣ робитаву хидмате ба ин диёр (ё мушаххас ба он колхоз) дошт ӯ? Ба хотири он ки роҳбари давлати ҳамсоия аст? Ё бинобар он ки қисме аз аҳолии колхоз ўзбаканд? Аз рӯйи ин мантиқ имрӯз чандсад амрикоиву фаронсавӣ – ҳарбиёни иҷорашин ҳам талаб карда метавонанд, ки фурудгоҳҳои Кӯлобу Душанбе ба номҳои Ҷорҷ Бушу Франсуа Миттеран монда шаванд!

Чунон ки аксаран руҳ медиҳад, дар мавриди ашхоси марбут ва хидматнишондодаи фарҳангии тоҷик кор баракс аст. То ҳол ба номи Чичерин (вазири корҳои хориҷии Русияи шӯравӣ, ки ҳамон замон ба тоҷикон таваҷҷуҳи асоснок ва солиму созандае дошт), Абдуқодир Муҳиддинов (раиси ҳукумати Бухоро, муаллифи як силсила мақолаҳо, аз ҷумла «Мардуми атрофи Бухоро тоҷиканд ё ўзбак»), Аббос Алиев (нахустин вазири маорифи Ҷумҳурии Бухоро, муаллифи мақолаи мондагори «Масъалаи миллии дар Бухоро ва атрофи он»), В.В.Бартолд, Е.Э.Бертелс,

И.С.Брагинский, Ян Рипка, Иржи Бечка ва бисёр дигарон дар Тоҷикистон тангкӯчае нест, ҳарчанд ки кӯчаву хиё-бонҳоямон ҳанӯз номҳои носазовор зиёд доранд.

Хушбахтона, номҳои ноби тоҷикӣ ҳусни пойтахти киш-варро торафт бештар мекунад. Вале ҳанӯз ҳам оид ба мавриди номгузорӣ, эътибори соҳиби ном ва тарзи баёни он андешидан бефоида нест. Солҳои зиёдест, ки дар Душанбе ду кӯча Саъдии Шерозӣ ва Ҳофизӣ Шерозӣ ном доранд. Лекин дар навиштаҷот «Кӯчаи С.Шерозӣ» ва «Кӯчаи Ҳ.Шерозӣ» сабт мешаванду аз радию телевизион «кӯчаи Шерозӣ» мешунавем. Бештар нест, ки кӯтоҳу фаҳмову зебо «Кӯчаи Ҳофиз», «Кӯчаи Саъдӣ» бигӯем?

Ё худ, кӯчаи Федини пойтахт маъруф аст. Маълум, ки дар русӣ он «улица Федина» мешавад, вале радиову теле-визионҳо аз ноогоҳӣ дар рекламаҳояшон «кӯчаи Федина» гуфта гаштаанд ва ин ба хосу ом низ бетаъсир намондааст. Гуфтем, ки Фединро на ҳама мешиносад, лекин «кӯчаи Ға-фурова» гуфтан таҳқири ношунидани рӯҳи поки муалли-фи «Тоҷикон»-и безавол аст! Дар мавриди кӯчаи Парвин (кадом Парвин? Кош Парвини Эътисомӣ бошад!) низ ҳамин ҳол рух додааст – натавон «улица Парвина», балки фаровон «кӯчаи Парвина» ҳам мегӯянд! Роҳи ислоҳи чу-нин хатоҳо он аст, ки дар сари кӯчаҳо лавҳаҳои бо ҳолно-маи кӯтоҳи шахсиятҳо бигузорем. Масалан: «Константин Федин – нависандаи маъруфи рус. Солҳои зиёд раиси Ит-тифоқи нависандагони СССР буд».

Номҳои нохушоянди дуқону мағозаҳо, бахусус дар маркази шаҳр, таъби касро хира мекунад. Чанд бор оид ба ин масъала дар доираҳои гуногун гуфтугӯ ҳам шуд, вале ҳулоса ин аст, ки «дуқону мағозаҳо хусусианд, мо маҷбур карда наметавонем, ки фалон номро бимон, беш аз ин, ак-нун тағйири ном харчи зиёд металабад...». Оре, дуқону мағоза аз ину он шахс аст, лекин дар ҳудуди шаҳр аст, шаҳр аз мардум аст ва дуқондору мағозадор, ба таъбу завқи ӯ расидагиву эҳтиром надошта бошад ҳам, қонунҳо-

яшро бояд эътироф бикунад. Ин чо қатори номҳои зиёди хоси тоҷикӣ номҳои аз қабилӣ «Port Said», «Мерве», «Абриколь», «Maris Abel», «Кайнак», «Ойдин» ва ғайраву хоказо метавон зикр кард, ки дарбеҳи ночаспонери мемунанд.

Дар давраи шӯравӣ ба тақозои расму қолабҳои забони русӣ номҳои дурударози душворталаффузе роиҷ шуда буданд. Масалан, Институти илмӣ-тадқиқотии (ё илмӣ тадқиқотии) илмҳои педагогиро имрӯз чаро Пажӯҳишгоҳи илмҳои омӯзгорӣ гуфтан мумкин набошад?

Умуман, номи тӯлонӣ ҳилофи номгузори тоҷикист. Забони мо хусусияти дар матни кӯтоҳ гунҷондани маънои зиёдро дорад ва аз он бояд огоҳона истифода кард. Бигирем, касе, чуз аз минбарҳои расмӣ, Театри давлатии академии драмаи (на драмавии!) ба номи Абулқосим Лоҳутӣ, Театри вилоятии мусиқию мазҳакаӣ (на мусиқӣ-мазҳакаӣ!) ба номи Камоли Хучандӣ, Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айни, Театри давлатии ҷавонони Тоҷикистон ба номи Маҳмудҷон Воҳидов намегӯяд. Театри Лоҳутӣ, Театри Камол, Театри Айни, Театри ҷавонон гуфтан одат шудааст, чунон ки дар Маскав Театри калон, Театри хурд, Театри «Современник», Театри Пушкин, Театри Маяковский, Театри Ленком, Театри Вахтангов... мегӯянд. Ва ин, ба гумони мо, хеле табиӣ, кӯтоҳу қулай ва дар айнаи замон пургунҷоишу пурмаъност. Воқеан, театр, чун шеър, чун мусиқӣ, чун суруд ва дигар ҳунароҳо ё ҳаст ё нест ва ба он ҳазор номҳои «давлатӣ», «хидматнишондода», «академӣ», «миллӣ»... бидиҳем, ки агар набошад, нест ва ин унвонҳо онро аз нестӣ раҳонда наметавонанд. Имрӯз Театри «Аҳорун» ва ё Дасти «Дарё» гуфтан кофист, ки дар дили шунаванда эҳсоси ҳунаро зебоӣ ғалаён бикунад.

Дар бораи донишгоҳу донишқадаҳо низ фикри банда ҳамин аст. Чунон ки донишгоҳ ном мондани донишқадаҳои фаровон донишу салоҳияташонро наафзуд, ба онҳо

додани унвонҳои тӯлонӣ ҳам худ ба худ эътиборашонро зиёд намекунад. Аз ин рӯ, бо кӯтоҳу фаҳмо Донишгоҳи миллӣ, Донишгоҳи омӯзгорӣ (агар Донишгоҳи Саъдӣ мешуд, хубтар буд, чунки кучост бузургтару барҷастатар аз ӯ омӯзгоре!), Донишгоҳи тиббӣ (Донишгоҳи Сино бигӯем, беҳтар!), Донишгоҳи техникӣ (Донишгоҳи Осимӣ бигӯем, беҳтар!) гуфтан иктифо карда, ба ҳунару малакаи шогирдон бештар диққат бидиҳем, хубтар аст.

Барои дахҳо вазорату идораҳои дигар ҳам метавон тоҷикона кӯтоҳу пурмаъно ном пешниҳод намуд ва дар ҳамин радиф боз мешавад паҳлуҳои зиёди масъалаи номгузорию зикр кард. Вале дар ҳар ҳол ҳулоса ягона хоҳад буд: бояд идораи босалоҳияте (вазорат ё кумитаи давлатӣ) бошад, ки масъулияти ин масъаларо пурра бар дӯш бигирад, дар ин самт омӯзишу тадқиқот бikuнад ва зимни он ба қарорҳои оқилонаи ҳатмӣ расида, ному номгузорию пурмаънӣ, табиӣ ва зебои миллиро ба ҳукми қонун бидарорад.

1999

ДЎСТ МЕГЎЯД ТАБАРВОР...

Хунар парвардаи шахсият асту моли мардум. Ва агар гоҳе сари он бахсхову гуногунандешихо ҳам рух медиханд, бояд чун як ҳодисаи табиӣ қабул бишавад, зеро аллакай ба ҳамагон мутааллиқ асту баҳои ниҳоиаиш чуз кори мурури замон нест.

Бударо баҳо медиханд. Ва агар охири солҳои ҳафтоду аввали ҳаштод нақди шеъри тоҷик як чузви хеле ғаёлу муассири адабиёт шуда буд, заминаи устуворе аз шеъри шоирони ҷўяндаи ёбандаамон дошт. Мардум баробари ашъори тозаҷоду тозабунёди онон осори мунаққидонеро ҳам перомуни он шеърҳо интизорӣ мекашиду бо ҳаловат ва бардошти донишу тафаккур меҳонд. Навиштаҳои амиқи шеършиносоне соҳибзавқ чун шеърҳои мавриди баррасиашон хушу муфид истиқбол мешуданд ва баҳри полудагии шеъру тавсиаи шеърфаҳмии мардум хидмате ноаён пурбор мекарданд.

Мутаассифона, солҳост, ки танқиди шеъри тоҷик хо-мӯш аст ва чун садои раҳнамое нест, шеър дар саҳрои замон баҳуд (ё беҳуд?) қадам мебардораро кас намедонад ба киву ба кучо расидааст. Селобе, ки солҳои охир дар намуди маҷмӯаҳои бешумори ба ном ашъор ба сари мардум рехт, ҳаргиз далели шодобии дарёи шеъри тоҷик набудааст ва агар, баъди гузаштани он, сангҳои собите ҳам дар ин раҳгузор бимонанд, гумон аст осон ҳамтарозуи сангҳое буда битавонанд, ки ба сари завқи шеърхониву шеърдонии мо фуру рехтаанд.

Дар ин сукути садоҳои наздик баногоҳ овое аз дур ба гӯш расид, ки давраи курсинишинии шеъру танқиди шеърро ба ёдҳо овард. Манзур мақолаи шоир ва донишманди шинохтаи эронӣ Алиризои Қазва аст, ки дар чанд шумораи «Адабиёт ва санъат» пешкаши алоқамандон шуд.

Номбурда, пеш аз он ва беш аз он ки мунаққид бошад, шоир аст, шоири соҳибному соҳибмакоми абаркишваре, ки бар фарозаш рӯҳи поки Ҳаким Фирдавсиву Шайх Аттор, Хоча Ҳофизу Шайх Саъдӣ ва ҳазорон бузургони дигари сухани оламгири форсӣ пар мезанад. Ва ҷойи хайрат нест, ки мақола бо эҳсосу эҳтироси табиӣ шоирона иншо шуда, гоҳе ҳам рӯҷӯҳои дилсӯзонаи пураламе мулоҳизаву муҳокимаҳои гаронсанги олимонаро яксӯ кардааст.

Муаллиф аз лавҳаҳои воқеияти дирӯзи мо, ки аз бархурди беш бароямон як дараҷа одатӣ ҳам шудаанд, саҳт мутаассир аст ва барҷо ишора мекунад, ки оғози он ҳама бадрӯзиҳои то имрӯз ба сари мардуму забону шеъри мо боранда шикасти то абад хунчакони Оли Сомон буд. Ва кас беихтиёр ба ӯ ҳамовоз мешавад, ки «Эй кош шамшерҳои ғазнавиён дар зангори ниём мемонд ва Сомониён ҳамчунон бар ин хок ҳукмронӣ мекарданд. Он вақт иморати фарҳанги ин сомон бо ҳеҷ манҷанике хароб намешуд ва Юнону Чину Мочин ҳазор соли дигар бояд медавйданд, то ба гарди фарҳанги мо бирасанд!».

Дар мақола сафҳаҳое аз китоби адабиёти ин сарзамин варақгардон шуда, бад-ин васила кӯшиши фаровон ба харҷ рафтааст, ки сабабҳои костагии нисбии шеъри муосири тоҷик зикр бигардад. Ва барҳақ тағйири алифбои форсии тоҷикӣ ва ба гардани нозуки шеър афтодани бори сангини ҳадафу вазифаҳои ғоявӣ тӯли солҳои зиёд аз ҷумлаи ин сабабҳо қаламдод шудаанд. Ва агар дар маънидоди ин вазъи нохуш гоҳе муболиға ҳам руҳ дода («Дар ин фарҳанг Рӯдакиву Рубо ва Камолу дигарон ба шарте метавонанд шоирони тоҷик бошанд, ки дар шеършон калимаҳои «коргару доси ҷаққуш» вуҷуд дошта бошад! Ва шигифто, ки гоҳ ононро низ ба унвони мудофеони адабиёти сусиёлистӣ муаррифӣ мекунанд!»), аз алами беш назди таърих воқеъ шудааст. Асли ҳол он буд, ки агар адабиёти классик аз ҷониби ину онӣ вобаставу бастаи вазоифи ҳизбӣ чунин ҳам маънидод мешуд, ҳаргиз нишонаи муно-

сибати саросарии мардуми мо ба ин ганчина набуд. Аксаран Рӯдакиву Робиа ва Камолу дигарон дархурди ҳоли хонанда пазируфта шудаанд ва агар идеологияи ҳукмрон эшонро ба хидмати худ кашидааст, шарофати чанбаи ҷовидонаи осорашон аст, ки дар ҳар замону макон мувофиқи ҳама гуна сохти бешу кам мутамаддин ва мардумони покоин ҳасту хоҳад монд.

Ҷиҳати дигари масъала ин аст, ки солиёни беш ашъоргунаи бемуҳтавои урёне, ки ҳадафу вазифаҳои сохтро баёну дифоъ мекард, аз ҷониби дастандаркҷорони замон тарғибу пуштибониву тақдир мешуд. Ва воқеан ин кор то ҳол дар ҳаёлу тафаккурҳо идома дорад, ба дараҷае ки воқеан «ҳатто як нақди ҷиддӣ ва бепарво (?) бар осори Турсунзода, Миршакар... ки ҷудо аз тавоноӣҳои адабиашон кистикӯе низ доранд, дар ҳукми як гуноҳи кабира маҳсуб мешавад!».

Ҷойи аз ин ба шӯр омадан бояд бар иллату сабабҳои биандешем. Аввалан, шоирони мазкурро (чунон ки оғои Қазва ҳам қоил аст) «тавоноӣҳои адабиашон» чандон қарину маҳбуби чанд насли ин диёр карда, ки «кистикӯ»-яшонро дидан ҳам намехоҳанд. Сониян, эшон аз шахсиятҳои барҷастае буданд, ки солҳои тӯлонӣ тоҷикону Тоҷикистонро муаррифӣ кардаанд ва овозу овозаи ин диёри кӯчаку миёни қавмҳои ҷавонтари қуҳнадаъво танҳоро ба гӯши оламиён расондаанд.

Баҳусус, хидмати Турсунзода, ки бо гармии ашъор ва бештар бо гармии дидор симои халқи мо будааст, эҳтироми шоистаашро миёни аҳли ин сарзамин реша дар об медорад. Ва билохира, агар адабиёт силсилаест, шеърӣ баъдии мо, ки бештар ноб ва эътироф шуда, пайванди он насл, баҳусус Турсунзода аст, ки ҳамеша дастгирӣ пуштибонаш будааст ва, то ин шеър озода озода бошад, шоиронашро гоҳе аз маҳбасҳои асливу маҷозӣ ҳам раҳо кардааст ва бо ҷамоати хеш, ба маҳдудаҳои сиёсӣ замониву забонӣ муқовимат намуда, «ҷароғи адабиёту шеърӣ порсиро

равшан нигоҳ доштааст». Аз ин рӯ, дар мавриде, ки муаллифи мақола мегӯяд: «вай шоири баде нест ва бисёр авқот дар риояти услуби калому вазну қофия низ тавоност», метавон ба ӯ ҳамовоз шуд.

Алиризои Қазва шеъри муосири тоҷикро давра-давра мавриди баррасӣ қарор дода, барҳақ шоиронеро чун Муъмин Қаноат, Бозор Собир ва Лоиқ Шералӣ симои воқеии он муаррифӣ кардааст. Дар мавриде, ки Лоиқ Шералиро «ба хотири тавоноӣҳои адабӣ, навовариҳо ва часоратҳои хушмандонааш» чунин арҷ медиҳад, ҳақ аст, вале чун «барҷастагиву дурахшонии» Бозор Собирро фақат «ба хотири сурудаҳои сиёсӣ ва рӯҳияи ноороми шеъриаш» маънидод мекунад, гумон меравад, ки танҳо ин қабил ашъори шоир (маҳсули панҷ-даҳ соли охир) дастрасаш будааст, вагарна собит аст, ки заминаи маъруфият ва маҳбубияти Бозор Собир, қабл аз ҳама, ормонҳои бузурги миллӣ, забоне замониву заминӣ ва тафаккури хоси шоириаш аст, ки бар воқеияти соф тоҷикӣ асос ёфта ва, мутаассифона, гоҳе бе шарҳу баён ба одатқардагони меъёрҳои умумифорсии шеър нофаҳмост. Шеършиносони воқеии моро заҳмати зиёде дар пеш аст, ки вижагиҳои вожа, диду дарки батамом хоси молмоли эҳсос ва тафаккури ғайриодатии аз воқеияти миллӣ саршори ўро барои хонандаи кишварҳои ҳамзабон алоқадри ҳол бинамоянд.

Алҳол муҳим он аст, ки муҳаққиқи эронӣ нуқтаи ин гардиши сифатиро дақиқ пай бурда, зиёд кӯшидааст, ки зимни баррасии ашъори шоирони наслҳои баъдӣ нишонаҳои куллии (ҳам мусбат ва ҳам манфӣ) шеъри муосири моро ҳолисона баён бидорад. Инсоф он аст, ки аксари эродхояш барҷоянд ва қабулашон танҳо ба манфиати кор хоҳад буд. Чи чойи тардид, ки гоҳе воқеан надонистаем «Ҳофиз»-ро бо кадом «з» менависанду муродифҳои «Хазар» бо ҳам қофия нестанд ва агар инро шадид гуфтааст, шиддаташ бештар бар онҳост, ки моро бар ин ҳол расондаанд.

Дар мавридҳои дигар низ муаллиф моил аст, ки эроди урёне пеш наорад, балки зимнан аз заминаи ину он ноҳамвории шеъри мо гуфта бошад. Ё дақиқ пай бурда, ки воқеан дар адабиёти мо «шеърҳои ватанӣ» – ашъоре, ки таъриху табиат, муҳаббату шахомат, хуллас ҷиҳатҳои муҳталифи воқеияти Тоҷикистонро бозгӯ мекунанд, хеле зиёданд. Замоне чунин ашъор сарахбори девону маҷмӯа, рӯзномаву маҷалла, маҳфили маърақаҳо ва аксаран тӯдакаши шеърҳои берӯҳи ину он китоб буданд. Мунаққиди маъруфи шеър Абдуннабӣ Сатторзода зимни як баҳси адабӣ, ба ногувории ин нукта ишора карда, сатрҳои як шоири русро оварда буд, ки мегӯяд: агар ихтиёр медошт, бо амри ҳукумат дар васфи Ватан шеърҳои беҳунарона гуфтанро бозмедошт. Ба гумони мо, Алиризои Қазва ба ин масъала аз дидгоҳе дигар нигариста, «ба далели ҳассосияти минтақа кори воҷиби арзишманд» будани «шеърҳои ватанӣ»-ро қоиладарост, ки хеле ҷолиб менамояд. Ва хушдораш низ, ки ҳамоно пайи ин фикри амиқ меорад, ба ҳамон дараҷа қобили қабул ва мулоҳиза аст: «...аммо вақте ҳама аз як дариҷа ба ин мавзӯ бингаранд, маълум аст, ки ҷӣ ҳад дучори якнавохтӣ ва тақрори зиёновар хоҳад шуд».

Муаллифи мақола парвардаи муҳити билқул дигари рӯхонист ва дуруст меорад, ки яке аз костагҳои шеъри тоҷик «дур афтодан аз фарҳанги динӣ ва вожагони қуръонист». Вале зикри он нукта ҳам барҷо мебуд, ки аз дарахти рӯзгори тӯлонии мозӣ мевасе ҷуз ин талабидан ҳам номумкин аст. Имрӯз батадрич ба ин ҷиҳат таваҷҷуҳ мешавад ва муҳим он аст, ки чун дар он замон назари шоир ба зоҳири фарҳанги динӣ ва вожагони қуръонӣ набошад, балки диди амиқтареро ба хоҳири бардошти ҳунари ҳадаф бикунад, вагарна коре чун зикри берӯҳи чанд истилоҳ сахл аст ва боз ҳам роҳ сӯйи «якнавохтиву тақрори зиёновар» хоҳад дошт.

Нуктаи муҳимми дигар дар мақола таваҷҷуҳи амиқ ба забони шеър ва бад-ин восита назаре ба масъалаи меъёри забони умумии форсист. Муаллиф барҳақ зикр карда, ки «...мо, форсизабонон, бояд як забони меъёри муштарак дошта бошем ва дар қорбасти дақиқу дурусти вожаҳои забони форсӣ бештар бикӯшем». Тарҷеҳи калимоте, ки маҳсули «зеҳни таркибсози» тоҷикон (ибораи Алиризои Қазва) аст, аз қабилӣ «**лабчанг, таҳхона, дучон, чархбол, варточ, байтбарак, шохнам, гулмоҳӣ**» бар «**сози даҳанӣ, зерзамин, хомила, хелекубтар, гули офтобгардон, мушоира, борони зудгузар, моҳии қизилало**», ки дар Эрон мегӯянд, бозгӯӣ завқӣ гӯӣ суханшиносии муаллифи мақола аст ва, умед ҳаст, ки аз ҷониби соҳибзавқони диёраш низ гарм истиқбол меёбад ва баҳри аз калимоти ноб саршортар шудани забони муштаракамон хидмате арзанда мекунад.

Ҳамзамон муаллиф истифодаи калимаву истилоҳи зиёдеро номақбул медонад ва ҳамоно ҳадшиносона узр пеш меорад, ки «манзур ва мақсади ман рад кардани ҳеҷ вожае нест ва намегӯям чаро тоҷикон аз фалон калима истифода мекунанду чаро фалон калимаро фаромӯш кардаанд?.. Аммо ин ҳақро дорам, ки ба азизони дар Фарҳангистони забони форсӣ ва тоҷикӣ тавсия кунам, ки тамоми ин вожаҳоро бодикқат мавриди баррасӣ қарор диҳанд ва ба мабнӯи беҳгузинии вожаҳо дар ихтиёри алоқамандон қарор диҳанд».

Хуллас, ба андешаи зиёде вомедорад мақолаи Алиризои Қазва «Хуршедҳои гумшуда». Ва муҳимтаринаш, ба гумони мо, он аст, ки бояд пайи пайванди бештару вазъи беҳтари ҳунару фарҳангамон бошем, аз таъриф (барҷо ҳам бошад) беш наболему эродҳои барҷоро (ҳарчанд талх ҳам бошанд, зеро «дӯст мегӯяд табарвор») таҳаммул бикунем ва қазоватҳои мутлақро бар уҳдаи доваре бузургтар – гузашти айём вобигузorem.

ДАР СУХАН ПИНҲОН БА МИСЛИ БҶҶИ ГҶЛ ДАР БАРГИ ГҶЛ

(тафсираҳо дар ҳошияи тазкираҳо оид ба шоираҳо)

Бузургтарин шоирони мо – аз Рӯдакиву Аттот то Лоиқу Бозор – мардон будаанд, ки бо ҳиммати мардона васфи бузургҳои зан кардаанд.

Вале, чун ба адабиёти асили шифохӣ – рубоистону дубайтизори пурэхоси халқӣ рӯ меорем, аксаран акси ҳолро мебинем: бештари гуфтаҳои дилрасу чигарсӯзи он бӯстони ҳамешабахор, бешак, зодаи ҳолу ҳаёли модарону хоҳарону дилбарони замони гуногуни мардуми моянд, ки содаву заминӣ, вале бисёр зебову самимӣ баён шудаанд ва пораҳои зиндагии онҳо – ишқ, ғарибӣ, фироқ, бевафои дунё ва аҳёнан хеле кӯтоҳу зудгузар лаҳзаҳои ҳуши ҳаёташонро бо ҳунари як шоири баркамоли тасвирсоз пеши назарҳо меоранд.

Метавон чун далел дахҳо мисол овард, вале мақсад ин нест. Мақсад муқоисаи он ҳама бо ашъори модарону хоҳарону дилбарони замони мо ҳам нест, балки бозгӯии нуктаест, ки шеърӣ баланди бонувони тоҷик – ҷӣ монанди китъаҳои адабиёти хаттӣ бо ному нишону ҷӣ мисли пораҳои адабиёти шифохӣ номпинҳон – аз қадим буд, ҳаст ва хоҳад монд. Яъне, ин ҳалқаи заррин ҷовидонаву ногусастанист.

Дар ин ҷо чанд мушоҳидаву муҳокима перомуни эҷоди шоираҳои классики тоҷику форс манзур мешавад.

1. Робиа

Робиа нахустшоираи форсигӯ ва ҳамзамони устод Рӯдакист.

Дар борааш муаллифони қабл аз Фаридуддини Аттор ҳам ишораҳо карда будаанд, вале маҳз дар боби «Ҳикояти Робиа – духтари Каъб»-и «Илоҳинома»-и шайхи нишопурӣ («Илоҳинома», Истонбул, матбааи «Маориф», 1940, «Мантиқ-ут-тайр» ва «Илоҳинома»-и Фаридуддин Аттори Нишопурӣ. Техрон, интишороти «Паймон», 1382) рӯзгораш муфассал шарҳ ёфтааст.

Аз он ҳикоят мефаҳмем, ки дар Балх «амире саҳт олирой буд» бо номи Каъб ва эътиқоди муаллиф бар адлу доди ӯ чандон аст, ки «каъбаи дин»-аш меҳонад.

«Амири покдин» – Каъбро «як писар буд», ки «ниҳода ном Ҳорис шоҳ ӯро» ва яке духтар, ки «дар шеър гуфтан хушзабон буд».

Каъб ба ворисаш васият мекунад, ки хоҳарашро ниғахбон бошад ва Ҳорис чанде «чу чон медошт хоҳарро гиромӣ».

Ҳорис Яктош (يکتاش) - шояд ба маънои «яктояш, яктои Худо») ном ғуломи хушсурату хушсирате дошт (дар баъзе нусхаҳо Бектош (بيكتاش) омада, бешак, ба иллати шабоҳати зоҳирии калимаҳо ва адами маънохонӣ, ки вазнро хароб мекунад).

Боре Робиа тасодуфан саҳнаи базми шоҳонаро мебинад ва чашмаш ба Яктош меафтад, ки:

*Гаҳе сармаст дардодӣ шаробе,
Гаҳе бинвохтӣ хуш-хуш рубобе*

ва, маҳву моти он хусну чамол гашта, батадрич бемор мешавад.

Чун табибон илоҷи дардашро наёфтанд, дояаш сабаб ҷуст ва Робиа «ба хуни дил яке нома адо кард» ва «яке сурат зи нақши хеш чун моҳ» дар он ниҳода, ба Яктош фиристод. Яктош «чу нақши ӯ бидиду шеър бархонд», низ дил аз даст дод. Вақте ки доя ин хабар ба Робиа бурд,

*Намедонист коре он дилафрӯз
Ба ҷуз байту газал гуфтан шабу рӯз,
Равон мегуфт шеърӯ мефиристод,
Чунин дар шеър гуфтан гашт устод.*

Рӯзе дар даҳлез дилдодагони дилкабоб дучор омаданд ва Яктош домани дилбар гирифт. «Духтар барошuft», ки «маро дар сина коре uфтодаст, валекин аз ту он корам кушода-ст, ки ту ин корро бошӣ баҳона» ва таънааш кард, ки «ба шахватбозӣ афтодӣ аз ин кор!».

Дар ин ҷо шайх Аттор шарҳи ишқи Робиаро аз Абӯсаиди Абулхайр мепурсад ва посух мегирад, ки «надошт он шеър бо махлуқ коре, ки ўро буд бо Ҳақ рӯзгоре!».

Баъдан мулоқоти Робиа бо Рӯдакӣ ва камолоти шоираву ҳайрати Одамушшуаро ба қалам дода мешавад.

Дар ин миён душманон ба Балх ҳучум меоранд ва бо мадади шоҳи Бухоро пирӯзӣ насиби Ҳорис мегардад. Ва дар набарде Яктоши анқариб асирафтодаро гурддухтари ниқобпӯше начот медиҳад, ки ишора ба Робиа аст.

Боре шоҳи Бухоро чашне ороост ва Ҳорис низ, ки ба расми миннатдорӣ барои ёриаш назди ў омада буд, дар он ширкат меварзид. Рӯдакӣ, ноогоҳ аз ин ва «масти шеърӯ масти май», шеърҳои Робиаро меҳонад ва аз рози ишқи ў суҳан меронад:

*Зи Ҳорис Рӯдакӣ огоҳ кай буд,
Ки ў худ масти шеърӯ масти май буд,
Зи сармастӣ забон бикишод он гоҳ,
Ки «Шеъри духтари Каъб аст, эй шоҳ,
Ба сад дил ошиқ аст ў бар гуломе,
Дарафтодаст чун мурге ба доме,
Замоне хурдану хуфтан надонад,
Ба ҷуз байту газал гуфтан надонад».*

Ҳорис, ки қаблан низ бадгӯйиҳое оид ба хоҳараш шунида буд, баҳона мечуст, то ўро халок бисозад ва, дере нагузашта, чунин баҳона фароҳам омад. Шахсе, номадони Яктошро кушода, шеърҳои Робиаро, ки барои дилдораши фиристода буд, ба шоҳ мерасонад. Ҳориси сангдил, нахуст гуломашро бандӣ намуда, ба чоҳ меафканад, сипас хоҳарашро рағҳои даст бурида, ба ҳаммоми сӯзон мебартояд. Робиа, деворҳои гармобаро бо сатрҳои дилошӯби хунбор пурашӯр карда, ба ҳалокат мерасад. Яктош, бо чи роҳе аз зиндон раҳо ёфта, Ҳорисро мекушад ва худро дар сари гӯри Робиа ҳалок месозад...

Ҳикояти шайх Аттор бисёр муассир аст, вале гумон меравад, ки аз ҳаёлот ори нест. Нахуст, сифоти амири Балх (баадлудод, покдин, олирой, каъбаи дин) насими сабуке аз киссаҳои афсонавӣ меорад. Сониян, таънаи Робиа Яктошро, ки «ишқи ман дигар асту ту танҳо баҳонаӣ!» ва рӯчӯ ба Абӯсаиди Абулхайр, ки Робиаро билкул шахсияти тасаввуфӣ шарҳу маънӣ мекунад, нақше аз тарғиби мазҳабӣ доранд.

Баъзе муҳаққиқон Робиаи дигареро аз аҳли тасаввуф зикр кардаанд ва эҳтимоли солим он аст, ки шайх Аттор доништа ин ду шахсиятро ба ҳам омехта бошад. Робиаи шоираро – ба хоҳири саргузашти шӯрангезу муассир ва Робиаи мутасаввифро – ба хоҳири тарғиби мазҳаб. Вале муҳим он аст, ки шахсияти воқеӣ будани Робиаи Балхӣ дар дигар сарчашмаҳо зикр шудаву ашӯроаш то замони мо расидааст ва шайх Аттор, нимвоқеӣ бошад ҳам, ҳолномаи шоираро барои мо ба ёдгор гузоштааст.

Нуктаи дигари муҳим зикри мулоқоти ӯ бо Рӯдакист. Чун Рӯдакӣ он замон устод ва «шоири Хуросон» буд ва Робиа – ханӯз дӯшиза, таваллуди ўро дар бузургсолии Одамушшуаро тахмин кардан мумкин будагист. Матлубаи Мирзоюнус – муаллифи китоби «Сиришке дар лола» (Хучанд, 1998) дар ин замина соли таваллуди Робиаро 920 гуфтааст. Вафоти шоираро, ки дар айни ҷавонӣ ва

ишқбозӣ даргузаштааст, метавон аввали солҳои чилуми қарни Х тахмин кард.

Ҳамчунин, мавсуф бо истинод ба «Шеър-ул-Аҷам»-и Шиблии Нуъмонӣ, ки Робиаро «фарворӣ» зикр кардааст, оид ба «фархорӣ» будани ин калима эҳтимоли ҷолибе пешниҳод мекунад. Дар ҳақиқат, ин байти шайх Аттор ҳам, ки дар саҳнаи Яктошро аз асорат раҳондани Робиа омадааст, ба фархорӣ ва рустамасл будани ӯ бевосита ишора дорад:

*Битозам Раҳишу бикишоям дари фасл,
Ки ман дар разм Рустам рустам аз асл!*

Дар бораи ҳунари шоирии Робиа ишораҳо зиёд аст, вале нахустин ва, ба гумони мо, болотаринаш байти зерини шайх Аттор аст, ки таъми сухани шоираро басо воқеӣ ва шоирона ифода менамояд:

*Чунон дар шеър гуфтан хушзабон буд,
Ки, гӯйӣ, аз лабаи таъме дар он буд!*

Ризоқулихони Ҳидоят, ки ба Робиаи Балхӣ манзумае ҳам бахшида будааст, ўро «дар ҳусну ҷамол ва фазлу камол ягонаи рӯзгор» медонад, Муҳаммад Авфӣ «бар назми тозӣ қодир ва ба шеъри форсӣ бағоят моҳир»-аш меҳонад.

Чунон ки Бобочон Ғафуров таъкид мекунад, ба майдони ҳунар омадани чунин «шоираи баркамол аз дараҷаи баланди маданияти он замон (давраи Сомониён) гувоҳӣ медиҳад» («Тоҷикон», Д., 1998, китоби якум, саҳ.515).

Баъд аз Шайх Аттор ҳам адибон ба зиндагии фоҷиавию ҷолиби Робиа тавачҷуҳи зиёд карданд. Қиссаи рӯзноманигор ва ходими ҳизбии Тоҷикистон Тоҷӣ Усмон (1906–1968) «Духтари ниқобпӯш», намоишномаи Абдусалом Атобоев «Робиаи Балхӣ», достони Гулруҳсор «Рӯҳи урён», манзумаи шоири Афғонистон Носир Тахурӣ «Шуълаи Балх» натиҷаҳои ин тавачҷуҳанд.

Намунаҳои шеъри Робиа

Фишонд аз савсану гул симу зар бод,
Зиҳӣ боде, ки раҳмат бод бар бод!
Бидод аз нақши Озар сад нишон об,
Намуд аз сеҳри Монӣ сад асар бод.
Мисоли чашми Одам шуд магар абр,
Далели лутфи Исо шуд магар бод,
Ки дур борид ҳар дам дар чаман абр,
Ки чон афзуд хуш-хуш дар шаҷар бод?..
Гули хушбӯй, тарсам, оварад ранг
Аз ин ғаммози субҳи пардадар – бод.
Барои чашми ҳар ноаҳл, гӯйӣ,
Арӯси боғро шуд чилвагар бод.
Аҷаб, чун субҳ хуштар мебарад хоб,
Чаро афканд гулро дар сахар бод?!

* * *

Ишқи ӯ боз андар-овардам ба банд,
Кӯшиши бисёр н-омад судманд.
Тавсанӣ кардам, надонистам ҳаме,
К-аз кашидан сахттар гардад каманд!
Ишқ – дарёи каронанопадид,
Кай тавон кардан шино, эй хушманд!
Ошиқӣ хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Бас бибояд сохт бо ҳар нописанд.
Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд!

* * *

Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт,
Чаман ранги Аржанги Моно гирифт.
Магар чашми Маҷнун ба абр-андар аст,
Ки гул ранги рухсори Лайло гирифт?

Ба май монад андар ақиқин қадах,
Сиришке, ки дар лола маъво гирифт.
Сари наргиси тоза аз зарру сим
Нишони сари тоҷи Кисро гирифт.
Чу роҳиб шуд андар либоси кабуд,
Бунафша магар дини тарсо гирифт?

2. Исматӣ

Устод Садриддин Айни дар боби ин шоира овардааст, ки «Соҳиби «Оташкада» («Тазкираи оташкада», навиштаи Ҳоҷӣ Лутфалибеки Озар, ҷопи матбааи Фатхулкарим, Лакҳнав, 1299) ва «Қомус-ул-аълум» духтари қозии Самарқанд буданаширо қайд кардаанд. Аммо таърихи ҳаёташ маълум нашуд» («Намунаи адабиёти тоҷик», Маскав, Нашриёти марказии халқҳои Иттиҳоди Ҷомоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926, сах.184).

Ин байт низ аз ҳамон ҷост:

***Магар расвои шиқ аз мардуми олам ғаме дорад,
Ки ошиқ ғаштану расво шудан ҳам оламе дорад!***

Муаллифи тазкираи «Бистусе адиба» (Сталинобод, 1957) Тоҷӣ Усмон, бе истинод ба маъҳазе, давраи зиндагии Исматиро асри XI тахмин карда, менависад, ки «Вай яке аз занони фозила ва равшанфикр ва бо зарофати Самарқанд будааст». Мавсуф ду байти шоираро оварда, мутаассифона, боз ҳам сарчашмаашонро зикр накардааст:

***То фикандаст маро бахти бад аз ёр ҷудо,
Ғам ҷудо мекушад, чархи ситамгор ҷудо.***

Ва:

***Аз пошикастагон талаби Каъба мушикл аст,
Он Каъбае, ки даст диҳад, Каъбаи дил аст!***

Қойи таассуф аст, ки дигар маъхазҳои қадиму ҷадид аз доираи ин маълумоти маҳдуд берун нашудаанд.

Аз ҳамин се байт ҳам Исматиरो чун як шоираи баландтабъ ва ҳунарманд метавон шинохт. Лутфу лоқайдии шоиронаи байти аввалро бибинеду равониву сароҳати ду сатри сониро. Вале зеботарини ин се намуна байти сеюм аст, ки воқеан дар байни алоқамандон шухрати сазовор дорад. Таносуби «по» ва «даст» дар таркибҳои «пошикаста» (зан) ва «даст додан» (имконпазирӣ) олист ва мазмуну лутфи шоиронаи байт на камтар аз он!

3. Мутриба

Устод Айни дар шоҳасари мазкураш бо истинод ба «Тазкираи оташкада»-и Ҳочӣ Лутфалибеки Озар замони зиндагии шоираро «асри шашуми ҳичрӣ» зикр намуда, овардааст, ки Мутриба «дар ҳарами Туғоншоҳ – ҳокими Кошғар буда, дар марсияи ӯ гуфта:

*Дар мотамат, эй шоҳ, сияҳ шуд рӯзам,
Бе рӯйи ту дидагони худ бардӯзам!
Теги ту кучост, эй дарего, то ман
Хун рехтан аз дида ба ӯ омӯзам!».*

Зоҳиран чунин менамояд, ки шоира аз марги шоҳ дилхун аст, вале, бибинед, ки зимни баёни ин ҳол чи рамзиву шоирона шоҳи хунрез будани Туғоншоҳро зикр мекунад!

Тоҷӣ Усмон дар китоби мазкураш қайд кардааст, ки «дар тазкираҳо вайро зани хеле оқила ва донишманд мешуморанд... Хеле шеърҳо навиштааст... Аз он шеърҳо хеле ва хеле кам боқӣ мондаанд».

Ин ду пора аз он тазкираанд:

*Он байтҳо, ки мушкро аз Чин ҳамебаранд,
Хушбӯ гизолаҳо, ки саропо муаттаранд,*

*Бӯе магар рабудаанд аз чини зулфи мо,
К-ин қадр шӯху дилбаранду шавқофаранд.*

* * *

*Чун ниғаҳ кардӣ, буро, боре ба тинҳонӣ маро,
Дину дил аз даст шуд якҷаҳ ба осонӣ маро.
То шундаи як суҳан аз ту, ҳамоно лутф буд,
Гуфтам, ин давлат мудомам бод арзонӣ маро!*

Гумони солим он аст, ки шоири рубоии бисёр равони дувум метавонист пораи аввалро низ аз лиҳози баён хеле равонтару рӯшантар бигӯяд. Дар мисраи охири пораи дувум бояд «мудоман» бошад, вагарна ифода ғалат аст.

4. Маҳастӣ

Маҳастӣ шоираест, ки зимни ашъори боқимонда ва ривояту қиссаҳо перомуни ҳаёту эҷодаш як шахси бомаърифату зариф ва суҳанвари ҳозирчавобу часур буданаширо муайян кардан душвор нест.

Маъхазҳо номи аслиашро гоҳе Мӯниса, гоҳе Манижа ва соли таваллудашро 1098 зикр кардаанд. Падараш, ки дар Хучанд фақеҳ будааст, натавонид илмҳои маъмули замон, балки дар ҳамоно муҳит ҳунароҳои рақсу суруд ва ҷангу удро ба духтараш омӯзондааст, ки далели рӯшанфикриву рӯшандилии ӯст.

Дар бораи таҳаллуши шоира се фарзия ҳаст: гурӯҳи аввал онро «маҳ астӣ!» маънидод мекунад, гурӯҳи дуюм – «меҳ астӣ!» (гӯё шоҳ дар айнаи шавқу ҳаяҷон чунин хитобидааст) ва гурӯҳи сеюм – Меҳситӣ (бонуи волоқадр).

Шайх Аттор дар боби «Ҳикояти Султон Санҷар ва Маҳастӣ»-и «Илоҳинома»-аш овардааст:

*Дабири, он Маҳастӣ покҷавҳар,
Муқарраб буд пеши тахти Санҷар,*

*Агарчӣ рӯйи ӯ будӣ на чун моҳ,
Валекин дошт пайванде бад-ӯ шоҳ.*

(«Мантиқ-ут-тайр» ва «Илохинома»-и Фариуддин Аттори Нишопурӣ. Техрон, интишороти «Паймон», 1382, сах. 384)

Аз ин пора фикре бармеояд, ки тахаллуси шоира на Маҳастӣ («на чун моҳ!»), балки Меҳастӣ, яъне «бузург астӣ!» будааст. Чун ба хати форсӣ ҳар ду як шакл доранду дар шеър ҳамвазнанд (مهستی), аз байти аввал Маҳастӣ ё Меҳастӣ будани тахаллус маълум нест. Мантиқи байти дуум талқин мекунад, ки ин калима бояд маҳз «Меҳастӣ» хонда шавад, чунки «ӯ на чун моҳ буд», балки «дошт пайванде бад-ӯ шоҳ!» (Ҳарчанд ки байти зерини шоира ин даъворо ҳам зери шубҳа мегузорад: «Ман Маҳситиям, аз ҳама хубон шуда тоқ, Маиҳур ба ҳусн дар Хуросону Ироқ...»).

Чаро мо ба «Меҳастӣ» эътимод кардем? – Чунки дар бораи меҳии шоира ишораҳои зиёд аст ва дабири Султон Санҷар, ҳамсухбату сазовори эҳтироми бузургмардони илму адаби замон – ҳаким Умари Хайём, ҳаким Низомии Ганҷавӣ, Адиб Собир буданаш исботи ин маънист. Меҳастиро аз «шуарои бузург, ки дар рӯзгори султон Санҷар будаанд» ва «маҳбубаи султон зарифаи рӯзгор» зикр кардани Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» («Тазкират-уш-шуаро», таълифи Давлатшоҳи Самарқандӣ, ба эҳтимом ва тасҳеҳи Эдвард Браун. Техрон, интишороти «Асотир», 1382, сах. 65) низ ин фикрро тақвият мебахшад. Мавриди зикр аст, ки «маҳбубаи султон» дар ин тавсиф, ба фикри мо, на маҳрамии ҷисмӣ, балки муҳаббату эҳтиромеро ифода мекунад, ки натанҳо султон, балки аҳли замон ба он меҳзан доштаанд.

Вале дар ҳамон ҳикоят, ки чаҳор бор Меҳастӣ зикр шуда, байте ҳаст, ки бе тардид ба Маҳастӣ будани тахаллуси шоира ишорат мекунад:

***Биёмад то дар он хайма баногоҳ,
Ки Моҳастӣ дар он ҷо буд бо моҳ.***

Шоира худ таҳаллусашро ба чанд шакл овардааст:

***Ҳамдаме дилсӯзтар набвад Маҳастиро чу шамъ,
Худ бибояд ашк резад дар азои ҳешидан.***

(Ин ҷо Маҳастӣ ҳам хондан мумкин аст, Меҳастӣ ҳам.)

***Маҳситиро каломӣ шевоят
Роҳати ҷисми нотавон бахшид.***

Ва ё:

Ман Маҳситиям, аз ҳама хубон шуда тоқ...

Ё:

Гӯ дар сари раҳ Маҳситиро дида буданд.

(Дар ин се мисол таҳаллуси шоираро метавон ба ду шакл – Маҳситиву Меҳситӣ хонд.)

Ҳаким Низомӣ низ зимни баёни ҳоли ҳеш ва шикоят ба султони замон дар «Хусраву Ширин» аз шоираи машҳури ҳамдавронаш ёд меорад:

***Ситиву Маҳситиро дар ғазалҳо
Шаббе сад ганҷ бахшӣ бар масалҳо.***

Дар ин байт низ таҳаллусро ба ду навъ – Маҳситӣ ва Меҳситӣ хондан мумкин аст, вале ҳодисаи дигар аз эҳтимол дур нест: шоирон дар ҳар замон ба тақозои вазну қофия калимаҳоро шикаставу дигаргун мекарданд ва шояд

Ҳаким Низомӣ ҳам Маҳастӣ ва ё Меҳастиро бо чунин шакл дар қолаби маснавӣ гунҷонда бошад.

Яъне, масъалаи ташҳиси асли таҳаллуси шоира то пайдо шудани далели муътамаде дар миён мемонад.

Мувофиқи нақли маъхазҳо шоира бемаҳал аз падар маҳрум шуда, ҳамроҳи модар ба шаҳри Ганча меравад. Чаро маҳз ба Ганча? – маълум нест, вале эҳтимолан дар қустуҷӯи ҷойи дилхоҳе ба шаҳри Ҳаким Низомӣ расида бошад. Ганча низ қаламрави султон Санҷар буд ва зери ҳукмронии ноиби ӯ – султон Маҳмуд (на Ғазнавӣ, балки султон Маҳмуд бинни Муҳаммад бинни Маликшоҳ – во-риси султон Санҷар дар Озарбойҷон. Нигаред: Ян Рип-ка. «История персидской и таджикской литературы», Москва, нашриёти «Наука», 1970, саҳ. 197) қарор дошт. Маҳастиро, ки дар ин ҳангом аллакай суҳанвару ҳунар-манди овозадор буд, ба ҳузури ҳоким меҳонанд, вале баъди чанде, боз ҳам бо сабабҳои номаълум, ба таҳмини мо бино бар яқруӣи шоира ва нотавонбинии ҳасудон, натавонанд аз дарбор, балки аз шаҳр меронанд. Ва сабаби инро аз васли султон саркашӣ қардани шоира маънидод намудани баъзе маъхазҳо сустбунёд менамояд. Шояд бино бар муҳаббати ҷонибайни шоираву шоири номдо-ри он муҳит Тоҷиддин Аҳмад (амир Аҳмад) – писари ха-тиби Ганча ин чаврро бар ӯ раво дида бошанд. Дар ҳусу-си он ишқ рубоии зерин ҳикоят мекунад:

*Ман Маҳситиям, аз ҳама хубон шуда тоқ,
Маишхур ба ҳусн дар Хуросону Ироқ.
Эй нури хатиби Ганча, аз баҳри Худо,
Шоистаи раҳманд ба дунё уишиоқ!*

Мувофиқи ривоятҳо падари Амир Аҳмад (хатиби Ганча) ба издивоҷи онҳо розӣ набуда ва, ғазаби султон Маҳмуд ҳам бар ин афзуда, сабабгори Ганҷаро тарк гуфтани Маҳастӣ шудааст.

Шоира худ он мусофирату азобҳояшро ин гуна ба қалам додааст, ки далели дигари мардонагиву сарафрозии ўст:

*Дар гурбат агарчи бахт ҳамраҳ набувад,
Боре душман зи ҳолам огаҳ набувад.
Донӣ, ки чаро гузидаам ранҷи сафар? –
То мотами шер назди рӯбаҳ набувад!*

Маҳастӣ дар роҳи Балх ба Марв, ки доираи бошукӯҳи илмиву адабӣ дошт, меояд ва мавриди қабули гарми султон Санҷар ва шуарову уламо қарор мегирад. «Шуарои бузург, ки дар рӯзгори султон Санҷар будаанду мадҳи султон гуфта ва тарбияту сила ёфтаанд, инҳоянд: Адиб Собир асту Рашиди Ватвот, Абдулвосеи Чабаливу Анварии Ховаронӣ, Фариди Котибу Малик Имоди Зӯзанӣ, Сайид Ҳасани Ғазнавию Маҳастӣ ва Парӣ, ки маҳбубаи султон ва зарифаи рӯзгор буда» (ҳамон ҷо, сах. 65). Дар доираи чунин ашхос мавриди қабул қарор гирифтавро метавон далели бебаҳси хунари шоирӣ ва маҳбубияти шахсияти Маҳастӣ донист.

Дар бораи қудрати шоирӣ ва ҳозирчавобии Маҳастӣ ду ривояти ҷолиб ҳаст:

1) «Нақл аст, ки шабе дар маҷлиси султон буд, чун берун омад, султон истифсори ҳаво мекард ва барф меборид, Маҳастӣ ин рубоиро бадеҳа назм кард ва ба арз расонид, рубоия:

*Шоҳо, фалакат асти саодат зин кард,
Аз ҷумлаи хусравон туро таҳсин кард,
То дар ҳаракат саманди зарриннаълат
Бар гил наниҳад пой, замин симин кард!*

Султонро ин рубоӣ дар маҳалли қабул ва мулоими табъ афтод ва минбаъд Маҳастӣ муқарраби ҳазрати султон шуд» (Тазкираи Давлатшоҳ, ҳамон нашр, сах.66).

2) Дар маҷлиси дигар шоҳ Маҳастиро маҷбуран шароб менӯшонад ва, чун навбати шохҷоми сеюм мерасад, шоира бо лутфи ширин мегӯяд:

*Шоҳо, зи манат мадҳу сано бас бошад,
3-ин аврати бечора дуо бас бошад,
Ман гов наям, на шох дархурди ман аст,
Гар гов тӯй, шох дуто бас бошад!*

(Гумон намеравад, ки шоира то ҳадди «гов» хитобидани шоҳ часорату пардадарӣ карда бошад, аз ин рӯ, тахмин солим «Гар гов манам...» ё «Гар гов шавам...» будани огози сатри чорум аст.)

Боз ҳам бино бар ривоятҳо, амир Аҳмад маъшуқаашро дар Марв пайдо кардааст ва онон, ба Ганча баргашта, хуш зистаанд. Вале дар ин хусус назари дигар ҳам ҳаст: «...ба сабаби иллатҳои замона, хусусан ҷангҳои қарахитойён ва исёни туркони гуз ба ватанаш баргашта натавониста, ...аз Марв боз ба Ганча меравад» («Энциклопедияи советии тоҷик», ҷилди 4, сах.373)

Маҳастӣ байни солҳои 579–585 аз ҷаҳон даргузаштааст (яъне, беш аз сад сол умр дидааст) ва ўро, бино бар эътиқоду қаробаташ бо ҳаками Ганча, дар паҳлуи макбараи Низомӣ дафн кардаанд.

Академик Ян Рипка «романи шоир Ҷавҳарӣ»-ро дар бораи Маҳастӣ зикр мекунад (асари мазкур, сах.197) ва манзураш бешак ишораи Давлатшоҳи Самарқандист, ки мегӯяд: Ҷавҳарии Заргар – «шогирди Адиб Собир ва аз акрони Асируддини Аҳсикатӣ... достони Амир Аҳмаду Маҳастиро назм карда» (нашри мазкур, сах.118). Бисёр ҷолиб аст, ки «Тазкират-уш-шуаро» ҳамзамон мегӯяд: «Гўянд, ки шайхи бузургвор Низомӣ он дostonро таълиф намуда» (нашри мазкур, сах.120). Таҳқиқи ин осор асарҳои марғуби адабиётшиносиву бадеиро ба майдон оварда метавонад.

Чун қарни XII даври камолоти рубой буд, аз Маҳастӣ, асосан, чорпораҳои амиқмазмуну ширинбаёне ба ёдгор мондаанд, ки ўро ҳамрадифи устодони ин навъи шеър медоранд. Бисёр муҳаққиқон шоираро маҳз бо ибораи «устоди рубой Маҳастӣ» тавсиф кардаанд. Аз ҷумла академик Ян Рипка ба ҳунари шоирии ӯ чунин баҳои баландро раво дидааст: «маҳсусияти Маҳастӣ ўро мусбатан бар ҳамаи дигар шоираҳои қамаҳаммияти давраи классикӣ бармало тарҷеҳ медиҳад» (асари мазкур, саҳ.196–197). Аз қавли «Энсиклопедияи советии тоҷик», ҳуди шоира бо номи «Чоргоҳи Меҳситӣ» девоне тадвин карда будааст.

Агарчӣ Маҳастӣ (чун ҳақим Низомӣ) ба туркӣ ягон сатр надорад, ҳуш аст, ки озарбойҷониҳо ўро дар тарҷума меҳонанду чун шоири худ гиромӣ медоранд. Ба номаш гузошта шудани хиёбонҳо, китобхонаҳо, омӯзишгоҳ, мактаби миёна, театр, осорхона, қад афрӯхтани пайкараҳояш, оид ба ҳаёту эҷодаш таълиф шудани асарҳои зиёди илмиву адабӣ далели ин эҳтирому муҳаббат аст.

Намунаҳои шеъри Маҳастӣ

Мангар ба замин, ки хоку обат бинад,
Мангар ба фалак, ки офтобат бинад.
Ҷонам бишавад зи ғайрат, эй ҷону ҷаҳон,
Гар з-он ки шабе касе ба хобат бинад!

Ман аҳди ту саҳт суғт медонистам,
Нашкастани он дуруғт медонистам.
Ҳар душманӣ, эй дӯст, ки бо ман кардӣ,
Охир кардӣ, нахуст медонистам!

Ҳар нола, ки бар сари шутур мекардам,
Дар пойи шутур нисори дур мекардам,
Ҳар ҷоҳ, ки қорвон тӣҳӣ қард зи об,
Ман боз ба оби дида пур мекардам!

То зан набарӣ, к-аз пайи чон мегирам,
З-ин сон, ки ба пайдову ниҳон мегирам,
Аз об латифтар намудӣ худро,
Дар чашми ман омадӣ, аз он мегирам!

Ман дил зи ту барнагирам осон-осон
В-ар худ зи ғамат бимирам осон-осон.
Не ёри дигар кунам ба бозӣ-бозӣ,
Не меҳри дигар пазирам осон-осон.

Чун нест падида дар ғамаш беруншав,
Эй дида, ту хун бигирӣу эй дил, хун шав!
Эй дил, ту навомӯз най дар раҳи ишқ,
Ҳочат набувад маро, ки гӯям чун шав!

Бо рӯйи чу навбахору бо хӯйи даӣ,
Бо ман чу хумору бо дигар кас чу майӣ,
Бахти бади ман ҳамекунад сустпайӣ
В-арна ту чунин сахтгумон низ найӣ!

Шахсе дорам, диле хароб андар вай,
Қоне дорам, ҳазор тоб андар вай
В-аз орзуи рӯйи ту дорам шабу рӯз
Чашмеву ҳазор чашма об андар вай!

Уштурбоно, чу азм кардӣ ба сафар,
Мағзор маро хаставу з-ин чо мағузар.
Гар уштур бо ту аз пайи боркашист,
Ман боркаши ғамам, маро низ бибар!

Дилдор ба ҳаммом шуд аз мастии хоб,
Эй дидаву дил, хидмати ўро дарёб:
Эй дил, ту бирав, оташи гармоба битоб
В-эй дида, ба расми хеш мерез ту об!

Ишқ омаду гарди фитна дар чонам бехт,
Дил хун шуду ақлу дониш аз ман бигурехт,
З-ин воқеа ҳеҷ дӯст дастам нагирифт
Ќуз дида, ки ҳарчи дошт, дар поям рехт!

То аз бари ман ёри писандида бирафт,
Нокарда маро видоёу нодида бирафт.
Дар хуни касеам, ки ба нодонӣ гуфт:
«Аз дил биравад, ҳар он ки аз дида бирафт».

Дил ҷойи ғами туст чунон танг, ки ҳаст,
Гул ҷокари рӯйи ту ба ҳар ранг, ки ҳаст.
Аз оби ду чашми ман бигардад ҳар шаб
Ќуз санги дилат ҳар осӣсанг, ки ҳаст!

Хат бин, ки фалак бар руҳи дилхоҳ навишт,
Бар гул рақаме бунафша бегоҳ навишт.
Хуршед ба бандагӣ-ш меодод хате,
Қоғаз магараш набуд, бар моҳ навишт?!

Бозори дилам бо сару савдот хуш аст,
Шатранҷи ғамам бо руҳи зебот хуш аст,
Доим дорӣ маро ту дар хонаи мот,
Эй ҷону ҷаҳон, магар ки бо мо-т хуш аст?!

Оташ бивазиду ҷомаи шӯм бисӯхт
В-аз шумии шӯм нимаи рӯм бисӯхт,
Бар пой шудам, ки шамъро биншонам,
Оташ зи сари шамъ ҳама мӯм бисӯхт!

Гардуни сияҳкоса ба тосе монад,
Як дам назанад, ки бар асосе монад,
Қасди дарави киштаи умрам дорад
В-инак, маҳи нав, бубин, ба досе монад!

Ин ашки ақикранги ман чун бичакад,
Об аз дили сангу чашми гардун бичакад.
Чашмам чу зи ту бурид, аз ӯ хун бичакид,
Шак нест, ки аз буридагӣ хун бичакад!

3-андешаи ин дилам ба хун мегардад,
К-охир кори ману ту чун мегардад:
То чанд ба ман лутфи ту мегардад кам,
То кай ба ту меҳри ман фузун мегардад?

Дил нағмазанон мулки ҷаҳон металабад,
Пайваста ҳаёти ҷовидон металабад.
Мискин, хабараш нест, ки сайёди ачал
Пай бар пайи ӯ ниҳода ҷон металабад!

Дар ғурбат агарчи бахт ҳамраҳ набувад,
Боре душман зи ҳолам огаҳ набувад,
Донӣ, ки чаро гузидаам ранҷи сафар –
То мотами шер назди рӯбаҳ набувад!

Ашкам зи ду дида муттасил меояд,
Аз баҳри ту, эй меҳргусил, меояд.
Зинҳор бидор ҳурмати ашки маро,
К-ин қофила аз каъбаи дил меояд!

Чандон, ки ба кори хеш вомебинам,
Худро ба ғами ту мубтало мебинам,
Ин турфа, ки дар оинаи дил шабу рӯз
Ман менигарам, вале туро мебинам!

Эй бахт, чаро шудӣ зи мо саргардон
В-эй ёр, чарой аз вафо саргардон?
Эй чарх, бигӯ, ки то ба кай хоҳӣ дошт
Монандаи хештан маро саргардон?

Ид аст, ҳазор чора хоҳам кардан,
Дар ид ба ту назора хоҳам кардан;
Ту чомаи нав пӯш, ки ман аз дастат
Ин кухнаи хеш пора хоҳам кардан!

Дил дар азал омад ошёни ғами ту,
Чон то ба абад бувад макони ғами ту,
Ман чону дили хеш аз он дорам дӯст,
К-ин доғи ту дорад, он нишони ғами ту.

Дил бе ту ба чуз хуни чигар борад? Не!
Монанди ту бевафо фалак орад? Не!
Не, не, зи фалак чи айб, ту умри манӣ,
Аз умр касе вафо тамаъ дорад? Не!

5. Чаҳон-хотун

«Тазират-ул-шуаро» оид ба ин шоира дар фасли Убайди Зоконӣ (1270–1370) маълумот додааст. Бинобар он ки Давлатшоҳи Самарқандӣ «мушоираву мунозира»-ашро бо он устои ҳазлу ҳаҷви классикӣ зикр мекунад, метавон тахмин кард, ки шоира дар охири асри XIII ва нимаи аввали асри XIV умр ба сар бурдааст.

Чаҳон-хотун аввал дар Мовароуннаҳр мезистааст ва пас ба дарбори шоҳ Абӯисҳоқ, ки дар як гӯшаи Эрон давлати кӯчаке таъсис дода буд, рафтааст. Тафсили ҳол он аст, ки Давлатшоҳи Самарқандӣ меорад: «Ҳикоят кунанд, ки Чаҳон-хотун ном зарифаву мустаъиддаи рӯзгор ва чамилаи даҳру шуҳраи шаҳр будаву ашъори дилпазир дорад ва аз он ҷумла ин матлаи қасида ёрост, матлаъ:

*Мусаввирест, ки сурат зи об месозад,
Зи зарра-зарраи хок офтоб месозад.*

Ва Ҷаҳон-хотунро бо Ҳоҷа Убайд мушоираву мунозира аст ва Убайд дар боби ӯ мегӯяд:

*Гар газалҳои Ҷаҳон рӯзе ба Ҳиндустон фитад,
Рӯҳи Ҳусрав бо Ҳасан гӯяд, ки ин к.с гуфтааст!*

Гӯянд, ки Ҳоҷа Аминуддин, ки дар аҳди шоҳ Абӯисҳоқ вазири бо қадру манзалат буда, Ҷаҳон-хотунро ба никоҳи худ даровард ва Ҳоҷа Убайд дар он боб мегӯяд:

*Вазиро, Ҷаҳон каҳбаи бевафост,
Туро аз чунин каҳбае нанг нест?
Бирав, к.сфороҳи дигарро бихоҳ,
Худои Ҷаҳонро ҷаҳон танг нест!»*

*(«Тазкират-уш-шуаро»,
нашри мазкур, саҳ.289–290)*

Агар аз ин «мушоираву мунозира»-ҳо бигзарему ба ягона байти боқимондаи Ҷаҳон-хотун («Намунаи адабиёти Эрон» (таълифи Мирзомуҳсин Иброҳимӣ, Боку, 1922) бо чашми завқ бингарем, дармеебем, ки нишонаи заррини шоири баркамолу пурҳолест. «Аз об сурат» ва аз «зарраҳо офтоб сохтан» бисёр шоирона аст ва кош бо заҳмати муҳаққиқону лутфи қисмат осори бештаре аз чунин шоир пайдову нашр бишавад!

6. Мехрӣ

Оид ба ин шоираи хуштабӣи ҳиротӣ дар шоҳасари устод Айнӣ мехонем: «Надимаи Гавҳаршодбегим – завҷаи Шохрух-мирзо ибни амир Темур аст ва шавҳараш Ҳоҷа Абдулазиз – табиби хоси Шохрух» («Намунаи адабиёти тоҷик», нашри Маскав, саҳ.182). «Энциклопедияи советии тоҷик» вафотахро тақрибан соли 1449 гуфтааст (ҷилди 4, саҳ.372).

Мехрии ҷавон, дар аввал чун завҷаи табиби хоси шоҳ, ба дарбори ҳокими Хуросон Шохрух-мирзо (1405–1447) роҳ ёфта, баъдан тавассути ҳусни расои зоҳиру ботин, хушсуханиву суҳбаторӣ ва зарифиву ҳозирҷавобӣ қарини ҳамсари ҳоким шудааст.

Устод Айнӣ чун далели табъи равони Мехрӣ нақли муаллифи «Тазираи оташкада»-ро меорад («Намунаи адабиёти тоҷик», нашри Маскав, саҳ.183): «Рӯзе Мехрӣ дар хидмати Гавҳаршодбегим машғули суҳбат буд, ки шавҳараш Хоҷа Абдулазиз аз дур намоён шуд. Бегим чандеро маъмур кард, ки Хоҷаро зудтар ворида маҷлис намоянд. Маъмурин, ҳарчанд исрор мекарданд, Хоҷа, ки зотан пиру заиф буд, илова бар ин, барои хушии хоҳири Бегим зиёда-тар дар роҳ рафтаи изғори заъфу нотавонӣ мекард.

Бегим ба Мехрӣ гуфта, ки то омадани Хоҷа шеъре мушаъар (*рамзӣ, дархурди ҳол – Н.Қ.*) бар заъфи ӯ бигӯяд. Мехрӣ дар бадеҳа ин шеърро гуфта:

*Маро бо ту сари ёрӣ намондаст,
Дили меҳру вафодорӣ намондаст.
Ту ро аз заъфи пирӣ қуввати зӯр
Чунон ки пой бардорӣ, намондаст!».*

Устод Айнӣ ин ҳозирҷавобӣ, эҳтимолан баҳусус маъноӣ духураи байти дуҷумро писандида, бо вачд хитоб кардааст, ки «Алҳақ, бағоят хуб гуфта!».

Воқеан, шавҳари пиру номувофиқи он синну сол ва ҳусну ҷамол алами яқумрии шоира будааст, ки аз номи занони ҳамтақдири ҳеш боз ҳам хитоб мекунад:

*Шӯи зани навҷавон агар шер бувад,
Чун пир бувад, ҳамеша дилгир бувад.
Оре, масал аст, он ки гӯянд занон:
Дар паҳлуи зан тир беҳ аз пир бувад!*

Воқеан, чи кор меояд он ҳама дорой, ки ҳамсафари умр ҳамнафасу мувофиқи кас набошад? Шояд Хоҷа Абдулазиз бо хонаву дар ва зару зевараш таъна мекарда, ки шоира ранчидаву таҳдор гуфтааст:

*Дар хонаи ту он чи маро шояд, нест,
Банде зи дили рамида бикишояд, нест.
Гӯйӣ, ҳама чиз дорам аз молу манол,
Оре, ҳама ҳасту он чи мебояд, нест!*

Табъи равон, ҳозирчавобиву ошкоргӯии Меҳрӣ ҳасудонашро пайваста нороҳат медошт ва оқибат бо шӯрандозии онҳо ҳоким шоираро зиндон кард. Ё дар ҳабс рубоии зеринро суруд:

*Шаҳ кунда ниҳод сарви симинтанро,
3-ин воқеа шеван аст марду занро.
Афсӯс, ки дар кунда бихоҳад нӯсид
Пое, ки душоха буд сад гарданро!*

Ҳоким, ба ҳашм омада, Меҳриро аз дарбораш меронад. Дар бораи ӯ дигар маълумоте нест, вале метавон таҳмин кард, ки ҳаёти зани мардуди дарбор минбаъд чи санигин будааст.

Агар он як дубайтӣ ва се рубоии фавқ гувоҳи латофату зарофати табъи Меҳрӣ бошанд, ғазали зерин, ки нақхати сабки Хоҷа Ҳофиз медиҳад, далели дар сурудани шеъри ғиноии иҷтимоӣ низ даст доштани шоираи соҳибзавқ аст:

*Ҳалли ҳар нукта, ки бар пири хирад мушикил буд,
Озмудем - ба як чуръаи май ҳосил буд.*

*Гуфтам аз мадраса нурсам сабаби ҳурмати май,
Дари ҳар кас, ки задам, беҳуду лояъқил буд.*

*Дӯш то субҳдам аз гиряву аз нолаи ман
Лолаи сӯхта хун дар дилу по дар гил буд.*

*Хостам сӯзи дили хеш бигӯям бо шамъ,
Буд ўро ба забон, он чи маро дар дил буд...*

*Давлате буд тамошои рухат Мехриро,
Хайфу сад ҳайф, ки он давлати мустаъҷил буд!*

Дар «Гулшани адаб» (чилди 3, Д, «Ирфон», 1976, сах.127) маълумоти тозатаре набошад ҳам, чуз пораҳои мазкур ғазале бо матлаи «Имшаб, ки бўса аз лаби худ бозмедихад...» ва маснавие оварда шудаанд, ки лоиқи хунари муаллифи шеърҳои боло нестанд.

Муаррихи кобандаву ёбанда Аҳрор Мухторов дар китобхонаи Донишгоҳи шаҳри Алигарҳи Ҳиндустон китобе бо номи «Баёз-ул-ашъор» пайдо карда, ки намунаҳои эҷоди чанд шоираро низ шомил будааст. Аз ҷумла, Бибӣ Мехрии Чунгӣ (ё Чангӣ?) ҳам зикр шудаду панҷ байташ сабт ёфтааст (Аҳрор Мухторов. Дурдонаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганчинаҳои Ҳиндустон. Д., «Ирфон», 1984, сах.144). Бояд гуфт, ки қаринаҳои беҳтари ин байтҳо дар «Бистусе адиба» омадаанд. А.Мухторов афсӯс меҳӯрад ва, воқеан, ҷойи таассуф аст, ки Тоҷӣ Усмон маъхазҳои мавриди истифодаашро зикр накардааст ва дақиқ гуфтан наметавон, ки Мехрии Чунгӣ (Чангӣ) ҳамон Мехрии Ҳиротист ё дигар. Вале ба тахмин метавон гуфт, ки як нафаранд ва ба ин чуз пораҳои як шеър, ки дар китобҳои гуногун омадаанд, дар марчае зикр нашудани шоираи дигаре бо ин ном далел шуда метавонад. Билохира, Чунгӣ (ё Чангӣ) будани Мехрии Ҳиротӣ ҳам номумкин нест. Дар хусуси «Бибӣ» бошад, гумони ғолиб он аст, ки арзи эҳтироми мураттиби баёз бошад, чунки нисбат ба шоираи баъдӣ низ истифода шудааст.

7. Комила-бегим

Комила-бегим шоираи замони ҳукмронии Акбаршоҳ буда, дар Деҳлӣ зистааст.

Дар сарчашмаҳо аҳли илму фазл ва закитабъ буданаширо зикр кардаанд. Мутаассифона, аз осораи то замони мо хеле кам расидааст.

Рубоии зерин мазмунан чун ҳамдардӣ ба мухотаб (аз қавли «Энсиклопедияи советии тоҷик» ба Файзии Даканӣ), ки ягон касашро аз даст додааст, пешкаш ё ирсол шудааст:

*Файзӣ, махӯр ин ғам, ки дилат тангӣ кард,
Бо пойи умед умри ӯ лангӣ кард.
Меҳост, ки мурғи рӯҳ бинад руҳи дӯст,
З-ин восита аз қафас шабоҳангӣ кард.*

Мантиқан дар мисраи савум пайвандак бояд пас аз мубтадо биёяд, дар мисраи охир «аз ин восита гуфтан» шояд он замон роиҷ будааст ва «шабоҳангӣ»-ро «шаб оҳанге» ҳам метавон хонд, яъне – мурғи рӯҳ аз қафас шаб оҳанге (оҳанги парвоз) кард.

8. Ниҳонӣ

Дар бораи Ниҳонӣ ҳамин қадар маълумот ҳаст, ки дар қарни XVI дар шаҳри Ҳирот зиставу қамол ёфта, аниси модари Сулаймоншоҳ – Ҳуррам-бегим будааст.

Ҳусну ақли басо расо ва дар сурудани шеър, баҳусус рубой маҳорати қомиле доштааст.

Нақл аст, ки ашхоси зиёде аз ҳар доира хостгораш шудаанд, вале Ниҳонӣ шарт гузоштааст – ба қасе мерасад, ки ин рубоияшро посух бигӯяд:

*Аз марди бараҳнаруӣ зар металабам.
Аз хонаи анкабӯт нар металабам,*

*Ман аз даҳани мор шакар металабам,
Аз паишаи мода шери нар металабам!*

Шерхони Лудӣ дар «Миръот-ул-хаёл» (захираи дастхатҳои шарқии АУ Тоҷикистон, №1996, ҷараи 295, «б») мансубияти ин рубоиро ба Ниҳонӣ таъкид кардааст.

Аз як ҷониб аҷиб ва аз тарафи дигар табиист, ки дар замонаш касе ба ин рубой ҷавоб гуфта натавонистааст. Баъди солҳо («Нӯшдору, ки пас аз марг ба Сухроб расад...» - Н.Қ.) вазири Шоҳичаҳон – Саъдуллоҳон, калиди рамзҳои рубоиро дарёфта, ҷунин посух додааст:

*Илм аст бараҳнаарӯю таҳсил зар аст,
Тан хонаи анкабӯту дил болу нар аст,
Заҳр аст ҷафои илму маънӣ шакар аст,
Ҳар паиша, к-аз ӯ чашид, худ шери нар аст!*

Бояд гуфт, ки рубоии мазкур ва посухаш зиёд машхуранд ва соли 1953 дар як деҳаи дурдасти Масчохи кӯҳна аз забони муаллиме онро сабт кардани Аҳрор Мухторов далели ин буда метавонад (китоби мазкур, саҳ.145). Лекин дар он қарина ҷойи «зар»-и мисраи аввал «бар» аст. Ва, тахмин меравад, ки бечо нест, чунки «аз марди бараҳнаарӯӣ» «бар» (самар ё паҳлу, канор) талабидани зан низ табиист, агар вожаи «таҳсил»-и посухро ҳам бар бихисобем.

Нуктаи ҷолибтари китоби академик Мухторов он аст, ки бо истинод ба ҳамон «Баёз-ул-ашъор» се шеър ва як рубоиро зерини номи «Бибӣ Ниҳонӣ» овардааст. Тибқи зикри муаллиф ашъор дар баёз бо мурури айём бисёр ноҳона ва пурсеб боқӣ мондаанд.

Инак, ғазали 1:

Зи ноз чашми ту **ҳаргоҳ** тири кин андохт,
Фалак хаданги бало бар ман аз ... андохт.

Ба сад ниёз ба поят фитода *сари сахӣ*
Чу дар чаман..... (андохт)

Набуд ҳеч даҳони ту чун тақаллум кард,
Ҳазор.....(андохт)

Зи чехра донаи ҳолат **басаҳар** чашми ту буд,
Кай тухми меҳр ба дилҳои.....(андохт)

Зи бахти тираи худ оҳ кашам, чӣ аҷаб,
Ки дард дар дилам он зулфи анбарин андохт.

Ҳазор шукр, ки раҳме ба ҳоли зору низор,
Худой дар дилат, **эй шӯх, нозанин** андохт.

Мағӯ ба кунчи ғам афтодаӣ ин чунин, зи чӣ?
Ки ҳарчи ёри Ниҳонӣ маро чунин андохт.

Бояд гуфт, калимаи афтодаи мисраи дуҷум бар асоси мантику таносуб бояд «камин» бошад, «сари сахӣ» хатман «сарви сахӣ»-ст, дар таҳмини сатрҳои чоруми шашум маҷолу ҷуръат нест, вергули баъди «ҳеч» маънии мисраи панҷумро рӯшантар мекунад, дар байти чорум ибораи «ба саҳар чашми ту» «ба сеҳри чашми ту», «кай» – «ки» ва калимаи афтода шояд «оташин» аст, дар мисраи баъдӣ пас аз «ох» илова намудани «агар» ҳам вазнро барқарор мекунад ҳам мазмунро, дар байти сонӣ на «эй шӯх, нозанин», балки «эй шӯхи нозанин» аст, мақтаъро ба тақозои вазну маъний чунин таҳмин метавон кард: «Мағӯ ба кунчи ғам афтода инчунин зи чӣ, Ки ҳаҷри ёр, Ниҳонӣ, маро чунин андохт!». Бо ин таҳмину гумонҳо нусхаи беғалаттари ғазал чунин мешавад:

*Зи ноз чашми ту ҳар гоҳ тири кин андохт,
Фалак ҳаданги бало бар ман аз камин андохт.*

Ба сад ниёз ба поят фитода сарви саҳӣ,
Чу дар чаман..... (андохт)

Набуд ҳеч даҳони ту чун такаллум кард,
Ҳазор..... (андохт)

Зи чеҳра донаи ҳолат ба сеҳри чаими ту буд,
Ки тӯҳми меҳр ба дилҳои отаиин андохт.

Зи бахти тираи худ оҳ агар кашам, чи аҷаб,
Ки дард дар дилам он зулфи анбарин андохт.

Ҳазор шукр, ки раҳме ба ҳоли зору низор
Худой дар дилат, эй шӯҳи нозанин андохт.

Мағӯ ба қунҷи ғам афтода инчунин зи чий,
Ки ҳаҷри ёр, Ниҳонӣ, маро чунин андохт!

Ғазали 2:

Ширин даҳане, лаб шакаре, ишвагаре нест,
Ку мардумаки дидаи соҳибназаре нест.

Ман дида ба роҳегузарад, ёр ба роҳе,
Афсӯс, ки ӯ дида баҳар ... нест.

Гоҳи сафар аз кӯи **ту маро** бим зи ҷон аст (?),
Оре, сафаре нест, ки биму хатаре нест.

Набвад **бар** ман хубтар аз ту нигоре,
Ҳарчанд, ки дар пеши ту аз мо батаре нест.

Шархе ба **ҷуз меҳри** рухат кор надоранд,
Бе шарҳи ғами ишқи ту девору даре нест.

Тан нест, ки чонро надихад бар сари кӯят,
Сар нест, ки дар ишқи ту дар шӯру шаре нест.

Чӯест, Нихонӣ, зи худо васли бутонро,
Ал-миннатуло, ки худобехабаре нест.

Саҳеҳаш:

Шириндахане, лабшакаре, ишвагаре нест,
К-ӯ мардумаки дидаи соҳибназаре нест.

Ман дида ба роҳе **гузарам**, ёр ба роҳе,
Афсӯс, ки ӯ дида **ба ҳар раҳгузаре** нест.

Гоҳи сафар аз кӯи **туям** бим зи чон аст,
Оре, сафаре нест, ки биму хатаре нест.

Набвад **бари** ман **хубгаре** аз ту нигоре,
Харчанд ки дар пеши ту аз мо батаре нест.

Шаҳре ба **чуз аз меҳри** рухат кор надоранд,
Бе шарҳи ғами ишқи ту девору даре нест.

Тан нест, ки чонро надихад бар сари кӯят,
Сар нест, ки дар ишқи ту дар шӯру шаре нест.

Чустааст Нихонӣ зи Худо васли бутонро,
Алминнатулиллаҳ, ки худобехабаре нест!

Аз ғазали 3, мутаассифона, мактаъ ва чанд сатри парешон хоно монда будааст, ки низ ба соҳибзавқии шоирашон далолат мекунанд. Ва ин рубоии зебо:

Расми ту ҳамеша бевафой будааст,
Дил бурдану тарки ошной будааст.
Эй кош набудӣ ошно ҳаргиз,
Чун окибати кор чудой будааст.

Ҳамин қадар меафзоем, ки «ошно» «ошноӣ» ва «будааст»-ҳо дар асл, албатта, «будааст» будаанд.

(Аз қавли Аҳрор Мухторов, «дар ҳамин баёз зери сарлавҳаи «Духтари Мирзо Абдулло» ду шеър омадааст», ки мақтаъҳояшон чунинанд:

Тоири дил буд ғамхори **ману в-он** низ рафт,
Баъд аз ин дигар кӣ хоҳад кард ғамхорӣ маро.

Ва:

Зоири баҳри тавофи ҳарами кӯи бутон
Субҳхезӣ зи насими саҳар омӯхтаам.

Ба гумони мо, ин ғазалҳо ба «Духтари Мирзо Абдулло» дахле надошта, моли «Зоирӣ» ном шоиранд. Мутаассифона, бар асари харобии дастнавис таҳаллуси шоир ҷое «Тоири» хонда шудаасту ҷое – «Зоири», ки бо вучуди дарназардошти маънии луғавии ин калимаҳо мантиқу та-носубе намедихад. Асли ҳол он аст, ки дар ҳарду маврид шоир ба худ хитоб дорад, яъне:

*Зоирӣ, дил буд ғамхори ману он низ рафт,
Баъд аз ин дигар кӣ хоҳад кард ғамхорӣ маро?*

Ва:

*Зоирӣ, баҳри тавофи ҳарами кӯи бутон
Субҳхезӣ зи насими саҳар омӯхтаам.*

Дар ин ҳолат таҳаллус бо амали қаҳрамони шеър таноуби қавии зебое меёбад, чунки маҳз зоир тавоф мекунад ва саҳархезӣ низ ҳислати чунин ашҳоси ботақвост).

9. Зебуннисо

Зебуннисо машҳуртарин шоираи классикии форсу тоҷик аст, ки ҳам бо рӯзгор ва ҳам бо осораш байни мардум шухрати барозандаву арзанда дорад.

Шоираи хушкалом соли 1639 дар хонадони шоҳи Ҳиндустон Абӯзафар Муҳиддин, машҳур бо лақаби Аврангзеб, дар Дехлӣ ба дунё омадааст. Модараш Дилрасбону духтари Бадеъуззамони Шохнавозхон – амалдори хонадони сафавиён буд, ки дар Эрон ҳукмронӣ кардаанд.

Зебуннисо ханӯз тифл буд, ки падару модар барои таълиму тарбия ба Ҳофиза Марям ном зане воғузораи намуданд. Гумон меравад, ки «Ҳофиза» ишора ба ҳофизи Қуръон будани ӯст, чунки, бино бар маълумоти сарчашмаҳо, шоираи оянда бо васояти ӯ, пеш аз ҳама, Қуръонро азбар мекунад. Баъдан дигар илмҳои маъмули замонро амиқ меомӯзад, китобе бо номи «Зеби тафосир» дар тафсири Қуръон менависад ва ончунон ба умқи дарку эҳсос мерасад, ки даст аз дунёи моддӣ бармедорад. Байти машҳураш далели ин аст:

*Духтари шоҳам, валекин рӯ ба фақр овардаам,
Зебу зинат бас ҳаминам, номи ман Зебуннисост!*

Ягона ҳамдаму ҳамроз ва анису мӯниси Зебуннисо суҳан будааст ва ӯ «дар суҳан пинҳон шуда», ончунон дунёи зебои ботинашро ошкор кард, ки чеҳраи аз ҳаҳолати замон ниҳонаш бо ҳусни беҳазон то абад дар чашми аҳли маънӣ чилвагар монд:

*Дар суҳан тинҳон шудам чун бӯйи гул дар барги гул,
Майли дидан ҳар ки дорад, дар суҳан бинад маро!*

Чи қавист ин байт аз назари маъниву мантиқу таносуб ва чи зебову дилрас аст аз нигоҳи шеъряту хаёли шоирона!

Вобаста ба ҳамин маънӣ нуктаеро бояд таъкид намуд, ки Зебуннисо чун аксари шоирони қудратманди классик дар ашъораш пораву лаҳзаву бархурдҳои зиндагиашро латифу шоирона зикр кардааст ва ин қимати осораширо меафзояд. Чунон ки дар сарчашмаҳо омадааст ва муҳаққиқони муосир қайд кардаанд, Аврангзеб шоҳи одил набудааст, зулми бисёре ба аҳли замонаш намудааст ва, аз ҷумла, муқобили илму дониш ва табъу завқи баланди духтари шоирааш будааст. Ин ҳолатро Зебуннисо чунин ба қалам додааст:

*Эй булбули хушилҳон, махрӯшу дам фуру каш,
Табъи латифи султон тоби суҳан надорад!*

Дар замони Аврангзеб таассуби мазҳабӣ боло рафтаву хурوفот доман паҳн карда, эътибори инсон ва илму ҳунарро хеле костанд. Устод Айнӣ дар бораи ин сиёсати барои ояндаи кишвар бисёр зараровар ишораи оқилонаи нозуке дорад: «...то вақте ки тадбирҳои дар замони ҳукмронии Акбар дар Ҳиндустон ба амал баровардашуда ва дӯстии ҳиндуҳову мусулмонҳо барқарор буд, европагҳо ба даруни Ҳиндустон роҳ ёфта натавонистанд» («Куллиёт», ҷилди 2, китоби дуюм, саҳ.11). Воқеан, агар дар давраи Акбаршоҳ андозаи замин сеяк бошад, Аврангзеб онро ба ними ҳосил расонда, натавон шаробхорӣ, балки мусиқию рассомиро манъ кард.

Шоираи озодманиш, аз тангназарии падар ба танг омада, нотарсона иброд доштааст:

*Дин агар ин асту имон ину аҳли қибла ин,
Риштаи тасбеҳро зуннор хоҳам карду рафт!*

Аз қавли сарчашмаҳо, бо тухмати ҳасудон Аврангзеб духтари шоираашро ба барангехтани бародараш Акбар алайҳи падар низ гунаҳкор карда будааст. Аммо санги дили падари ҳукмраво ва хору ҳаси тангназариҳои замон натавонистаанд садди роҳи чашмаи хурӯшони табъи саршори Зебуннисо бишаванд ва ӯ, дар таҳаллуси «Махфӣ» ниҳон шуда, ашъори обдоре баҳри ташнағони шеър эҳдо намуд.

Зебуннисо, ба маънои томи сухан, дар сухан пинҳон шуд, дар китоб, дар илму маърифат гурезгоҳи муътамаде пайдо кард. Ӯ китобхонаи бузурге сохт ва бехтарин китобҳо чамъ оварда, ба ихтиёри ташнағони дониш воғузошт. «Китобхонаи олам варақ-варақ ҷустам» гуфтаниш, ба гумони мо, лутфи навбатии сӯфиёна нест, балки аз муҳиту ҳолати мушаххаси рӯзгораш ҳосил шудааст. Ривоятҳои мавҷуданд, ки шоира натавониста вақти зиёдашро вақфи китобу китобхона мекарда, балки ҳамзамон меҳмонони олижавкоро пазируфтаву мулоқотҳо меоростааст. Аз ҷумла, Мирзо Бедил, Носиралӣ Сарҳиндӣ ва Неъматхони Олиро пазируфта, лутфу суҳбатҳо доштааст. «Зебуннисо-бегим Ҳиммат ба ҳоли арбоби фазлу камол масруф медошта ва ҷомеае касир аз уламову шуаро ва муншиёну хушнависон ба сояи кадрдонии ӯ осуда буданд» (тазкираи «Яди байзо»-и Озоди Балғиромӣ, нақл аз мақолаи Абдуллоҷон Ғаффоров «Зебуннисо ва муаллифони «Девони Махфӣ», «СШ», 1966, №4, саҳ.136).

Нахустин чизи ҷолибе, ки дар шеъри ӯ ба назар мерасад, маъниву мантиқи устувор ва таносуби қавист. Ин ҳама суханҳои одӣ не, илмҳои комиле буданд, ки дар он замон таълим дода мешуданд ва огоҳӣ аз онҳоро қорбасташон дар шеър шартҳои аввалини шоирӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Ба ин сатрҳо таваҷҷуҳ кунед:

*Зи акси рӯйи ту шуд чехраи гулистон сурх,
Зи обрӯи ту шуд оби рӯйи марҷон сурх.*

Чи таносуби зебое: рӯ – чехра; сурхрӯйии маъшук – гулистон, ки асосан сурхрӯ пеши назар меояд; обрӯи ёр – оби рӯйи марҷон. Дар таносуби охир лутфи дигаре ҳам ҳаст: «обрӯ»-ро «оби рӯ» ҳам мешавад хонд ва дар ин ҳолат бо тасавури рӯйи гулгуну арақшор ва марҷони сурх ҳам тасвири зебое пеши назар меояд.

Ва ё:

*Қасам ба партави ҳуснат, ки дидаи хуршед
Надида мисли лабат лаъл дар Бадахшон сурх!*

Партав – хуршед, дида – надида, лаб – лаъл таносубҳои зебову қавие ҳастанд, ки ин байтро ҷовидона дар зехни расо барпову барҷо нигоҳ медоранд.

Сар то пойи чархро чашм тасаввур кардан ва, аз ин рӯ, дар ҳама ҷо мавриди назари он «қачниҳод» будан шеъри дилрасу дилбарест:

*Магар чашм аст сар то пойи ин чархи ҷафонеша,
Ки ҳар ҷо меравам, ин қачниҳодам дар назар дорад?!*

Ва ё «дар сухан чун бӯйи гул дар барги гул пинҳон шудан» чи ифодаи ҳаёлангезу зебост, ки ҳам Махфӣ таҳаллус кардани шоираро бозгӯву асоснок мекунаду ҳам нақхати гулистони ашъорашро бештар ба димоғҳо мерасонад.

Зебуннисо ба камоли пирӣ нарасидааст, вале умри шаступанҷсолаашро ба қавле мучаррад ба сар бурдааст ва перомуни ин нукта ҳам дар маъҳазҳо ғайбату сифатҳое ба назар расидаву аз ҷониби муҳаққиқони баъдина тафсиру тафсил шудаанд.

*Ҳар гулуро як харидорест дар бозори ҳусн,
Пир шуд Зебуннисо, ӯро харидоре нашуд, –*

мегӯяд шоира ва, ба фикри мо, домани ин суҳанон аз зикри ба шавҳар нарасидану мучаррад пир шудани муаллифашон фаротару фарохтар аст. Фикри мо ин аст, ки шоира аслан дар байти боло ҳасби ҳоли хонадонашро бозгӯ накардааст ва ба ин ниёз ҳам надошт. «Духтари шоҳ» буд ӯ, аз муслиму бараҳман ҳазорон «харидор» ҳам дошт, вагарна бо ғуруру ифтихори дилбарӣ намегуфт, ки:

*Булбул аз гул бигзарад, гар дар чаман бинад маро,
Бутпарастӣ кай қунад, гар барҳаман бинад маро!*

Далели дигари дилбарии Зебуннисо ва бевунёдии даъвои бино бар нозебой бешавҳар монданаши мушоираи зерин аст:

Зебуннисо:

Аз ҳам намешавад зи ҳаловат ҷудо лабам!

Носиралӣ:

Гӯё расида бар лаби Зебуннисо лабам!

Бо чунин шавку иштиёқ орзуи лаби «нозобое» (духтари шоҳ ҳам бошад!) қардани шоири нозукдilu нозукхаёле чун Носиралии Сарҳиндӣ дар гумон ҳам намегунҷад! (А.Ғаффоров меорад, ки байти «Пир шуд Зебуннисо...»-ро шоири бадбини ӯ Пирӯзхон навиштааст, вале то пайдо шудани далелҳои муътамад ин фикри хоси як муҳаққиқ хоҳад буду бас).

Дар бораи муҳаббати Зебуннисо ба Мирзо Бедили ҷавон – муқарраби бародараш Аъзамшоҳ ҳам ривоятҳо

мавҷуданд, вале асли ҳол он будагист, ки он муҳаббати маънавӣ бошад ва иродати шоираи назарбаланде ба шеърӣ осмонии муосири номвараш.

Эҳтимоли солим он аст, ки шояд Зебуннисо хонадон низ бунёд карда бошад. Байти «Ҳар гулери...» бештар маънии иҷтимоӣ касб кардааст ва бекадри гулҳои зиндагӣ – аҳли эҳсоси идрокро дар «бозори ҳусн», ки киноя аз дунёст, бо алам бозгӯ мекунад.

Дар ашъори Зебуннисо ишораҳои зиёде ба ишқу интизориву сӯхтану дуриву ҳичрон ҳаст ва метавон гуфт, ки ин ҳама аз замин – аз рӯзгори ҳуди ӯ оғоз ёфта, ба авҷ – осмони маъниҳои баланди тасаввуфӣ пар кашидаанд.

Албатта, таҳмини муҳаққиқон ҷиҳати бино бар шахси дилхоҳашро наёфтани умре мучаррад мондани Зебуннисо низ бебунёд нест. Муҳити шоҳона ва дониши фаровону табиӣ гӯи шоира асоси ин таҳмин шуда метавонад.

Ба ҳар ҳол, Зебуннисо дунёи зебӣ доштааст ва онро бо ҳазорон ранг дар ашъораш ҷовидона карда тавонистааст. Дар шеърҳои девонаш симои зани сарбаланду назарбаланд ва оқилу зебодиле рӯшан ба назар мерасад. Бахусус, хушбиниву хушназарии шоира дар он муҳит ҳайратовару омӯзанда аст:

*Нола дар ҳангоми меҳнат кардан аз дунҳимматист,
Нест яксон кори олам, Махфӣ, мардона бош!*

Ва ҳатто оҳанги ҳофизонаи мисраи дувум (ба ёд биёред: «Доимо яксон намонад кори дунё, ғам махӯр...») гуруру бурдборӣ ва салобати шоираро намекоҳад!

Ё худ, ин манзараи зебои муассир, ки сеҳри суҳанаш пеши назарҳо меорад:

*Баст агар, Махфӣ, дари гулиан ба рӯят боғбон,
Бо умеди дидани гул дар паси девор бош!*

Зебуннисо табъи равоне дошта, чунон ки аз ашъораш бармеояд, шоираи мушоҳидакоре будааст. Ва мисли худ хушзавқону ҳозирчавобонро дар атрофаш ҷамъ мекардааст. Тибқи ривоят хангоми сайри боғ назди гулбуне истода, ба Амонӣ ном шоир мурочиат кардааст:

Эй Амонӣ, гули садбарг чаро меҳандад?

Амонӣ ҷамоно ҷавоб додааст, ки:

Ба фанои ҳуду бар гафлати мо меҳандад!

Албатта, дар ин маврид қудрати шоирии Амонӣ бештар аёну қобили зикр аст, вале хуштабъӣ, бадеҳигӯӣ ва ҳусни муоширату мушоираи Зебуннисо ҳам нӣхон нест.

Зебуннисоро, ки соли 1702 ба дорулбақо сафар кардааст, дар Лоҳур, дар боғе, ки бо завқи ҳудаш сохта будаанд, гӯронда, бар санги мазораш ин байташро сабт кардаанд:

*Бар мазори мо, ғарибон, не чароге, не гулест,
Не парӣ парвона сӯзон, не садои булбулест.*

Марбут ба ҳаёту эҷодиёти Зебуннисо муаммо кам нест, вале яке аз печидатаринҳояш таҳаллуси Махфӣ доштан ё надоштани ӯст. Таҳмини содаи мо ин аст, ки шоирае баландзавқ, аз хонадони баландпоя ва чунон хушном, бояд бо исми хеш шоирӣ карда бошад ва ғазалҳои баландмазмуне бо ҳусни мақтаи «Зебуннисо» далели инанд. «Машҳур аст, ки, – менависад Шиблии Нуъмонӣ дар рисолаи «Савонеҳи Зебуннисо», – ӯ «Махфӣ» таҳаллус мекарда ва «Девони Махфӣ», ки чоп шуда, ба ӯ мансуб аст. Аммо... ҳеч яке аз тазкиранигорону муаррихон соҳибдевон будани Зебуннисо ва Махфӣ таҳаллус доштани ӯро зикр накардаанд». Ин худ далели муътамад аст ва боз –

таърихи адабиёт бисёр «Махфӣ»-хоро медонад (Шерхони Лудӣ дар «Миръот-ул-хаёл»: «Нуриҷаҳонбегим... «Махфӣ» таҳаллус дошт», далелҳои Абдуллоҷон Ғаффоров дар рисолаи ҷолиби «Зебуннисо ва муаллифони «Девони Махфӣ» («Садои Шарқ», 1966, №4) ва аз онҳо ноогоҳ будани шоираи хуштарбияе чун Зебуннисо ё огоҳона ин таҳаллуси маъмулро гирифтаниш бепоё менамояд.

Абдуллоҷон Ғаффоров дар рисолаи мазкур ба ҳулосаи қатъие мерасад, ки «аз Зебуннисо танҳо як ғазал, як рубоӣ ва як руқъа омада расидаасту халос» (ҳамон ҷо, сах.149) ва, бо истинод ба Муҳаммадафзали Сархуш – муаллифи баёзи «Каламот-уш-шуаро», ҳатто байти машҳури «Дар сухан пинҳон шудам...»-ро моли шоири асри XVII Ҳиндустон Ҳаким Ҳозиқ медонад. Мавсуф ғазали машҳури «Бишканад дасте, ки ҳам бар гардани ёре нашуд...»-ро аз Зебуннисо мегӯяд, вале мақтаи машҳури онро ба Пирӯзхон нисбат дода, меафзояд, ки ӯ бадҳохи шоира будаасту ин мақтаъро дар ҳаҷви ӯ гуфтааст. Чунон ки дар китоби «Дурдонаҳои маданияти тоҷикон дар ганҷинаҳои Ҳиндустон» зикр шуда, тибқи маъҳазе мушоираи Зебуннисо бо Амонӣ ҳам гӯё ба як канизи Нурҷаҳонбегим мансуб будааст.

Дар бораи мероси Зебуннисо фикрҳои муҳаққиқон ғуноғунанд. Шиблии Нуъмонӣ менависад, ки «Аз таснифоти Зебуннисо имрӯз чизе боқӣ намондааст; машҳур аст, ки Махфӣ таҳаллус мекардааст ва «Девони Махфӣ», ки ҷоп шуда, ба ӯ мансуб аст».

Абдуллоҷон Ғаффоров дар мақолаи мазкур ин фикрро, ба далели он ки ҳеҷ яке аз тазкиранигорону муаррихон соҳибдевор будани Зебуннисо ва Махфӣ таҳаллус кардани ӯро зикр нанамудаанд, беасос медонад ва, бо истинод ба сарчашмаҳо, мегӯяд, ки шоира маҷмӯае руқъаҳо бо номи «Зеб-ун-нишот» ва баёзи «Иродати фаҳм» доштааст. Аз асари аввал як руқъа ва аз баёз як ғазалу як рубоӣ то ба замони мо расидаасту бас (бино бар ривоят, асари дуюмро канизи шоира ба об афтонда, нобуд кардааст).

Дар интихоби намунаҳои шеъри Зебуннисо ба ҳамон андеша такашуд, ки дар асолати ғазалҳо бо зикри номи аслии шоира бояд ҷойи тардид набошад.

* * *

Дур бод аз тан саре, к-ороиши доре нашуд!
Бишканад дасте, ки ҳам бар гардани ёре нашуд!

Дар қиёмат сар чи сон берун кунад аз ҷайби хок
Синаи он кас, ки доғи лоларухсоре нашуд?!

Дар назар шоҳид надорӣ, дида аз олам бипӯш,
Кӯр беҳ чашме, ки лаззатгири дидоре нашуд!

Сад баҳор охир шуду ҳар гул ба фарке ҷо гирифт,
Ғунҷаи доғи дили мо зеби дасторе нашуд.

Хайф бар аммомаи зоҳид – ба чандин печу тоб
Риштаи тасбеҳ гашту тори зунноре нашуд!

Ҳар матоеро харидорест дар бозори даҳр,
Пир шуд Зебуннисо, ўро харидоре нашуд.

* * *

Биё, ки зулфи қачу чашми сурмасо ин ҷост,
Нигоҳи гарму адоҳои дилрабо ин ҷост.

Карашма теғу мижа – ханҷару ниғаҳ – алмос,
Шаҳодат ар талабӣ, дашти Қарбало ин ҷост!

Агар бихишт диҳандат, фиреби кас нахӯрӣ,
Қадам зи майкада берун манех, ки ҷо ин ҷост!

Зи пой то ба сараш ҳар кучо, ки менигарам,
Карашма домани дил мекашад, ки по ин ҷост!

Китобхонаи олам варақ-варақ ҷустам,
Хати ту дидаму гуфтам, ки муддао ин ҷост!

Закоти ҳусн агар медиҳӣ, барои Худо,
Биё, ки, Зебуннисо, ҳамчу ман гадо ин ҷост!

* * *

Гарчи ман Лайлиасосам, дил чу Мачнун дар ҳавост,
Сар ба саҳро мезанам, лекин ҳаё занчири пост.

Булбул аз шогирдиам шуд ҳамнишини гул ба боғ,
Дар муҳаббат комилам, парвона ҳам шогирди мост,

Дар ниҳон хунем, зоҳир гарчи ранги нозанин,
Ранги ман дар ман ниҳон чун ранги сурх андар ҳиност.

Баски бори ғам бурун андохтам бар рӯзгор,
Ҷома нилӣ кард, инак, бин, ки пушти мо дутост.

Духтари шоҳам, валекин рӯ ба фақр овардаам,
Зебу зинат бас ҳаминам, номи ман Зебуннисост!

10. Зинатуннисо

Агарчи дар зиндагиномаҳои хонадони Аврангзеб дар ин хусус ҳарфе нест, бино бар ривоятҳо, Зинатуннисо хоҳари Зебуннисо буда, салиқаи хуб ва таъби равоне доштааст. Соли таваллудаш маълум нест. Соли вафоташро дар баъзе маъхазҳо 1122 ҳиҷрӣ (1743) ва дар баъзеи дигар 1716 таҳмин кардаанд. Дар шаҳри Шоҳичаҳнободи Ҳинд ба ҳок супурда шудааст.

Шеърро хеле содаву равон ва самимиву табиӣ сурудааст. Таваҷҷуҳ кунед ба ин пора:

*Аз тобу табаи меҳри саморо кӣ хабар кард?
Аз гиряи ман абри ҳаворо кӣ хабар кард?*

*Берун ҳама сарсабзу дарунам ҳама хун аст,
Аз ҳолати ман барги ҳиноро кӣ хабар кард?*

Ин қитъаи машхурро ба Зинатуннисо низ нисбат медиҳанд, вале рӯшан кардани асли ҳол кори тадқиқоти оянда аст:

*Эй обишор, навҳагар аз баҳри чистӣ?
Чин бар ҷабин фиканда зи андуҳи кистӣ?
Дардат чи дард буд, ки чун ман тамоми шаб
Сарро ба санг мезадиву мегиристӣ?!¹*

Ба ҳар ҳол, дар ҳар ду пора ҳам пайванду таносуби суҳан басо қавӣ ва забону баён комил аст.

Ғазали зер ҳам аз Зинатуннисост ва баъзе аз маъҳазҳо «Турфатулайн»-ро таҳаллуси ӯ гуфтаанд. Аввалан, дар ин мақтаъ он ба маънои таҳаллус ҳеч намечаспад. Сониян, агар таҳаллус мебуд, чаро «Турфатулайн» неву «Турфатулайне»? Аз назари мо ин калима бо маънои асли хеш (айни шигифтиву ҳайронӣ ва вачду ҳолат) омадааст. Пасованди номуайянӣ (-е) ҳам ба ин ишора мекунад, яъне, барои майхорагон оғозу анҷоми сабуҳ айни як ҳолати дилхоҳ аст:

*Тоза месозад гули пажмурдаро номи сабуҳ,
Рӯҳ мебахшад равони мурдаро чоми сабуҳ,*

*Баҳри сайди андалебон эҳтиёчи дом нест,
Дар гулистон барги гул шуд ҳалқаи доми сабуҳ.*

¹ Ин пораи басо зебову шевои зеби бисёр баёзу тазкираҳоро ба шоирони зиёд (масалан, Муҳаммад Ҳакимхон дар «Мунтахаб-уттаворих» ба Зебуннисо, Муҳаммадафзали Сархуш дар «Қаламот-ушшуаро» ба Ҳаким Ҳозиқ) нисбат медиҳанд. Мавриди баҳс будани масъалаи муаллифаш аз он ҳам аён аст, ки хатто ба шоири хушқареҳаи асри бисти Тоҷикистон Зуфархон Ҷавҳариаш мансуб донистаанд (нигаред ба девони мавсуф). Н.Қ.

Гунча, то кай хоби ғафлат, гӯшаи чашме бимол,
Дида равшан мекунад дар боғ пайгоми сабух.

Аз фурӯги рӯйи шабхезон ба сони офтоб
Нур меборад чу борон бар дару боми сабух.

Бодаро лабрес кун, соқӣ, ки бар майхорагон
Турфатулайне бувад огозу анҷоми сабух.

11. Бузургии Кашимирӣ

Ин шоираи форсигӯӣи Ҳиндустон дар замони ҳукмронии Ҷаҳонгиршоҳ (1618–1646) умр ба сар бурдааст. Дар аввал раққосаи моҳиру сарояндаи хушовоз буданаширо зикр кардаанд. Вале бо сабабе, шояд аз нохуш-назари аҳли замон ба зани ҳунарманд, аз ин пешаҳо даст кашидааст.

Бузургӣ чун шоира дар Ҳинду Эрон ва Мовароуннахру Хуросон шуҳрат доштааст. Ин байти зебо ҳам ишорае ба алокаи шоира бо ҳунар аст, ҳам далели муҳити дилфишори рӯҳонии ӯ ва ҳам санади қотеи ҳунари шоираш:

*Мӯ ба мӯ дар нолаам, гӯё ки устоди азал
Риштаи чонам ба ҷойи тор дар танбӯр баст!*

Устувории ибораи «мӯбамӯ дар нола будан» ва риштаи чони шоираро ба ҷои тор дар танбӯр бастани устод (устоди азал!) далели бебаҳси соҳиби эҳсоси басо баланд ва дарки амиқи сухани бегазанд будани шоира Бузургист.

12. Нуричаҳон-бегим

«Энциклопедияи советии тоҷик» зикр кардааст, ки номи шоира Меҳриннисо буда, бо таҳаллусҳои Нуричаҳон ва Махфӣ шеър гуфтааст. Мувофиқи ахбори ҳамин марчаъ Нуричаҳон соли 1577 дар Қандаҳор таваллуд шуда, соли 1645 дар Лоҳур аз дунё гузаштааст. Тоҷӣ Усмон меорад, ки Нуричаҳон (Нуримахалаш низ мегуфтаанд) соли 983 ҳиҷрӣ дар хонадони Ӯтимодулдавла ба дунё омада будааст, вале, мутаассифона, марчаи ин ахборро намегӯяд. Бинобар маълумоти китоби электронии «Империя великих моголов» (*Википедия – Н.Қ.*) ҳамсари ҳукмравои Ҳинд Ҷаҳонгиршоҳ будааст. «История Индии» (Москва, «Наука», 1968, сах. 434) зикр мекунад, ки падари Нуричаҳон-бегим Ғиёсбек аз Форс омада, яке аз лашкаркашони Акбар – набераи асосгузори давлати қурағониёни Ҳинд Бобур (1556–1605) шудааст. Маълумоте, ки назари аксари маъхазҳоро мепайвандад, духтари амалдори Акбаршоҳ ва ҳамсари лашкаркаши ӯ (баъдан – ҳокими Бангола) Шерафкан будани Нуричаҳон аст.

Оид ба хусни расои шоира низ марчаъҳо тақрибан як назар доранд ва далели ғӯёшон ин аст, ки шоҳзода Ҷаҳонгир ӯро дар бозор (тибқи ривояти дигар дар ҳарамӣ падараш) дида, ошиқи зор мешавад. Вале Акбаршоҳ ба ин муҳаббат муҳолифат намуда, Нуричаҳонро ба яке аз лашкаркашонаш – Шерафканхон медиҳад. Баъди сари қудрат омадан Ҷаҳонгиршоҳ Шерафканро ба набард фиристодаву нобуд карда («Мунтахаб-ут-тавоҳих»-и Ҳакимхон, бо нақл аз мақолаи А.Ғаффоров, сах. 149), Нуричаҳонро ба занӣ мегирад. «История Индии» (М., нашриёти «Наука», 1968, сах. 434) санаи ин воқеаро соли 1611 медонад, вале, бояд гуфт, ки дар санаи мазкур муҳолифати мантиқие ҳаст. Агар Ҷаҳонгир соли 1605 ба сари тахт омада бошад (тибқи маълумоти К.А.Антонова, Т.М.Бонгард-Левин, Г.Кото-вский. История Индии. Нашри

электронӣ), чаро ишқи сӯзонашро баъди шаш сол ба ёд овардааст? Зиддияти бештар он аст, ки наشري мазкури электронӣ Нурчаҳонро на зани Ҷаҳонгир, балки ҳамсари писари дуҷоми ӯ – Шохчаҳон (бобои Зебуннисо) медонад. Баракси ин, «История Индии» (М., нашриёти «Наука», 1968, сах. 463) ҳамчунин зикр мекунад, ки Шохчаҳон (1628–1658) баъд аз сари падар ба модарандараш Нурчаҳон-бегим «чоғир» (воҳиди маъмурӣ)-и бузурге бахшид ва ӯ ҳамроҳи духтараш – беваи Шаҳриёр (писари Ҷаҳонгир аз зани аввалаш) он ҷо умр ба сар бурд.

Дар ин ҷо ҷуръати пешниҳоди эҳтимоле мекунем, ки шояд Шерафкан аслан набудааст ва сабаби ба сифати зани ӯ машхур гаштани Нуричаҳон-бегим байти зерин, мушаххасан ибораи охирини он, шуда бошад:

*Нуричаҳон гарчи ба сурат занаст,
Дар сафи мардон зани шерафкан аст.*

Дар ҳар сурат бетардид он аст, ки Нурчаҳон-бегим зани зебо, бофаросат ва ҳунарманде будааст. Илова бар талошҳо барои дасту дили ӯ, гуфтаи зерини худашро далели дигари ҳуснаш метавон овард:

*Чу бардорам зи рух бурҷаъ, зи гул фарёд бархезад,
Занам бар зулф агар шона, зи сунбул дод бархезад.*

*Ба ин ҳусну ҷамоли худ чу дар гулиан гузар созам,
Зи ҷони булбулон шӯри муборакбод бархезад.*

Устод Айнӣ менависад, ки Ҷаҳонгир ба айшу нӯш дода шуда, идораи мамлакатро ба занаш Нури Ҷаҳонбегим супурд. Хутба ба номи Ҷаҳонгир бошад ҳам, сикка ба номи Нури Ҷаҳонбегим зада мешуд ва дар муҳри сикка ин байт нақш ёфта буд:

*Ба ҳукми шоҳ Ҷаҳонгир ёфт сад зевар
Ба номи Нури Ҷаҳон подшоҳ-бегим зар.*

(«Куллиёт», ҷилди 11, китоби 2, сах.15)

Мутаассифона, аз осори Нуриҷаҳон чуз чанд байт даст-рас нашудааст, вале ҳама далели завқи гӯё ва ширингуфториву лутфи шоиронаи ўст. «Нуриҷаҳонбегим дар зумраи шуаро эътибору иштиҳори тамом дорад» – гуфтани муаллифи «Миръот-ул-хаёл» Шерхони Лудӣ ба он умедвор мекунад, ки дарёфти девони шоира кори оянда аст, чун дар он замон бо чанд байти парешон «дар зумраи шуаро эътибору иштиҳори тамом» доштан имконнопазир буд. Воқеан, марҷаъҳо «Махфӣ» таҳаллус доштани Нуриҷаҳонбегимро низ аз ҳамин тазкира иқтибос кардаанд ва муайян кардани махфиҳо ва тааллуқоти ин ё он шеър ба кадоме аз онҳо масъалаи мармузи ин давраи адабиёт боқӣ мемонад.

Мегӯянд, ки боре Нуриҷаҳон бо густохие назди шавҳар сазовори ҷазои сангине мегардад ва ҷойи узр ин байтро ба забон меорад:

*Ба қатли чун мане гар хотират хушнуд мегардад,
Ба ҷон миннат, вале теги ту хунолуд мегардад!*

Ҷаҳонгир, ки низ шоир буд, мафтуни ин байти тасвирии зебо шуда, ҳамсарашро мебахшад.

Мушоираи Нуриҷаҳон бо Шохичаҳон ҳам дар маъхазҳо зикр шудааст. Аз ҷумла, овардаанд, ки дар махфиле Шохҷаҳон мувофиқи ҳол гуфтааст:

Эй дареғ, оинаи чинӣ шикаст!

Нуриҷаҳон ҳамоно посух додааст:

Хуб шуд – оини худбинӣ шикаст!

Шоҳичаҳон:

Саборо шарм меояд ба рӯйи гул нигаҳ кардан,

Нуричаҳон:

Ки рахти гунчаро во карду натвонист таҳ кардан.

Ва ё, бибинед, ки чи қадар латофату зарофат ниҳон аст дар ин байти зоҳиран сода:

*Кушоди гунча агар аз насими гулзор аст,
Калиди қулфи дили мо табассуми ёр аст!*

Чи таносубҳои зебову барҷо дорад ин байт: гунча-гулзор-табассум, кушодан-кулф-калид ва баёни ширини мардумӣ (таваҷҷуҳ кунед ба ибораи халқии «кулфи дил»)!

Бода-шиша ва соз-чанг (ба ду маънӣ: ҳам сози мусиқӣ ҳам ангуштон, ки чанг мезананд) низ таносубҳои устувор ва ташбеҳҳои басо заминии чашмрасу дилрасеанд, ки байти зерин бар онҳо бунёд ёфтааст:

*Бода бинӣ, шиша бошу соз бинӣ, чанг бош,
То тавонӣ, бо ҳама ҳамрангу ҳамоҳанг бош.*

Оҳанги андарз гирифтани мисраи дувум ҳам аён аст, вале азбаски ин маънӣ аз таносубу ташбеҳҳои барҷову расои сатри аввал бармеояд, на чун панди дилбазани саризабонӣ, ҳамчун як ҳикмати дилраси рӯзгор истиқбол мешавад.

Ин ғазали даҳбайтаи Нуричаҳонро Аҳрор Мухторов аз сафҳаи ҳолии «Таърихи Муқимхонӣ»-и Муҳаммадюсуфи Муншӣ (ҳазинаи дастхатҳои «Анҷумани таърих»-и шаҳри Кобул) рӯнавис карда будааст (китоби мазкур, саҳ.153–154), лекин аз матлааш баландтару дилписандтар

байте надорад ва ҳамон беҳ, ки ҳамин ду мисраи зебош дар дили хонанда биншинад.

Дар баъзе маъхазҳо пораи зеринро ҳам ба Нуричаҳон-бегим нисбат додаанд:

*Дил ба сурат надихам, то шуда сират маълум,
Бандаи ишқаму ҳафтодуду миллат маълум.*

*Воизо, ҳавли қиёмат ба дили мо мафикан,
Ҳавли ҳичрон гузарондему қиёмат маълум.*

Боз ҳам ҷойи афсӯс аст, ки аз чунин расосуҳан ашъори бештаре дастрас нест. Вале аз ин мушти зар ҳам равшан аст, ки хирвори шоирии Нуричаҳон чи гарону дурахшон будааст. Агар ба назар бигирем, ки шоира умри начандон кӯтоҳ (дар ҳафтодудусолагӣ дар Лохур аз ҷаҳон даргузаштааст) дидааст, эҳтимоли соҳиби ганчинаи пурбаҳои ашъор будани ӯ қавитар мешавад.

13. Маҳзуна

Фазли Намангонӣ – мураттиби «Маҷмӯат-ул-шуаро» ин шоираро чунин васф кардааст:

*Паричеҳра Маҳзунаи бошикеб,
Ки шеъри дақиқаиш бувад дилфиреб,*

*Зане буд гарҷӣ ба гуфтушунуд,
Вале гӯйи маънӣ зи мардон рабуд.*

*Бале, он ки бошад ба гуфтан далер,
Мағӯ зан, бихонаи яке наррашер.*

*Зи гуфтори ӯ будааст ин газал,
Ки гардида бар халқ зарбулмасал...*

*Ба маънӣ чу Зебуннисо нодира,
Ба Хӯқанд машҳураву шоира...*

Дар ин тавсиф се нуктаи муҳим зикр шудааст: аввалан – хусну солорӣ ва қудрати шоирии Маҳзуна, дувум – дилфиребӣ ва байни халқ, чун зарбулмасал, машҳур будани ашъораш, сониян – дар Хӯқанд чун Зебуннисо шуҳрат доштани ӯ.

Бинобар маълумоти муаллифи «Бистусе адиба», «Дар маҳаллаю деҳоти тоҷикнишини Фарғона, инчунин Хучанди собиқ (Ленинободи ҳозира) то ҳанӯз дар забони халқ машҳур аст, ки: «Маҳзуна аз оилаи шахси фозили камбағале буда, дар Конибодом ва ё дар Исфара таваллуд ёфтааст ва дар айёми туфулийяти вай падару модараш барои истиқомати доимӣ ба Хӯқанд кӯчидаанд».

Намунаи дастраси шеъраш ин ғазал аст:

*Наям аз даври чархи воҷгун бегонаи саҳбо,
Чу хуршед аст доим бар кафам паймонаи саҳбо.*

*Аз ин майхона ранги каҳрабӯй кас намебинад
Ба ҳар маҳфил, ки ҷӯшад ҳиммати мардонаи саҳбо.*

*Чароги давлаташ мушикл, ки мирад аз дами сар-сар,
Ба ҷоми ҳар касе афтад агар дурдонаи саҳбо.*

*Набошад сачдагоҳи беҳудон ҷуз тоқи абруе,
Ки ҳар кас ҳам қунад сар бар дари бутхонаи саҳбо.*

*Гирифторони ҳусни олами маънӣ дигар қавманд,
Маиав, Маҳзуна, аз беқудратӣ парвонаи саҳбо!*

14. Точуддавла

Точуддавлаи Раштӣ (ё Точидавла, ки ба тақозои вазн истифода шудааст) дар байни мардум бисёр шухрат дорад ва яке аз сабабҳои ин шояд ғазали «Агар ба бод диҳам зулфи анбаросоро» бошад, ки чун суруд вирди забонҳо ва заминаи маҳбубияти шоира шудааст.

Ҳикояте дар бораи духтари Исмоилшоҳ ва модари Музаффаршоҳ будани Точуддавла то замони мо дар байни мардум вучуд дорад. Аввали солҳои 1845–1863 ва дувумӣ баъди ӯ дар Қаротегин ҳукмронӣ кардаанд. Боз мегӯянд, ки шоира дар хидмати шоҳони Дарвоз (аз оғози қарни XIX қариб то анҷоми он салтанат доштаанд) будааст, вале духтари шоҳи собиқу модари шоҳи ҳозирӣ як мулкро ба хидмат хондани хонадони дигари шоҳон шубҳанок менамояд.

Ҳамчунин, ба Точуддавла нисбат додани рубоии зерин – таърихи Қалъаи Хум суштбунёд аст, чунки, аввалан, аз рӯйи одат моддаи таърихро шоҳиди воқеа назм мекардааст ва чун «Қалъаи Хум» ба ҳисоби абҷад 845 (1466 мелодӣ) мешавад, дақиқ кардани таърихи бунёди он баъди панҷ аср боварибахш нест:

*Шаҳ сохт бинои қалъаро дар боге,
Офат нарасад ба мевааш аз зоге.
Таърихи бинош «Қалъаи Хум» кардам,
То бар дили ҳеч кас намонад доге.*

Сониян, таносуби мисраъҳои сеюму чорум хароб аст ва гумон, ки онро шоираи муносибсухану мутаносиббаёне (ба ғазалаш таваҷҷуҳ кунед!) чун Точуддавла гуфта бошад.

Албатта, муайян кардани ҳақиқати ҳол кори муҳаққиқони таърихи Фарму Дарвоз аст. Ва мо, қабл аз он ки бо овардани ҳамон ғазали машҳури шоира иктифо бикунем, зикри боз як нуктаро зарур медонем, ки «Энсиклопедияи советии тоҷик» (ҷилди 7, саҳ.432) низ айнаи маълумоти Тоҷӣ

Усмон ва ҳамин ғазалро овардааст. Чун мақтаи овардаи он сактаи вазну маънӣ дорад, таҳрири зерин авло дониста шуд.

*Агар ба бод диҳам зулфи анбаросоро,
Ба доми хеи кашам оҳувони сахроро.*

*Агарчи кабкхиромам, валеқ шаҳбозам,
Ба пойи ман нарасад даст ҳеҷ анқоро!*

*Агар ба талъати хубам назар кунад Юсуф,
Дигар ҳавас накунад дидани Зулайхоро.*

*Агар ба наргиси шаҳлои хеи сурма кашам,
Сияҳ кунам ба қаҳон рӯзгори Лайлоро.*

*Ба ним ғамза тавонам, ки мурда зинда кунам,
Хабар диҳед зи эъҷози ман Масеҳоро.*

*Чу Тоҷидавла нишон шуд зи хубрӯёнам,
Сабо, зи толеи ман мӯжда деҳ шаҳанишоро!*

15. Нодира

Дар оғози асри XIX хонигарии Хўканд рӯ ба рушд овард. Агар амир Олимхон (1800–1810), бо ҷалби ҳамтаборонаш – тоҷикони ғайри кӯхистони Қаротегину Дарвозу Бадахшон, Тошканд ва қисме аз маҳалҳои қазокнишинро ба даст оварда бошад, бародари ӯ Умархон (1810–1822) «шаҳри Туркистон ва масоҳати паҳновари даштҳои қазокнишинро аз баҳри Арал то Ҳафтрӯд ишғол намуд» (Бобочон Ғафуров. «Тоҷикон», китоби дуюм. Душанбе, нашриёти «Ирфон», 1998, сах.99). Барои вусъати қаламрави ин давлатро тасаввур кардан гуфтан кофист, ки Оқмачит (Қизилғурда), Авлиёато (Ҷамбул), Пишпек (Бишкек), Дарвозу Қаротегин ва Кўлоб ҳам чанде дар ҳаёти он буданд.

Умархон, ки худ шоир буд, ба инкишофи илму адаб низ аҳамият меод. Устод Айни ўро чун «мураббии шуарову фузало» ва «аз шуарои намоёни давраи охир» тавсиф мекунад, ки «бисёр истеъдодҳои адаби дар маҳди тарбияташ... ба камол расида» («Намунаи адабиёти тоҷик», Маскав, 1926, саҳ. 196).

Дарвоқеъ, ин ду байт, махсусан, байти аввал, ки бо истинод ба тазкираи ғайриматбуи Муҳтарами Бухорой «Радоиф-ул-ашъор» дар «Намунаи адабиёти тоҷик» (ҳамон нашр, саҳ.195) омадааст, аз завқи баланди шоирии Умархон шаҳодат медиҳад:

*Ба шавқи он ки расонам ба зулфи ёр ангушт,
Чу шона медамад аз дасти ман ҳазор ангушт!*

Ва:

*Амир, омад баҳору чуз шикастан нест имконе,
Дихад гар муҳтасиб бар тарки май сад бор савгандам!*

Мавриди зикр аст, ки аз рӯйи санадҳои таърихӣ Умархон шахсияти пуртаззоде будааст. Аз як тараф – чунин завқи воло ва ҳиммати баланди мураббигию сарпарастии аҳли сухан (қаламкашони зиёдеро дар дарбораш нигоҳ медошт, ба хаттотон китоби лозимашро мефармуд ва барои ҳар сафҳаи китобаташон чордах тангаи тилло меод!), аз ҷониби дигар – лашкаркашиҳо забткориҳо, ки бе ҷабру зулм имкон надоштанд. Минҷумла, соли 1816 шаҳри Ўротеппаро ишғол карда, 400 нафарро сар зад ва 13 000 нафарро асир гирифта, бо қувваашон дар саҳро ба номи худ шаҳре бунёд намуд. Чизи дигаре, ки ин ҷихати ҳислати волии Хӯқандро таъкият мебахшад, чун фарзанди арзандаи замону доираи иҷтимоии худ соҳиби ҳарами 300-нафара будани ўст. Умархон Нодираро, ки духтари ҳокими Андиҷон буд, ба занӣ гирифт («андиҷонист ва завҷаи амир

Умархон – волии Хӯқанд аст» – «Намунаи адабиёти тоҷик») ва барои камолоташ шароит фароҳам овард. Миёни онҳо мушоира ва зарофату хушгӯйиҳо доир мешудааст ва ин суолу ҷавоб, ки устод Айнӣ дар «Намуна...» бо истинод ба «Тавориҳи хамсаи шарқӣ» овардааст, далели ин гуфтаҳост:

Умархон: *Зери домони ту тинҳон чист, эй гулпираҳан?*

Нодира: *Нақиш сумми оҳуи Чин аст дар барги суман!*

Умархон: *Боз ташбеҳи дигар кун, то бигардам аз сарат!*

Нодира: *Ғунҷаи серобро монад, ки нашкӯфта даҳан!*

Аз ин мисол ҳам шоирии Умархону Нодира собит аст, ҳам як зарра бараҳнагӯйие, ки бештар зеби бегонаҳост, то арзандаи зану шавҳар ва шояд хоси он муҳит ё махсуси муносибатҳои он ду нафари қарину хушзавқ будааст.

«Намуна...» соли вафоти Умархонро 1237 мегӯяд ва зикр мекунад, ки он вақт амир 35 сол дошт. Ба шаходати Тоҷӣ Усмон муаллифони «Таъриҳи Осиёи Миёна ё худ Мовароуннаҳр», «Таъриҳи Шохрух», «Таъриҳи Қории Қундузӣ» қатли Нодираро аз ҷониби Насрулло дар соли 1842 ё 1843 зикр кардаанд. Воқеан ҳам, он амири хунхори Бухоро писари Умархон Муҳаммадалихон – «хунхори ҷавон»-ро, ки низ «марди золим ва бетарахҳуме буд» («Тоҷикон», нашри мазкур, китоби дуюм, сах. 99–100), соли 1842 шикаст дода, пайвандону наздиконашро, аз ҷумла модар ва вориси чордахсолааш – Муҳаммадаминро аз дами тег гузаронд. Маъхазҳои мазкур дар ин давра Нодираро пиразан ба қалам додаанд, ки қобили қабул нест. Чунки хангоми қатли ӯ аз вафоти шавҳараш ҳамагӣ 20 сол гузашта буд, чунон ки ёд дорем, Умархон дар 35-солагӣ даргузашт ва, агар то он фочиа зинда мемонд, ҳамагӣ 55-сола мебуд. Пас, Нодира бояд тақрибан 50 сол зиста бошад. Яъне, дар ин масъала бояд «Энсиклопедияи советии тоҷик» ҳақ бошад, ки солҳои таваллуду вафоти ӯро 1792–1842 медонад (ЭСТ, ҷилди 5, сах.214).

Нодира чун аксари адибони замон, аз ҷумла шавҳараш Умархон, ба ду забон – тоҷикӣ ва ўзбакӣ шеър мегуфт. Мутаассифона, ба тоҷикӣ аз ў ҳамагӣ 25 ғазал боқӣ мондааст. Садриддин Айнӣ мегӯяд, ки девон доштани Нодираро шунидааст, вале «ҳайфо, ки диданаш муяссар нашуд». Аз ин таассуфи самимии устод бармеояд, ки аз рӯйи сатрҳои дастраси Нодира ба завқу истеъдодаш қоил будааст.

* * *

*Навбаҳор аст, санавбар зада бар сар гули сурх,
Тоҷ аз ин шуда бар фарқи санавбар гули сурх.*

*Шишаи гунча лаболаб зи гулоб аст имрӯз,
Баски шуд об зи шарми руҳи дилбар гули сурх.*

*Файзи гулгашти чаман наишъаи дигар дорад,
Ҳар тараф гунча сабӯ дораду соғар гули сурх.*

*Муждаи айшу тараб мерасад аз боди баҳор,
Боз дар саҳни гулистон зада чодар гули сурх.*

*Ҳар кучо ашк фишонӣ, дамад он ҷо гули зард,
Ту ба ҳар ҷо, ки ниҳӣ пой, кашад сар гули сурх.*

*Навбаҳор омаду рухсорай зебо бинамой,
Баски дар боғи ҷаҳон гашт муқаррар гули сурх.*

*Сар ба хоки қадами Нодира таслим намуд,
Чун нагардад ба чаман соҳиби афсар гули сурх?!*

* * *

*Эй гуломи ишқ, то шеъри ту дар Фаргона рафт,
Бар ҳаёлат офарин аз мардуми фарзона рафт.*

Шеъри мавзуни ту бар самъи сухансанҷон расид,
Наишъаи ӯ дар димоғи ишшаву паймона рафт.

Бар ҳаёлат офарин, санҷида то гуфти сухан,
Ҳар касе бишинид, аз худ беҳуду мастона рафт.

Гавҳари назме, ки дар таърихи воло суфтаӣ,
Зевари гӯиши хирад чун гавҳари якдона рафт.

Баъд чандин дафтар аз шеърат ба маҷлисхона шуд,
Офарин бар номи ту, аз ҳеҷ то бегона рафт.

Аз шунидан гӯиши ҷон пургавҳари шаҳвор шуд,
Лочарам, таҳсини гуфторат ба ҳар қошона рафт.

Ин сухан машҳур шуд аз Қоф то Қофи қаҳон,
Ҳар кучо базми маҷолис буд, ин афсона рафт.

16. Тоҳира

Ин ғазалаш, ки далели завқи гӯест, бисёр машҳур ва
чун суруд ҳам вирди забони мардум аст:

Гар ба ту афтадам назар чеҳра ба чеҳра, рӯ ба рӯ,
Шарҳ диҳам ғами туро нукта ба нукта, мӯ ба мӯ.

Дар пайи дидани рухат ҳамчу сабо фитодаам
Хона ба хона, дар ба дар, кӯча ба кӯча, кӯ ба кӯ.

Меравад аз фироқи ту хуни дил аз ду дидаам
Даҷла ба Даҷла, ям ба ям, чашма ба чашма, ҷӯ ба ҷӯ.

Меҳри туро дили ҳазин бофта дар қумоши ҷон
Ришта ба ришта, нах ба нах, тор б тор, мӯ ба мӯ,

*Даври даҳони танги ту орази анбаринхатат
Гунча ба гунча, гул ба гул, лола ба лола, бў ба бў*

*Бо дили хеш Тоҳира гаит, надида чуз туро,
Сафҳа ба сафҳа, ло ба ло, парда ба парда, тӯ ба тӯ.*

Вале дар борааш маълумоти кофӣ мавҷуд нест. Ҳаминро медонем, ки дар Насаф ба дунё омада, бино бар маърифатнокию босаводӣ, атфолро сабақ медодааст, сафари Бухорову Фарғона карда, дар Тирмиз зиндагиро падруд гуфтааст.

17. Ойиша

Ҳочӣ Лутфалибеки Озар дар «Тазкираи оташкада» шоираро аҳли Самарқанд гуфтааст. Мутаассифона, маълумоти дигаре дар бораи ҳаёту эҷодаш мавҷуд нест.

Ин ду рубой, ки аз латофату зарофат ва ҳунари шоирашон дарак медиҳанд, ба номи Ойиша оварда шудаанд:

*Ашк, ки зи чашми ман ба рӯ ғалтидаст,
Дар гӯш кашидаӣ, ки марворид аст;
Аз гӯш бурун ор, ки бадномӣ туст,
К-онро ба руҳам тамоми олам дидаст!*

*Бо ман чу шаби васли ту бикшояд роз,
Ногоҳ ҳам аз шом қунад субҳ оғоз,
Бо ин ҳама, гар иваз кунандам, надиҳам
Қӯтоҳшабе аз он ба сад умри дароз!*

Вале камина итминон дорад, ки рубоии аввал моли шоира не, моли шоир аст. Агар аз шоира бошад, бо лутф ба дугона ва ё ғуломи маҳбуби ҳалқабаргӯшаш гуфтааст!

18. Иффатӣ

Дар тавсифи ин шоираи хуросонӣ зиёд гуфтаанд, вале дар бораи рӯзгору осораш маълумоти дақике нест.

Дар тазкираи «Бистусе адиба» ду қитъааш дарҷ шудааст, ки якеро чун далели бебаҳси ҳунари шоириаш меоварем:

*Эй боги лолазор, гулистони кистӣ?
Бо ёди рӯю зулфи парешони кистӣ?
3-ин гуна сабзу сурх, ки нӯшидаӣ қабо,
Чон дар ҳавои сабзаву райҳони кистӣ?*

19. Дилшоди Барно

Бино бар маълумоти академик Мухторов дар рисолаи «Дилшоди Барно ва мавқеи ӯ дар таърихи тафаккури ҷамъиятии халқи тоҷик дар асри XIX аввали асри XX» (ба забони русӣ, Д., 1969) соли 1800 дар шаҳри Ёротеппа таваллуд шудааст. Шонздаҳсола буд, ки амири Хуканд Умархон ба зодгоҳаш ҳучум карда, 400 нафарро қатл ва 13 000 нафарро асир намуд ва бо қувваи онҳо Шаҳрихонро асос гузошт. Ин ҳамаро Дилшоди Барно дар асараш «Таърихи муҳочирон» ба қалам додааст.

Дилшод шахси босаводу огоҳ будааст ва, мактабдорӣ карда, духтаронро савод меомӯхтааст.

Ҷасораташро низ зикр кардаанд. Аз ҷумла, боре Умархон анорхӯрон ӯро фармудааст, ки дар бораи ин мева шеър бигӯяд. Дилшод гуфтааст:

*Дар ин дун гунбази афлок дидам,
Дарунаш пур ҳама гамнок дидам.*

*Ба рӯшон аз ҳарире парда доранд,
Ба дил хун, дидаҳо намнок дидам.*

*Зи теги золими ҳукми Умархон
Дили ҳар нозанинро чок дидам.*

Умархон шоираро ба зиндон мепартояд ва гӯё яке аз муқаррабонаш, ки ҳамшаҳри Дилшод будааст, ўро озод мекунад. Фармони ҳокиме чун Умархонро ба ин содагӣ шикастан сохта менамояд. Эҳтимоли ҳақнамо он аст, ки ҳокимшоир ҳангоми дилнармӣ худ озодаш карда бошад.

* * *

Аз ин чанд андешаи чамъу парешон хулосаи муштараке бармеояд, ки дар таърихи адабиёти тоҷику форс пайваста шоираҳои ҳунарманде таъъозмӯй кардаанд, вале, бино бар сабабҳои зиёд, аз ҷумла мақому мавқеи зан дар ҷомеа ва тафаккурҳо, тавсифи ҳаёту эҷодиёташон камтар воқеъ шудааст. Яъне, ин сафҳаҳои пурнаво ва ҳамзамон пурмуаммо мунтазири ақлҳову завқҳои рамзкушои муҳаққиқони оянда буданду ҳастанд.

2004, 2012–2013

«ШЕЪРҲО БУРДАНД ЁРО ДУРТАР – ТО ҶОВИДОН...»¹

Вакте ки дар бораи устод Турсунзода меандешам, беихтиёр мисраъҳои воқеии устод Бозор Собир ба ёд мерасад, ки «Шеъри ёро дӯш дар гаҳвора азбар кардаем» ва «Шеъри ёро нӯши ҷон бо шири модар кардаем». Дарвоқеъ, чандин насли миллат, аз ҷумла насли мо, гӯё бо шунидану ҳифзи ин ному осори муҳташаму муътабару муборак по ба роҳи зиндагӣ ниҳодааст.

Аввалҳо ин ному осорро аз забони акаву апаи мактабхону китобдӯстам мешунидам. Баъдтар дар хонаамон сечилдаи устод пайдо шуд ва аҷаб ҳосияте дошт ашъори он, ки бо як-ду бор хондан азбар мегашт. Ман, чун бисёр ҳамсолу ҳамболонам, ғайр аз ашъори бисёр «Ҷони ширин»-ро ҳам аз ёд медонистам ва шахсан на қаблану на баъдтар достони дигареро он хел табиӣ ва комилан аз ёд карда натавонистам. Воситаи дигари ҳифзи ашъори баландпояи устод Турсунзода сурудҳои дилрасу зебои Ҷӯрабек Мурод буданд, ки бисёрашро бо оҳангҳои муносибу мутаносибашон аз ёд карда будам ва то ҳол мӯниси роҳу танҳоиҳои мананд.

Дар он замон Иттифоқи нависандагон, адибон, мулоқотҳои адабӣ, ҳар асару китоби бадеӣ, ҳулас, ҳама руҳдодҳои ба адабиёт марбут бўии устод Турсунзода доштанду ёде аз ӯ медоданд. Аз ҷумла, дар Норақ бисёр медидем адибони тоҷику дигар ҷумҳуриҳои шӯравиро ва, аз ҷӣ бошад, ки ҳамоно ва беихтиёр устод Турсунзодаро ёд мекардем. Рамзи адабиёту адибон, дар доираи васеътар шояд тимсоли тоҷику Тоҷикистон шуда буд ин ном!

Боре муаллими адабиётамон Абду Камол бо марди ношиносе ба синф даромаданд. «Ин касро шинохтед?» – пур-

¹ Дар асоси як суҳбати радиои таҳия шудааст.

сиданд табассумкунон. Касе посух надод. «Хокистари сӯзон»-ро надидаед?» – боз суол карданд. Ҳамон вақт ин кино нав пайдо ва зуд машҳур шуда буд. «Дидаем!», «Дидаем!» – аз ҳар сӯ овоз баланд карданд ҳамсинфон. «Сенарияи ҳамон филмро ана ҳамин кас – Муҳиддин Ҳочаев навиштаанд! – муаллим охи сабук кашиданд, ки барои идомаи суҳбат ақаллан риштаи наҳифи пайванде пайдо карданд. – Акнун ин кас дар шаҳри мо кор мекунад, меҳонанд дар бораи бунёдкорони ГЭС китобе бинависанд...».

Баъд Муҳиддин Ҳочаев дар бораи бачагии душвор, таҳсил ва корҳои эҷодияшон нақл карда, дар омади гап гуфтанд: «Маро ба Норақ устод Турсунзода фиристоданд, супориш доданд, ки ҳаёти синфи коргарро омӯхта, асари ҳаққоние эҷод кунам. Барои ҳамин ба бригадаи бетончиҳо ба кор даромадаам ва алҳол дар асл кӣ буданамро касе намедонад... – Каме таваққуф карда, идома доданд: – Инро танҳо ба шумо гуфтам, боз сиррамо ро фош накунед!».

Мо аз ин хел қарин ва одиву самимӣ гап задани нави-сандае, ки чанд китобу кино дорад, ҳайрон шуда, табассум кардем. Китобхонтарини синфамон Бобоқул, ки аз бочуръаттаринҳо ҳам буд, нимшӯхиву нимчиддӣ гуфт: «Мо – пионер, сирри даркориҳо фош намекунем...». Аввал меҳмону муаллим, баъд ҳама аҳли синф хандиданд...

Кадоме аз ҳамсоёҳои мактаб дастархону чой овард ва ҳамоно бӯи чонбахшу тавонбахши нони гарм хонаро пур кард. Муаллим Абду Камол нон шикаста, чой гардонданд. Меҳмон бурдае нон ба даҳон бурданӣ шуданд, вале ҳамоно, чизе ба ёдашон омад, ки даст боздошта, ба дастархон ишора карданд: «Шумо ҳам гиред, бачаҳо, нони сарчамъӣ ширин мешавад...». Албатта, касе аз мо чуръати даст сӯи дастархон бурдан накард, лекин хоксорию самимияти адиб боз як риштаи пайванд шуд байни ӯву шунавандагонаш.

«Шукр, ки имрӯз нон фаровон аст ва шумо, бачаҳои азиз, чӣ будани бенониро намедонед. Вале барои мо, бачаҳои солҳои ҷанг, нон бо нархи чон баробар буд. Аз ки-

тобҳо хондагистед, ки дар он айём ба сари ҳар кас ҳамагӣ чандграмӣ нон рост меомад ва аз гуруснагӣ ҳалокшудагон шояд аз қурбониёни бевоситаи чанг камтар набошанд...».

Нависанда, шояд эҳсос намуданд, ки мавзӯи чангу гуруснагиву қурбониён суҳбатро вазнин ва бачаҳоро зиқ мекунад, бо табассум пурсиданд: «Кӣ дар бораи нон шеър медонад?» Чанд нафар хонданд, аз ҷумла касе «Нонреза»-ро аз ёд гуфт:

*Аз замин нонрезаҳоро чида, мемолам ба чаши,
Нони гарми меҳнатиро дида, мемолам ба чаши,
Чунки ман ҳам дар замони худ даравгар будаам,
Хӯшачину боғбанду дос дар бар будаам...*

«Шеъри устои бузурги адабиётамон Мирзо Турсунзода... – каноатмандона гуфтанд муаллимамон. – Чунин шеърро танҳо шоире гуфта метавонад, ки аз байни мардуми одии заҳматкаш баромада бошад, заҳмат кашидаву хӯша чида бошад, азоби бенонӣ дидаву бо шукр нонрезаҳоро ба чаши молида бошад! Шоире ин хел навишта метавонад, ки бо тамоми ҳастӣ қадри нону офарандаи он – деҳқонро бидонад!».

Баъд боз Муҳиддин Хочаев, ба суҳбат ҳамроҳ шуда, дар бораи Иттифоқи нависандагон, ҳамкасбонашон, заҳмати қаламкашӣ, сарвари адибон – устод Турсунзода ва бузургиву хоксориҳояшон нақл карданд ва афзуданд: «Устод Турсунзода Норақ ва бунёдкорони ҷонфидояшро бисёр дӯст медоранд, зуд-зуд ба ин ҷо меоянд ва аҳли қаламро тарғиб мекунанд, ки дар ин мавзӯи шеъру мақола, очерку ҳикояҳо бинависанд. Барои ман ҳам боиси ифтихор аст, ки чунин шоири забардаст ва инсони бузург ба Норақ, ба ин соҳтмони беназири аср фиристодаву супориши асар навиштанам додаанд. Вақту қувваамро дарег надошта, чиддӣ меомӯзам ва меқӯшам, ки асари сазовори боварии устод биофарам... – ва, аз рӯи одат, боз лаҳзае таваққуф намуда, шӯҳиомез

афзуданд: – Дар ин кор, албатта, шумо, хонандаҳои азизам, тамоми ҳамшахриҳоям – норакиҳои номдор ёриам медиҳед, хамин тавр не?».

...Меҳмонро гусел мекардему дар дил ҳасад мебурдем, ки чӣ марди хушбаҳте – бо устод Мирзо Турсунзода ҳамкору ҳамкасбанд ва бо супориши бевоситаашон китоб менависанд! Ин суҳбат бархурди дуҷуми банда буд бо ному мақоми баланду бегазанди устод Турсунзода ва бештар мафтуни қору қорномаи он бузургмардам намуд.

Устод, ҳам ба сифати адиби фаъоли иҷтимоӣ ва ҳам ба ҳайси сарвари адибони ҷумҳурӣ, бо Норақ зич марбут буданд. Ҳанӯз аз оғози сохтмон ба ин шаҳру неругоҳи оянда робитаи доимиву равуо доштанд. Ва, ба гумонам, яке аз аввалинҳо шуда, ҳамроҳи устод Боқӣ Раҳимзода манзумае ҳам навишта буданд бо номи «Роҳи нору нур». Натанҳо худ меомаданд, меомӯхтанд, бо бинокорон вомехӯрданд, балки мунтазам сафарҳои эҷодии шоирону нависандагони Тоҷикистону Иттифоқи Советиро ташкил мекарданд, рӯзномаву маҷаллаҳои адабии тамоми мамлақати беканори шӯравиро ба инъикоси ҳаёту фаъолияти бунёдқорони шаҳр ва сарбанди баландтарини ҷаҳону неругоҳи беназири барқ ҷалб мекарданд.

Яке аз сафарҳои муштаракашонро мо, мактабхонҳои онвақта ҳам, шохид будем. Намедонам, кадом сол буд ва дар синфи чанд меҳондем, лекин, аҷиб, ки ҷазову манзара ва ҷеҳраҳои равшан дар ёдам мондаанд.

Омӯзгорони хуби адабиёт доштем мо: Абду Камол, ки зикрашон рафт, Бегим Назарова, Меъроҷ Юсуф ва бародари бузурги банда – Айём Қосим натанҳо батадриҷ ва моҳиронаву соҳирона ба дунёи рангину мармузи китобу образҳо воридамон мекарданд, балки мекӯшиданд, ки аз ягон маросиму маъракаи ба адабиёт алоқаманд дур намонем.

Солҳои мактабхонии насли мо ба авҷи шуҳрати Норақу ГЭС-и овозадораш рост омад. Тамоми мамлақати бека-

нори советӣ, намояндагони панҷоҳ миллат месохтанд Норахро ва ҳар ҷумҳурӣ, вилоят, шаҳр, ноҳия, деҳу деҳкада, ташкилоту муассиса, балки ҳар як нафар мекӯшид, ки дар бунёди он саҳми дастраси хешро бигузорад. Аз ҷумла, Иттифокҳои нависандагони СССР-у Тоҷикистон, ба қавли он солҳо, бунёдкорони ГЭС-и овозадори Норахро «ба шефӣ» гирифта буданд. Ягон газетаву журнали адабӣ набуд, ки ин номҳо зикр ва созандагонашон таърифу тавсиф нашаванд. Адибон барои ошноиву омӯзиши мавзӯ ва характерҳо зуд-зуд ба Норахро меомаданд ва ҳар дафъа хатман бо адабиётдӯстон вохӯрданд, маҳфилҳои адабӣ баргузор мекарданд. Бунёдкорони Норахро барои беҳтарин асарҳои адибони советӣ дар бораи синфи коргар мукофоти махсус ҳам таъсис дода буданд. Батадриҷ аз асарҳои машҳуру оламшумуле, ки бузургтарин шахсиятҳо ба китобхонаи шаҳр тухфа мекарданд, китобхонаи беназири соядастҳо ташақкул ёфт. Китобхонае, ки ҳазорон адад китоби нодир дорад ва муҳассамаи бузурги қаробату ҳамкориҳои ҳаёту адабиёт аст.

Боре омӯзгорони мазкурамон гуфтанд, ки дар ҷумҳуриамон Рӯзи адабиёти советӣ барпо мешавад ва адибони номдори мамлакат ба Тоҷикистон, аз ҷумла ба Норахро, меоянд. Дар рӯзи таъйиншуда дар «Хонаи маданият»-и шаҳр «сӯзан мепартофтӣ, рост меистод». Толори ғунгунмиллат беқаророна ташрифи меҳмонҳои олиқадрро интизорӣ мекашид. Ногоҳ муаллим Меъроҷ Юсуф, ки дар наздикии мо буданд, бо ҳаяҷони самимӣ гуфтанд: «Фотеҳ, Фотеҳ Ниёзӣ!». Ҳама, ба сӯе, ки он кас мафтунона менигаристанд, гашта, марди зебои сарсафеду хандонсимоеро дидем, ки сӯйи сахна мерафт. Баъд аз ҳар сӯ пичир-пичирҳо ба ғӯш расидан гирифтанд: «Қайсин Қулиев!», «Сергей Баруздин!», «Давид Кугултинов!», «Бокӣ Раҳимзода!», «Муъмин Қаноат!» ва... ногоҳ толор саршор аз пичир-пичирҳои шодонатару мафтунонатар шуд: «Мирзо Турсунзода!», «Мирзо Турсунзода!», «Мирзо Турсунзода!». Ин

садо мавчзанон боло мерафту поин, рост мерафту чап ва баробари он кафкӯбиҳо ҳам пурмавчтару бардавомтар мешуд. Ин ҳол то дар сахна ҷойгир шудани он мардони бузург давом кард.

Зиёд буданд он бузургмардон. Шояд чил сол ҳам гузашта бошад аз он даврон ва, мутаассифона, баъзеашон дақиқ дар ёд намондаанд, лекин як чиз аниқ дар хотирам нақш бастааст, ки ҳама барои мо, китобхону китобдӯстон, шинос, бузург, муҳташам, муътабар, азиз, воқеан азиз буданд... Чанд соат бисёр ҷолибу дилҷӯ суҳбат карданду шеър хонданд, дар хотирам нест, лекин чехраҳои гарму рӯшанашон то ҳол дар пеши чашмам ҷилвагар аст. Мирзо Турсунзода, ки дар пиндори мо як марди афсонавии осмонӣ буданд, бисёр одиву табиӣ суҳбат мекарданд, дилрас шеър меҳонданд, барҷову зебо сухан дода, ҳамқаламони бузургашонро хеле дақиқ муаррифӣ менамуданд ва бо гуфтору рафтори табиӣ заминӣ, тамоман заминиашон ҳамаро моту ҳайрон мекарданд. Ташнагиву хумореро, ки аҳли толор аз дидори он шоири озодаву ҳамроҳони ғайриодиашон дошт, шояд бо хумору ташнагии ҳазрати Яъқуб аз дидори Юсуфи дилбанду дилписанд монанд кардан муболиға набошад...

Баъд аз мулоқот эшон як-як аз толор берун мешуданду садоҳои хушҳолонаву ифтихоромез то дер дар фазои толор мавҷ мезад: «Фотех!», «Қайсин!», «Баруздин!», «Кугултинов!», «Боқӣ!», «Қаноат!» ва пурмавчтару пуршӯртар – «Турсунзода!», «Турсунзода-а!», «Турсунзода-а-а!». Ин шахсиятҳои ба ҷону дилҳо қарин дар ин чанд соат бештар аниси мардуми китобхони Норақ шуда буданд ва ҳамагон дигар онҳоро ҳамин хел одиву самимӣ, чун азизони худ, ном мегирифтанд.

Солҳои донишҷӯӣ дар бораи адибони муосир, осорашон, ҳаёти шахсиашон, муносибатҳои эҷодиву инсонияшон бештар дар дарсҳои муаллим Соҳиб Табаров мешунидем. Он кас дар бораи адибони маъруфу машҳур ҷузъиёти ҷоли-

бу бешуморе медонистанд ва бо маҳорату санъати тамом накл карда, моро батадрич ба он муҳиту доира ошно ме-намуданд. Боре эълон карданд, ки оид ба қарори кумитаи марказии хизб дар бораи дастгирии ҷавонони эҷодкор дар маҳфилгоҳ (ба ибораи он рӯзҳо – лектория)-и ҷамъияти «Дониш», рӯ ба рӯи бинои (кухнаи) Иттифоқи нависандагон (кӯчаи Орҷоникидзе (ҳоло Бохтар), 12), пленуми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон барпо мешавад ва дарси ояндаи адабиётамон дар ҳамон ҷо мегузарад. Каме пештар омада, дар ҷойҳои гуфтаашон нишастем ва лолу мабхут ме-дидем, ки ҷӣ хел адибони дӯстдоштамон ҷуфту танҳо, хо-мӯш ё суҳбаткунон, ҷиддӣ ва ё хандону шӯҳикунон вори-ди толор мешаванд. Бо дидани ҳар яки онҳо диламон беихтиёр тақони форае меҳӯрду вучудамонро ҳиссиёти гуворои пайванд бо ҷизе бузургу муқаддасу осмонӣ фаро меги-рифт...

Ана, Ғаффор Мирзо, танҳову андешаманд омада, ба курсие нишастанд; ана, Абдумалик Баҳорӣ, ба маънои то-маш адиб: шоир, нависанда, драмнавис, публицист, асосгу-зори фантастикаи тоҷикӣ, вори-ди толор шуданд, ҷониби чанд кас сар ҷунбонда, гӯшаеро ихтиёр карданд; ана, Фотех Ниёзӣ, дар ҳалқаи чанд нафар баланд-баланд гап задаву хандида омаданд; Мастон Шералии ҳанӯз ҷавон, вале алла-кай сарсафед лоқайду саросема дар охири толор ҷо ги-рифтанд ва баъд, ҳамчунон тунду пуршӯр, пештар рафта нишастанд; Лоиқу Гулрухсор – кумирҳои мо, донишҷӯён, расиданд, ба ҳам ҷизе гуфта, шояд шеъре хонда ё лутфе кар-да, ҷавононаю шоирона хандиданд; Бозор Собир – аш-рофзодаи доираи адабӣ, ки чанде пеш бо китоби навашон ҳамаро волаву шайдо карда буданд, ворастваву озод ва хушлибосу хушандом, бафурсат толорро аз назар гуза-ронданду ҷоеро ихтиёр намуданд; Гулназар, Гулназари ҳанӯз сарсабз, тамоман сарсабз – шиму кастуми мӯди велвети сабз дар бар бо чанд шоири ҳамсолашон расиданд, касе гуфт, ки нав аз Афғонистон баргашта ё рухсатӣ омадаанд...

Инак, толор пур ва хомӯшӣ ҳукмфармо шуд ва ҳамагон дидем, ки дар ҳалқаи як гурӯҳ роҳбарони ҳизбу адабиёт устод Турсунзода меоянд, ҳамчунон зебову солору мухташам меоянд...

Он рӯз оид ба адабиёт, асарҳои мушаххас, мақому мавқеи адибон дар ҷомеа суҳбате сурат гирифт, ки ба солҳои таҳсил дар донишгоҳ баробараш қардан мумкин буд. Лоик Шерали он рӯз арзандаи ҳеш – зебову мармуз оид ба «ду гули адабиётмон» – Гулрухсору Гулназар суҳбат қарданд; Бозор Собир, андешидаву шармида, лекин бисёр аниқу дақиқ дар бораи шеър ҳарф заданду ҷасурона мисолҳои нишонраси шеърро ношеър оварданд; Сорбон, муаллифи асарҳои хондани, аз ҷумла ҳикояи воқеии ба мо, донишҷӯён қарини «Панҷ сол», бо Соҳиб Табаров, ки норозӣ аз бегоягии баъзе асарҳои адибони ҷавон бисёр оташин суҳан ронданд, аз байни толор баҳс оғоз намуда, ба мо сабақи мубоҳисаи адабӣ доданд; намояндаи СеКа хотиррасон қард, ки адабиёт адаб аст ва адибон бояд аввал худ адабро риоя кунанд, то ки ба мардум дарси адаб дода битавонанд...

Ва дар охир устод Турсунзода, ки меғуфтанд нотобанд, бо виқори зебандаву салобати модарзод ва амиқандешиву дақиқбаёнӣ ҳеш мавзӯи баҳси пленумро ҷамъбаст намуданд. Як нуктаи суҳанронияшон дар ёдам ҳаст, ки дар мавриди ҷавонони эҷодкор муносибати шахсиро ба ҳар нафар тақозо қарданд.

Ҳақ буданд муаллими саҳтгапу саҳтгирамон Соҳиб Табаров: он рӯз дарси беназири адабиёти мо, ҷавононе буд, ки баъзе ошқору густохона ва баъзе тарсидаву пинҳонӣ, вале ҳама яқсон, «сафедии қафанро дидаву аз азоби гӯр беҳабар», орзуи қаламу қоғаз мекардем...

Мутаассифона, насли мо ба суҳбати бевоситаи устод Турсунзода мушарраф нашудааст. Лекин бандаро баъдан, як сол пеш аз вафоташон, бори дигар шахси устодро, хеле кӯтоҳ бошад ҳам, дидан ва садои дилнишинашонро шунидан муяссар гардид.

Фасли тирамоҳ буду хазонрез ҳукм меронд. Дафтари мактабии «шеърҳоям» зери каш, тарсидаву ларзида назди мушовири назм Лоиқ Шералӣ омадаву он касро наёфта, бо маслиҳати Ҳабибулло Файзулло, ки кадом журнале дар даст дар кабинети кушода рӯйи дивани куҳансохти фарсуда менишастанд («Ба ман ваъда кардааст, ҳозир меояд, биист, ки дигар боз кай меёбиаш?...»), дар даромадгоҳи бинои яқошонаи Иттифоқи нависандагон интизорашон будам.

Ногоҳ мошине омада, аз чӯйи канори роҳ он сӯ истода ва шофираш, чолокона ин тараф гузашта, дарро кушод. Аз мошин устод Турсунзода берун омада, аз гузаргоҳча қадамзанон сӯйи коргоҳашон равон шуданд. Акаи Сайфулло – ронандаи деринашон (ки баъдтар шофири муовини раиси Иттифоқи нависандагон Ибод Файзулло шуданду бо мошинашон ба бисёр гӯшаҳои ҷумҳурии сафарҳо кардем) аз пас меомаданд. Ногоҳ он кас чолоктар шуданд ва, ба устод расида, узромез ва бо эҳтиёт барги хазонро аз сари китфашон бардоштанд. Устод Турсунзода, ки ин дам ба бино наздик шуда буданд ва тарҳи рӯяшон равшан менамуду суҳанҳояшон дақиқ ба гӯш мерасид, лаҳзае истоданд, табассуми зебо, вале дардолуде чехраашонро фаро гирифт, маҳзун ба барги хазон нигаристанд ва гӯё ба шофирашон, дар асл беунвон гуфтанд: «Заҳмат нақашед, мулло Сайфулло, фасли гулборонамон гузашта рафт, ба сарамон ҳамин хазон мерезад дигар...». Чунон самимиву муассир гуфтанд, ки дили ман такон хӯрд, гӯё шеъри таъсирбахшу дилрасе хонда бошанд... Баъд, ҳамон табассуми зебову дардолуди ошно бар андом, ҷониби даромадгоҳ равон шуданд ва бо камина низ, ки дасту по хӯрдаву мафтуну мабхут ин манзараи аҷиби ногаҳониро мушоҳида мекард, даст дода, салом карданду ҳамчунон табассумкунон ворида бино шуданд...

Вакте ки ба хобгоҳ баргашта, бо ҳаяҷон ин руҳдодро ба ҳамсабақонам нақл кардам, Неъматӣ шӯху ширинсухан

гуфт: «Ақлат бошад, дигар ин дастхоро намешӯй, на ҳар даст ба он дастони табаррук мерасад...».

Мутаассифона, дигар рӯи гарми устодро дидан даст надод ва бори охирин чехраи зебою фаромӯшнашуданиашонро дар чанозаашон, ки бошукӯхтарину серодамтарин маросими он солҳо буд, дидем.

Мо, ҳама донишчӯёни он солҳо, баробари аз он фоҷиаи бузурги халқамон огоҳ шудан, ба назди Театри опера омадем. Атрофи он чунон пуродам буд, ки аз ягон тараф ба даромадгоҳ наздик шудан имкон надошт. Ҳаракати нақлиёт дар кӯчаву хиёбонҳо манъ шуда буд. Анбӯҳи одамон гурӯҳ-гурӯҳ, гулчанбарҳои мотамӣ ба даст, аз тамоми корхонаву муассисаҳо ва ҳамаи шахру ноҳияҳо меомаданду меомаданд... Бемуболиға, ҳама мегиристанд. Аз паси пардаи ашк чехраи азизу ошнои устод, мӯйҳои зебои аз зери тоқии чустӣ намоён, фарзандони чун қатраҳои софи борон ба худашон монанд, шоиру нависандагони аз акси китобҳову мулоқотҳои адабӣ шиноси мотамдору ғамзада, ғарами гулчанбарҳоро медидем, ки он толори бузургро пур карда буданд. Ҷӯрабек Мурод, ки умре ашъори зиндадилонаву зиндагисози устодро месуруд, мардумро рӯҳбаланд менамуд, марсия меҳонду дилҳоро рештар мекард...

Вақте ки ҳамроҳи чанд рафику шарикдарсон аз маросими видео баромадем, хиёбони Ленин ба дарёи саршор шабоҳат дошт; фарқ ҳамин буд, ки дарё як сӯ меравад, сели одамон дар хиёбон дар як маҷро ба ду ҷониб равон буд. Раҳбараҳ мешунидем, ки издиҳами мардум аз ҳад гузаштааст ва милисаҳо дигар касеро сӯйи видеоҳои рафтан наменоманд; мегуфтанд, ки чанд кас аз хуш рафтааст; анбӯҳи пурандуҳи одамон дару тирезаҳои театрро шикастаанд...

Чун фаҳмида будем, ки чанозаро аз ҳамин роҳ мегузаронанд, дар назди Театри Лохутӣ интизор истодем. Ҳама лол буду касе ёрои ҳарфе задан надошт. Ҳама мегирист, баъзеҳо бе ибто овоз меандохтанд. Як назар ҳамсабақам Ҷумъабой (Ҷумъа Қуддус – драмнависи маъруф),

Чумъабойи ҳассосу ғамхорро дидам, ки дар худ фурӯ рафта, ба мучассамаи ғаму андуҳ табдил ёфтааст; шарикдарсамон Сафар (Сафар Абдулло – адабиётшиноси шинохта), Сафаре, ки ба сахтгапию сахтгӯӣ ва гӯё бепарвоию сангдилӣ ном бароварда буд, гиряомезу аламовар мегуфт: «Зиндагиро бинед, шоире, ки тифл аз модар мондаву рӯйи он меҳрубонро ёд надошт, бузург шуду даргузашт ва миллатро ятим кард...».

Меғуфтанд, ки устод солҳои охири ҳаёт ин байтро бисёр меҳондаанд:

*Тарсам, ки ман бимирамӯ ғам бепадар шавад,
Ин тифли нозпарвари ман дарбадар шавад...*

Шояд ғамашон ҳамин миллат буд, тифли нозпарварашон ҳамин Ватан буд?..

Баъди чанд соат ҷанозаро гузаронданд. Пеш-пеш, аксу нишонҳои устод дар даст одамони маъруф мерафтанд. Чехраҳои коҳидаву пурандуҳи Лоик Шераливу Маҳмуд Воҳидро, ки дар сафи аввал қадам мезаданд, хуб дар ёд дорам. Раҳбараҳ садҳо, ҳазорон нафар ба издиҳомӣ аз паси тобут равон мепайвастанд ва сели одамон чун ашъори устод пуртуғёну пуртӯфон сӯи Лучоб мерафт.

Дар марги ҳеҷ шахсияте чунин марсияи фаровон нахондаам. Шоирони маъруфу ҷавон, аз гӯшаҳои гуногуни Тоҷикистону берун аз он менавиштанду менавиштанд. Номаву барқияҳои ҳамдардии абармардонӣ тамоми кишварҳои олам пайиҳам меомаду меомад. Минҷумла аз Ғамзатови бисёр машҳуру Айтматови беҳад овозадор. Лоику Бозори ҳудамон сатрҳои ҷонсӯзтарин гуфтанд.

Банда низ марсияе шоҳиди ҳоли худ гуфта будам, лекин чуръати ба ягон нашрия бурдан накардам ва, намедонам, дар он парешонӣ кучо шуд, ки дигар наёфтамаш. Баъдан (нимаи солҳои ҳаштодум) аз бисёр адибон дар бораи ҳислатҳои фарзонаи устод Турсунзода – дардошноиву

дастгирӣ, чавонмардиву хайрхоҳиашон қиссаҳои ҷолиб шунда, ба худ андешидам, ки чаро имрӯз нест он хислатҳо? Магар ворисони дастдарози адабии устод мардиву ҳамдардиашонро бо кабобу арақ хӯрдаанд, ки он сифатҳои ҳамида тухми анқову қиссаву афсона шудааст?!

Дар айёми парешонии кишвар, дар «Ароба» ном шеър зикр кардам, ки агар «он шоире, ки «Қиссаи сайёҳи Ҳинд» гуфт», зинда мешуду хориву зории кӯдакону наврасони диёрашро медид, тоқат накарда, дубора ҷон медод...

Ва боз ин китъа, ки хулосаи назари банда аст аз шахсияту шеъри устод:

*Дар ҷаҳон роҳе агар манзилбар асту сода аст,
Роҳи сатри содаи устод Турсунзода аст.
Ҳеширо дар роҳи умр аз ранҷи роҳ огоҳ кард,
Роҳҳоро шеър карду шеърҳоро роҳ кард.
Роҳҳо бурданд ўро то ба дури ҷаҳон,
Шеърҳо бурданд ўро дуртар – то ҷовидон.*

Чунон ки зикр шуд, замони барҳаётии устод мо бисёр чавон, шогирдони донишгоҳ будем ва бо ҳавас мешунидем, ки нисбат ба ҳамқаламон, баҳусус адибони чавон, бисёр меҳрубон будаанд. Шахсан ман, агарчи гоҳ-гоҳ навиштаоямро назди Лоик Шералӣ ва баъдан Бозор Собир (мушовирони назми Иттифоқи нависандагон) мебурдам, нахустин шеърҳоямро танҳо баъди хатми донишгоҳ ҷоп кардам.

Вале, аз меҳрубониву ғамхории шахсашон баҳравар нашуда бошем ҳам, аз лутфу марҳамати эҷодиёташон, аз файзу баракати шеърашон доим бархурдор будем. Насли моро ошиқи шеъри устод Турсунзода, мафтунӣ халқияти табиию самимияти модарзодии эҷодиёт ва шефтаю миннатдори шахсияти беназиру оламгири ӯ гуфтан мумкин аст.

Чунон ки зикр шуд, дар бораи устод Турсунзода шеърҳои бешумор эҷод шудаанд ва боз мешаванд. Аз он

чумла шеърҳои устод Бозор Собир андар бузургдошту
ёдбудашон бисёр амику дақиқ ва дилрасанд:

*Ҳар кучое буд Турсунзода Мирзо, халқ буд,
Ҳар кучое халқ буд, Мирзои Турсунзода буд.*

Ё худ:

*Ман намегӯям, ки ӯ аз дори дунё рафтааст,
Ҷойи ӯ дар дида буд, акнун ба дилҳо рафтааст.*

Ҳамин шоири насли «пайрави Айниву Турсунзода» нақл мекарданд, ки боре шоирони ҷавон дар бӯстонсарои Иттифоқи нависандаҳо, дар Варзоб нишаста будаанд, ки устод Турсунзода омадаанд. Ба махфили ҷавоншоирон ҳамроҳ шуда, аз хотираҳояшон гуфтаанд, дар бораи ҳаёту адабиёт нақлҳои ҷолиб кардаанд. Ногоҳ пойи курсӣ лағжидасту қариб меафтадаанд, ки шогирдон ҷаққонӣ карда, мувозинати курсиро нигоҳ доштаанд. Устод Турсунзода, чун ҳамеша бисёр зебо табассум карда, нимшӯхиву нимчиддӣ гуфтаанд: «Гумон кардед, ки Турсунзода осон Турсунзода шудааст? Не, ана ҳамин хел афтодаву бархоста Турсунзода шудааст...». Бо ин суҳанон натанҳо шогирдонро аз ҳиҷолату ногуворӣ раҳондаанд, балки як сабаки устуворӣ, собитӣ, мушкилнописандӣ, матонат ва сабру таҳаммул додаанд. Кӣ медонад, шояд бузургворона ба тақдири миллату давлати тоҷик ишора кардаанд, ки афтодаву бархоста, аз шарофати хидматҳои ҷунон бузургфарзандонаш собиту устувор мондааст? Ба ин маънӣ Турсунзода шоири советӣ не, шоири Тоҷикистони советӣ не, шоири Тоҷикистон аст. Шоирест, ки барои ҳамин миллат хидмат кардааст, забону фарҳанги ҳамин миллатро равнаку ривоч додааст, гуруру ифтихори ҳамин миллатро бедор кардааст, ҳамин миллатро ба бедорию ҳудогоҳӣ талқину тарғиб намудааст, дирӯз хидмати ҳамин миллатро

мекард, имрӯз дар хидмати ҳамин миллат аст ва то ҷовидон хидматгузори ифтихори ҳамин миллат хоҳад буд.

Бузургии дигари устод он буд, ки дар замони имконнопазирии ҷаҳонгардиву ҷаҳонбинии мардум миллаташро ҷаҳонгарду ҷаҳонбин кард. Ва, аз ҷониби дигар, миллаташро сазовор ба ҷаҳон муаррифӣ намуд, ки хидмати камтар аз эҷодкориаш нест.

Хусусиятҳои ҷолибе дорад шеърӣ устод. Пеш аз ҳама, бо бисёр равон, мавзун, хуб қофиянок ва самимиву таъсирбахш буданаш ба дилҳову хотирҳо роҳ меёбад. Яке аз таърифҳои классикии шеър низ маҳз ҳамин ҷиҳатҳоро дар бар мегирад. Сухан – табиӣ, забон – зинда, баён – зебову дилрас, ҳеч намеғӯйӣ, ки ин ё он пора бо заҳматҳо офарида шудааст, гумон мекуни, ки муаллиф табииву муассиру ҷолиб бо ту машғули суҳбат аст. Яъне, шеър мавқеи муайян ва ҳадафи мушаххас дорад, шахсияти шоир ҳамеша эҳсос мешавад.

«Ватан», «Савганд», «Шоиро!», «Тара Чандри», «Ситораи ман», «Замин», «Дили модар», «Илоҷам чист?», «Ҳалқаи заррин», «Ҳамин кофист», «Кулоҳи профессор Ахвледиани»... Беохир, чун асарҳои дилнишини хотирмон номбар карда метавонам шеърӯ манзумаву дostonҳои устодро, ки бо самимияти аёну бадеияти бегумон дар ёдам мондаанд.

*Шаб надидам туро, Ситораи ман,
Шуълавар дар ҳаво, Ситораи ман,
Дар ҳисоби ситораҳои фазо
Бе ту кардам хато, Ситораи ман.*

Ин тасвиру ҳолати барҷастаро бинед: ошиқ шабзиндадор аст, интизор аст, беқарор аст, бо ҳаёли Ситораи хеш ситора мешумурад (ишора ба ибори машҳури халқии «шаб то сахар ситора шумурдан», ки ифодаи ҳадди интизориву беқарориву беҳудакорист) ва бе ӯ, албатта, ҳисобро

хато мекунад. Ҳолату муҳити қаҳрамони лирикӣ бисёр дақиқ тасвир шудааст.

Боз як мисол, ки бисёр маълуму машҳур аст ва набудагист тоҷике, ки аз устод Турсунзода ҳадди ақал ҳамин байтро надонад:

*Чони ширин, ин қадар қангам макун,
Ин қадар беҳуда дилтангам макун...*

Мақсад мурочиати халқии «чони ширин» аст ва ифодаи низ маъмули халқии «қангам макун», ки ба шарофати онҳо баробари хондан байт азбар ва ҳарфи дили худӣ хонанда мешавад.

Ё худ, бубинед, дар мурочиат ба кӯдаке, ки «дар хиёбони лаби баҳри кабуд» машғули пок кардани хоки пойи истилогарони аҷнабист, онҳоро чӣ гуна қатъиву ҳадафрас маҳкум мекунад:

*Хоки пояшро набояд пок кард,
Пок мебояд аз ӯ ин хок кард!*

Ба гумонам, ин ду сатр ҳастии устод Турсунзода – шоиреро ифода мекунад, ки ягон зарра тоби ноҳақӣ, беадолатӣ, зулму бедод надорад ва маҳз ҳамин хислат пешрави адибони сулҳгаро ва маҳбуи милёнҳояш карда буд.

Мисоли дигар:

*Гул миёни мову аммо бӯйи гул ояд зи ту,
Рангу бӯйи ин гули бишқуфта афзояд зи ту.*

Чӣ манзараи зебои дидору хумор, ки ошиқ бӯйи гули миёнашонро не, бӯйи дилчӯйи дилбарро хис мекунад!

Ва боз як байт, ки ба фикрам, ҳанӯз солҳои сиёму, дар авҷи урӯнбаёниву умумигӯйиву шиорпартоӣ, эҷод шудааст; таваҷҷуҳ кунед ба гуле, ки дар барги гул печидааст:

*Танаширо дода бо пероҳани абрешимин оро,
Гумон сози, ки гул дар барги гул печида меояд!*

Ё худ, ин сатри зебои тасвирӣ, ки ин қадар нозук, ин қадар тоҷикона аст ва як субҳи дилҷӯи воқеиву маҷозиро пеши назар чилвагар мекунад:

Дамиданҳои субҳ аз омаданҳои ту сар мешуд...

Шеър ҳамин қадар мешавад! Ва чунин намунаҳо зиёд овардан мумкин аст.

Ғайр аз шоирӣ устод Турсунзода сюжетсозу характерофари бузург буданд. «Ҳасани аробакаш»-ро аз рӯи амикии образҳову вусъати эпикӣ метавон романи манзум номид, дар «Чароғи абадӣ» симои устод Айнӣ бисёр гарму чаззобу хотирмон тасвир шудааст, «Духтари муқаддас», «Сайёҳи ҳинд», «Кулоҳи профессор Ахвледиани», «Тара Чандри» бо тасвирҳо, ҳолатҳо, симоҳо, характерҳо филмҳои тайёранд.

Агар ба ин чихатҳои дигари фаъолияти адабиашон – таҳияи осори классикону эҷодиёти шифоҳии халқ, асарҳо барои театру кино, суруду таронаҳо, таҳлилҳои амиқи навиштаҳои адибони муосир ва публитсистикаи муассирашонро зам кунем, симои адиби бисёрхунаре пеши назар меояд, ки фидокорона хидмат карда, барҳақ пайкараву муҷассама, кӯчаву хиёбон, ноҳияву шаҳр, шеъру дoston шудааст. Яъне, дар ин мулку макон ёдашону эҷодашон ҷовидона зинда аст.

2011

МЕХРУ СЕҲРИ НАҚДИ ШЕЪР

*Он ки айби ту гуфт, ёри ту аст
В-он ки пӯшида дошт, мори ту аст!*

**Дар ин гузориш, ки бо қарори Раёсати Иттифоқи нави-
сандагон омода шудааст, манзур ва мавриди таҳлил сидқан
ва ҳолисан навиштаҳои мушаххасанд, на ягон муаллифи
шеър ё муаллифи нақд. Дар иқтибосҳо имлои муаллифон
риоят шудааст.**

Банда аз он касонест, ки нақди адабиро, чун ҳама
риштаҳои суҳанварӣ, заҳмати сангин ва як қисмати бисёр
даркору комилҳуқуқи адабиёти бадеӣ медонанд. Зикри нук-
таи ноқидона ва ҳамзамон шоиронаи яке аз мунаққидони
маъруфамон бамаврид аст, ки хонанда аз ҳар асари нақди
адабӣ чун аз шеъри хубу насри хуб бояд лаззат бибарад.

Аксари ҳозирин шохиданд, ки замоне мо чунин нақд
доштем. Дар қатори беҳтарин шоирони солҳои 70–80-и
қарни бист ному навиштаҳои мунаққидони амиқандешу
хушбаён Худой Шариф, Абдуннабӣ Сатторзода, Аскар
Ҳаким, Юсуф Акбарзода, Абдурахмон Абдуманнон,
Раҳим Мусулмонӣ, Фотеҳ Абдулло, Аҳмад Абдулло дар
ёдҳо ва саҳифаҳои таърихи навтарини нақди шеър монда-
анд. Бе муболиға, алоқамандони он солҳо мунаққидони
мазкурро баробари шоирони маҳбуи давр мешинохтанду
ба суҳанашон эътиқоду эътимод доштанд. Онҳо, воқеан, аз
«беруни шеър» дуртарро медиданд. Ба қавле бо «дарун-
мои шеър», завқу дониш ва сатҳу саликаи шоир кор дош-
танд, чун муҳаққиқони воқеӣ ҳам аз бозгӯи мазмуни
навиштаи шоир парҳез мекарданду ҳам аз таърифу тав-
сифҳои бебунёду бедалел ва ҳам аз фалсафафурӯшиҳои
мучарраду гумтарок.

Хушбахтона, имрӯз ҳам ҳаст чунин нақди шеър ва ҳатто бо як назари иҷмолӣ ба нашрияҳои адабии як-ду соли охир инро рӯшан метавон дид. Шахсан аз мутолиаи мақолаҳои Худой Шариф «Шеър дар «Садои Шарқ», Абдуннабӣ Сатторзода «Дар ҷустуҷӯи шеъри нағз» (оид ба Камол Насрулло), Абдулҳамид Самад «Сарояндаи шеъри зиндагӣ» (дар бораи Ғаффор Мирзо), Аскар Ҳаким «Рақси болои бом» (дар бораи Раҳмат Назрӣ), Гулназар «Забони шеъри ҷавонон», Юсуф Акбарзода «Нигоҳе ба шеъри тоҷикии нимаи дуоми садаи бист», Камол Насрулло «Дар рӯи ҳама тобад як пораи нури ман» (дар бораи Лоик Шералӣ), Абдурахмон Абдуманнон «Дар шинохти шеъри нағз» (дар бораи Камол Насрулло), Рустам Ваҳҳоб «Шоиронагии сухани устод Турсунзода», Абдувалӣ Даврон «Меърочи тасвир» (дар бораи Бозор Собир), Ҷамолиддин Саидзода «Сувари ҳаёл ва бархе аз ороишоти адабӣ дар шеъри асри XX», Муҳаммадали Аҷамӣ «Нақди адабӣ дар шинохти шеър ва шоир», Мубашшир Акбарзод «Шаҳрҳои шаҳри хуршед» (дар бораи Рустам Ваҳҳоб) чун аз мутолиаи як шеъри нағз, як ҳикояи хуб ё як сухбати завқовари фарҳангӣ лаззат бурдам. Дар ин навиштаҳо фалсафафурӯшӣ, тумтарокбаёнӣ, васфу ситоиши бебунёди бемасъулиятон, лутфҳои пучу арзон, очизӣ, бесалоҳиятӣ нест, дар онҳо таҳлил ҳаст, дарки дарду ҳадафи шеър ҳаст, зикри комёбиҳои шоир ва роҳи василаҳои расидан ба он комёбӣ ҳаст, он чиз аён аст, ки муаллифон донишмандона, огоҳона, беғараз ва бо меҳри самимӣ ба шеърӯ шоир навиштаанд.

Нуктаи дигари ҷолиб дар ин маврид шоирон будани ними ин номгӯст ва аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо худ низ ба вазъу ҳолат ва мушкилаҳои назми муосир бепарво нестанд ва дар раванди нақди шеър ғаълола ширкат меварзанд. Мисоли тозатарини ин гуфтаҳо мақолаи Парда Ҳабиб «Баргу бори шеър» аст, ки ҳама чизи барои як баррасии хуб, нуктаҳои ҷолиб ва исботи завқу қобилияти муаллифро дар нақди шеър дорад, вале коҳиши ҷуръати гуфтор ва

кӯшиши аёни «ҳамаро ном гирифтану касеро наранҷондан» рангу бори онро андаке костааст. Дил мехоҳад, ки дар ин маврид Парда каме бепардатар ҳарф бизанад.

Дар ин миён мақола ё шояд рисолаи Юсуф Акбарзода «Нигоҳе ба шеърӣ тоҷикии нимаи дуюми садаи бист»-ро баҳусус бояд зикр кард. Муаллиф вазъу ҳолати шеър ва фаъолияти гуногунсатҳӣ шоирони зиёдеро дар як давраи нисбатан тӯлонӣ муфасссал баррасӣ ва фикрҳои ҷолиб баён кардааст ва ба назар гирифтани натиҷаву хулосаҳои мақола бе шубҳа ба беҳбуди шеърӣ имрӯз мусоидат мекунад. Мутаассифона, андаке шитоб дар иншои ин асари дар маҷмӯъ хонданиву муфид эҳсос мешавад, аз ҷумла ғалатҳои имлоӣ, ки ҳатто қофияро ҳалалдор карда, боиси таънаву маломати муаллиф шуданд, баъзе ҷумлаҳои норавон ва ба замоне мансуб донишманди шоирони хеле дертар аз давраи манзури муаллиф ба майдони адабиёт омада. Бояд гуфт, ки дар руҳдодӣ ин норасоҳои ҷузъӣ ҳатман айби масъулони нашрия ҳам ҳаст, зеро бо андак диққати эшон гурез аз онҳо имкон дошт. Бо вучуди ин, дар ҷанд соли охир асаре, ки як давраи комили муҳимми пур аз ҷустуҷӯю бозёфтҳои шеърӣ моро инъикос мекунад, ҳамин аст ва баҳусус барои шоирони ҷавону мунаққидони ҷавон маърифатбахшу омӯзанда хоҳад буд.

Барои чи дар огози суҳбат нишонаҳои нохушоянде чун фалсафафурӯшӣ, тумтарокбаёнӣ, васфу ситоиши бебунёди бемаъсулиятона, лутфҳои пучу арзон, бесалоҳиятӣ, очизӣ ва содалавҳии аёнро зикр кардем? Мутаассифона, барои он ки аз аксар бештари он чизҳое, ки танҳо шартан ба моли нақд мансуб донишмандон мумкин аст, побанди ин қабоҳатанд.

Камол Насрулло боре зикр карда буд, ки «беш аз ҳаштод ғоизи адабиёти моро шеърҳои беҳадаф ташкил медиҳанд». Айни ҳамин суҳанро метавон дар бораи нақди имрӯзи шеър гуфт. Нашрияҳои бешумор пур аз таърифномаҳои зӯракии беҳунаронаву беҳадаф дар бораи «шои-

роне»-ст, ки ҳанӯз як шеъри каму беш ба аҳли назар аён манзур накардаанд ва метавон сухани барҷои Абдуннабӣ Сатторзодаро дар бораи шоирон ба таври дигар гуфт, ки имрӯз ҳар раҳгузари тасодуфӣ дар адабиёт худро мунаққид мебинад. Ин ба ном нақду баррасиҳо беҳад ҳаваскорона буда, аён аст, ки муаллифонашон на шеърро медонанду на нақдро. Чунин гумони ба яқин моиле пайдо мешавад, ки дар наشريҳо низ чунин навиштаҳо қабл аз чоп аслан мавриди мутолиаву таҳлил қарор намегиранд.

Агар нақдро оинаи адабиёт бишносем, он барҳақ но-расоихоеро инъикос, балки такрор мекунад, ки дар шеъри имрӯз ҳастанд. Ва агар яке аз дардҳои аёни шеъри муосири тоҷик умумигӯйист, нақд ҳам аз ин дард эмин намондааст. Яъне, имрӯз баробари мафҳуми «шеъри умумӣ» бояд истилоҳи «нақди умумӣ» ҳам корбаст бишавад. Сабаби асосии ин рухдод, ба гумони банда, аз як тараф ноогоҳӣ, бесалоҳиятӣ, айнану аёнан ба кори худ машғул набудани муаллифони чунин мақолаҳо бошад, аз ҷониби дигар ё бесалоҳиятӣ ва ё бетарафию бепарвоии масъулони бахшҳои нақди наشريҳо. Аслан, «шеъре», ки чунин муаллифон мавриди «пажӯиш» қарор медиҳанд, кирои гап нест. Сониян, худ гапи гуфтани надоранд. Ва шурӯъ мешавад тохтани аспӣ чашмбаставу белаҷоми хома дар саҳрои саҳифаҳо, ки дар анҷом ҷуз майдони олудаву ифлосе пеши чашми хонанда боқӣ намегузорад. Чунин мақолаҳои зӯракиву бебунёду беҳадафро боз ҳам метавон гурӯҳбандӣ кард: мақолаҳои ғаразнок ё судҷӯена; мақолаҳое, ки ҷуз хушгӯии пуч не-станд ва ба хотири посдории ҳамнишиниву ҳамдамиҳо навишта шудаанд; мақолаҳое, ки зерӣ фишори тоқатшика-ни хоҳишу хирагию берӯй ва ҳатто шантажҳои ба ном шо-ирон рӯйи коғаз омадаанд. Ҳамаамон чунин мақолаҳоро зиёд хондаем, сатҳу савияи муаллифонашонро нағз медонем ва ба ном шоиронеро ҳам хуб мешиносем, ки дар онҳо мадҳу ситоиш шудаанд. Албатта, имрӯз пеши сели шеъри умумиро ҳам гирифтани номумкин асту садди нақди умумӣ

хам шудан. Лекин чунин навиштаҳоро ақаллан ба мин-барҳои расмии Иттифоқи нависандагон роҳ надодан имкон дорад ва барои ин фақат заҳмату масъулияти бештари во-бастаҳои ин кор лозим аст.

Барҳақ яке аз вазифаҳои нақдро ба хонанда ошно кардани шоиру шеъри хуб донистаанд. Мутаассифона, даҳсолаҳо буд, ки аксари мунаққидони мо фақат дар бораи шинохтаҳои менавиштанд ва ҷиҳати кашфи номҳои нави сазовор кӯшиши камтар ба харҷ медоданд. Ва, боз ҳам мавриди таассуф аст, ки ин кор бешу кам то имрӯз идома дорад. Агар тавассути он назару сухани тозае дар бораи шоири шинохта ба миён биёяд, чунон ки Рустам Ваҳҳоб дар чанд мақолаи дар бораи устод Турсунзода навиштааш кард, бисёр хуб аст. Вале ин на ҳамеша даст медиҳад ва ҳатто яке аз устодони нақдамон дар атрофи масъалаҳои дар шеърҳо зикршуда муҳокима ронда, марҳалаи тозаро дар ашъори мавриди назараш аён накардааст.

Бадии кор он аст, ки натавонанд устодони нақд, балки мутамунаққидҳо низ ба «нақду баррасии» эҷоди шинохтаҳо даст мезананд ва инро ҷуз муаррифи тарғиби шахси худашон тавассути он номҳои маъруф ҷӣ тавр метавон маънидод кард?

Соли гузашта ба муносибати 70-солагии Лоик Шералӣ чун одат дар бораи шоир мақолаҳои зиёде манзури хонанда гардиданд. Аз маводи дастрас ба хулосае расидан мумкин аст, ки аксари муаллифон ба минбари баланди толори пуршунавандае баромадаанд, вале гапи гуфтаниву шунидани надоранд. Дар ин ҳолат он номи муътабар ҳам ба эшон мадад намекунад, балки худ хичолатзадаву ногуворе пеш чашм меояд.

Масалан, мақолае, ки саропо аз нақли мазмунӣ ашъори ба хурду калон ошноӣ шоир иборат аст, чунин хулоса мешавад: «Барои пиру барноӣ мо дар роҳи пайдо кардани ҳисси ватандӯстӣ, худшиносӣ, миллатпарастии бошууруна (?) хондани осори Лоик аз аҳамият ҳолӣ

нест». Ана, ҳамин хел, ҳатто «зарур аст» ҳам не, «аз аҳамият ҳолӣ нест», ки дар нисбати чунон шахсият камаш нописандии нолоиқ аст.

Дар мақолаи дигар омадааст: «Дар солҳои 80-уми садаи бист Лоиқи ширинсухан ба васфи ишқу муҳаббат пардохт». Агар муаллиф ба саволе посух меод, ки он шоири ошиқ ва ошиқи шоир, ки аз нахустин шеърҳои вассофи ишқу муҳаббат буд, то «солҳои 80-уми садаи бист» васфи ҷӣ кардааст, шояд дар лоиқшиносӣ сухани тозае мешуд! Аз қавли муаллифи мақола, дар олами шоир «ноумедӣ, нокомӣ ва нестӣ (?) вучуд надорад». Вале оё баракс нест? Оё пуртазодтар аз олами шоирони бузурге, ки одаму оламо амиқ дарку эҳсос кардаанд, ҳаст? Оё на онҳоянд, ки нокомии ҳамаро нокомии ҳуду ноумедии ҷумларо ноумедии ҳеш медонанд ва осорашон пур аз ноумедӣ нокомиҳои бартар аз сад умедворӣ комгорист? Аз қавли шоире:

*Сармои шоир ҳама ранҷ аст, валекин
Ранҷе, ки зи афсурдадилон вом гирифтаст.
Он шеър суруди дилу ҷон аст, ки шоир
Аз мардуми дилсӯхта илҳом гирифтаст.*

Ба навиштаи дигар таваҷҷуҳ кунед: «Ҷузъиёти ҷойнамози пурнақшу нигору намозгузори модар, илтиҷо аз Худованд дар хусуси дар паноҳи худ нигоҳ доштани фарзанди ӯ, ба вай додани бахту саодат ва сихати комил ва амсоли ин сухан рафтааст (?). Модар бо ҳазор умеду орзу дасти дуо мебардорад ва фарзанд дар «Қасидаи модар» мерасад (?)». Ҳатто бовари қас намеояд, ки ҳамин порай содалавҳонаи бесарунӯгро настрияи муътабари Иттифоқи нави сандагон ба табъ расонда ва қабл аз чопаш нафаре аз кормандони он хонда бошад.

Боиси таассуф аст, ки дар аксар мақолаҳои ҷашнӣ ашъори бисёр машҳури шоир бо ғалатҳои зиёди вазну қофияву мантиқ чоп шудаанд ва гумон аст, ки рӯҳи бо бе-

завкӣ, бесаводӣ, бесалоҳиятӣ, бетаваҷҷухӣ носозгор ва равони поки ӯ аз чунин ёдкуниҳо шод шуда бошад. Ҳамчунин, аз мардумитарин дубайтиҳои шодравон, ки заминитарину замонитарин сарояндаи шеър буд, бе ягон далелу замина боисрор фақат ирфону тасаввуф ҷустани як шоиру ноқидамон низ барҷову раво наменамояд.

Воқеан, мунаққидоне торафт меафзоянд, ки бо як ҳарфу ҳиҷо ва андак ташбеҳу талмех, яъне зоҳирнигарии аён шоиронеро ба Қуръону ирфон мепайванданд ва идомабахши роҳи Ағтору Мавлавӣ ҳукм мекунад. Назари рӯшан ин аст, ки чунин падидае дар шеъри имрӯз вучуд надорад ва бе заминаю зарурати иҷтимоӣ дар асри ХХI дар байни шоиру шоиргунаҳо исроркорона ҷустани шайху суфӣҳои навбанав хандахариш қоресту бас.

Мақолае таъкид мекунад, ки шоир «...табиати хонандаи шеърро медонад... аз ин лиҳоз меҳодад, дар шеъраш **маъниҳои ҷолиби ирфониро** ба қор барад:

*Ғами дунё ҳарифи субҳу шом аст,
Ғами дунё зи пушти мо мудом аст.
Агар ҳастӣ мусулмон, эй бародар,
Ғами дунё маҳӯр, ки ғам ҳаром аст».*

Ку ҳамон «маъниҳои ҷолиби ирфонӣ»? Оё дар калимаи «мусулмон»? Аҷобати маънӣ қучост? Боварам намеояд, ки тақрори ҳамин суҳанони маълуму обшуста шоирамуаллифи мақоларо мутаассир қарда бошад. Бигзарем аз гуфтаҳои ҳаётдӯстонаи шоирони пешину имрӯз, дар китобҳои динӣ ҳам маънии мазкур кам наомадааст:

*Ғами дунё маҳӯр, ки беҳуда-ст,
Ҳеҷ кас дар ҷаҳон наосуда-ст!*

Ё:

*Рӯзии банда мерасад аз Ҳақ,
Ғами беҳуда меҳӯрад аҳмақ!*

Асрҳо пеш гуфтаанд, ки «**Ғами дунё махӯр, ки беҳудаст**», имрӯз мегӯянд, ки «**Ғами дунё махӯр, ки ғам ҳаром аст**» ва мо чак-чак мезанему мафтун мешавем. Аз ин бояд хурсанд шуд, ки кутуби динӣ бо имтиёз бар шоири асри ХХІ ғамхоронро номусулмон ҳукм накардаанд!

Тавре ки зикр шуд, солҳои охир шоирони зиёд ба танқиди адабӣ рӯ оварданд ва ба мушоҳида расид, ки гап воқеан ҳам дар завқу салиқаи шахс аст. Дар натиҷа як силсила мақолаву чехраномаҳо ба вучуд омаданд, ки шеърӯ шоир, мақому манзалати суҳан, рисолати суҳанварро аз диди тоза, ғайриқолабӣ, шоиронаву самимона маънидод мекунанд. Дар ин миён, хушбахтона, шоироне низ ҳастанд, ки кӯшиши шиносондани ҳанӯз ношинохтаҳо ё камтар шинохтаҳо доранд. Мутаассифона, дар мақолаҳояшон низ, ки эҳсоси камтар меҳоянд, гоҳе барзиёд ба эҳсос дода шуда, ҳусни навиштаҳои худро мекоҳанд.

«Хунари шеър гуфтанро, – мефармояд муаллифи мақолае, - Худованд ба инсонҳои дӯстдоштааш эҳдо мекунад» ва бо ин натавонҳои онҳоро, ки шеър наменависанд (ва шояд хуб ҳам мекунанд!), меранҷонад, балки тӯдаеро, ки бетартиб худро шоир мепиндоранд, азизи Ҷаҳнофарин эълон медорад. Агар мефармуд, ки Худо онҳоро дӯст медорад, ки бо заҳмат суҳани рангини дархурди дарде мегӯянд, шояд ақаллан чанд муташоир сари навиштаҳои берангубӯӣ худ ба андеша мерафт.

Дар ҳамон мақола мисолҳои оварда шудаанд, ки сазовори муҳокимарониҳову баҳоҳои муаллиф нестанд, суҳане тоза ва ҳатто вазну қофияву баёни солим надоранд:

*Аз ҳамон дам ман пайи ҳифзи суҳан
Расми сарбозӣ ба худ омӯхтаам.*

*Баҳри меҳмонони «Дастархон»-и хеш
Шеърро дар оташи дил пуктаам.*

Мисол аз мақолаи дигар:

*Лолаҳо, эй лолаҳои гӯшаи боми падар,
Боз бар ёд оваредам баччагигҳои маро.*

Дар мақолае зикр мешавад, ки шоири мавриди назар «вожаҳои зебои гуфтугӯии мардумиро истифода менамояд, ки писанди хонанда мегарданд... Дар ин дубайтиаш низ... бо каломи қобили таваҷҷуҳ гуфта:

*Бигардам богбонат, дар кафам бел,
Шавам чӯпонатоям ба сари ҳел.
Агар ёрам шавӣ, эй хоҷадухтар,
Ба хоки кӯят аз шодӣ занам гел».*

Норасоии аёни нақди имрӯзи шеър ҳукмҳои беасосу бедалеланд. Ва он ҳукм, ҳарчанд гоҳо сазовору барҷост, ҷоиз нест, чунки ҳадафи аслии нақду вазифаи нокид на ҷунину ҷунон ҳукм кардани шеър, балки муътамад нишон додани «барои ҷӣ ҷунину ҷунон» аст, то хонанда ба асли шеър, ҳадафи шоир, зебӣ ё зиштиҳои сухани ӯ бирасад ва ба шеър баҳо додану дарки сухан биомӯзад.

«...як чизро барои хеш кашф кардам, ки ӯ забони шеърро ёфтаву дар маҷмӯъ забони адабиро медонад, яъне тоҷикона менависад» – мефармояд мунаққид ва, намедонам, ки хонанда баъди мутолиаи мисоли овардааш ба ин бовар мекунад ё не:

*«Майл надорӣ, ки бо мо гап занӣ,
Бо гапи кӣ, пеши кӣҳо меравӣ?
Дастӣ ту болои дилам доштам,
Даст зи дил карда раҳо меравӣ».*

«...ҳангоми мутолиа шеърхояш дар зехни хонанда нақш мебанданд ва **ба завқи мардум мутобиканд**, - мефармояд мунаққид. – Худи шоир гуфтааст:

*Бародарҳои чон, бо ҳам бисозед,
Зи рӯи ҳамдигар боледу нозед.
Ба меҳру шафқату ҳамдастии хеш
Миёни халқи олам сар фарозед».*

Саволи бечавобе ба миён меояд, ки ба завқи кадом мардум мутобиканд ин сатрҳо? Ба завқи мардуме, ки дар бораи бо ҳам сохтану шафқату ҳамдастӣ ҳазорон байти ҷовидона дорад ва андак-мандак ҳарфи манзумро ба гӯшаи хотирааш раҳ намедихад?

Андешаи зерини мақолае низ тасҳеҳ мехоҳад: «Баъзан гурӯҳе иддао доранд, ки **ин ё он шоир маънии шеърро аз шоири дигар гирифта**, вале ман ба ин андеша розӣ нестам. Зеро ҳатто қофиласолори ғазали форсӣ Ҳофизӣ бузург чунин гуфта: Дорад **сухани Ҳофиз тарзи сухани Ҳочӯ**». Камина бар он аст, ки яке аз ҳадафҳои шеър ва вазифаҳои шоир маъниофаринист, маъноӣ тоза ё тобишҳои нави афкори пешинро манзур кардан аст ва касе, ки «маънии шеърро аз шоири дигар гирифта» бошад, чӣ шоир аст? Аввалан, бояд гуфт, ки фармудаи Ҳоча Ҳофиз («Устои ғазал Саъдист пеши ҳама кас, аммо дорад сухани Ҳофиз тарзи ғазали Ҳочӯ») на ба он маъниест, ки ташреҳ шуда, балки сухан аз тарзу сабку мактабу услубу рӯҳияи адабӣ меравад. Сониян, агар маъниеро гирифтани ҳам зарур бошад, онро тавре бояд кор кард, ки бештар аз пештар бидурахшад ва таассуроти бештаре, амиктаре, рӯшантаре, рӯҳафзотаре бубахшад. Масалан, қаблан аз Ҳоча Ҳофиз ҳам дар шеър маъние будааст, ки «санг лаъл шавад, вале ба умри дигар!». Ҳоча онро чунин корбаст карда: «Гӯянд: санг шавад дар мақоми сабр, оре, шавад, вале ба хуни

чигар шавад!». Таваччӯҳ кардед – гуфта буданд «ба умри дигар», яъне, номумкин, авчи яъсу рӯҳафтодагию дилши-кастагӣ, вале Хоча гуфт: «ба хуни чигар!», яъне, имконпа-зир аст, вале захмат меҳоҳад, ҳунар меҳоҳад, таҳаммул ме-хоҳад – чӣ қадр дилбардор, рӯҳбахш, ҳаётдӯстона! Агар муаллифи мақола чунин маънӣ гирифтавро дар назар дош-та бошад, банда низ ҳамназари ӯст.

Дар мақолае изҳор шудааст, ки «ҷавонон бояд заргарӣ бо калимотро аз Раҳмат Назрӣ биомӯзанд», ки тавсияи ду-руст ва қобили қабул аст, лекин агар ҳамин фикр ба таври ҳукм неву бо таҳлилу мисолҳо манзур мешуд, ба гумони банда, таъсир ва манфиаташ, баҳусус ба шоирони ҷавону мунаққидони ҷавон, бамаротиб меафзуд.

Имрӯз танкиди адабии хоссае доман мегустурад, ки шартан «таърифи адабӣ» ё «танкиди дӯстона» номиданаш ғалат набудагист. Дар ин гуна навиштаҳо ҷойи таҳқику таҳлилҳои содаву фаҳмои заминиву дастрасро, ки ҷони нақданд, таърифу тавсифҳои осмонӣ гирифтааст. Яъне, як чизи омехтаи андешаҳои адабиву иҷтимоиву сиёсӣ, як фал-сафафурӯшии содалавҳона, ки зимнаш китобе ё муаллифе бе асосу бе далел таърифу тавсиф мешавад. Дар чунин навиштаҳо ҳама чиз ҳаст, ҷуз таҳлилу баррасию баҳогузо-рии воқеию заминӣ ва бо далелу бурҳони навиштаҳое бо номи шеър, ки хармуҳра ё дур будани онҳоро собит бику-над ва ба ин васила завқи шеърфаҳмӣ хонандаро тақон бубахшад.

Муаллифи мақолае бе ягон таҳлилу муҳокима ба хулосаҳои булачабе расидааст: «**Ҳайратовар чунин ан-деша ронда:** Ин ҷаҳон озмуни одаму ноодам аст. Ва хуб гуфта:

*Ин ҳаёт охир кушудам ақли пир,
Дар ҷаҳон одам фузун, одам кам аст».*

Чиро «хуб гуфта» муаллифи ин сатрҳо? Суханеро, ки бузургон ҳазор сол пеш дархурди имрӯзу ҳамеша гуфтаанд («Бо сад ҳазор кас ту танҳой, бе сад ҳазор кас ту танҳой», «Дӣ шайх бо чароғ ҳамегашт гирди шаҳр, к-аз деу дад малуламу инсонам орзуст!»)? Ва оё ҳамин ифодаи муғлаки ҳақиқатҳои маълум «хубу ҳайратовар» аст?

Муаллифи мақола, чун «аз бом тароша» вазъи ҷаҳони арабро «таҳлил карда», мегӯяд: «Шоир тоҷик беҳуда дар харос нест ва беҳуда дар ғазале нагуфта:

*Зи носеҳи намадботини (?) беустод метарсам,
Зи сарҳои маҳалбози (?) нур аз фарёд (?) метарсам».*

Якин аст, ки ин сатрҳои подарҳаво на ба дарди араб меҳӯраду на ба дарди адаб, лекин нокид бо ҳамон услуби талқини бедалел моро ба «маъниҳои ниҳони шеър» бовар кунонданӣ мешавад: «Набояд пиндошт, ки пораи шеъри ғавқ фарогири вазъи имрӯзаи кишварҳои даргири аъроб аст. Не! Сатрҳои ғавқ ва бисёр дигар ҷакидаҳои хомаи шоир **фарогири муаммоҳои ҷаҳони бенизом, соҳибдори бе-соҳиби худҳои имрӯза, наҳангони фурубарии моҳичаҳои зарурат ба дампазӣ надоштаанд**» (!!).

Ҳадафу вазифаи муаллифи мақола таъриф аст ва ӯ инро босубот идома медиҳад: «Шоир **диди таърихфаҳмӣ** ва **сатрҳои хуби хундоре** (?) дар ситоиши Оли Сомон дорад... **Шоён гуфта:**

*Нақши имзои (?) китоби ошӣ
Тоҷиконро боз созад муттаҳид...
Он ки мегирад ба даст аз нав силоҳ,
Ростӣ, аз афъӣ ҳам афъитар аст».*

Мунаққид ба риояи алифбои шеър – вазну қофияву та-носубу ифодаи одии мафҳуму ҳусни сухан таваҷҷуҳе на-дорад, чун афсуншуда дар назди хеш шоҳкорҳои шеърро ме-бинад ва дар ин роҳ аз ягон таърифу тавсиф худдорӣ наме-

кунад: «Мазмуни достон **олисту** сатрҳои шоир **рӯҳафрӯз**». Ана, чанд «**сатри рӯҳафрӯз**» аз он «**достони оли**»:

*Давлате, ки лафзи ашъори дарӣ,
Назми оламро шуда зеби сарӣ.
Рӯдакию Бӯалию Балғамӣ,
Сад карат ҳам бишмарӣ, бошад камӣ...
Ақли комил, ки ба авҷи худ расид.
Мулки тоҷик шуд ба зераш муттаҳид.*

«Хулосаи шоир волост» – мефармояд мунаққид ва ҳукмашро бо чунин мисол ҷорӣ кардани мешавад:

*Пандиёти (?) Оли Сомони ниё (?)
Мешавад бар дарди миллат мумиё».*

Мунаққид вазнҳои хароб, ифодаҳои вайрон, бемантикиву номутаносибиҳои саросари ноида, бо ҳамон бовари бебунёди беисбот ҳукм мекунад, ки дар эҷоди ғазалу рубоиву дубайтӣ **дасти шоир тавоносту суҳанонаш босафо** ва боз мисоле меорад:

*Чун омадаӣ дар ин ҷаҳон, доро шав,
Доро ба мисоли Бӯалӣ Сино шав.
Хоҳӣ, ки **фаромӯшат** насозад дунё,
Дунёӣ маҷӯю худ **аввал** дунё шав.*

Ин сатрҳои подарҳаво ва тавсифҳои подарҳавотари онҳоро меҳониву дилат ба Лоикӯ рубоии машҳуру зебоаш бо ҳамин қофияву радифу маъно месӯзад:

*Якчанд дар ин ҷаҳон зи худ пайдо шав,
Бар ҳусну ҷамоли зиндагӣ шайдо шав.
Сино нашавӣ, ҳиммати синоӣ кун,
Маҷнун нашавӣ, дилшудаи Лайло шав.*

Мунаққид ибораи «ҳилоли дос»-ро «маҳорати кашшофонаи» шоир «дар сохтани вожаҳову ибораҳои тозаи дилнишин» медонад ва сари эҳсос бузургвореро ҳам фаромӯш мекунад, ки ҳаштсад сол пеш ин манзараи зеборо ҷовидонӣ карда буд:

*Мазраи сабзи фалак дидаму доси маҳи нав,
Ёдам аз киштаи хеш омаду ҳангоми дарав.*

Муаллифи мақола калимаву ибораҳои «марзи кунчу гандуму куноку ҷав, алоби пурсупос, ҷаззаи бирёни лаб, калели чормағз, намадботин, работи чашмзан»-ро **суханони заррини мардумӣ** меҳисобад ва ҳукм мекунад, ки муаллифи пораи манзум «**дар сохтани вожаҳову ибораҳои тозаи дилнишин маҳорати кашшофонаи хоссаро дорост**»! Бо ин ҳама иктифо накарда, барои ҳатман ба нодирагии мамдуҳаш муътақид намудани хонанда аз ду нафари миёни аҳли шеър таҳқиқ муътабар иқтибосҳо меорад. Яке гуфта: «Дар солҳои охир шоири самимигӯй... ба шеъри ҳештан рӯх ва нафаси тозае ворид кардааст» (яъне чӣ, мисолаш ку?) ва дигаре ин шоирро «ҳикматсаро ва ваҳдатсаро» (таъбирҳои умумии номушаххас, ки сифати шеър шоир шуда наметавонанд) номидааст. Бо ҳама эҳтиром ба нафарони мазкур ин ҳарфҳои умумии беисботашонро **гуфтаи на ба худ, балки тақозои вазъияту одати носозгори имрӯз дар муҳити адабӣ роиҷ** меҳисобам ва устои суханро ба ёрӣ меҳонам, ки: «Мушк он аст, ки худ бибӯяд».

Таассуроте ҳосил мешавад, ки муаллифи нақди дигар ҳама хондаву шунидаҳояшро дар бораи шеър дар як мақола қатор кардааст. Умумигӯйӣ, муғлақбаёнӣ, номуносибии тавсифу мавсуф, ҳукмҳои беисбот нишонаҳои хоси ин «таърифи адабӣ»-ст. Аз ҷумла, мегӯяд: «Дар ин шеър, ки **як бозёфти шоирона аст**, калимаю ибораҳо ҷунун хушӯҳанг омадаанд, ки **мисли музикӣ қалбҳоро менавозанд**.

Муаммоҳои зиндагӣ бо фалсафаи дунё ба ҳам печида тафаккури дарунмояи умқи шеърро мунаввару пуртаъсир намудааст». «Тафаккури дарунмояи умқи шеър» чист ва «муаммоҳои зиндагӣ» ва «фалсафаи дунё» чӣ хел онро «мунаввару пуртаъсир» карда метавонанд? «Фароғирии андеша, баёни калимаҳои печида ба фалсафа ва шинохти решаҳои нав дар силсилаи шеърҳо... авҷи тоза касб кардааст» – менависад мунаққид ва меафзояд: «Нигоҳи дигар дар шеърҳо... таҷаллию бозгӯии шеър бо марғу зиндагист», «...сабқи баёни шоир хеле пеш рафтааст». Таҷаллию бозгӯии шеър бо марғу зиндагӣ чӣ маънӣ дорад? Сабқ магар пеш меравад, сайқал ё такмил намеёбад? Ва, агар воқеан пеш рафта бошад, пешравиаш ку?

«...ӯ дар иншои шеърҳои ғайримаъмулӣ низ дастёб аст, – «тахқиқ»-ро идома медиҳад муаллиф, – Масалан, шеърҳои ӯ «Роҳи оҳан», «Фигони чархи мошин», «Муҳаррик», «Санг», «Хиёнат» ва ғайра аз биниш ва мушоҳидаҳои борики ӯ огоҳӣ медиҳанд. Дар шеъри «Муҳаррик» мегӯяд:

*Гулула гарчи сахту пуртавон аст,
Валекин ихтиёраш нест дар даст.
Надорад азми рафтан ӯ ба боло,
Ба шебиҳо равад аммо ба сад шаст».*

Мутаассифона, кучои ин пора «ғайримаъмулӣ»-ст, «биниш ва мушоҳидаҳои борики» муаллифаш дар чӣ зохир шудааст, муаммо мондаанд. Аз назари одиву заминӣ ин пора як ҳодисаи содаи физикиро манзум бозгӯ кардааст, ки на «баёни фалсафа» дорад ва на «таҷаллию бозгӯии шеър». Чун дар ин байти оид ба офтоб, ки низ чун «бозёфти шоирона» муаррифӣ мешавад ва, агар аз сактаҳои аёни забону баёнаш бигзарем, як эҳсоси физикист, на лирикӣ:

*Бас гарону пурмашаққат ҳар қудуму ҳар дамаш,
Роҳхатро (?) гум насозад, ин ҳама даъвои кист?*

Мусаллам аст, ки тамоми чизи дунё, ашёву ҳодисаҳои физикӣ ҳам, беш ё кам, ҳатман шеърят доранд. Ва диду дарк, мушохидаю ҳаёл ва ҳунару заҳмат лозим аст, ки шеърятти онҳо кашф бишавад. Масалан, байти маъруфе ҳаст, ки:

*Чӯбро об фурӯ менабарад, донӣ, чист ? –
Ҳайфаи ояд зи фурӯ бурдани парвардаи хеш!
(«Шармаи ояд зи фурӯ бурдани парвардаи хеш!»)*

Шоирӣ хирадманд, албатта, медонист, ки барои чӣ «чӯбро об фурӯ менабарад»? Сода бигӯем, барои он ки чӯб аз об сабуктар аст. Вале агар ҳаминро мегуфт, баёнгарӣ одӣ як ҳодисаи табиӣ мебуд, аз ин рӯ, ҳаёли зебоишикорашро парвоз дод ва ҳарфе гуфт, ки натавонанд мисраи одӣ аввалро ширину зебо тавзеҳ медиҳад, балки воқеан бисёр ғайримунтазаиву ғавқулода аст. Ҳамин ҳел сода аст шеър, ҳамин ҳел мураккаб аст шоирӣ.

Солҳои охир дарбонҳои дилсӯзу муътабару бемурӯсои адабиёт, аз ҷумла шеър ё ба гӯрӯ рафтанд ё ба дурӯ ва дару дарвозаҳои ин даргоҳ васеъ боз шуданд. Акнун аз ин дару дарвоза «шоирони» физикӣ химикӣ инженеру техникӣ муллоӣ духтуру собиқадору нафақахору бознишаставу дилшикаставу ғайраву ҳоказо бе пушт-пушту пурсу суроғ мегузаранд ва соҳиби имтиёз ҳам мешаванд, ки «забончӣ» несту шеър мегӯяд!», «адабиётчӣ» нест, лекин китоби шеър ҷоп кардааст!» ва ғайраву ҳоказо. Дил меҳонад бо ифодаи дигаргунаи амри маъруфи Асирии Ҳуҷандӣ бигӯяд, ки заминаи дарку эҳсоси шоирӣ азалист ва забони модариву адабиёти Ватан дар диплом не, бояд дар хун бошад. Аз ин рӯ, то замоне, ки танқиди мо бевоситаву бе шарту гузаштҳо бо шеър, бо ҳунар, бо масъулияти муаллифон кор нагирад, беҳбуди вазро ҷашм доштан борон дар ғалбер гундоштан аст.

Таассуроте ҳосил мешавад, ки баъзе мунаққидони мо аслан шеър наметхонанд ва, аз ин рӯ, ҳамин ки баногоҳ шеъре хонданд ё бахусус агар аз ҳуди шоир шуниданд, мафтуну шайдои он мешаванду гумон мекунанд, ки маҳаки шеъри асил ҳамин асту бас. Ҳамин тавр, ҳазёнпораҳо осонакак ба иёри сухани воло ниҳода мешаванд, хонандаи ноозмуд, ки ба сухани чопиву баҳои мумаййизони соҳибунвону соҳибном эътимоди комил дорад, ба он ҳарфҳо бовар мекунад ва меёриҳои асолати шеър, рисолати шоир, завқи баланд ва дарки сухани воло аз байн мераванд.

Олими маъруфе, ки дар риштаи мустақими таҳқиқоти худ асарҳои пурарзиш дорад, вале аслан дар бораи шеър наменависад, баъд аз суҳбат бо ду шоири собиқадор чунин муҳокима меронад: «Ман ашъори ин ду **шоири касбиро** варақгардон мекардаму меандешидам, ки **чӣ сиррест, ки онҳо бо ин қадар васфи ватану миллатро қардан қадр нашудаанд**». Дар ҳақиқат, солҳои охир шоиру ношоир он қадар васфи Ватану миллат қарданд, ки дар даҳонҳову девонҳо намегунҷад. Вале оё он ҳама шеър аст ё суханҳои обшуставу дилбазани маълум? Ман бар онам, ки аксаран суханҳои такрору нодаркору носазоворест дар бораи Ватану миллат, ки фақат саҳифаҳои ҳазёндевони деринаро бештар мекунаду бас. Кори шоир набояд васфи мучарраду номушаххасу умумию беҳадафу бедардонаи Ватану миллат, балки дарёфти шеърятӣ ин мафҳумҳои муқаддас бошад. Ва агар ҳамаи онҳое, ки пайваставу якранг ё беранг «васфи ватану миллат» қардаанд, «қадр мешуданд», қадри сухан намеомонд!

Хушбахтона, муаллиф оқибат сирри «қадр нашудан»-и ҳамнишинҳояшро мефаҳмад: «Ин сирро ҳуди онҳо дар суҳбате бароям ошкор сохтанд. Хатои чиддии ҳар ду он буд, ки пойтахтро ба ноҳия иваз қарданд. Агар онҳо то ин дам дар муҳити адабии пойтахт қарор мегирифтанд, ба истилоҳе ҳама чиз мешуданд». Албатта, нақши муҳит бузург аст, лекин, агар истеъдоду омӯзишу маҳорат бошад, дар

«ноҳия» ҳам «ҳама чиз шудан» (агар мақсад шоири хубу манзури алоқамандони шеър шудан бошад) мумкин аст. Мисоли равшан – Фарзона. Муродӣ, Озар ва Озарахш ҳам инро исбот кардаанд.

Муаллиф менависад, ки ҳамсухбаташ «шоири баркамол аст, шоирест, ки дар ҳама навъҳои шеърӣ ҳарфҳои тоза гуфтааст», ҳатто «соҳиби «афкори адабӣ»-ст ва аз як шеъри ӯ дар бораи шеър чунин мисол меорад:

*Бо ту гоҳе ман саёҳат мекунам,
Бо ту гоҳе истироҳат мекунам.*

(Беихтиёр сатрҳои Бозор Собир ба ёд мерасанд, ки натанҳо бараъки ин ифодаи бедардона, балки акси воқеии ҳаёти шоирианд:

*Нахӯрдам бофарогат нону обе,
Набудам тахтае аз тахти хобе,
Надидам истироҳат аз ту, эй шеър,
Набуд болишти ман гайр аз китобе).*

Баъдан мунаққид ҳукм мекунад: «Ҳамчунин эҷоди завҷааш... ҳам собит сохт (ба кӣ?), ки **ин бонуи шоираи пухта** ва касест, ки **ба сифати эҷодкори воқеӣ бояд шинохта шавад**», вале, мутаассифона, далеле намеорад.

Мунаққиди муҳтарам идома медиҳад, ки ҳамсухбаташ «шоири маънисоз аст. Суханбозӣ хоси ин шоир нест. Масалан, мегӯяд: **Муборак ҷашни истиқлоли ту, эй Тоҷикистонам, Ҳамеша меҳри поки ту бувад дар риштаи ҷонам...**». (Ақаллан «муҳраи меҳри поки ту» мегуфт, ба шоирӣ наздик мешуд).

Муътақид аст мунаққид, ки ишқияҳои ҳамсухбаташ «монанди ишқияҳои М.Турсунзода бисёр самимӣ мебошанд... шоир дар муносибат ба маъшук (ба) **урёнбаёнӣ** роҳ намениҳад, балки **бофарҳангона суҳбат менамояд**: Боз

имрӯз ҳамдаму ҳамсухбати чонон шудам, **Баҳра бурдам аз висолаш**, гунчаи хандон шудам». Агар харобии вазн ва баёни умумии обшустаро сарфи назар кунем, на урёнбаёнӣ, балки бофарҳангона будани ин ифода ва гунчаи хандон шудани на маъшуқа, балки ошиқ ачиб аст.

Мунаққиди муҳтарам муҳокимаҳояшро бо ҳамин услуби ачиб идома медиҳад, ки ҳамсухбаташ баъд аз Фирдавсӣ дуюмин шоирест, ки «завҷаашро бисёр дӯст медорад ва ҳар шеъри ишқие, ки менависад, дар маркази маънӣ ҳиссиёти шахсии худро мегузорад, ки ҳамсараш сабабгор шудааст... ба даври шамъи ҳусни маъшуқа то субҳ худро парвона месозад ва баъд худ ба худ меғӯяд, ки... шеър хон, ки пазмон шудам... Гиряи шоир гиряи ҳамсарро ба вучуд меорад. То даме ки ҳамсараш дар ҳаёт аст, ӯ худро зинда тасаввур мекунад» ва боз ҳам бе ягон мисоли дилрас ҳукм пеш меорад, ки мавсуфааш «дар офаридани шеъри ишқӣ дастёб гардидааст... бо заҳматҳои эҷодияш ба дахҳо таҳқиқи адабиётшиносӣ сазовор аст», афсӯс меҳӯрад, ки «**Ҳайхот, ки мо, адабиётшиносон, ба ин адиби воқеӣ мутавачҷеҳ нашудем ва дар мавриди ӯ ва осораш як сафҳа ҳам сиёҳ накардем. Аз ин рӯ месазад, ки илми адабиётшиносӣ дар пайи таҳқиқи филологӣ шахсият ва эҷодиёти ӯ қарор бигирад, то ки як саҳифаи тозаи адабиёти нави тоҷик наонавишта намонад!**»

Боз як дарди густурдаи нақди имрӯзи шеър ин аст, ки мунаққид ё мунаққидгунаи аз шеъри ҳақиқӣ, комёбиҳои шеъри дирӯзу имрӯзи ҳудамону ҷаҳон ноогоҳ ва, аз ин рӯ, дар баҳо додани шеъри асил нобалад ба андак байту мисраъ мафтун мешавад ва онҳоро чун намунаи беҳтарин ба хонанда тавсия мекунад. Дар мақолае меҳонем: «Дар маҷмӯаҳои вай бештар аз 100 ғазал ворид шудаанд, ки воқеан **самимияти хосса** доранд ва дар онҳо **байтҳои сарае**ро мисли ин пораи ғазал мебинем:

*Эй ҳурлиқо, моҳи шаби тор, кучой
Эй оинаи қалби дилафгор кучой
Эй пардаи ҳичрони ту оташ ба дилу ҷон
Эй дилбари бар сачда сазовор, кучой».*

Касе, ки ба шеър баҳо доданро пеша кардааст, надонад, ки бо ҳамин мазмуну вазну қофияву радиф дар адабиёти куҳану ҷадиди тоҷик ҳазорон ғазали якрангу беҳиссу бетасир мавҷуд аст, дигар чӣ ҷойи ғап?

Боз як иқтибос аз ҳамин мақола: «Барои ман шеъри «Забони тоҷик» хеле хушоянд аст. Ин шеър ифтихори ҳар фарди тоҷикро аз модараш, ватанаш ифода мекунад... Ифтихоре, ки устодони бузург Садриддин Айний, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, пайравони **инҳо** устодон Муъмин Қаноат, Лоик, Бозор доштанд...». Инак, поре аз он ғазал, ки мунаққидро мафтун ва ифтихорашро аз модару ватан ифода кардааст:

*Чун обу ҳаво муқаддас аст, он,
Бар ҷому сабӯ мусаллас аст, он.
Покиза бувад ҷу шири модар,
Бар аллаи ӯ мухаммас аст, он.*

Мунаққид аз ғояти мафтунӣ хитоб мекунад: «Шеър ва маъно ҷунон равонанд, ки кас онро сурудан меҳаҳад»!

Ҷунон ки ишора шуд, вазифаи ҷонӣ ва ҳадафи имонии нақди адабӣ ниғаҳдошти меъёрҳои адабиёт, аз ҳам чудо кардани гулу хори он ва суханфаҳму маънирас тарбия намудани хонандаи худ аст. Дар ин роҳ натавонанд рисолаву мақола, балки шаклҳои дигари хурду бузург нақши сазовор дошта метавонанд.

Аз ҷумла, сарсуханнависӣ, ки солҳои охир аз замбурӯги баъди тандуру чароғак ҳам бештар шудааст. Он аслан як дуои роҳу фотиҳаи нек аст, ки бояд истеъдоди аёнеро далел дошта бошад. Мутаассифона, ин суннат ҳам

шикаста, аксари сарсуханҳо ба васфияҳои мучарради бибунёде мубаддал шудаанд, ки бо мухотабашон иртиботе надоранд. Мисолҳо фаровонанд, лекин якеро барои чанд шеъри як навқалам басанда мешуморем: «Ашъори фалонӣ бо диду **дорон** (?) тозаву **хосса шоирона** ва **бавижа мусикии фарогир мумтоз** мебошад.

Гоҳо мусиқӣ ва оҳанг дар шеъри **ишон** ба ҳадде аҳамият пайдо мекунад, ки ҷойгузини қолабҳои маъмулии арӯзӣ мегардад ва **костаҳои** (?) вазнро ҳамвор мекунад, ки **ин иттифок дар шеъри арӯзӣ хеле нодир аст**» (дурусташ **кост** аст, ки каму зиёд мешавад, на ҳамвор).

Агар аз забону баёни осмониву подарҳаво, «назария»-и билкул бепояву раҳзани ин муаррифӣ ва шеърхое, ки дар зераш ҷоп шудаанду ҳаргиз тақвияташ намедиханд, сарфи назар бикунем, дигар илоҷ нест – бояд ба ин шоир ҳайкал бимонанд!

Ин меёрҳо ҳатто дар шодбошиву таъзияномаҳои Иттифоқи нависандагон низ дарҳаму барҳам шудаанд. Адибоне, ки то ҷашн ё маргашон (ёдашон бахайр!), мутаассифона, ному мақоме надоштанд ва нақду таҳқиқи воқеӣ аслан ёдашон намекард, якбора ба тавсифу сифатҳои ба ному корашон носозгор «мушарраф» мегарданд. Ин шаклҳои нигорандагӣ ба баррасии амиқ ниёз доранд, вагарна дар шасту ҳафтоду ҳаштод ба ҳуди адиб мурочиату нақл кардан, ки ту фалон сол, дар фалон ҷо таваллуд шудӣю фалону беҳмадон китобҳо навиштиӣю ину он унвону мукофотҳо гирифтӣ, ҷиддиву шоиста нест.

Шакли кӯчактарини китобиёт – муаррифиномаи китобу маҷаллаҳо низ қолаби мавзуну доираи мазмун иваз кардааст. Маъмулан он бояд аз ҷопи ин ё он асар хабар дода, хонандаи ҳавасмандро ба дарёфту мутолиааш раҳнамун бисозад. Акнун муаррифинома ба баҳои қатъие табдил ёфтааст, ки китоби ҳанӯз ҷуз муаллифаш касе нахондари бо тавсифҳои бешумор ба хонандаи ноогоҳ бор мекунад.

Таваҷҷуҳ кунед ба чанд намуна: «Аввалин китоби **адиби рангинхаёл... бо сарсухани пурмухтавои Шоири халқии Тоҷикистон...** ба чоп расид. Он **ҳадяи хубест** ба мухлисони шеър»; «Мавзӯи шеърҳои маҷмӯа ситоиши Тоҷикистон, Ватан, Наврӯзу баҳор (буду шуд – ду мавзӯ!) буда, **хонанда, аз онҳо як ҷаҳон ғизои маънавӣ хоҳад гирифт**»; «Нахустмаҷмӯаи ашъори шоираи ҷавон... **бо тарзи баён ва ҷаззобӣ** хонандаро ба **олами эҳсос ва ҳаёлотӣ шӯрангези шоира** ҳидоят мекунанд».

Хуллас, аз ҳам рехтани девори ҳадду меъёрҳои завқу салика, аз ҷумла завқу саликаи адабӣ низ, ки бо шикасти СССР шурӯъ шуда буд, ҳамоно идома дорад. Имрӯз дар доираи сиёсати фарҳангии давлат барои эҳёи он сатҳу савияи дарку эҳсос чораҳои зиёди мушаххас андешида мешаванд. Дастгирии Иттифоқи нависандагон, нашрияҳои он ва нашриётҳо аз он ҷумла аст. Лекин дар замоне, ки китоби бемағзе ҳам бо ҳамон сифат ба табъ мерасад асари нағзе ҳам ва аксаран ба муқоваи пурчилову мунаққаш баҳо медиҳанд, нақши маънавию мавқеи ватандорӣ танқиди адабӣ даҳчанд мешавад. Шаҳду шаранги сухани манзум дар кӯзаҳои яксон хушрангу мучалло рӯйи хони хонанда аст. Ва мумаййиз, нафаре, ки бебокона ҷошнӣ бигираду лаззату қимати ҳар якро бе рӯю риё бигӯяд, ҷуз мунаққид нест.

Ташаккур аз таваҷҷуҳатон. Нуктаҳое, ки зикр шуд, ба қавли мунаққиде, «кашшофии хосса» не, воқеияти талхест, ки ҳама шоҳиду мушоҳиду сабабгору гунаҳкораш ҳастем. Бовар дорам, ки ҳамин андешаҳо дар сари бисёре аз аҳли адаб ҳаст, лекин хирадмандона хомӯшанд ва сода ин банда буд, ки ҳамаро гуфт ва дӯстони худро камтар кард.

Бо иҷозати ҳамқаламони арҷманд дар ҳошияи ин андешаҳо ҷиҳати беҳбуди вазъ чанд пешниҳоди мушаххас манзур мешавад:

– таъсиси воҳиди кории бахши танқиди адабӣ дар Иттифоқи нависандагон ва ҷалби мутахассиси босалоҳияту бомасъулият;

– тақвияти шуъбаҳои танқиди нашрияҳои адабӣ, чораҳои мушаххас чиҳати беҳбуди сатҳу савияи маводи онҳо;

– робитаи пайвастаи Иттифоқи нависандагон бо мунаққидони боному боимон ва дастгирии ҳамачонибаи онҳо;

– ҷалби ҳатмию ғаъолтари гурӯҳи бузурге, ки чун мунаққид аъзои Иттифоқи нависандагон шудаанд, ба нақду баррасии адабиёти муосир;

– мусоидат ба таъсиси гурӯҳи хурду дархурди танқиди адабӣ дар Донишгоҳи миллии ва андешидани чораҳое, ки шогирдони он дипломдор не, огоҳу хушзавқ ва босалоҳияту бомасъулият тарбия биёбанд;

– диққати бештар ба бахши танқиди машваратҳои адибони ҷавон, ҳавасмандкунии бештари мунаққидони навқалам;

– такмили мунтазами китобхонаи Иттифоқи нависандагон, обунаи имконпазири он ба нашрияҳои номдори адабии ИДМ, ки бахшҳои қавии танқиди адабӣ доранд;

– ҷоиҳои ҳарсола барои нақди беҳтарин;

– аз ҳама муҳим, Иттифоқи нависандагон ба рекламаҳои арзонбаҳо ва нақду баррасиҳои бебунёду бедалелу ғаразнок ва беҳунароनावу тамаъкорона, ки муҳити адабиро олуида, ҳақиқатро таҳриф, ҳадафи адабиётро ночиз ва манзалати адибро ҳалалдор мекунанд, бояд бетараф набошад ва оид ба ҳар ҳолати мушаххас воқуниш нишон бидиҳад, аз даъвоҳои беасоси муташоиру мутамунаққидон парҳез накунад, наҳаросад, рӯҳияро ҷорӣ бикунанд, ки узви Иттифоқи нависандагон будан, пеш аз ҳама, масъулият бошад, на ғаҳру даъвоҳои арзони кӯчабозорӣ.

2012

ТАҚВИМИ РАҲҒУМ

Ним сол боз дар ин хусус навиштаниам. Ҳар сахар, баробари ба паси мизи кор ништастан, онро мебинаму ба чунин нийят мерасам, лекин баъд, гирифтори корҳои рӯзмарра шуда, фаромӯшаш мекунам. Ҳамин хел, сахари дигар аз нав бо он рӯ ба рӯ мешаваму беихтиёр меандешам, ки ин чизи аслан заруру бегуноҳ бо айби офарандагонаш ҳар рӯз беихтиёр боиси хичолату нороҳатии боз чанд ҳазор чун банда ҳочатмандонаш мешуда бошад?

То ки хонанда беш аз ин дилгир нашавад, сарпӯш аз ин сирпӯш мебардорем ва мегӯем: сухан аз хусуси тақвими рӯйимизии соли равон аст (мураттиб Умар Алӣ, муҳаррир Мустафо Алихон), ки нашриёти «Шарқи озод» бо теъдоди 10 000 нусха мавриди истифода қарор додааст.

Чун анъана, дар оғози он Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудааст. Аввал азм кардем, ки аз он бигзарем, чунки яке аз муқаддасоти кишвари соҳибистиклоламон аст, ҳар рӯз аз тариқи шабакаҳои гуногуни радиову телевизион ва маъракаҳои муҳталиф даҳҳо бор садо медиҳад, аз рӯйи қарзи ватандорӣ ҳамагон (аз ҷумла мураттибу муҳаррири тақвими мазкур, ки кормандони муассисаи давлатианд) бояд азёдаш бидонанд ва бо ифтихору бе ғалат бихонанд.

Вале, ба ҳар ҳол, як ба сарсуруди рӯзгорамон чашм давондем ва ба чашмони хеш бовар накардем. Сатри равону вирди забони он – «Зинда бош, эй Ватан, Тоҷикистони озоди ман!» чунин таҳриф шудааст: «Зинда бош, эй Ватан, Тоҷикистони азизи ман!».

Хуб, гуфтем, ғалати техникист, айби ҳарфи «з»-и вожаҳои «озод»-у «азиз» аст, ки чашмони мураттибу муҳарриру мусахҳеҳи тақвимиро фирефтаву калимаи вирди забонҳоро ба ин шакл овардааст. Вале, чун дидем, ки дар ҳама нақаротҳо (се бор!) чунин такрор шуда, беихтиёр ба

хулосае расидем, ки «аҳли эҷод»-и тақвим ин корро муътақидона кардаанд, яъне, ҳамеша, қатори дигарон, бо ифтихор рост истода, ба хониши дигарон эътибор надодаву харобии вазнро эҳсос накарда, ба ҷои «озод» «азиз» меҳондаанд ва, хайрият, ки садои ноҷӯри онҳоро овози издиҳом пахш мекардааст.

Боз ҳам дар бораи шеър. Дастандаркорони тақвим, чун «дӯстдорони» воқеии каломи мавзун, ягон рӯзи худро бе он тасаввур намекардаанд, ки байту рубоиву дубайтиву пораҳои болои ҳар варақ аз он шаҳодат медиҳанд. Аз рӯи ин пораҳо нафақат ишқи сӯзони мураттиби тақвими ба шеърро шоирӣ, балки ҳазинаи назми китобхонаи шахсиашро ҳам бе душворӣ муайян кардан мумкин аст, ки аз сздаҳ номгӯй убур намекунад.

Хуб, албатта, гап дар шумораи китобҳо нест. Гап дар «муҳаббати бемислест», ки пораҳои фаровони ашъорро сарахбори авроқи тақвим қарор додааст. Масалан:

*Касе к-ӯ хирадро надорад зи неш,
Дилаш гардад аз кардан хеш реш.*

Чӣ? Дар сатри аввал аломати вергулро намондаанд? Шумо ҳам аҷаб вергулу нуқтапараст будаед! Мураттиби тақвим оқил асту аз пайи нуқат намеравад ва соқиту ҳазфу аҳзи аломатҳои беҳад фаровони китобатӣ, ҳамчунин таҳрифи навишти калимаву ибораҳои бешумор дар ин асари хом далели равшани ин аст. Мисол? Марҳамат:

Ҳар аҳд, ки ҳаст дар ҳаёт аст...

Хаёлам заррае одам набудам...

*Май хӯрдану гирди некувон гардидан,
Беҳ з-он, ки ба завқ зоҳидӣ варзидан.*

Гарҷӣ муҳтоҷем, чаими ағниё бар дасти мост,
Ҳар кучо дидем об аз ҷӯ ба дарё меравад.

Чаҳон сар ба сар чун фасонасту бас...

Дар коргаҳи кӯзагаре будам дӯш,
Дидам ду ҳазор кӯза гӯёву ҳамӯш
Ҳар як ба забони ҳол бо ман меғуфт.
Кӯ кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш.

То ба санг андарун бувад гавҳар,
Кас ҷӣ донад, ки қимматаш чанд аст.

Диловар, ки нандешад аз дилу (?) шер...

Сӯфиён ҷумла ҳарифанду назарбоз вале,
3-ин миён Ҳофизи дилсӯхта бадном афтод.

Кам гӯю гӯзида гӯй чун дур...

Зи сидқи дӯстӣ он қаст, ки баҳраманд бувад...

То кай, эй сар дар ҳаво, дар осмон ҷӯй ҳудо,
Завқе аз болонишастан нест соҳибхонаро.

Он киро нест ба хушёри ақл,
3-ӯ ба мастӣ тамаи ақл мадор.

Ҳофиз, чу тарки ғамзаи туркои намекунӣ,
Донӣ, кучост ҷойи ту Хоразм ё Хучанд?

Дил неҳ ба ризқи хоссаи хеш.
Хондани ризқи кас маяндеш!

Дар кӯҳи ҳаёт то мусофир нашавӣ,
Огоҳ зи гайбу гам зи ғозир нашавӣ (?)

Ҳеч неъмат чу зиндагонӣ нест,
Ба хушӣ бурд, ҳар кӣ ҷонвар аст (?)

Гӯянд санг лаъл шавад дар мақоми сабр,
Оре, шавад валеқ ба хуни ҷигар шавад.

Мирзи як аслем, айби мо бувад айби ҳама,
Аз ҷӣ ҳамчун мавҷ доим дар пайи яқдигарем.

Чи неку суҳан гуфт он ройзан,
Зи мардон макун ёд дар пеши зан.

Чун нест дар ин мардумӣ нодон аҳлӣ
Натвон гуфтан ҷунон ки дар хотири мост.

Олим, ки хӯрдан-и ҳама гам бошад аз ҷаҳон,
Беҳтар зи ҷоҳиле, ки наими ҷаҳон хӯрад.

Ойинаи дӯст – дӯст беҳтар...
Ман аз бозуи худ дорам бәсе шукр...

Таамулд кун аз рафтани рафтагон,
Кӣ буданд чун ту ба нафсу нафас.

Тақя бар ахтари шабдузд макун к-ин айёр,
Тоҷи Ковус бибурду камари Кайхусрав.

Ҳар кӣ дорад лаби хомӯш тавонгар бошад,
Даҳони гунча ҳама умр нур аз зар бошад.

Чу найшакар шавад аз мағз холи, бурё гардад...

Намакро чун кунӣ дар хӯрди худ сарф...

Соқӣ, гузин бодаву май хӯр ба бонги зер...

Чун ҳаст зи ҳар чи ҳаст бод андар даст,
Чун нест зи ҳар чи нест нуқсон шикаст
Ангор, ки ҳар чи ҳаст, дар олам нест,
Пиндор, ки ҳар чи нест, дар олаҳ ҳаст.

Ишқ мустағнист, аз тадбири ақли ҳилагар,
Шер кай созад асои худ думи рӯбохро

Тамаъро отаи андар қойи фитода...

Эй дил, зи баҳои дӯст дар отаи макон макун...

Мураттиб ба қоидаи маъмули пораи шеър – муҳокимаву натиҷа заррае аҳамияте намедихад, муҳокимаҳоро, ки идомаи шеър ҳосили он аст, партофта, танҳо натиҷаро меорад ва бо ин ҳусну таъсири пораҳоро мекоҳад:

...Ки ҳар, к-ӯ набиди ҷавонӣ чашид,
Ба гетӣ ҷуз аз ҳеишанро надид.

...Ки ҳар қас, қӣ тухми ҷафоро бикишиш,
На хуш рӯз бинад, на хуррам бихишиш.

...Ки фарзанд ҳарчанд печад зи дин,
Бисӯзад ба марғаш падар ҳамчунин.

Ному калимаву ибораҳои ғалатро ҳисоб нест: *Ҳафизӣ Шерозӣ, Адаб Собирӣ Тирмизӣ, Абид Собирӣ Тирмизӣ, Махдум Олимӣ, Нуритдин, Турахуҷа, Қурбони Мадалиев,*

*Изатулло, Фаррӯх, Абдуманон, Муҳаммадалли Соиб, Са-
тоорӣ, Сайдалӣ, Мирочов, Ғафор, Исламбердиева, Офоқхон
Катаев, Ойша, Музаффарӣ, Истарафиан, итифоқи касаба,
Ҳунаришаи халқӣ, адаби руснигори тоҷик, ошиқи беҳарор,
гургулисаро, соҳи тиб, Команди шоиста, қудурат, «Нави-
сандаи халқии Тоҷикистон, Ҷалол Иқромӣ», «Шоирӣ халқии
Тоҷикистон, Гулназар Келдӣ»...*

Рассоми машҳур Борис Серебрянский бо «сеҳри қала-
ми» мурааттиби тақвим ба «Ворис Серебрянской» табдил
ёфтасту «асосгузори филми тасвирии тоҷик Мунаввар
Мансурхоҷаев» - ба Музаффар Мансурхоҷаев.

Дар давраи Истиқлолият бисёр шахсиятҳо ному наса-
башонро ба расми деринаи аҷдод карданд. Аз ҷумла,
Муҳаммадҷон Шукуров дер боз Шакурии Бухороисту
Муҳиддин Хоҷаев – Хоҷазод, лекин, дар тақвим, гӯё му-
рааттиб дар бист сол боре ҳам инро надидаву нашунидаву
нахонда бошад, бо исрор шаклҳои қадимаи ному насаби
эшон зикр шудаанд.

Баъзеҳоро унвонҳои андаки давраи шӯравиашон
мавриди зикр қарор гирифта, вале баъзеҳоро (масалан,
Муҳиддин Хоҷазод, Қароматуллоҳи Мирзо, Саидмуҳам-
мад Одинаевро) унвонҳои баланди дар даврони Истиқлол
барои хидматҳои арзанда касбқардашон (Нависандаи
халқии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон) «фаромӯш» шудааст.

Ин ҳам – дарди бахайр. Дар тақвим байту мисраъҳои
фаровоне хато хонда ё рӯбардор шудаанд, ки натавонанд бои-
си нороҳатии огоҳон мегарданд, балки ноогоҳонро ба ду-
рустии маҳз ин қаринаҳо моил месозанд ва боиси ривоҷи
ғалатхониҳои минбаъда мешаванд.

*Ҳар кӣ саъи бад кунад дар ҳақи халқ,
Ҳамчу саъи хеш бад бинад дуо.*

Шояд дар чопи деринаи маҷмӯаи ашъори Адиб Собир чунин бошад, лекин мураттиб, ки чун аҳли сухан ба ин кор даст задааст, бояд аз баҳсҳои солҳои охир ҷиҳати дурустхониву дурустнависӣ огоҳ бошад, яъне, дар ҳар гуна ибораҳои изофӣ аввал шакли пурраи калима, баъд воситаи изофӣ оварда мешавад. Асли калимаи ишорашудаи байти боло «саъй» аст, на «саъ», бинобар ин, дар ҳар ду ҳолат ҳам бояд «саъйи» навишта мешуд.

Чун дар ин байти Хоҷа Ҳофиз:

*Чавоно, сар матоб аз панди тирон,
Ки рои тир аз баҳти чавон беҳ,*

ки «ро» гуфтани калима нест, аслаш «рой» аст ва бояд бо изофат «ройи» навишта шавад.

Ин андеша ба рӯбардори байти зерини Ҳаким Низомӣ ҳам дахл дорад:

*Ҳар табъ, ки ӯ хилофҷӯяст,
Чун пардаи қач хилофгӯяст.*

Бояд радифу қофияҳо – калимаҳои мураккаби «хилофҷӯй» ва «хилофгӯй» ва хабари «аст» ҷудо навишта шаванд.

Боз як байт аз Адиб Собир:

*Зи рӯзгор маро хор ҳасту хурмо нест,
Масоил хатост, ки гӯянд «хор бо хурмост».*

Касе, ки андак табъи равон дорад ва ба истифодаи ин қадар байту пораҳо ҷуръат мекунад, бояд бидонад, ки «хор бо хурмост» масал аст, на масоил (масъала) ва ақаллан аз сактаи вазн инро пай бибарад.

Чун дар ин байти беҳад маъмул:

Кори имрӯзаи ман чу сохта нест,
Кори фардо чӣ гуна хоҳам сохт?

ки калимаи «имрӯза»-ро «имрӯзаи» кардани мураттиб вазни равону баёни ширинро барҳам задааст.

Дар байти зерин:

Гар борбадӣ ба лаҳну овоз,
Бе парда мазан даме бар ин соз

«Борбадӣ» сифат не, исм аст ва бояд бо ҳарфи калон навишта шавад. «Парда», албатта, чун сухан аз ромишгар аст, ба пардаи наво ҳам ишорат мекунад, вале дар ин ҷо ба маънои «роз, асрор, мастур» омадааст ва бояд бо пешоянд ҳамроҳ биёяд.

Мисолҳои ғалатхониву ғалатбардорӣ, ки ба шарҳу баён эҳтиёҷ надоранд:

Ҷаҳон чун шумо диду бинад басте,
Нахоҳад шудаи ром бо ҳар касе.

Маёзор мӯре, ки донакаш аст,
Ки ҷон дораду ҷони ширини хваш аст.

Тухфаи дарёву қон, махзуни чайби гунча аст,
Дар бағал дорад дукони хештанро ҷавҳарӣ.

Акнун, ки ҷаҳонро ба хушӣ дастрасест,
Ҳар зиндадилеро сӯйи саҳро ҳавасест.
Бар ҳар шохе тулӯи мӯсодастест,
Дар ҳар қафасе хурӯи инсоннафасест.

Бале бошад шунидан тухми дидан.

Канори обу пойи беду табъи шеъру ёре хуш,
Муоширдилбаре ширину соқӣ гулӯзоре хуш.

Дарегу дард, ки то ин замон надонистам,
Ки кимиёи саодати рафиқ бувад, рафиқ.

Адими хок кафиш нофишиор аст...

Мева об аз нӯст мегирад, ба бӯстони сухан,
Лафз агар бисёр шодобаст, маънипарвар аст.

Ин мазраи гул, ки кунӣшти ману туст,
Рӯзе ду-се дӯзаху биҳишти ману туст.

Якero ба таҳсили дониш гузор,
Кӣ бедонишӣ нест ҷуз айбу ор.

Мехӯрам аз баҳри як мисраъ чандин печу тоб,
Мӯйи оташида савдои сухан дорад маро.

Адл кун, з-он ки сарв бӯстонро,
Дастӣ кӯтоҳ доду умри дароз.

Надонистани алифбои шеър, дарк накардани маъною тобишҳои он, рӯбардори техникии бетаваҷҷуҳонаю саросема натавонанд вазнҳоро хароб, балки маъниҳоро батамом халалдор намуда, галатҳои фаровони байту пораҳоро ба сари хонанда бор кардааст. Чун дар ин байти Калими Кошонӣ:

Тирарӯзӣ нест имрӯзӣ, ки тадбире кунам,
Ин сияҳрӯзӣ милоди хомаи тақдир буд.

Агар мураттиб медонист, ки милод (мелод) бо «ё» навишта мешаваду дар ин ҷо боиси халалдор шудани вазн

гардидааст, ин байти зебои мутаносибро зеру забар намекард. Сухан аз «мидод», яъне «сиёҳӣ»-ст, ки бо калимаҳои «тирарӯзӣ», «сияхрӯзӣ» ва «хома» ҳалқаҳои ногусастании занҷири заррини маънию шеърӣ байти болянд.

Дар ин рубоии Ҳакими Нишопурӣ:

*Гар дар бари ман дилбари ёқутлаб аст,
В-ар оби Хизр ба ҷойи оби Инаб аст.
Гар Зухра бувад мутрибу ҳамдам – Исо,
Чун дил набувад шод, чӣ ҷойи тараб аст?*

агар аз аломатҳои нодурусти китобатии сатрҳои якуму дуюм сарфи назар кунем, оби инаб (оби ангур, шароб)-ро ягон чашмаи муқаддас (исми хос) пиндоштани мураттиб ва надониستاني он ки «Хизр» ба тақозои вазн аксаран дар шеър (аз ҷумла дар ин пора) ба шакли «Хизир» меояд, боиси харобии вазну маъно шудааст.

Чӣ ҷойи аз ин нуктаҳои ба ғаҳми мураттиб дастнорас гуфтан, ки байтҳои машҳуре бо ғалатҳои зиёди имлоӣ рӯбардор (истифода не, маҳз рӯбардор!) шудаанд:

*Ба ҷойи муштоқи рӯйи туст, Ҳофиз,
Туро дар ҳоли муштоқи назар бод.*

Саҳеҳаш:

*Ба ҷон муштоқи рӯйи туст Ҳофиз,
Туро дар ҳоли муштоқон назар бод!*

*Рози Ҳофиз баъд аз ин ногуфта монд,
Эй дарего, роздорони ёд бод.*

Шакли саҳеҳи мисраи дуюм: «Эй дарего, роздорон ёд бод!»

Табдили як ҳарф (*суд-худ*) маъниро сарозер кардааст:

*Имрӯз, ки дар дасти туам, марҳамате кун,
Фардо, ки шавам хок, чӣ худ ашки надомат?*

Барҳам задани таносуб вазну маъниро барҳам задааст:

*Диловар, ки нандешад аз дилу шер,
Ту девона хонаш, махонаш далер.*

Чӣ ҷойи гуфтан, ки «дил» «пил» аст ва «нандешад» бо-
яд «н-андешад» навишта шавад.

Калим дар як байти зебоияш одиву тоҷикона мегӯяд, ки
«аз раҳбари нодон асо беҳтар аст ва агар дар роҳи имон
муршидат (пират) чунин касест, бидон, ки гумроҳ ме-
шавӣ». Ба маънӣ нарасидани мураттиб, бубинед, ки ин
маънии одиву зеборо ба чӣ ҳоли ногуворе расондааст:

*Раҳбари омӣ, Калим аз вай асло беҳтар бувад,
Дар тариқат муриидот гар ӯст гумроҳӣ гузин.*

Байт аз китоби «Гули хуршед»-и Калими Кошонӣ»
(«Ирфон», 1985, сах. 23) айнан бардошта шудааст ва боз як
далели он аст, ки мисолҳо бе ҳаллу ҳазм, дарки маъниву
зебоиҳо, ба таври техникӣ рӯбардор гардидаанд, вагарна
дар тақризҳо ба китоби мазкур ғалатхонияш муфассал
зикр шуда буданд.

Ё худ, Мавлоно Ҷомӣ мефармояд, ки «агар шоҳ одил
бошад, меҳон – сарватмандон, дороён, дастдарозон баҳри
осудагии кехон – муҳтоҷону ниёзмандон мекӯшанд». Бубинед,
мураттиби «мураккабписанд» ин маънии содаву
равонро ба чӣ ҳоле расондааст:

*Чу гардад шоҳи олам адлеша,
Шавад осоишин кеҳ-меҳ ҳамеша.*

Ин байти «Шохнома»-ро чунон «эҷодкорона» истифода кардааст, ки суму думашро дарёфтани хонанда душвор аст:

*Гулистон, ки имрӯз бошад ба бар.
Ту фардо чинӣ гал, наояд ба кор.*

Аҳволи байти машҳури Адиб Собирро бубинед, ки дар садҳо мақолаву рисолаву гузоришу суҳбатҳо батақдор истифода шудааст:

*Нодон чӣ донад он, ки сухандон ба гоҳи назм,
Қонро тудохтааст аз он шеър сохтааст.*

Ин байт дар «Осори мунтахаб»-и шоир («Ирфон», 1981, сах.25) дуруст омадааст:

*Нодон чи донад он ки сухандон ба гоҳи назм
Қонро гудохтаст аз он шеър сохтаст?*

Оре, шаклҳои дуруст дар китобҳо ҳаст, вале ҳадафи мурағиб хатман «навоварие» қардан аст, ки гоҳ калимае ро меафзояд, гоҳ кам мекунад, гоҳ ба ҷойи яке дигареро меорад ва ин қорро дар байтҳои ҳам раво мебинад, ки саҳеҳаш дар ҳофизаи ҳосу ом ҳаст:

*Эй арӯси ҳунар, аз бахт шикоят манамо,
Ҷумлаи ҳусн биёрой эй, ки домод омад.*

Аз нидои бемаънии «эй» сарфи назар кунем, мурағиб ақаллан ба ҷойи «ҳаҷла»-и Хоҷаи барҷосухану шевосухан «хона» ё «хучра» (ки ҳамоҳангу ҳаммаъноии «ҳаҷла» аст) мегуфт, ба эҷодқориаш тан меодод.

*Агар тил бо шиша кин оварад,
Ҳама раҳна дар доду дин оварад, –*

меорад мураттиб ва намеандешад, ки пилро ба шиша чи рабту нисбат аст ва намедонад, ки бо ин эҷодкорӣ тазоди «пилу паша» ё мақоли «аз паша фил сохтан»-ро ногоҳонаву нобарҷо сарфи назар мекунад.

Дар сатри охири ин рубой:

*Таркиби табоеъ чу ба коми ту дамест,
Рав, шод бизӣ, агарчи бар ту ситамест,
Бо аҳли хирад бош, ки асли тани ту,
Гардеву насимеву шарореву дамест*

қофия тақрор шудааст, ки дар адабиёти классикӣ ҳеҷ мумкин набуд ва дар тақризҳо борҳо барҷо зикр гардида, ки он бояд «нам» бошад, он гоҳ ҳам тақрори нобарҷои қофия аз байн меравад ва ҳам дар қатори хок (гард), бод (насим), оташ (шарор) унсури чоруми ҳастӣ – об зикр мешавад.

Аён аст, ки дар ин сатри мутаносибкалом пеш аз калимаи «перор» вожаи мутаносиби «пор» афтодааст:

Чун диву пареру (?) перор гузаист...

Марбути хушунати зан дар адабиёти классикӣ байту пораҳо вомахӯранд, вале аксаран дар дostonҳо ва бо ҳадафе, дар мавриде, аз забони персонаже гуфта шудаанд ва ҳаргиз ифодагари мавқеи он муаллифони бузурги инсондӯст нестанд. Масалан, байти зеринро аз батни dostonи шастҳазорбайта кандаву пешниҳод намудан боиси чӣ муносибати занони аз асли матну асли ҳол ноогоҳ ба ҳақими бузург мешавад?

*Киро дар паси парда духтар бувад,
Агар тоҷ дорад, бадахтар бувад.*

Ё байтҳоеро, ки маҳсули лаҳзаеву замонеvu рӯҳияеанд, овардан чӣ зарурат дорад?

*Акнун, ки рӯзгор пурошӯбу фитна гашт,
Офоқ шуд зи мардию аз мардумӣ тухӣ.*

*Аз суҳбати подшаҳ бипарҳез,
Чун пунбаи хушк аз оташи тез.*

Дар Рӯзи омӯзгорон, Рӯзи энергетикҳо, Рӯзи мелиораторон, Рӯзи кишоварзон, Рӯзи геологҳо, Рӯзи кормандони тиб, Рӯзи ихтироъкорон ва навоварон. Рӯзи кормандони Роҳи оҳан, рӯзҳои дигар пешаҳо низ байти дархӯру мувофиқ ё акаллан ба онҳо каринтару наздиктаре ёфт нашудааст. Дар рӯзи тавлиди Хайём аз Ҳофиз, дар зодрӯзи Ҳофиз аз Бедил, дар мавлуди Рӯдакӣ аз Хайём, дар зодрӯзи Амир Хусрав аз Саййидо, дар рӯзи тавлиди Мавлоно Ҷомӣ аз Адиб Собир овардани байтҳо камаш бе мавқеъ, бе мантиқ ва номуносибу номутаносиб менамояд. Оё дар Рӯзи байналмилалии Наврӯз байтҳои зеринро хондан барҷост ва рӯҳияи наврӯзиро ифода мекунад?

*Зиракон зери говришонанд,
Оли Имрон фурудулбақар аст*

ё:

*Дарёи муҳитро, ки пок аст,
Аз чирки даҳони сағ чӣ бок аст?*

Бад-ин минвол, мурааттиби тақвим дар айёми ид, бахусус Рӯзҳои байналмилалии Наврӯз аз Адиб Собир, Ҳаким Низомӣ ва Ҳоча Ҳофиз барин шоирони забардаст байтҳои бисёр нобарҷо ва бемавқеъеро овардааст. Ҳол он ки дар китоби ҳамин шоирон дар васфи баҳору Наврӯз, сарсабзии одаму табиат, айёми умеду орзуҳои инсонӣ беҳтарин байтҳо ҳастанд. Масалан, аз Адиб Собир:

*Чаҳон ҷавон шуд аз ин навбаҳори тозаҷавон,
Бад-ин ҷаҳон нигару тоза дор ҷону равон!*

*Бисӯз хирмани андешаро, ки дар Наврӯз
Сабо ҳаме зи бари гул зи гул занад хирман!*

*Гул бӯю бода нӯш ба дидори гул, ки ҳаст
Имрӯз рӯзи бодаву имсол соли гул!*

Агар вазифаи тақвим пешниҳоди байтҳо бошад, онҳо бояд шоҳбайтҳои рӯҳпарвар бошанд, на байтҳои тасо-дуфан, чун ҷузъи ороиш ба мураттиб бархӯрдаи бемавқеъ ва саҳифапурунак.

Аз Саидҷон Ҳақимзода – ягона шоири муосир аз ҳамаи сенздаҳ шоири дар тақвим манзур бештар пораҳои шеър – 58 рубой оварда шудааст, вале дар варақи зодрӯзи худаш байти тақвимнозеби Адиб Собир пешниҳод гардидааст. Воқеан, мураттиби тақвим ба ин шоири шодравон «хидмати хирсона» карда, байту рубоиҳои аз ҷиҳати вазну қофияву мантиқу таносуб харобашро «интиҳоб» намудааст, ки на рӯҳи муаллифашонро шод мекунад, на хоҳири хонандагонро болида.

Умуман, агар дар зодрӯзи ҳар шоир аз худаш байте ё поре манзур мегашт, оё боиси рангинии бештари тақвим ва огохиву лаззати бештари хонандагонаш намешуд? Магар шоироне чун Рӯдакӣ, Мавлоно, Ҳофиз, Амир Хусрав, Саъдӣ, Ҷомӣ, Айнӣ, Лохутӣ, Турсунзода, Миршакар, Пайрав, Дехотӣ, Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо, Қаноат, Лоик, Бозор Собир, Кутбӣ Киром, Гулрухсор, Гулназар, нависандагоне аз қабилӣ Фазлиддин Муҳаммадиев, Пӯлод Толис, Ҷумъа Одина, Саттор Турсун, Абдулҳамид Самад, Кароматуллоҳи Мирзо чунин иқтибосҳои манзуму мансур ва донишмандоне мисли Закариёи Розӣ, Насриддини Тӯсӣ, Абулқосими Замахшарӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯисмоили Ансорӣ, Аҳмади Дониш, Бобочон Ғафуров, Абдулғанӣ Мирзоев, Муҳаммад

Осимӣ, Аловаддин Баҳоваддинов, Евгений Эдуардович Бертелс, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Худой Шариф, Абдуннабӣ Сатторзода, ки зодрузашон дар асари мавриди тақриз сабт шуда, фармудаҳои пурҳикмати сазовори сарахбори сафҳаҳои тақвим надоранд? Ин ҷо танҳо огоҳии бештар ва завқи солими интиҳоб мебояду бас.

Ба ин тариқ, дар ҳар рӯзи хотирнишини сол байту пораи ночаспону бемавқеъ, гоҳе духӯраву мазҳакавиоханг манзур шудаанд. Масалан, дар Рӯзи байналмилалии ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ, меъморӣ ва фарҳангӣ:

*Маханд аз ҷавоне, ки бо фисқ зист,
Бар он тир бигрӣ, ки бе тавба мурд.*

Дар Рӯзи байналмилалии моликияти зеҳнӣ:

*Аз суҳбати подшаҳ бипарҳез,
Чун пунбаи хушк аз оташи тез.*

Дар Рӯзи байналмилалии ҳифзи кӯдакон (!):

*Бозори шавқ гарм шуд, он сарвқад кучост?
То ҷони худ бар оташи рӯяш кунам сипанд.*

Дар Рӯзи дониш:

*Ин куҳна работро, ки олам ном аст,
Оромгаҳи аблақи субҳу шом аст,
Базмест, ки вомондаи сад Ҷамшед аст,
Қасрест, ки таҷягоҳи сад Баҳром аст.*

Дар Рӯзи омӯзгорон:

*Дилеро ёфтан осон набудаст,
Гаперо бофтан осон набудаст.*

*Чу хокистар шудан будаст осон,
Чу шамъе тофтан осон набудаст.*

Дар Иди меҳргон:

*Надорад хона, дидам модареро,
Панаҳ **натвон намояд** (?) ӯ сареро.
Агарчӣ зодаанд ингуна занҳо
Ҳазорон раҳбареро, сарвареро.*

(Воқеан, дар ҳамон маҷмӯаи ашъори Адиб Собир, ки мурааттиб дораду байтҳои зиёдашро оварда, дар бораи Иди меҳргон чӣ байти зебӯе ҳаст:

*Тӯй, ки меҳри ту дар меҳргон баҳори ман аст,
Ки чеҳраи ту гулистону лолазори ман аст!)*

Дар Рӯзи Конститутисия:

*Агар гум кунад роҳи омӯзгор,
Сазад, к-ӯ ҷафо бинад аз рӯзгор.*

Дар Рӯзи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

*Чун диву пареру (пору) перор гузашт,
Шодиву гаму меҳнати бисёр гузашт...*

Дар Рӯзи байналмилалии муҳоҷирон:

*Ҷавониву тирӣ ба назди аҷал
Яке дон, чу дар дин нахоҳӣ халал.*

Байти Рӯзи кормандони мақомоти молия беш аз ин байтҳо танзомезу мазҳақаҳанг садо медиҳад:

*Ҳазор сол пас аз марғи ман чу бозой,
Зи хок наъра барорам, ки марҳабо, эй дӯст.*

Дар Рӯзи китоб:

*Гирифтор куштан на воло бувад,
Нишеб аст ҷое, ки боло бувад.*

Дар Рӯзи моҳипарварон:

*Бар деҳаи кӯҳие ба армон рафтам,
Нӯшидани оби чашмасорон рафтам.
Дидам, ки ба чашми чашмаҳо обе нест,
Баргашта ҷафо ба чашми гирён рафтам.*

Дар Рӯзи кимёгарон:

*Устоди нахустинам маро ёд ояд,
Бегӯриш кӯдакӣ ба фарёд ояд... (?!)*

Дар Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон:

*Ҳеҷ неъмат чу зиндагонӣ нест,
Ба хушӣ бурд, ҳар кӣ ҷонвар аст(?)*

Дар Рӯзи Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (!):

*Он киро нест ба ҳушёрӣ ақл,
З-ӯ ба мастӣ тамаи ақл мадор.*

Дар Рӯзи радио ва кормандони алоқа:

*То кай, эй сар дар ҳаво, дар осмон ҷӯйӣ Худо,
Завқе аз болонишастан нест соҳибхонаро.*

Дар Рӯзи пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон – шаҳри Душанбе (!):

*Оқил ба чӣ умед дар ин қуҳнасаро,
Бар давлати ӯ ниҳад дил аз баҳри Худо.
Ҳар гоҳ, ки хоҳад, ки нишинад бар ҷой,
Гирад ачалаш даст, ки бархез ба по.*

Дар Рӯзи илми тоҷик:

*Модар, ту ҳамеша як дуо мехонӣ,
Аз меҳр дуои ҷони мо мехонӣ.
Мехонӣ дуо, ки тинҷ бошад олам,
Ту сураи сулҳи босафо мехонӣ.*

Дар Рӯзи модар:

*Афкандани сайд кори шер аст,
Рӯбаҳ зи шикори шер сер аст.*

Мураттиби тақвим хосса «марбути» санаҳои зерин пораҳои «басо мувофиқ» дарёфтаву истифода кардааст.

Дар Рӯзи кормандони гумрук:

*Зи дарё бо дили дарё гузаштам,
Ба нодорӣ зи сад доро гузаштам...*

Дар Рӯзи ҳукуқи инсон:

*Ҳар ки дорад лаби хомӯш, тавонгар бошад,
Даҳани гунча ҳама умр нур аз зар бошад.*

Дар Рӯзи кормандони адлия ва суд:

*Ба минбарҳо фаромӯшам накарданд,
Бигуфтам нарм, хомӯшам накарданд.
Чу рафтам тунд, аз баҳри ҳақиқат,
Бикиштам хеширо, гӯшам накарданд.*

Дар Рӯзи ангиштканон:

*Як духтари кӯлобӣ ба ғам сӯхт маро,
Аз боби муҳаббат сабақ омӯхт маро.
Ман бар падараи ҳазор раҳмат гӯям,
Хокам бинамуду боз афрӯхт маро.*

Дар Рӯзи Ваҳдати миллӣ, ки ҳама аз ягонагиву иттиҳоду васл мегӯянд менависанд, мураттиби тақвим узри бегонагиву ҷудоиву фасл пеш меорад:

*Дӯстон гар ба дӯстон нарасанд,
Андар ин рӯзгор, маъзуранд.*

Бахшида ба Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон садҳо шеърӯ таронаи марғуб, фармудаҳои ҷолиби адибону олимони сиёсатмардон ба табъ расида, вале, бибинед, безавқонаву бемавқеъ чӣ поре ба сари хонандаи тақвим бор мешавад:

*То омадани ту чаши дар раҳ монам,
Чун тирашабе ду дида бар маҳ монам.
Чашиам ба рухи ту сахт одат кардаст,
Умре ту арӯси хона, ман шаҳ монам.*

Дар зодрӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон овардани ин байти бемуносибати «аз бом - тароша» чӣ маънӣ дорад?

*Таъя бар ахтари шабдузд макун, к-ин айёр,
Тоҷи Ковус бибурду камари Кайхусрав.*

Тасаввур кунед ҳолату рӯҳияи шахсеро, ки сахар ба кор меояду бо умеди рӯзи нав сафҳаи тозаи тақвими рӯйи мизашро кушода, чунин байтҳои бемавқеъро меҳонад:

*Чу ту харе чӣ кунед дар миёни аҳли хирад,
Агар на кори аҳли ҷаҳон ҳазлу заҳкае абас аст?*

Кормандони прокуратура, амният, сӯхторнишонӣ, аҳли оилаҳо ва ғайра ҳам зик наmemонанд – «тақдим аз Умар Алӣ» онҳоро низ аз байтҳои духӯраи булачабе бархӯрдор менамояд.

Дар ҳар вараки тақвим, аз рӯйи одати содалавҳонаи дерин, зодрӯзи кеҳу меҳи зиёде зикр шудааст. Аз ҷумла, шояд ҳама аъзои Иттифоқи журналистон. Бешубҳа, журналистӣ кори бузургу пураҳамияти эҷодист ва зикри журналистони воқеӣ, ки дар ин пеша нақше доранд, корест хайру зарур. Лекин нафарони фаровонеро, ки танҳо узви Иттифоқи журналистонанду дар умр ҷуз чанд хабари рӯзмарра, сатри монданиро бимонед, як ҷумлаи хондание нанавиштаанд, яъне хабарнигори оммизавқе беш нааянд ва хонанда ҳатто номашонро наmedонад, дар тақвим овардан чӣ аҳамияту маъно дорад? Ин суҳан ба «ситораҳое» ҳам дахл дорад, ки ҳампахлуи Боймуҳаммад Ниёз, Одина Ҳошим, Зафар Нозим, Ҷӯрабек Мурод, Нигина Рауф... омадаанд. Дар пахлуи донишманд (оре, донишманди воқеӣ!) Носирҷон Маъсумӣ ин унвонро олиҳимматона ба касоне, ки ҷомеа аз «донишмандиашон» аслан хабар надорад, бахшидан оё худсарии бемаъсулиятона нест? Ё худ, «тақдими» он ба нафароне, ки дар ҷомеа ҷун амалдор шинохтаанд, чӣ маъно дорад ва оё онҳо ба «эҳдо»-и ин унвони булачаб аз ҷониби мураттиби тақвим эҳтиёҷманданду ин «унвон» ба мартабаашон меафзояд?! Ба ин тартиб дар муаррифии адибону олимон,

оҳангсозон ва намояндагони дигар пешаҳо низ ягон сатху савия ва меъёр риюя нашудааст ва ҳар нафари андаке, ки ситорааш ба мураттиб маъкул аст, дар саҳифае макон кардааст...

Бешубҳа, ҳар яке дар чоҳу мақоми худ коре кардаасту мекунад, вале меъёрҳо чӣ мешаванд? Ба гумони ғолиб, аз аъзои бешумори иттифоқҳои эҷодӣ, доктору профессорҳои беҳисоб нафарони мутааддидеро бояд зикр кард, ки ҷомеа воқеан пазируфтаасту медонад ва аз рӯзгору осори арзандаву ибратбахшашон ақаллан пораи мондагоре мисол овардан имконпазир бошад.

Табиист, ки дар равнақи соҳаҳои гуногуни ҷумҳурии собиқ шӯроии мо саҳми намояндагони дигар миллатҳо бузург буд ва хуб аст, ки ақаллан каме аз онҳо дар тақвим зикр шудаанд. Аз ҷумла, кинорежиссёр Рафаил Перелштейн, нависандагон Бруно Ясенский, шоирон Мариана Фофанова, Павел Зорин ва Николай Лесной, актёри театр Николай Лепник-Мировский, Олимон Евгений Бертелс ва Генрих Толстиков, адабиётшинос (?) Лариса (?) Успенская, Вячеслав Красичков ва оҳангсозон Борис Пиговат, Константин Тушенков, арбоби сиёсӣ давлатӣ Григорий Бройдо, чемпиони олимпӣ Юрий Лобанов. Мантиқӣ мебуд, ки (махсусан, барои огоҳии насли ҷавон) хидмати мушаххаси онҳо барои Тоҷикистон мухтасар зикр мешуд.

Аҳмад Бобоқулов чунин муаррифӣ шудааст: «Артисти халқии СССР, Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон». Ҳама медонад, ки ҳофизӣ бузурги халқамон дар қадом замон зистааст ва он вақт унвонҳои ҷумҳуриявӣ умуимиттифокиро зина ба зина мегирифтанд. Бе дарёфти унвони Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон ба унвони болотари Артисти халқии СССР расидан имконнопазир буд, аз ин рӯ, ба зикри унвони аввал ниёз нест. Дар мавриди Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, Қорманди шоистаи маданияти Тоҷикистон Владимир Бидило ва муаррифиҳои мушобеҳ бо ин низ ҳаминро метавон гуфт.

Норасоии дигари тақвим ва асари саросемакорӣ дар таҳияи он зикр нашудани рӯзу соли вафоти бисёр нафаронест, ки имрӯз аз сад гузаштаанд ё дар арафаи садсолагианд. Кош бо чунин дарозумрӣ машҳур мегаштем, вале, мутаассифона, чунин нест ва бояд ин нуктаи шубҳабарангез тавассути истифодаи қомусу раҳнамоҳои соҳавӣ бартараф мешуд.

Тоҷикистон беш аз панҷоҳ Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ дорад, вале чор-панҷ нафар дар тақвим ҷо ёфтаанду бас. Чаро? Магар барои имрӯзиён мартабаи ҳамаи онҳо ҳамсону хотираашон як хел муқаддас нест?

Воқеан, шаш Қаҳрамони Тоҷикистон ҳам бисёр ноаён но�азовор муаррифӣ шудаанд.

Булачабиҳои тақвим бо ҳамин хотима намеёбанд. Раҳгумии онро бубинед, ки тибқи нишондодаш оҳангсоз Насим Пӯлодов (1913–1998) 10 январ таваллуд шудаву оҳангсоз Насим Пӯлотов (1913–1998) 10 феврал, Ходими шоистаи хунари Тоҷикистон Шариф Бобокалонов 12 март чашм ба дунё кушодаву Ходими шоистаи санъати Тоҷикистон Шариф Бобокалонов – 17 март, оҳангсоз Сулаймон Юдаков (1916–1990) ҳам 4 апрел ба дунё омадаву ҳам 14 апрел, Фозил Солеҳов (1914–1976) чун оҳангсоз 10 май тавлид шудаву чун дирижёр, Хунарпешаи халқии Тоҷикистон 14 май, Нур Табарови нависандаву драматург 18 май зода шудаву Нур Табарови журналист – 18 июл, оҳангсои маъруф Талаб Саттор 12 октябр ва 12 ноябр, нависанда Баҳром Фирӯз 9 сентябр ва 19 сентябр, табиб Саъдиннисо Ҳакимова 20 октябр ва 20 декабр, ходими шинохтаи матбуот Бӯриннисо Бердиева 3 ва 30 декабр, нависанда Маъруф Бобочон 3 июн ва 3 ноябр, адабиётшинос Аҳмад Абдуллоев 3 июн ва 3 июл, оҳангсоз Миратулло Атоев 7 ва 19 октябр чашм ба дунё кушодаанд, бо як чилваи хомхомаи мураттиби тақвим зодрӯзи нависанда Ҷонибек Ақобир аз 5 октябр ба 5 сентябр кӯчидаст, адабиётшинос Юсуф Акбарзода минбаъд, бо иҷозати мураттиби тақвим, зодрӯзашро ҳам 16 май

чашн мегираду ҳам 21 ноябр, Хунаrpешаи шоистаи Тоҷикистон Лутфулло Давлатов бо лутфи эшон ҳар сол ҳам 2 апрел дастархони зодруз меорояду ҳам 20 декабр ...

Ҳоло ки ин тақризи батаъхир омода мешавад, мураттиби ивазнашавандаи тақвимҳои якрангу дилгири нашриёти «Шарқи озод» шояд дар пайи таҳияи тақвими соли оянда бошад. Наход боз ҳамин гуна як тақвими роҳгуми дигар бо якрангии дилбазану тақрори байту пораҳои номувофику носаҳеҳи бемавқеъ, ғалатҳои бешумори мантику баёну имло ва ному унвонҳои беҳисоби бешаҳсу беифода... ба сари кормандони идораҳо биборад? Ё, замони бозор аст гуфта, меъёрҳои чун мазмуну сифати кор батамом аз миён рафтаанду масъулият салоҳият фаромӯш шудаанд?

2012

«ГҶЙЙ ОСОНАШ, ВАЛЕКИН НЕСТ ОСОН ГУФТАНАШ...»

Яке аз китобҳои бо майли том мутолиаву истифодакардаи мо, донишҷӯёни солҳои 70, рисолаи адабиётшиноси номвар Абдулғанӣ Мирзоев «Биной» буд. Мутаассифона, баъдан дигар на он китоби хонданиву мондани бозчоп шуд ва на маҷмӯае аз осори шоири мавриди тадқиқаш ба нашр расид. Инак, хуш аст, ки Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Эрон дар Тоҷикистон «Девони ашъор»-и мавсуфро ба чоп расонд. Девонро солҳо қабл аз ин шодравон Саъдоншо Имронов – муаллими донишгоҳиамон, ки бисёр ошиқонаву содиқона аз адабиёти классикии тоҷику форс дарс меод, барои чоп омода карда будааст. Ва барои дастрас шудани он муаллифони пешгуфтор, бозхонӣ ва тавзеҳот Худой Шарифов ва Мухриддин Низомов, сарпараст ва муаллифи сарсухан доктор Алиасғари Шеърдӯст заҳмати зиёд кашидаанд.

Китоб 660 ғазалро дар бар гирифтааст ва, аз ин рӯ, «Девони ғазалиёт» номгузорӣ шуданаш мантикитар мебуд. Умед ҳаст, ки дар оянда, бо истифодаи сарчашмаҳои китъаву рубоӣҳои шоир, ки академик Мирзоев дар китобаш зикр кардааст (саҳ. 454), девони воқеии ашъори Биной ба дасти хонанда мерасад.

Алҳол чизе, ки аввалқадам ба чашм меҳӯрад, номи шоир аст. Чаро «Баной» шуда оне, ки солҳо чун «Биной» медонистемаш? Оё «Биной» ғалат буд, ки ноширони нави осори шоир ўро «Баной» зикр кардаанд? Ва ин амал, чуз тағйироти савтӣ, чӣ боре мекашад?

Академик Абдулғанӣ Мирзоев дар китоби муътабараш «Биной» (Наشريёти давлатии Тоҷикистон, Сталинобод, 1957, 490 саҳ.) зикр мекунад, ки дар тадқиқотҳо оид ба шоир шаш қаринаи номи ӯ қорбаст шудааст. Олимони рус А.Крымский, В.Бартольд, Е.Бертельс, М.Салье, «Бенной»,

В.Иванов «Банной», А.Семенов боре ҳатто «Беннак» гуфтаанд. Тахаллуси шоирро олимони Ғарб Э.Браун «Баннаи», А.Шпренгер Ч.Ръё, Ҳ.Эте «Банной», Е.Блоше «Беннаи» овардаанд (сах. 91). Мавсуф барҳақ зикр мекунад, ки «Сабаби асосии рӯй додани ин гуногунии тарзи навишт ва талаффузи тахаллуси шоир... дар рамкаи вазни шеърҳои шоир санчида нашудани тарзи талаффузи он мебошад» (сах. 93). Навиштаи Дорн, Ҳамер, А.Болдирев ва А.Усмонов – «Бинаи» ва, албатта, муҳаққиқи эронӣ А.Муктадир ба асл наздик аст, вале дар талаффузи аввалинҳо он ғайриточикӣ, дар талаффузи дуюмӣ сирф эронӣ садо медиҳад ва он ҳамаро ба хати русӣ тибқи талаффузи тоҷикӣ «Биной» навиштан саҳеҳ аст. Академик Мирзоев дуруст зикр кардааст, ки меъёри муайян намудани шакли дурусти тахаллуси шоир вазни ғазалҳои ӯ ва, албатта, маъноӣ мазмунӣ он аст: «Тарзи навишт ва талаффузи ягонае, ки аз нуқтаи назари нормаи имрӯза низ қобили қабул шуда метавонад, «Биной» мебошад. ...ин шакли навишт ва талаффузи тахаллуси шоир, илова бар он ки дар вазни шеърӣ дар ҳеҷ як ҷойи мероси адабии ӯ ғаронӣ намеорад, бо калимаи тоҷикии «бино» ва «бинокор» шаклан ва бо семантикаи худ низ бе алоқа намебошад» (сах. 94).

Аслан, ин чиз бояд пеши ҳамагон мусаллам бошад ва ҷое барои баҳсу мунозира нагузорад. Вале, чун дар нашри навтарини тоҷикӣ тахаллуси шоири ба талаффузи дигари тахаллусаш машҳур нотоҷикона зикр шудааст, ҷуз он ки ягон тоҷик «бано» («ҳано» ва ғайра) намегӯяд, овардани ду далели содаи дигар ҳам барҷо будагист: «بنای аз Ҳарӣ мебошад. Бинобар ин ки падараш устод Муҳаммадсабз банно (бинокор – Н.Қ.) буд, чунин тахаллус кардааст.» («Бобурнома»-и Бобурмирзо. Иқтибос аз китоби мазкур, сах. 90). Дар «Фарҳанги Амид» (интишороти «Амири Кабир», Техрон, 1375, сах. 317) аз касраи ҳарфи «ب» («бо»)–и калимаи «بنای» рӯшан аст, ки он аслан «бино» хонда мешавад.

Доктор Шеърдӯст бо истинод ба Забехуллоҳи Сафо зикр мекунад: «Баной» (ба вазни «Саной»)..., ки дуруст аст – дар талаффузи имрӯзаи эронӣ ҳар ду натанҳо ҳамвазн, балки ҳамсавт ҳам ҳастанд. Вале ба талаффузи имрӯзаи эронӣ «ҳино» ҳам «ҳано»-ст, ҳол он ки фарҳангҳо «ҳино» зикр кардаанд. Аз ҷумла, ҳамон «Фарҳанги Амид» онро бо касраи ҳарфи «ح» («х»-и ҳутӣ), яъне «ҳино» оварда, танҳо баъди ин шарҳ додааст, ки дар форсӣ ба заммаи ҳарфи «ح», яъне «ҳано» талаффуз мешавад (сах. 573). Пас талаффузи тоҷикӣ (бино, хино) ҳам асосноку дуруст аст, ин ҳолат аз ғановати савтии забони форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ шаҳодат медиҳад ва ба таҳмили сунъии талаффузи якшачара ба шоҳаи дигари ин забони воҳиди муқтадир зарурате нест. Худи дастандаркорони чопи китоб ҳам шояд дудила будаанд, ки дар беш аз ҳафтод маврид таҳаллуси шоирро «Биной» навиштаанд. Ҳатто борҳо дар як ғазал душаклнависӣ ҳам мушоҳида шуд.

*Чаро чун дигарон тарҳи иқомат афканам гофил,
Баной, чун **бинои** даҳрро маҳкам намебинам.*

*Ғамхонае насохт фалак дар басити хок,
К-аз хосса баҳри ҷони **Баной** **бино** накард.*

*Агарна оразат об аст, худ бигӯ, ки чарост,
Бинои сабри **Баной** хароб аз он ораз.*

*Гиря гар сел оварад, з-инсон кучо монад дигар
Дар **бинои** хонаи сабри **Баной** мӯҳкамӣ (?) ?*

*Қасри ғаму манзили бедодро,
Баҳри **Баной** чӣ **бино** мекунӣ?*

Агар «Биной» воқеан «Баной» бошад, мантиқан бояд решаи он – «бино» ҳам «бано» навишта шавад.

Аз мукаддимаи мураттиби шодравон аён аст, ки мавсуф дар роҳи дарёфту омӯзиш ва барқарорсозии нусхаи харобшудаи осори Камолиддини Биноӣ чӣ риёзате кашадааст ва хангоми мутолиаи китоби маншур натиҷаи онро аён мебинем. Масалан:

*Дилам ба доғи ту рафт аз ҷаҳон, зикри давлат,
Ки вақти рафтани худ (аз ту) ёдгоре дошт.*

*Не сӯйи масҷид тавонам бурд раҳ, не сӯйи дайр,
Дар миёни ин ду раҳ чун (ман) касе гумроҳ нест.*

*Надорам тоби чашми ӯ, надимо, нуктае фармо,
Ки ӯ (сӯйи) ту бинад дар сухан, ман сӯйи ӯ бинам.*

*Баски дар чашмам (бувад) нақши руҳи некуи ӯ,
Оварам оина пеши чашму бинам рӯйи ӯ.*

*Поям ба роҳи кӯяш фарсуда (шуд), чи созам,
К-аз баҳри рафтан он ҷо дигар намонд пое.*

*Зи шавқи теги ту з-он гуна беҳабар гаштам,
Ки (гар) ба тег занандам, намешавад хабарам.*

*Зоҳид ба марҳамат сӯйи риндон назар накард,
Он қачназар (магар) дари раҳмат надид боз.*

*Чунон майли дили девонаро сӯйи ту меёбам,
Ки ҳар ҷо гум шуд, ӯро (бар) сари кӯйи ту меёбам.*

Дар байтҳои боло ҷузъу калимаву ибораҳои дар қавсайномада самарайи фикру андеша ва муқоисаву муқобилаҳои мураттибанд, ки дар дастхати бо мурури замон фарсуда нохоно шуда будаанд ва, метавон гуфт, ки дар доираи вазну мантиқу таносуб барқарор гашта, комилан қобили қабуланд.

Ё худ, дар дастнавис матлаи ғазале ба ин шакл омада будааст:

*Саманди ноз ҷавлон дод бар ман сарвинози ман,
Нишиони наъли ӯ мондаст бар тан доғҳои ман.*

Мураттиб дар доираи вазну қофия ба ҷойи калимаи «сарвиноз» вожаи «дилрабо»-ро овардааст, ки ба асолати он далолат мекунад.

Мутаассифона, на дар ҳама мавридҳои китоби зери даст ин ҳолатҳои хурсандибахшо даст додаанд. Рӯ меорем ба мисолҳо:

*Дур аз он лаб гар суроҳивор хун гириям (зи ғам),
К-аз ҳаёлаш дида пурхун аст ҳамчун соғарам.*

Мураттиб бо иловаи хеш танҳо вазиро барқарор кардааст, ки дар ин маврид қофӣ нест. Байти ғавқ аз як ҷумлаи мураккаби тобеъ иборат буда, бояд ду ҷумлаи содаи комил дошта бошад ва пайвандаки тобеъкунандаи «ки» ба вобастаи ҷумлаи (мисраи) якум будани ҷумлаи (мисраи) дуюм далолат мекунад. Ибораи «зи ғам» ба сохту мантиқу маънои ҷумла созгор нест, пас бояд мусаххафи (калимаву ибораҳои афтода ва ё кӯршуда) мисраи аввал на он, балки калимаи дигар бошад. Бо тақозои мантиқу таносуб метавон тахмин кард, ки он «сазост» ё «сазад» аст.

Мисоли дигар:

*Зоҳид, биситон ҷоми маю тарки риё деҳ,
Май нӯш, ки аллоҳ латиф (аст) ба сабо деҳ.*

Вазну маънои хароби сатри дуюм талқин мекунад, ки асли ҳол дигар аст ва барои барқарор кардани он масъу-

лони китобро тадқику таҳқиқи бештаре мебоист.

Дар мисраи дуҷоми байти зерин низ норасоии мантиқию савтиё эҳсос мешавад, ки ҳеҷ созгори шеъри классикӣ нест ва тасҳеҳи мураттиб ҳам ин ҳолатро баргараф карда натавонистааст:

*Ҳасуд нақли хато гар кунад, аз ӯ машинав,
Ки ҳайф аз ту (бувад) гӯш бар хато карда.*

Ин ғазал дар сафҳаҳои гуногуни китоб ду бор чоп шуда ва, мутаассифона, ҳар ду пурғалату тасҳеҳталабанд.

Оре, ҳарчанд мураттиби шодравон дар мавридҳои зиёде муваффақона ба барқарор кардани мусаххаф кӯшидааст, ҷойи таассуф аст, ки ҳангоми омодаи нашр намудан ё ба чоп додани китоб боз аз бисёр байту мисраҳои калимаву ибораҳои афтода, вазну қофия, мантику таносуб ва маънову муҳтавои ғазалҳоро ҳалалдор кардаанд.

*Баной, ончунон ҳайрони он парӣ гаштам,
Ки чашми мардум аз ҳар гӯшае ҳайрони ман бошад.*

Вазни ҳароби сатри якум водорамон мекунад, ки пайи дарёфти мусаххаф бошем ва аз шарофати қоидаи таносуб онро, ки дар сатри сонӣ такрор шудааст, биёбем: «чашм». Яъне, «Биной, ончунон ҳайрони чашми он парӣ гаштам...».

*Аз он ҳоли мастӣ чок дар пероҳан андозад,
Ки чоке ончунон дар ҷомаи ҷони ман андозад.*

«Ҳоли мастӣ» худ ҳам метавонад «чок дар пероҳан андозад», вале дар он маврид «ёр», ки ҳарчанд бо калимае ифода нашудааст, дар ҳар ду мисраи ҳузур дорад, «бекор» мемонад. Маҳз ўст, ки «дар ҳоли мастӣ чок дар пероҳан андозад». Мисраи аввал сабаб асту сатри сонӣ – натиҷа ва

аз ҳар чиҳат бояд онҳо мувофиқи ҳам бошанд. Бо ин андешаҳо ба ҳулосае мерасем, ки калимаи «он» «онам» аст.

*Ваъдаи қатлам ба фардо афканад ҳар рӯзу ман
Чун равам ба фардои дигар меафканад.*

Ёр ваъдабозӣ мекунад, ки фардо биёву фардои дигар ва ошиқ рӯзи ваъдагӣ бо умед кучо меравад? Албатта, «пеши ёр»: «Чун равам пешиаш, ба фардои дигар меафканад».

*Ҳайрат макун аз ҷилвагарон бар сари минбар,
К-аз ҷиммати дун монда дар бодия пастанд.*

Тибқи раҳнамоии мантиқу таносуб ва, албатта, вазни шеър, калимаи афтода, бешубҳа, «ин» аст, яъне, «дар ин бодия» ва «ин бодия» кадом аст, дар сатри аввал омадааст – сари минбар. Дар натиҷа байти солим бо ҳама зебоӣ пеши чашми дарку тасаввур ба ҷилва меояд: азбазки воизон ҷиммати паст («дун») доранд, дар баландӣ («сари минбар») ҳам пастанд!

*Сарғаштаам дар оина, к-ӯ рӯ ба рӯйи туст,
Хун меҳӯрам зи ҷом, ки бар лаби ту монд.*

Оина рӯ ба рӯйи ёри шоир аст, ҷом... албатта, лаб бар лаб! Яъне, агар «лаб»-и ҷомро ба «лаби ёр» бимонем, ин байти зебо комил мешавад. Тахмин меравад, ки ибораи «дар оина» ҳам дигар, шояд «аз оина» бошад ва ибораи «зи ҷом» ин тахминро тақвият мебахшад.

*Сухбати зоҳид, Баной, тира месозад ту ро,
Тарҳи зоҳид гиру аз бодаи равшан магир.*

Ҳамдамии тирадил шоирро, ки саропо дил аст, тира месозад, аз ин рӯ, даъват мекунад ӯ, ки барои равшании дил варо тарк гӯяду бодаи равшанро не. Ва тасҳеҳ чунин мешавад:

*Сухбати зоҳид, Биноӣ, тира месозад туро,
Тарки зоҳид гиру дил аз бодаи равшан магир.*

Ба ҳолати дигари ҳазфи калима мерасем:

*Агарна оразат об аст, бигӯ, ки чарост
Биноӣ сабри Баной хароб аз он ораз?*

Тахмини ин ҷониб дар мавриди харобии сатри аввал бар калимаи «пас» қарор гирифт, яъне, «Агар на оразат об аст, пас бигӯ, ки чарост...».

Ғам ҳар ҷо, ки дармонад, ғитад дар ҷустуҷӯи ман...

Манзури шоир ғами абстракт не, ғами ёри ҳудаш аст, аз ин рӯ, шубҳае нест, ки аз фарсудагии дастхат аз калимаи «ғамат» танҳо «ғам» мондааст.

*Шуд он парӣ сӯйи об аз барои шустани ман,
Баной аз ӯ дасти худ зи ҷон шӯён.*

Дар ин ҷо ҳам вазн хароб шудаду ҳам мантиқ ва ҳам таносуб. Дар ин шакл омадани калимаи «сӯйи» вазнро халалдор мекунад, «шустани ман» нобарҷову бемаъност, калимае аз сатри дуҷум афтодааст... «Он парӣ шуд», яъне, омад – мегӯяд шоир, аз ин дарёфтани ғалат набудагист, ки калимаи ҳазфшуда аксулмаъноӣ он – «рафт» аст; дар мисраи сонӣ вожаи «ҷон» зикр шудааст, ки ҳаргиз мучарраду беҳадаф нест, он ҳам мутаносиби ҳешро меҳадаф. Ва натиҷа ин мешавад:

*Шуд он парӣ сӯйи об аз барои шустани тан,
Биноӣ рафт аз ӯ, дасти худ зи ҷон шӯён.*

Ҳолати афтодани ҷузъи калима боз ҳам рух додааст, ки сабабаш шояд ҳамоно фарсудагии дастхат бошад. Аммо ин ҳолат ба андешаи амиқтаре низ водор мекунад:

*Касе, ки дар ҳами чавғони ўст чу гўй,
Аҷаб, ки сар ба саломат ба ҳеч ҳол барад.*

Агар «чу»-ро «ҳамчун» бихонем, вазн барқарор мешавад ва маъно ҳам осеб намебинад. Лекин барои боз ҳам аёнтар шудани тасвир тахмин кардан имкон дорад, ки калимаи дигаре аз ин сатр афтодааст ва онро бо ёрии ҳамдами ҷудоинопазири шеър – ҳазрати таносуб барқарор мекунем: «Касе, ки дар ҳами чавғони зулфи ўст чу гўй...». Дар ин маврид таносуби шоистаи «сар»-у «зулф» ҳам барқарор ва бунёди шеърятӣ байт устувортар мешавад.

Шоир бисёр манзараҳо, ҳолатҳо, рӯҳияҳоро зебову дилрас тасвир мекунад ва кайфияти сухани ӯ, албатта, ҳамон вақте даст медиҳад, ки шеър якдаст бошад, яъне беғалат хондаву шунидаву истиқбол бишавад. На чун дар мавриди байти зерин:

*Ту ба раҳ равону халқе ба назораат шитобон,
Ба ҳавас чу рӯстасе ба ҳавои шоҳ дидан.*

«Рӯстасе»? Чист он – рустанӣ? Магар дар ҳамин шаклу вазн навишта мешавад он? Ва оё дар ин мавқеъ барҷост?... Манзараро тасаввур мекунем: ёр дар роҳ равон аст, мардум ҳама – шитобон, ки як назар бубинандаш, аз вучуди эшон ҳавас метаровад; кӣ аз дидани шоҳ ба чунин ҳолат меафтад? – Албатта, касе, ки ҳаргиз ўро надидаасту умре дар орзуи дидораш аст. Рустоист ӯ, ки ҳам чунин шоҳро нодида аст ва ҳам чунин содиқу самимӣ! Ва, чи ҷойи шубҳа, ки «рӯстасе» «рӯстой»-ст! (Ин вожа дар шеъри

классикӣ ҳам чунин ва ҳам дар шакли «рустоқ» (бо «вов») ба тақозои кашидани вазни шеър истифода мешавад (ниг. «Фарҳанги забони тоҷикӣ», сах. 152).

Чунон ки зикр шуд, шеъри солим ҳаргиз маҳкуми харобӣ нест. Завқи солим онро аз худӣ он барқарору солим мекунад, чун вожаҳояш бо риштаҳои зарини ноаён саҳт вобаставу бастаанд.

*Хок бар сар дод хоҳад халқ аз ӯ, ё Раб, маро
Хок бар сар агар хоҳам ба ҷуз бедоди ӯ!*

Вазни хароби сатри дуҷум имкон фароҳам меорад, ки кулли байт тасҳеҳ шавад:

*Хок бар сар дод хоҳад халқ аз ӯ, ё Раб, маро
Хок бар сар бод, агар хоҳам ба ҷуз бедоди ӯ!*

Дар китоб зиёданд инчунин ғалатҳое, ки шояд аз камдиққатӣ содир шудаанд ва ислоҳашон душворие надорад.

*Ғами ҳичрон агар кушт ба бедод маро,
Мӯждаи омаданат ҷони наве дод маро.*

Албатта, дар адабиёти классикӣ (хосса давраи аввали он), калимаҳое аз қабилӣ «ҳичрон» гоҳе дуҷумим ҳичо ҳисоб мешудаанд ва тибқи он қоидаи номаъмул (баъдан номақбул низ) байти мазкурро метавон дуруст шуморид. Лекин сактаи савтии мисраи аввал ва мубтадои сатри дуҷум – «мӯждаи омаданат», ки воҳиди ҳамшаклу ҳамсавти худро меҷӯяд, тақозо мекунад, ки ибораро ба шакли «ғами ҳичронат» бинависем.

Ба ҳамин монанд: «Фигон, Аҳримане хотами Сулаймон ёфт». Як пайвандаки тобеъкунандаи фарзӣ («ки») баъд аз вергул ҳам вазро дуруст мекунад ва ҳам ҷумларо равоӣ комилу фаҳмо.

*Пур аз гавҳари ашк шуд домани ман,
Биё, то нисорат кунам ин шакарро.*

Чаро «шакарро»? Чӣ нисбат дорад он ба чузъҳои мутаносиби байт – гавҳари ашку доману нисор кардан? Ҳеҷ. Пас, шубҳае нест, ки аз саҳлангории котиб, ки занҷири мантиқии «гавҳар», «ашк», «доман» ва «нисор»-ро нобарҷо шикастааст, вожаи «гуҳарро» ба ин шакли номқбул афтода. Агар биафзоем, ки калимаи «шакарро» дар ин ғазал чуз мавриди мазкур боз ду бор ба сифати қофия омадааст, ин гумон қариб яқин мешавад.

*Афсона баҳри хоб бувад, лек меравад
Хоби касе, ки бишнавад афсонаи маро.*

«Рафтани хоб» хато нест, вале ба ҳамон дараҷа маъмул ҳам нест, одатан «паридани хоб» мегӯянд. Тахмин меравад, ки тағйири вожаи «мепарад» бо «меравад» натиҷаи шитобзадагии котиби девон бошад.

*Мани гирён равам сӯйи дараиш, дарди дил оғозам,
Чу соиле, ки аз аҳволи худ беруни дар гӯяд.*

Калимаҳои таъкидшуда вазнро ҳалалдор кардаанд, чун ҳар ду ҳам кашида намешаванд. Дар доираи вазну мазмун варианти зеринро пешниҳод кардан мумкин аст: «Чу он соил, ки аз аҳволи худ берун зи дар гӯяд».

Вазну таносуби ҳазфи дигарро ҳам ба тахмин барқарор кардан имкон дорад:

*Куҷо шуд он дилам, ёри ғамгусоре дошт,
Ба ҳар ғаме, ки бад-ӯ мерасид, ёре дошт.*

Шояд ба хотири шиддати эҳсос шоир дилашро аз дили худ пурсидааст? Ба ин сурат: *«Кучо шуд он дилам, эй дил, ки гамгусоре дошт?»*.

*Оразат, хӯй кард ато дар боғи ҳусн,
Бар гули тар жола мебинам туро.*

Сатри аввал, бар замми он ки аз ҷиҳати вазн хароб аст, маъние надорад. Ба имдодамон, аввалан, вазн ва баъдан сатри дуҷум мерасад, ки дар таносуб бо он асли сатри аввалро метавон тахмин кард: «Оразат хай карда, то дар боғи ҳусн...». Чехраи шукуфони арақшор (хайкарда) ва гули арғувонии зери жола мондари тасаввур кардед? Ҳамин аст, ба гумони мо, ҳусну маънии байт.

«Чун кашидам оҳ, рӯ дарҳам кашад он офтоб...». Чаро хабарҳои ду ҷузъи як ҷумлаи мураккаб замонҳои мухталифро ифода кардаанд? Ё «кашидам» бояд «кашам ман» бошад, ё «кашад» — «кашид», аммо гумони дуҷум ғолибтар аст.

*Нест хотамро нигини лаъл, к-аз раиқи лабат
Санг зад бар сина чандоне, ки шуд пурхунтар об.*

Вазн, танҳо вазн, албатта, бо назардошти мантику таносуби суҳан метавонад сактаи мисраи дуҷумро баргараф ва мазмуни қулли байтро барқарор бисозад: *«Санг зад бар сина чандоне, ки шуд пурхунтар об»*.

«Хуршеди ман чу оина дар пеши рӯ гирифт» — манзараи зебоест, лекин *«Оташ ба ҷони оина аз рӯйи ӯ гирифт»* чӣ маъно дорад? Дар ҳамин шакл — ҳеч, вале агар чун натиҷаи сатри дуҷум тасаввурро таҳрираш кунем, ҷузъи зебои байти дилрасе мешавад: «хуршед»-и шоир (ёр) оина ба даст гирифтааст, пас ҷони оина пур аз нур аст, рӯшноист, оташ аст, яъне, *«Оташ ба ҷонаш оина аз рӯйи ӯ гирифт»*!

*Баски меафтад бар хоки раҳи ӯ сояам,
Оқибат бо худ мани девонаро дар ҷанг сохт.*

Шоир худро хоки раҳи ёраш медонад ва ин шарафро бо касе бахшу қисмат карданӣ нест (яке аз маъниҳои серпахлуе, ки чун дар осори Хоҷа Камол, Мавлоно Ҳилолӣ... дар ашъори Камолиддини Биноӣ ҳам мавқеи хос дорад). Вале, бубинед, ки бегона не, сояи худааш ба ганҷи ӯ дастдарозӣ кардаву худро рӯйи хоки роҳи дилдори шоир ме-партояд ва ёро маҷбур мекунад бо сояи худ, яъне бо худ биситезад! Баъди дарки ин байти зебо мешавад, ки «меафтад»-ро «меафтод» кунем, то вазн ҳам дигар барпой бошад.

*Бар сари ман мекашад ҳар дам алифҳо теги ӯ,
Гӯйи ин ҳарфест аз рӯзи нахустам сарнавишт.*

Чаро «ҳарфест»? Шоир равшан гуфтааст, ки «алифҳо», пас номуайяни чаро? Ҷойи шубҳа нест, ки ҷойи он бояд «ҳарф аст» бинависем.

Ғазале дорад китоб бо қофияву радифҳои «бевафо, беҳ аст», «ошно беҳ аст», «баҳо беҳ аст» ва ғайра. Ва якбора: «*Бас к-офтоб бо маҳи рӯят мушаббеҳ аст*»! Магар ҷойи шак мемунад, ки калимаи зебои «мушобеҳ»-ро, ки ҳамқофияи ибораҳои мазкур аст, чунин хондаанд?

*Дил дар ғами ту хун шуду з-он медиҳад нишон,
Хунобаи ғам аст, ки ба рӯям чакидааст.*

Сактаи вазни сатри дуҷум ба ғалатхонӣ далолат мекунад. «Дил дар ғами ту хун шуд, – меғӯяд шоир, – ва аз он нишон медиҳад...». Чӣ нишон медиҳад аз хун шудани дили шоир? Посух бояд чизе мушаххас бошад ва он бояд на «хунобаи ғам аст», балки «хунобаи ғамат» бошад, ки ба рӯйи шоир чакидааст.

*Рӯзи умри ман ба охир мерасад з-он офтоб
В-арна дар чашиам чаро ашки шафақ чун зоҳир аст?*

Ифодаи сатри дуҷум ғалат аст ва бояд калима ё иборае на чунон бошад, ки омадааст, вагарна «чаро ашки шафақ чун зоҳир аст?» маъное надорад. Рӯз ба охир мерасад, офтоб мешинад, шафақ гулгун (ё ҳамранги хун) мешавад, аз ғами ботин ва замми мушоҳидаи ин манзара ашки шоир чӣ гуна берун меояд? Албатта, «шафақгун». Мусаллам аст, ки шабоҳати ҳарфҳои «г» ва «ч» ин иштибоҳро ба вучуд овардааст. Чунон ки ҳамшаклии ду вожаи зебои дигар дар хати форсӣ (ҳарчанд ки «хишт» ба «гил» далолат мекунад, на ба «гул») боиси хатои ҳамгун шудааст: «...В-арна ҳаргиз натавон сохт бихишт аз гулу хишт». Чунон ки ноҳамгунии ду ҳарфи дигар садди «филҳо» шудани «дилҳо» нагаштааст: «Чумла филҳо бастаи болои ӯст»...

Боз аз иллати ҳуруфе, ки дар хати форсӣ ҳамсон навишта мешаванд: қофияҳои ғазале саропо ба як шакл – «шоҳест», «сиёҳест», «чоҳест», «субҳгоҳест», «гувоҳест», «роҳест» бознавис шудаанд, вале андешаи андак сари маънӣ собит мекунад, ки ин ҳама «шоҳист», «сиёҳист», «чоҳист», «субҳгоҳист», «гувоҳист», «роҳист»-у бас. Ду байташро мисол меорем:

*Он хотами лаб нигини шоҳест,
Холи ту бар он нигин сиёҳест...
Хуршед мағӯ, ки аз дили мо,
Як шуълаи оҳи субҳгоҳест.*

«Хотами лаб»-ро «нигини кадом як шоҳ» гуфтани шоир мантикиву баргар аст ё умуман «нигини шоҳӣ»? Хуршедро «шуълаи оҳи як субҳгоҳ» гуфтан хуб аст ё «шуълаи оҳи субҳгоҳӣ», яъне, умуман субҳҳо, тамоми субҳдамҳо? Инсоф, ки дар ин маврид ифодаҳои дувумӣ саҳеҳтару пургунҷоиштаранд.

Мақтаи ҳамин ғазалро мехонем:

*Сар дар раҳи ӯ бинех, Баной,
К-ин Тур тариқи сар ба роҳест.*

Биёед, асли байтро (ба хати хеле зебову аз он фиреботари форсӣ) тасаввур бикунему бо назардошти мантику таносуб аз нав бихонем:

*Сар дар раҳи ӯ бинех, Биной,
К-ин тӯр тариқи сарбароҳист.*

Шоир рӯшану фаҳмо гуфтааст, ки тариқи сарбароҳӣ (вафо, сидқ...) ин тӯр – ин тавр (طور), яъне сар дар раҳи ёр ниҳодан аст, вассалом. Чӣ нисбат дорад ба ин ифодаи равону сода «Тур» – «Тӯр» (تور), ки ҳам навишташ дигар асту ҳам бо маъноангезиву эҳсосангезии дур аз мундариҷаи ғазал ҳуши хонандаро дур мебаряду миёни дарки маъниро мешиканад? Шеърӣ солим сохтори аҷиби чузь-чузь ба ҳам пайваستاест, ки агар чузӣёғи хурдтаринаш ҳалал биёбад, ҳусну шаҳоматаш барҳам мехӯрад. Лекин аҷобати бештараш он аст, ки аз чузӣ кӯҷактарин метавон ҳусну шаҳомати онро барқарор кард. Барои ин барқароркунанда бояд аз унсурҳои азаливу абадии шеър – вазну қофия, мантику таносуб, маъноӣ баланду ифодаӣ дилписанд сарфи назар накунад. Бигирем ин байтро:

*Дар ҳарими васли ӯ, эй дил, чу натвон роҳ ёфтам,
Он бувад беҳтар, ки ҳам дар кунҷи ҳазон хӯ кунам.*

Гӯши касе, ки як умр шеър хондаву бо каломи мавзун сари қор дорад, ҳамоно натавон ноҷӯрии вазн, балки номутаносибии каломро дар сатри дуҷум эҳсос мекунад. Ва калидкалимае, ки асрори ин номавзунӣ савтию маъноиро мекушоад, «васл» аст. Шоир ба васл роҳ наёфтааст, пас чӣ мемонад – албатта, «ҳазон» не, «ҳичрон».

Шеър дунёи дигар аст. Роҳу равишу қоидаву қонунҳои худро дорад. Гоҳе вожаҳоро дигаргун месозад, гоҳе ҷумлаҳои маъмулии насрро батамом сарозер мекунад. Кӯтоҳ кардани калимот низ хоси он аст. Аз ҷумла, ба ин шакл: «Мебарам **фармон-ш**, аммо чун кунам, кори дил аст». Асли калимаи ишорашуда «фармонаш» аст ва агар дар сатри боло ҷунинаш бихонему бинависем, ғалат мешавад? Не, равонтару бесактатар аст. Пас чӣ асос дорем, ки мухтасараш кунем? Ҳеҷ. Зеро вожаи баъди ин калима – «аммо» бо садонок шурӯъ мешавад ва ҳарфи охири он – «шин»-ро ба худ гирифта, вазну ифодаро равону пайваста мекунад. Чунин амал ба ҳангоме ҷоиз аст, ки калимаи баъди вожаи мухтасаршаванда бо ҳамсадо оғоз биёбад ва сактаи вазн эҷод кунад.

Агар дар байти фавқ вазн ҳалал наёфта бошад, дар мисоли зерин бар асари мухтасаркунӣ мисраъ саҳт сактадор шудааст: «*Меравам з-он ки он бадхӯ назар меафганад...*». Агар вазни равону маъмул сарфи назар намешуд, аён буд, ки «**аз он**» ба кӯтоҳкунӣ эҳтиёҷ надорад.

Мутаассифона, ғалатҳои ин қабил боз ҳам дучор мешаванд, вале мо бо зикри яки дигар иктифо мекунем: «*Қатраи хун, к-аз он рӯйи арақнок афтод...*». Барои гурез аз ин ҳолатҳо дарки вазн, дар айни ҳол як ҳиҷои дароз будани калимаи «хун» ва дар ин маврид кашида нашудани онро доништан зарур аст. Чун дар ин мисраъ: «*Огушта ба хун дил, Биноӣ...*», ки бояд «*Огушта ба хуни дил, Биноӣ...*» бошад.

Мутаассифона, ҳолатҳои акс ҳам ҳаст, яъне, масъулони ҷопи китоб дар ҷойи зарурӣ аз ин амал худдорӣ кардаанд: «*Рӯзу шаб ноланд **зи афғони** Баной булбулон...*». Аён аст, ки вазн «**з-афғони**» талаб дорад.

*Ҳар замон ёри дигар ҷӯям, к-аз ӯ ёбам вафо,
Чун дар ӯ ҳам нек дидам, бевафои дигар аст.*

Ин чор ҷумла пайвастаи ҳаманд ва мубтадову хабари сарҷумлаҳояшон аз назари шахсу замон бояд мувофиқ бошанд. «Ҷӯям» – мегӯяд шоир дар сатри аввал ва мантиқан дар сатри дуюм бояд «бинам» бигӯяд. Вале чаро «дидам»? Барои чӣ он як замони ҳозираи бардавому ин як замони гузаштаи мутлақ? Пас, бояд ё «ҷӯям» «ҷустам» бишавад, ё «дидам» – «бинам».

*Дил зи дасти ғам ба афгон шуд сӯйи он шоҳи ҳусн,
Додхоҳӣ ҷониби султон барои дод рафт.*

Ҳарчанд сатри аввал ҳам бесакта нест («сӯйи» – «суи»), сухан аз мисраи сонист, ки зоҳиран иллате надорад. Лекин оё хато нест? Магар «додхоҳӣ», ки худ амал аст, «барои дод рафта» матавонад? Дар асоси ин андеша ин калима бояд шахс бошад, яъне «додхоҳе», ки «барои дод» меравад.

*Баҳору боғи туро навбаҳор мебоист,
Баҳору боғи ман он гулузор мебоист.*

«Баҳору боғи туро» – омадааст дар мисраи аввал ва аз назари савту шаклу маъно он дар сатри дуюм бо ифодаи ҳамвазн бояд акси хешро биёбад. Яъне, «Баҳору боғи маро гулузор мебоист». Манзури шоир ину «он гулузор» не, балки ягона гулузори дили ӯст ва дар ин маврид «он» ё «ин» зиёдист.

*Гуфтамаиш: – Мискин Баной чора мечӯяд зи ту,
Гуфт: – Ин мискин чӣ мечӯяд, аҷаб девона аст.*

Бешак, ин «девона» «бечора» аст ва барои исботи ин ду далели рӯшан дорем: аввалан – қофияҳои кулли ғазал, сониян – калимаи «чора» дар сатри аввали мақтаъ.

Дар мисраъҳои «**Сим бигдохта** бар нуқраи хонаи нигаред» ва «**Ба шиқ дил** натавонад касе чу ман ҷон дод» ибораҳои изофии «сими бигдохта» ва «ишқи дил» ғалат бозхонӣ шудаанд.

Дар сатри «**Ба ҷаврам гар кушӣ, ҳошо, к-аз олам ҳеч ғам бошад**» сактаи вазн («к-аз (ъ) олам») аён аст. Мақсад вожаи «ҷавр» аст, ки дар ҷумлаи дуюм ҳам бояд зикр бишавад ва, гумон мекунем, ки он дар сурати «онам» (ба ҷойи «олам») бошад.

*Лаби майгун шароболуда меоиву меарзад,
Дили бесабри ман бар тавбаи беустувори худ.*

«Ба тавба арзидани дил» маънӣ дорад, лекин барҷо ва дархури ин маврид нест, аз ин рӯ, ҷӣ ҷойи шубҳа, ки манзури шоир ба ноустувории тавба «ларзидан»-и дили бесабр аст, яъне, «Лаби майгун шароболуда меоиву меларзад...».

Ибораҳои бисёр маъмули адабиёти классикӣ ғалат пешниҳод шудаанд ва сабаб шабохаташон ба таркибҳои имрӯзист. Аз ҷумла, бе ягон кӯшиши дарки таъбири машхури «куҳли биной» (сурма) борҳо ибораи содаву бебунёду бемаъноӣ «кӯҳи биной», ҳатто «кӯҳи Биной» рӯйи коғаз омадааст.

*Баной то ҳилолабру ӯ дид,
Зи хичлат рафту моҳе барнаёмад.*

Манзур «ҳилолабру», яъне маъшуқа нест, «абруи ҳилол»-и ӯст, ки ба тақозои вазн ва имкониятҳои сухани манзум баръакс – «ҳилол абру» омадааст ва, бо иловаи изофа шакли «ҳилол абруи ӯ»-ро гирифта, ба асли хеш мерасад.

Дар байти:

*Гар ёр нашуд ёри Баной ба раҳи шиқ,
Мардона қадам неҳ, ки Худо ёри ту бошад*

мухотаб гум шудааст ва маълум нест, ки шоир бо кӣ ҳарф мезанад. Ҳол он ки мухотаб худӣ шоир аст ва зикри ӯ имкон медиҳад, ки сатрро саҳеҳ кунем: «Гар ёр нашуд ёр, Биной, ба раҳи шиқ ...».

Дар ғазале омадааст:

*Аз лаъли **лабат** бувад муродам,
Уммеи маро Худо барорад.
Маҳруми **он** бувад муродаш,
Чун даст пайи дуо барорад.
Ҳар гаҳ ки чу лола рух фурузад,
Дуд аз дили мубтало барорад.*

Аз байти охир (ва кулли ғазал) бармеояд, ки манзур маъшуқаи ғоиб аст, аз ин рӯ, бояд «лабат» «лабаш» ва «он» ё «мо» ё «ман» бошад.

*Мӯшикофони маонӣ, ки ба **тахқири рамуз**
Ногирифта сабақ аз ҳеҷ адиб устоданд.*

Бедалел ҳам равшан аст, ки «тахқири рамуз» маънӣ надорад (дар дастхат ҳамин хел ҳам бошад), аммо агар ибораи рамузкушои «мӯшикофони маонӣ»-ро далел биёрем, «**тахқиқи рамуз**» бешак мешавад.

*Пову саре чу нест ҷаҳонро, агар ниҳӣ
Сар дар ҷаҳони бе сару пое чӣ мешавад?*

Зоҳиран ғалате надорад, лекин... баён шоирона нест. Мақсад «ҷаҳони бе сару по» не, «ҷаҳони бесарупойӣ»-ст, ки батамом ҷаҳони дигар аст. Ва агар «ҷаҳони бе сару по» ҷаҳони моддӣ бошад, «ҷаҳони бесарупойӣ» ҷаҳони ҳаёлии маънавист ва ҳадафи шоир маҳз ҳамин ҷаҳони волотар ва маънии баландтар аст.

Ҳар қадар ки китобати дастхат мушкил, тоқатфарсову чонфарсо ва ҳамзамон коре эҷодиву лаззатбахшост, баргардони он ҳам (дар айни ҳол – аз хати форсӣ ба хати русӣ) як амали бисёр пурмасъулият, сабрталаб ва андешахоҳ аст. Ҳангоми баргардон ба гирдоби муаммоҳо афтодан, мафтуни тасвиру образу маъниофариниҳо шудану оламро фаромӯш кардан, ҷойи калимаву таркибе ҳамоҳанг ё шабеҳи онҳоро аз ёд рӯйи коғаз овардан аз эҳтимол дур нест. Банде тасаввур мекунад, ки айни китобат ё баргардони сатри зерин бо нусхабардор ё мураттиб ҳамин ҳолат рух додааст: «Гӯ: – *Дар байни кӯҳи ғами ӯ маро бубин...*». Муҳиту таассурот чандон таъсирбахшо буда, ки ба ҷойи «миёни» калимаи ҳаммаъноӣ он рӯйи сафҳа омада ва, агар вазнро ҳароб намекард, табилаш шояд эҳсос ҳам намешуд!

Ё худ, дар ин байт:

Гуфтам: – Эй Лайлӣ, туро зулфи мусалсал чист? Гуфт: «Нест ин занҷири дилҳое, ки Маҷнуни мананд».

Булачаб саволу ҷавобе, ки пурсиш бепосух мондааст. Саволи мантиқие ба миён меояд, ки «агар зулфи мусалсал занҷири дилҳое, ки Маҷнуни Лайлианд, набошад», пас чист? Ҷавоби мантиқии ин савол як аст: «*Ҳаст ин занҷири дилҳое, ки Маҷнуни мананд!*».

Низ дар ин сатрҳо, ки барои ҳамқофияи ғазал шудани байт ва бо тақозои ибораи раҳнамои «бигир кишвари дилро» бояд қофияашро (дар дастхат «оламгир» ҳам бошад) «кишваргир» кард.

*Бигир кишвари дилро зи хайли нафсу ҳаво,
Ки очизанд аз ин хусравони оламгир.*

Омилҳои солимии шеър зиёданд ва агар яке риоя наштад, кулли онҳо аз байн мераванд. Дар байти зерин муруот нашудани шахсу замони феъл вазнро ҳароб кардааст:

*Шарҳи хуни дил, ки **мехӯрем** ниҳон аз дасти ту,
Килки мижгонам рақам бар сафҳаи рухсора кард.*

Натанҳо саломати вазн, балки чузъи аёни ин байт – ибораи «килки мижгонам» боисрор талқин дорад, ки феъли шахси ҷамъи замони ҳозираи «мехӯрем» дар асли хеш танҳои гузаштаи «**мехӯрд**» будааст.

*Эй Баной, шуд фалак аз дуди оҳи ман кабуд,
В-ар набуд $\bar{y}$ низ сар то по чу моҳу х(в)ар сафед.*

«Фалак аз дуди оҳи ман кабуд шуд ва агар $\bar{y}$ низ сар то по чу моҳу хур сафед набуд...». Чӣ ҷумлаест ин? Чӣ маъно дорад? Чуз ҳаёлангезихои мубҳаме ҳеч! Шояд байт ҷумлаи мураккаби шартист, ки чузъояш (ҷумлаҳои содааш) ҳилофи ҳаманд? Дар асоси ин тахмин сатри дуюм дуруст мешавад: «*Варна буд $\bar{y}$ низ сар то по чу моҳу хур сафед*».

«*Гуфтам ба дил кам шавад, бори ғами $\bar{y}$ кам нашуд...*». Натанҳо вазн, баёни равону содаи тоҷикӣ ҳам тақозо дорад, ки сатр чунин хондаву навишта шавад: «*Гуфтам аз дил кам шавад бори ғами $\bar{y}$, кам нашуд...*». Дар давоми ҳамин ғазал меҳонем:

***Шодмонӣ** бо мани ғамгин нашуд ҳамдам, ки $\bar{y}$
К-аз ғигону ғиряи ман мубталои ғам нашуд.*

«Касе (хатман шахс – **шодмоне!**) бо мани ғамгин ҳамдам шавад, аз ғигонам мубталои ғам мегардад» – мегӯяд шоир. Бисёр содаву равону фаҳмо. Пас ду пайвандаки тобеъкунанда, ки яке хатман барзиёду нозарур аст, аз кучо пайдо шудаанд? Агар ба ҷойи таркиби «ки $\bar{y}$ » калимаи дигаре (масалан, «яқин», «дигар»...) бошад, «коф»-и огози сатри дуюм барҷост, вагарна сарбориву бемаъност.

Мавридҳои шубҳаноке дучор меоянд, ки кори котиби бедикқат ё аз мантику таносуб ноогоҳ тахмин карданашон инсоф менамояд:

*Зи аввал дил манеҳ чун гунча бар гул,
Ки чун гул мешавӣ з-ин гулиан охир.*

Гунча бар гул чӣ хел дил ниҳода метавонад? Саҳеҳтар аст, ки ҳар ду ба гулшан дил мениҳанд. Сатри дуюм (аз гулшан рафтани гул) ҳам ба ин далолат мекунад. Бинобар ин мулоҳизаҳо, шояд ибораи «чун гунча бар гул» аслан «чун гул ба гулшан» будааст?

*Ба тундбоди ғамат хаймаи танам рафтӣ,
Сиришк агар накашидӣ **таноби** гирди танам.*

Маънии мисраи аввал рӯшан аст ва дар заминаи он саволе мантиқӣ пеш меояд, ки чаро нарафт? – барои он ки сиришк гирди танам **таноб** кашид. Сухан аз тарзи дурусти ифода меравад, яъне «Сиришк агар накашидӣ **таноб** гирди танам».

Дар байти дигар шоир мегӯяд, ки агар аз шарми мардум ба ихтиёри худ нагирад, аз ғусса беихтиёр гиряш меояд. Байт бар ҳамин тазод – **баихтиёр** ва **беихтиёр** устувор аст, бинобар ин ва боз ба тақозои вазн «беихтиёр»-и сатри дуюм бояд «баихтиёр» бошад:

*Зи ғусса гиряи беихтиёр медиҳадам рӯ,
Зи шарми халқ даме гар баихтиёр нагирам.*

Дар байти зерин мухотаб танҳо сокист ва руҳдодҳои дигар ҳама натиҷаҳои чидаи амали ӯянд, аз ин рӯ, дар сатри дуюм сохтани мухотаби дигар ҳеҷ ҷои нест:

*Мадех соқӣ, маро согар, мабодо май нишот **орад**,
Ғами ӯро **баред** аз синаи ғампарварам берун.*

Хадафи шоир ин аст, ки соқӣ соғараш надихад, то май нишот наораду ғамашро набарад, яъне, «бурдан» чун «овардан» ба «май» дахл дорад, на ба мухотаби набуда. Тазоди феъл ҳам чун як чузъи муҳимми шеърят дар мадди назар аст ва тақозо мекунад, ки феълҳо («орад» – «барад») ҳамшаклу ҳамшахс бошанд.

*Даме гар аз ту **дур рафтам**, зи ғам ҷон оядам бар лаб,
Кучо ҷон монадам рӯзе, агар **афтам** ҷудо аз ту.*

Агар харобии вазн («дур рафтам») намебуд, ҷӣ тазоди муносибе буд «аз ёр рафтани шоир» ва «ба лаб омадани ҷон». Чун вазн осеб дидааст, таносубро бояд дар дигар ҷо ҷуст. «Афтам ҷудо» – омадааст дар сатри сонӣ, яъне, дар мисраи нахуст ҳам «**дур афтам**» аст, ки вазнро барҷо мекунад.

*Шуд устухон тани ману шодам, ки оқибат
Хоҳам **шудан ғасонаи тири ҷафои** ӯ.*

«Ғасонаи тир шудан» маънӣ надорад, сухан аз ибораи маъмули шеъри классикӣ – «нишонаи тири ҷафо шудан» аст.

*Меҳру лутфе ба дигарону ба мо
Ҳама хорӣ, ҳама ҷафо шудай.*

Агар сатри дуюм «ҳама хорие, ҳама ҷафое шудай» мебуд, ки буданаш номумкин аст, сатри аввалро дар ҳамин шакл мепазируфтем. Азбаски чунин нест, он бояд ин тӯр бошад: «*Меҳру лутфӣ ба дигарону ба мо...*».

Як хосияти шеъри хуб бо лутфи сода ифода намудани маъниҳои мураккаб, духура, рамзӣ, таҳтонӣ ва ғайра аст ва ҳангоми таҳияи матни классикӣ ин ҷиҳат ҳам бояд дар мадди назар бошад.

*Таноби маҳкаме бигситаанд аз хаймаи гардун,
Баной, чун тавон фориғ нишастан дар чунин хайма?*

Манзур ибораи «таноби маҳкаме»-ст, ки хеле сода аст ва вожаи «маҳкам» ҳатто чун сифати «таноб» дарку эҳсос намешавад. Бешубҳа, шоир шадидтару амиқтар андешидааст ва ин ибораи ӯ дар асл «таноби маҳкамӣ» будааст. Яъне, аз хаймаи гардун як таноби маҳкам не, балки асли он – «таноби маҳкамӣ» (асоси устуворӣ, барҷоӣ, бобақоӣ, абадият)-ро бигсастаанд!

Мисоли дигаре шабеҳи ҳамин:

*Аз он зулфи парешон рӯзгорест,
Ки ҳастам дар **парешон рӯзгоре**.
Зи ман пинҳон накардӣ рӯйи худро,
Агар будӣ зи бахтам **рӯйи ёре**.*

«Парешон рӯзгоре», «рӯйи ёре» дар мавриди ифодаи шоирона бисёр содаву камтаъсиранд, аслашон «парешонрӯзгорӣ» ва «рӯйи ёрӣ» мебошад, ки дар навишти форсӣ айнаи ибораҳои қаблист.

Чунин мисолҳо зиёданд, вале бо дуи дигар баҳсашонро хотима медиҳем:

*Ҳар кӣ бо **ошиқе** нашуд наздик,
Ҳаст чун кофаре зи имон дур.*

Агар тавассути қаробат ба як ошиқ (ошиқе) кас қарини имон мешуд, имондорӣ сахл буд, вале асли ҳол ва ҳадафи шоир амиқтар – қаробат бо «ошиқӣ» (ишқи воқеӣ, ҷонфидоӣ, азхудгузаштагӣ, садоқат...), яъне ҳолат, камолот, дараҷаи инсонист, ки ченаки волотарест.

Мисоли дигар:

*Чамоли ишқ агар аз рӯйи **мастуре** кашад бурқаъ,
Надонӣ аз муслмон фарқ кардан габуру тарсоро.*

«Аз рӯйи мастуре» ниқоб кашидан мушқил нест, манзури шоир, бешубҳа, боз ҳам амиқтар – барандохтани ҳичоб умуман аз рӯйи як рухдоди иҷтимоӣ – «**мастурӣ**»-и фиребову намоишқорона аст, ки асли зарку риёст.

Аммо дар байтҳои зерин акси ҳолати болоро мебинем:

*Чун банда Биноист **гуломи ту** чӣ бошад?
Парвои **гуломӣ** кунӣ, эй хоҷаи олам.*

Агар аз аломатҳои китобатии заруру нозарур сарфи назар кунем, шоир меҳодад, ки хоҷаи олам (Худованд) ғамхории як бандаи ҳеш, яъне парвои **ғуломе** бикунад.

*Мекунӣ манъи Биноӣ, зи фигон, ваҳ, ки туро
Ҳамчу **ӯ** бар **руҳи хубӣ** нигарон меҳодам.*

Носеҳ шоирро аз фигони ҳичрон бозмедорад ва шоир дуо мекунад, ки носеҳ низ мисли вай чунон «**руҳи хубе**» бубинад, ки аҳволи **ӯ** бидонад.

*Ба гайри бод чӣ ояд туро ба каф, ки ҳамеша,
Дар ин муҳити тихӣ дав ба ҳар тараф чу ҳубобӣ.*

«Тихӣ дав» сифати мураккабест, ки бояд якҷо навишта шавад. Вале бо ҳамин ишқоли ин байт аз байн намеравад, чунки ибораи «муҳити тихидав» маънӣ надорад. Ин сифати зебо, бо вучуди робитаи қиёсӣ бо «хубоб» танҳо ҳангоми ба «муҳит» не, ба «ту»-и муҳотаби шоир мутааллиқ шудан маънои амиқи азалиашро дармеёбад:

*Ба гайри бод чи ояд **туро** ба каф, ки ҳамеша
Дар ин муҳит **тиҳидав** ба ҳар тараф чу **хубобӣ**?*

Носаҳеҳии байти дигарро ҳам вазн бартараф мекунад:

*Шифои дарди дили ман туӣ, вале чӣ кунам?
Ки **натавонӣ маро** нест аз шифо рӯзӣ.*

Яъне, ба тақозои вазни ғазал бояд «натавонӣ» ба «нотавонӣ» табдил дода шавад, аммо мушкили вазну маъноӣ байт бо ин ҳам ба ҳалли хеш намерасад. «Нест аз шифо рӯзӣ» – мегӯяд шоир. Киро? «Маро»? Не, чунки як чузъи мисраъ батамом безътибор мешавад. Дар оғоз сухан аз дил аст ва магар бо ҳамон анҷом ёфтани байт мантиқӣ нахоҳад буд? Оре, «нотавонӣ» ҳам не, балки «**натавони маро**»-ст, ки ба дили хоҳони шифо дахл дорад. Ва саҳеҳи байт чунин мешавад:

*Шифои дарди дили ман туӣ, вале чи кунам,
Ки **натавони маро** нест аз шифо рӯзӣ.*

Боиси таассуфи зиёд аст, ки бар асари зоҳирхонии матн бисёр калимаву ибораҳои аслии шакл иваз намуда, унсурҳои шеърро хароб ва дарки ҳусни онро душвор, баъзан қариб номумкин кардаанд. Инро метавон яке аз ҷиддитарин қисматҳои навоқиси баргардони ғазалиёти Биной гуфт. Таваҷҷуҳ кунед ба ин байт:

*Бар танам ҳар тараф аз захми хадангат захмест,
То бидонӣ, ки басе **чашми пуроҳ** аст маро.*

«Чашми пуроҳ»? Аниқ, ки хандаовар асту маъние надорад ва ғалат, шояд айнан рӯбардор шудааст. Онро боз ба хати форсӣ бармегардонем, нуктаҳои болову поёнро радду бадал мекунем, чунки онҳо эй басо «чашм»-ро

«хашм» кардаанду «шиша»-ро «пеша», «худо»-ро «чудо» ва ғайраву ҳоказо. Бо ин андешаҳо агар нуктаҳоро соқит кардан бигирем, як нукта мушкили моро ҳал мекунад – «ба рох». Оре, чашм «пурах» (پراه) не, «ба рох» (براه) мешавад! Ин ҳамаро барои он гуфтем, ки алоқамандони алифбои зебову фиребои ниёгон, бахусус пажӯҳандагону таҳиягарони ҷавони осори гузаштагони бузургамон, фирефтаи печUTOбҳои хат нашаванду аз пайи нуқат нараванд, балки қабл аз ҳама пайгири босуботи маъниву мазмун бошанд. Вагарна бо така ба сатри якум бе душворӣ ғалати мисраи сониро метавон бартараф кард: ёри бераҳм шоирро ончунон тирборон кардааст, ки танаши пурзахму ҳар захм чун чашмест ва он чашмҳо ҳама ба роҳи омадани ўянд...

«То кашидӣ зи дилам тири ҷафо, **хок** бимонд...». Боз ҳам қариб ҳамон манзараи ошно, бо ин фарқ, ки ин дафъа ёр як тир задаву онро ҳам кашада гирифтааст... Тирро аз бадан бигиранд, магар ба ҷояш «хок» (خاک) мемонад? Оё «чок» (چاک) намемонад?

Дар ин байт акси ҳолати боло рух додааст:

*Сарви ман дар бар наёяд, **чок кардам** то магар
Соияи он сарви симандом ояд дар барам.*

Сатри аввал маъние надорад. Мисраи сонист, ки шакли дурусти онро талкин мекунад: «*Сарви ман дар бар наёяд, **хок гардам**, то магар...*». Яъне, то ки соияи он сарв (ёр) дар бар биёяд, ошиқ бояд хок бигардад, чунки соя рӯи хок меафтад. Боз ҳам шабоҳати навишти вожаҳои «чок» (چاک) ва «хок» (خاک), «гардам» (گردم) ва «кардам» (کردم) ва, албатта, сарфи назар шудани мантиқу маънӣ боиси ин иштибоҳ шудааст.

*Ҷон сӯйи лаб на зи андуҳи **бутам** омадааст,
Ба тақозои аҷал ҷон ба **лабам** омадааст.*

Қофияи дуруст «лабам» аст, ки дар идомаи ғазал бо «ачабам», «шабам», «сабабам»... ҳамоҳанг шудааст. Пас «бутам» чаро? Онро ба хати форсӣ менависем: «بتم». Оё нуқтаҳоро нобарҷо мондани котиби осемасар имконнопазир аст? Имконпазир аст ва аз ин корҳо бисёрҳо кардаанд котибони мозӣ, чунки такаву эътимоди онҳо ва умуман хати андешаталаби форсӣ ба фаҳму фаросат аст. Бешубҳа, нуқтаҳо чой иваз кардаанд ва агар ду нуқтаи болоро рӯи дандонаи аввал бигузоре му як нуқтаи поёнро зери дандонаи дуюм, матлабамон ҳосил мешавад: «تبم» - «табам».

*Нола дар чанги ғами ӯ қоматамро чанг сохт,
Базми ғамро боз чангӣ бас аҷаб оҳанг сохт.*

Агар аз парокандагии вожаи мураккабу зебои «ачабоҳанг» бигзарем, байт гӯё ишколе надорад, соҳиби маънӣ ҳам ҳасту қабул ҳам мешавад. Лекин... Гумон меравад, ки шоир нозуктару расотар ва амиқтару мантиқитар гуфтааст. Қомати шоир аз ғами ёр чанг шудааст, яъне ӯ дар ниҳояти ғамгинӣ қарор дорад ва дар чунин як ҳолати сангин кадом як чангӣ базми ғами ӯро ачабоҳанг месозад... Ин магар мантиқиву тасаввурпазирӣ қобили қабул аст? Албатта, не. Агар дар ин вазъият шоирро ачабоҳангие ҳам ба дил қарин бошад, ачабоҳангии ҳамон ёри хуша асту бас. Дар сатри аввал ба чанги (ғами) ёр ишора шудааст, мантиқан дар мисраи дуюм ҳам бояд чанги ӯ хузур дошта бошад. Бознависию бозхониҳо ба хулосае мерасонанд, ки калимаи «боз», ки дар байт бегона эҳсос мешавад, табдил аз вожаи дигарест. Онро ба хати асл менависем: «باز». Магар нуқтаи боло наметавонад чуфти нуқтаи поён бошад? Ин ҳодиса комилан имкон дорад ва боиси пайдоиши вожаи нав мешавад: «ёр» («ر»). Яъне, «Базми ғамро ёри чангӣ бас ачабоҳанг сохт»!

«Чу мор ҳеҷ мазан аз ҳавои гавҳару ганҷ...». Магар мор ҳеҷ мезанад? Печ мезанад, печутоб меҳӯрад бар сари ганчина. Аз ин рӯ, «ҳеҷ» (هیچ) не, «печ» (پیچ) аст, ки котибони мозӣ ё мураттибони имрӯз ғалат хондаанд.

*Чунин кард, бодаи лаъли лабат ҳамчун сабӯ мастам,
Чӣ сон бархезам аз ҷо, гар нагирад дигаре дастам?*

Сатри дуюм, ки натиҷа аст, солим китобат шудааст. Мисраи аввал бояд сабаб бошад ва иллати аз ҷо бархоста натавонистани қаҳрамони лирикии шоирро возеҳу рӯшан баён кунад. Ҷумлаи «Чунин кард... мастам» аз ҷиҳати сохт ба ин тарзи баён муҳолифат дорад... Ба гумони ғолиби мо, иллати байт маҳз дар феъли «кард» («کرد») аст ва агар «мастам»-ро ба сифати хабари ҷумлаи (мисраи) яқум бипазирем, он барзиёду нобарҷову нодаркор ҳам мешавад. Пас он «к-аз» («کز») аст, ки мисраи аввалро солим месозад: чунин ки аз бодаи лабат мастам, мисли сабӯ афтодааму бе дастгирии дигаре бархоста наметавонам.

Афтодани ду нукта сабаб шудааст, ки ҳарфи «ж» (ژ) ба «з» (ز) табдил биёбаду «божгун»-ро «бозгун» (بازگون-) рӯбардор кунанд, ҳарчанд ки ибораи «бахти божгун» (вожгун) раҳнамои беминнати дурустхонист.

*Ба кӯяш гашт ин фикрам, ки бо он маҳ чӣ мегӯӣ?
Агар пурсад, ки аз баҳри чӣ меоям ба кӯи ман?*

Шоир дар кӯи ёр мегардад ва дар изтироб аст, ки агар ӯ сабаби ин қорашро бипурсад, чӣ ҷавоб медиҳад. «Ба кӯяш гашт ин фикрам...» шояд зоҳиран ғалат набошад ва маъние ҳам бидиҳад, лекин натавон равоно шоирона нест, балки он ҳолати шадиди равонино ҳеҷ ифода карда наметавонад. Бешак, «кушт» (کشت) «гашт» (گشت) рӯбардор шудааст.

*Бисӯхт аз дами ное дили болокаши ман,
Магар ба най нафасе медамад бар оташи ман.*

Шоир мепурсад ё гумон дорад, ки «магар ба най нафас медамад?» ва беихтиёр суоле пайдо мешавад: «кӣ?». Ба ин пурсиш дар байт посух нест. Аз ин рӯ, «ное» (نای) не, «нойӣ» (найнавоз) (نایى) аст, ки бар оташи шоир нафас медамад.

*Бошад аз ҳоли ман огаҳ мубталое ҳамчу ман,
Бо касе, к-ӯ буда бошад дар балое ҳамчу ман.*

«Мубталое ҳамчу ман» ва «касе, ки бошад дар балое ҳамчу ман» мафҳумҳои (воҳидҳои забонии) ҳамвазнанд ва ҳардуро беҳадаф пайиҳам овардан барҷо нест. Дар ин байт ҳодисаи киёсии баён аст, яъне «ё ин ё он» ва як нуктаи афтода «ё»-ро (یا) дар оғози сатри дуюм «бо» (با) карда-аст.

*Бар сари хоки Ҳасан назми Биноӣ гар баранд,
Сар зи хок орад бурун аз баҳри устухони ман.*

«Ҳасан аз баҳри устухони Биноӣ сар аз хок бурун орад»? Чӣ ифодаи мағшушу бечову бемаъное! Вазни хароб худ мегӯяд, ки ҷисми ин байт «устухон» надорад... Пас чист он? Бешубҳа, «истеҳсон» (استحسان), ки бо «устухон» (استخوان) шабоҳат (агар надонем, ки он бо «вов» навишта мешавад) ва бо «Ҳасан» таносуб дорад. Шаклҳои гуногуни ин реша – ҳасан, таҳсин, аҳсант, мустаҳсан... дар газалиёти Биноӣ фаровон истифода шудаанд. Масалан:

*Биноӣ, гар ба Ҳиндустон баранд ин назми мустаҳсан,
Ба таҳсини ту аҳсант ояд аз хоки Ҳасан берун.*

Ин мисол натанҳо шомили калимаҳои мазкур аст, балки мазмуни байти болоро тақрибан бо луғоте дигаргуна-тар бозгӯ мекунад.

*Ку соғари гароне, аз дасти дилситоне?
То вораҳам замоне, аз меҳнати зиёда.*

Агар аломатҳои нобарҷои китобатро ба назар наги-рем, гӯё камбуде надорад. Лекин қофияҳои ғазал (хона, баҳона, фасона...) мағал доранд, ки «зиёда» аз зоти онҳо на, бегона аст. Бо талқини мазмун, калимаи «замоне» ва бо раҳнамоии шабоҳати навишт асли вожаҳо меёбем: «замо-на» («меҳнати зиёда» (محنت زياده) ифодаи оммиёнаи бе-рангуборе беш набудагист, вале «меҳнати замона» (محنت زمانه) ибораи маъмулу пурбори адабиёт аст.

*Ба маҷлиси ту дароям, ниҳон шавӣ зи миёна,
Ту, эй парӣ, макун ниҳон, ки нест одамиёна.*

«Ниҳон»-и сатри аввал боис шуда ё лаззати байт масъулнро аз худ бурда, ки вожаи мазкурро дар мисраи сонӣ нобарҷо такрор кардаанд. Чаро нобарҷо? Барои он ки шишаи вазн маҳз дар сари ин вожаи барои сатри мазкур сангин шикастааст... «...ниҳон шавӣ» – мегӯяд шоир, пас чӣ ҳочати такрори бефосила, ки «макун ниҳон» (барғала-тии ин ибора сарфи назар ҳам шавад)? «Ту, эй парӣ, ма-кун...» – меҳонем ва меандешем: бояд чӣҳо накунад парӣ? Шояд он чиз, ки ӯ бояд накунад, дар сатри аввал омада-аст? Оре, шоир меҳоҳад, ки парӣ бо омадани ӯ ниҳон нашавад ва таъкид мекунад, ки «макун... **инҳо**, ки нест одамиёна!» (Аз чӣхати сохт, албатта, калимаи «инро» мувофиқтар аст, лекин зебандаи шеър нест).

*Ба базми гам чу хӯрам хун **баро** зи нола Баной,
Ки нолаи ту дар ин базм беҳ зи чангу чағона.*

Шоир, ки нолаи худро беҳ зи чангу чағона бидонад, чаро ҳамоно аз нола баромаданаширо (агар ин таъбир ба маънои тарки нола кардан қабул ҳам бишавад) тақозо мекунад? Баръакс, бояд чизе бигӯяд, ки беҳ аз чангу чағона будани нолаширо қувват бидиҳад. Дар ин замина, гумон мекунем, ки асли сатри аввал чунин будааст: «Ба базми ғам чу хӯрам хун, **барор нола**, Биноӣ...». Таваҷҷуҳ шавад ба монандии «баро зи нола» (برازناله) ва «барор нола» (برارناله). Як нуқтаи нобарҷо рӯи «р» афтода онро ба «з» табдил додаву масъулони китобро ба иштибоҳ андохтааст.

*Эй ки сарғашта чу ғирдоб дар ин ғарқобӣ,
Даст дар киштии **ман** зан, ки ҳалосӣ ёбӣ.*

Дар ин шакл байт танҳо дар ҳолате қабул мешавад, ки хитобкунанда ҳазрати Нуҳи набӣ бошад. Азбаски чунин нест, «ман» нобарҷост.

*Тӯфони ғам ар дарояд аз пешу пасат,
Дар бода ғурез – киштии Нуҳи ту аст, -*

мефармояд Хайём. Бешак, шоир байти ғавқулзикрро дар тазмини ин мазмуни ҳақими Нишопур суруда ва, чун ҳамақидаи ӯ буда, «**ман**»-аш «**май**» **аст**. Таъкид бемаврид нест, ки Биноӣ аз Хайём зиёд мутаассир будааст ва ручӯъҳои фаровонаш ба он рубоиёти абадзинда аз ин шаҳодат медиҳанд. Баъзан ҳатто мазмуни рубоиеро беағйир ҳам овардааст:

*Ғирифтӣ пеш аз ин Баҳром агар ҳар лаҳза гӯреро,
Бибин Баҳромро, то чун ғирифтаст ин замон гӯраш.*

(Ба хотир биёред Хайёмро: «Баҳром, ки гӯр меғирифтӣ ҳама умр, Дидӣ, ки чи гуна гӯр Баҳром ғирифт?!»).

*Миси қалб аз зари холис ба ёр афзун шуд,
Маҳаке нест, ки зоҳир шавад ин қаллобӣ.*

Вазни «холис» вайрон аст, сатри аввал дар маҷмӯъ маъние надорад. Риштаи зарини таносубро меҷӯем, ки аз «мис» оғоз шуда, тавассути «зар»-у «маҳак» то «қаллобӣ» тӯл мекашад. Барои комил шудани байт дар ин силсила чизе намерасад. «Миси қалб аз зари холис...» – мегӯяд шоир ва дар фазои ин ибора гумон кардан мумкин аст, ки чузбӣ тасҳифшудаи «ба ёр» (بیار) «ба иёр» (بعیار) буда аст. Яъне, «миси қалбакӣ дар қадру қимат аз зари холис бартар шуд ва маҳаке нест, ки ин қаллобиро фош бикунад».

*Гунча баҳри пойбӯси сарви ман ҳар дам ба боз
Мекашад дарҳам даҳоне, гар даме созад лабе.*

Натанҳо феълҳои сатри дуюм номувофиқанд, балки баҳши охири он тамоман бемаънист. Сухан аз гунча меравад, ки бечора «даҳоне» дораду «лабе». Хуб, даҳонро дарҳам мекашад, лабашро чӣ кор мекунад? Бо назардошти ҳолатҳои лаб чузбӣ дуҷуми сатрро чунин хондан душвор нест: «гирда месозад лабе» (گرده می سازد لبی).

*Дам ба дам мекушамат аз сари кин мегӯӣ,
Куштанӣ аз ту надидем, ҳамин мегӯӣ.*

Бо вучуди адами аломатҳои барои эҳсоси шиддати баён зарури китобат ҳусни байтро пай бурдану пазируфтани мумкин аст. Вале ибораи «куштанӣ надидем» ҳеҷ қабули ҳазм намешавад. «Куштанӣ» (کشتنی) дар фарҳанг «куштанбоб», «чорпое, ки гӯшташ хӯрданист» тафсир шудааст, ки ҳеҷ дархӯри ин байт нест. Пас бояд «куштани» (کشتنی) - чузбе аз куштанҳои ваъдагии дилдори ваъдабоз бошад, ки фақат садо медиҳаду ҳеҷ ба иҷро намерасад.

*Ба ёди дарси муҳаббат зи сафҳаи дили мо хон,
Ки ҳалли масъалаи ишқ аз ин рисола барояд.*

Мухотаб «ба ёди дарси муҳаббат зи сафҳаи дили мо» чӣ бихонад? Бешак, «ба ёди» (بیاد) «биёву» (بیاو) буда ва ба «вов» (و) монанд шудани «дол» (د) масъала эҷод кардааст. Чун дар байти дигар, ки шабоҳати «вов»-у «зол» (ز) «афв»-ро «афз» карда, боиси харобии маъно шудааст.

*Гар надидӣ Ҳолӣ аз шаҳри Самарқанд илтифот,
Меравӣ Ҳолӣ ба султони Хуросон, гам маҳӯр!*

Чӣ чойи гуфтан, ки «Ҳолӣ»-и аввал таҳаллуси дуҷуми Биноӣ ва «Ҳолӣ»-и сонӣ «ҳолӣ», яъне ҳоло, инак, акнун аст.

*Аз сафо оби руҳи чашмаи хуришед бирехт,
Қатраи хун, к-аз он рӯйи арақнок афтод.*

Аз ишколу сабаби сактаи вазни мисраи дуҷуми ин байт болотар гуфтем. Ин ҷо мақсад мазмуну мантиқ аст, ки низ ҳалалдор шудааст. Дар мисраи аввал аз «оби руҳ», яъне арақи руҳсори маъшуқа сухан меравад. Пас «хун» чӣ муносибат дорад, ки «аз он рӯйи арақнок» меафтад? Бешак, «хун» (خن-خون) не, «хай» (خی) – «арақ» буда, сабаби ба ин ҳол афтоданааш ба зоҳири ҳуруф бештар диққат додану сарфи назар кардани мантиқу таносуб аст.

Инак, мутаваҷҷеҳ бошед ба мисоли охирина, ки дарк нашудани шабоҳати калимаҳо маънову ҳуснашро барҳам задааст:

*Гӯшаи абруи соқӣ ба қадаҳ имо кард,
Ҳолиё, **зафлат** агар ҳаст, бас аст имое.*

Барои дарки имо ғафлат (غفلت) чӣ лозим? Корбасти мақоли мардумии «ба доно – як ишора» аст ин мисраъ ва ба дардаш калимае меҳӯрад, ки ба доноӣ ишорат бикунад. Бешак, «ақлат» (عقلت) аст он вожа, ки як нуктаи «қоф»-ро ба «ъайн» бахшидани котиб батамом муқобилмаъноӣ хешаш кардааст.

Лутфи шоир чон дорад, ки:

*Ҳаст ашъори Биноӣ ҷумла сахли мумтанеъ,
Гӯӣӣ осонаш, валекин нест осон гуфтанаш.*

Воқеан, ашъори ӯ (ҳам ғазалҳо, ҳам рубоиву қитъаҳо, ҳам маснавии «Беҳрӯзу Баҳром»), ҳамзамон бо шеърӣ ба-ланд доштан бисёр раван, мафҳум ва дастрасу дилрасанд. Ва яке аз махсусиятҳои аёни забону баёни Биноӣ мардумӣ будани он аст. Ин натавон дар содаву фаҳмо ифода кардани мазмуну маъноҳо, балки дар қорбурди фаровони зарбулмасалу мақол ва калимаву ибораҳои рехтае зоҳир шудааст, ки имрӯз ҳам мавриди истифодаи васеи форсизабонон, баҳусус тоҷиконанд. Аз ҷумла, «аз мурдан батар», «чаши ба роҳ будан», «шакархоб», «омадшуд», «таблакзанон», «аз об нишастани бино», «гаштан» (ба маъноӣ сайру гашт), «дили касе будан» (ба маъноӣ ихтиёр ба дасти касе будан), «аён ҷойи баён нест», «селборон», «пур гуфтан», «анор дона кардан», «рах додан», «сар додан» (ба маъноӣ раҳо кардан), «рӯзи бозор», «сари бозор», «сухбат шудан» (ба маъноӣ гармии сухбат ва маслиҳат), «пур ҳаром будан», «дӯстро аз душман надоништан», «дар қори худ бино будани кӯр», «заҳра надоштан», «бисёр-бисёр пурсидан», «бирешум», «сар берун кардан», «беобру шудан», «ғиряи дар ҳоб шодист», «қаҳил», «ба чашм гул афтодан», «аз замин то осмон миннатдор будан», «дилдиҳӣ кардан» (ба маъноӣ тасалло додан), «дар ҳанда шудан», «овози ғирён», «гарм шудани чашм» (ба маъноӣ ҳоби хуш дидан), «пӯст аз ту, устухон аз ман», «ёроӣ гуфтан», «бало задан», «қона пӯшидан», «як раҳ» (ба маъноӣ як бор), «фатиларо қуштан», «пушти даст газидан» ва ғайра.

Сарфи назар намудани ин чиҳат низ ба хатоҳое овардааст. Масалан, дар байте омада:

*Ёр меояд пайи қатлам, вале дар омадан,
Мекунад чандон **ҳиял**, к-аз интизорам мекушад.*

Дар омадани ёр, албатта, будани «ҳиял» (ҳилаҳо) имкон дорад, вале маъмулан ва аксаран дар ин маврид «ноз» аст, «хиром» аст, ки омадани дилхоҳро кашол медиҳад. Интизори бекароронаи шоир далолат мекунад, ки манзураш каллаи оммавии «**ҳаял**» (дер кардан, таъхир, диранг) мебошад.

Ё худ:

*Рутубат аз дили ӯ бурдааст хушкӣ зӯҳд
В-агарна баҳри чӣ зоҳид гирифта худро **шайх**?*

Агар байтро берун аз ғазал меҳондему намедонистем, ки қофияҳояш «ях», «дӯзах», «занах», «матбах»... аст, шояд мепазирuftем, ҳарчанд ки маъноҳои тақрибан ҳамтарозуи «зоҳид» ва «шайх» муқобили инанд – зоҳид худро шайх намегирад, чунки ҳар ду дар зоҳир поку порсову бегуноҳанд. «Хушкӣ зӯҳд рутубатро аз дили зоҳид бурдааст» – меғӯяд шоир, яъне, ӯро хушк кардааст. Оё ин маънӣ дар мисраи баъдӣ инкишоф ёфта? Не. Пас онро бояд дар-ёфт. Ва ба ин метавон бо роҳи саҳли солим кардани қофия расид. «Шайх» (شېخ) не, «**шах**» (شخ) аст қофияи ин байт. Яъне, азбаски рутубати зоҳид рафта, ӯ шах – саҳт, дағал (Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ.2, саҳ. 573), хушк шудааст. Мардум имрӯз ин вожаҳо дар шакли «шахшӯл» (нотарошида, дурушт, дағал) бештар истифода мекунад.

Ибораи «чон кандан» натанҳо ба маънои аслӣ, балки ба маъноҳои маҷозии ба кори беҳуда, амали ҷонкоҳи бенаҷае машғул шудан байни мардум машхур аст. Бубинем, ки Биноӣ азоби ошиқро пеши ёр бо ин ибора чӣ сонифода кардааст.

*Эй Баной, ҳар замон **ҷон мекашӣ, беш макаш!**
То ба кай дар **пеши** мардум худнамоӣ мекунӣ?*

«Ҷон кашидан», беш аз ин «беш ҷон кашидан», пур бемаъност. «Ҷон» дар ин маврид феълҳои «додан», «гирифтан», «бахшидан» ва, албатта, «кандан»-ро талаб мекунад. Аз вожаҳои мазкур танҳо охиринаш ба ин байт рост меояд. Вале боз ҳам вазни мисраъ хароб аст. Пас ҷойи «беш» калимае вусъатноктар бояд бошад, ки ҳам вазнро пур кунад ва ҳам ифодаро маънӣ бибахшад. Роҳи озмуда – ба хати асл баргардонда, бозхонӣ карданро истифода мебарему бо талқини калимаи «пеш»-и сатри дуюм ба натиҷае мерасем, ки котиби осемасар натанҳо гузоштани ду нуқтаи вожаи «пеш»-ро дар сатри якум фаромӯш кардааст, балки як ҳарфи «шин»-ро батамом нанавиштааст (پیش-پیش). Дар маҷмӯъ байт мешавад ба ин сурат:

*Эй Биноӣ, ҳар замон **ҷон меканӣ** **пешиаш**, макан,
То ба кай дар **пеши** мардум **худнамоӣ** мекунӣ?*

Ҳамчунон ки ишора шуд, шеър дар тӯли қарнҳо ҳатто дар навишти хоси бисёр вожаҳо соҳибимтиёзӣ касб кардааст. Дақиқтар бигӯем, бо тақозои вазну қофия калимаҳои зиёде дар он бо шаклҳои гуногун навишта мешаванд ва маҳз калимаи мувофиқи мавридро овардан имкон медиҳад, ки натанҳо равонӣ мусиқии шеър ҳалалдор нагардад, балки маънию мантиқу таносуби он осеб набинанд.

Ҳама медонад, ки вожаи «дур» (марворид) (دُر) бе «вов» навиштаву талаффуз карда мешавад, аммо мавридҳои хаст, ки барои риояи вазн ба он боз як «р» ҳамроҳ намуда, бо пайвандакҳо ба якуним ҳичо мубаддалаш месозанд. Бубинем, ки ин қоидаи маъмул дар ғазалиёти мавриди назарамон то чӣ дараҷа риоят шудааст.

Дар ин байти воқеан зебо:

*Чу дур дар гӯши ҳар як мекунад розе, намегӯяд,
Ки чаши бидиле з-ин гусса гавҳардор хоҳад шуд*

хифзи асолати калимаро мушоҳида мекунем, ки боиси дурӯст хондану талаффуз кардан ва ниҳоятан бемонеа лаззат бардоштани хонанда мешавад. Дар ин мисраъ ҳам: «Саҳар сипеҳр табақҳои хеш нурдур кард...».

Дар мисолҳои зерин мавриди дуҷуми истифодаи ин вожаро мебинем: «Тавонад аз садафи шиқ дурри маънӣ чид...», «Мавҷи ин дарё ҳама дурру гуҳар меафканад...», «Дурри ашкам сурх меояд зи чаши тар бурун...». Мутаассифона, аз ин баъд дар мавридҳои зиёде вожа натавон барғалат – «Дар ҳавои он дур(р)и якто мудом аз баҳри чаши...», «Дур(р)и сероб шуд назмам, равон бош...», балки дар шакли булачабе омадааст: «Дур(р)и шиқ дар ҳар садаф кай шавад...», «Ба неши чаши Баной наёварам дур(р)и лаъл...», «Баной, аз сухани ман шавад дур(р)и сероб, Чӣ суд, гар накунад ёр гӯш бар суханам» (ба тақозои маънӣ «аз» бояд «ар» бошад), «На бар узори ту галтон дур(р)и баногӯш аст...» – дар ин сатрҳо, ҷӣ ҷойи се «р», ки дутояш ҳам зиёдтис! Беш аз ин, вожаи дар алифбои русӣ ҳамшаклро калимаи мавриди баҳс пиндоштаанд:

Хуршеди чамоли ту, зи заррот аён аст,
Дур (р) аст, ки дар дидаи хаффош кунад ҷо.

Сухан аз «хаффош» (кӯршабпарак; дар ин ҷо ба маънии рақиб) меравад, ки аслан ба «дурр» (د ر) муносибате надорад, аз нур қимобу бенасиб аст ва дар чашмаш ҷо шудани «хуршед» (ёр), яъне қаробаташ бо хуршед, аз имкон дур (د و ر) мебошад!

Маълум аст, ки вобаста ба вазнҳои ашъор ҳиҷои дуҷуми калимаи «абрӯ» кӯтоҳ ҳам меояд, яъне дар шакли «аб-

ру». Сарфи назар гаштани ин қоида ҳам боиси номавзунӣ ҳо дар каломи бисёр мавзунӣ шоир шудааст. Ё худ, вожаи «умед», ки вобаста аз вазн дар ду шакл меояд. Дуруст овардаанд, ки «*Дастӣ **умед** зи домони ту кӯтоҳ кунам...*» ва мебоист ин шакл дар сатри зерин ҳам риоят мешуд: «*Чон дода ба **умеди** лабат **Исои** **Марям**...*» (албатта, «Исо» (عيسى) ҳам дар ин маврид бояд бо шакли дигари навишташ, яъне «**Исӣ**» зикр бишавад).

Вожаҳои «ҳақ» ва «хат» ҳам (албатта, дар каломи мавзун) ду шакли навишт доранд, вале ин ҳодисаи забони шеър бояд барҷо сурат бигирад, то ки боиси номавзунӣ нашавад. Чун дар сатрҳои зерин, ки ҳоҷат ба кашиши ин вожаҳо нест: «*Дар ҳаққи худ мекунӣ, эй дил, маро безътимод...*», «*Дар ҳаққи Юсуф, ки мегуфтанд шо ҳоза-л-башар...*», «*Дар ҳаққи зоҳид, ки шуд маҷмӯаи зарқу риё...*», «*Кардам бунафшаи хатти ўро ҳавас, ки шуд...*» ва ғайра.

Ҳодисаи дар як сатр омадани ду шакли як вожа низ зиёд вомерӯад ва зомини риояи вазн ҳамоно саҳеҳ навиштану дуруст талаффуз кардани он аст: «*Не **сӯйи** масҷид тавонам бурд раҳ, не **сӯйи** дайр...*», «*Гаҳ **сӯйи** ман бошад аз шӯхӣ, гаҳе **сӯйи** рақиб...*», «*Зоҳидам хоҳад **сӯйи** масҷид кашад, дил **сӯйи** май...*», «*Эй Баной, васфи шоҳ аст аз **ҳадду** поён бадар, Ҳарчи бепоён бувад, дар ҳадди он нагвон расид...*». Шаклҳои ишорашудаи калимаҳо бояд кӯтоҳ навиштаву хонда бишаванд. Чун дар ин мавридҳо вожаи «бӯстон»: «*Мани гамнокро кам хон ба бӯстон, Ки бояд тавфи бӯстонро диле шод*».

Беш аз ҳама ин ҳолат ба сари калимаи «афтод» афтодааст. Маълум аст, ки боз ҳам барои риояи баъзе вазнҳои арӯз онро дар шакли «уфтод» («ӯфтод») низ меоранд: «*З-он лаби майгун Биноӣ дӯш мадҳуш уфтод...*», «*Мардона бош дигар, чун уфтод коре...*». Вале ин кор бояд маҳз хангоми зарурати яқуним ҳиҷо хондани ҳиҷои аввали он сурат бигирад. Мутаассифона, истифодаи нозарури ин шакл ҳам зиёд мушоҳида шуд: «*Аз ҳасрати орази ту шуд тир, К-уфтод ба рӯйи об*

чинҳо», «Баски мебинам заифаи, дар гумон уфтам, ки ўст». Хатто фаровон дар шаклҳои номаъмули «уфитодан», «уф(и)тодан» омадааст, ки зиёд номақбул ҳам хаст.

Ғалатҳо, боз мегўем, гуногуну фаровонанд ва мачоли ҳамаи онҳоро бо шарҳу баён овардан нест. Аз ин рӯ, бо зикри шаклҳои омада ва саҳеҳи қисме аз онҳо иктифо мекунем: «Бар ёди соиди ту **Баной хаста** дўш...» – «Бар ёди соиди ту **Биноии хаста** дўш...», «Эй чон, **барой** хуш, ки ҳаводори ман расид...» – «Эй чон, **барой** хуш...», «**Бигзар**ад аз фикри дармони Баной, дўстон...» – «**Бигзар**ед...», «**Шо**ҳи ман ҳар ҷо ба он **шаклу хумоюн** бигзарад...» – «**шакли хумоюн**», «**Ҷо**и он дорад, агар ин **дунии дун** бигзарад...» – «**дунийи дун**», «**Ҷо**е **қарор** нест, Баной, ки он савор, **Боз** **омаду** инони дил аз дасти мо рабуд – «**ҷойи қарор**», «**бозомаду...**», «**Гузашт аз** захми теғаш аз сари ман, дасти худ шустам...» – «**Гузашт ар...**», «анбори зулф» – «анбари зулф», «қаллоби зулф» – «қуллоби зулф», «**Даъвои** хун кам кун, эй ашқу маро доман магир...» – «**Даъвии...**», «Меоварад ба нолаи ҷонсўз **чун дар ой...**» – «**чун дарой**», «Сели борони баҳорӣ...» – «селборони баҳорӣ», «мозию мустақбин» – ««мозию мустақбил», «хумои садра» – «сидра», «**Чун** кунам, к-андархўр ин неъмат ба он **таркиш** фитод» – «**таркаш**» (тирдон; ҳамқофияи «махваш», «оташ», «дилкаш», «шаш»...), «Додхоҳон **мекушанд афғон...**» – «**мекашанд**», «**Чанд** пўшӣ бар сари **хусн** **ҳамчу** гул домони лутф...» – «...**хусни чу** гул...», «Рақибат мурду моро сохт ў шод, **Чӣ** **некӯ** **мурданӣ**, раҳмат бар ў бод!» – «**Чи** **неку мурдане...**», «Чунин к-аз нолаам ёрон **гурезонанду** мебинам, Ки ғайр аз **лавҳ қабрам** ҳеҷ кас бар сар намомонад» – «Чунин к-аз нолаам ёрон **гурезонанд**, мебинам, Ки ғайр аз **лавҳи қабрам** ҳеҷ кас бар сар намомонад», «**Ҷаҳад** оҳи ман аз равзан, сиришкам **роҳ дар** гирад» – «**Ҷаҳад** оҳи ман аз равзан, сиришкам **роҳи дар** гирад», «ба ҳамдуллаҳ» – «биҳамдуллаҳ», «**Ҷон ба танг** омад маро дар сина **шуд наздик он**, К-аз қафас берун парад мурғи гирифторам дигар» – «**Ҷон батанг** омад маро дар сина, **шуд наздики он...**», «аҳди банд» – «аҳди ба-

ид», «илҳамд» – «алҳамд», «гулҳои бӯстон афрӯз» – «бӯстон-афрӯз», «Чу дарёе, ки афтад **бар канор аз мавчи хошокаш...**» – «Чу дарёе, ки афтад **барканор аз мавч хошокаш...**», «Зи **шӯхчашми аём** тарсамаш, ки басте, Худой дар ҳама чашм офарида ширинаш» – «**шӯхчашми айём**», «Кош **помоли чу хокам** кунад ӯ...» – «**помол чу хокам**», «**Хезу** аз ҳар ҷо суруди ишрате з-икболи ид...» – «**Хест...**», «субҳаву саддона» – «субҳаи саддона», «**Чӣ воқеъ аст**, ки аз мо салом бозгиритӣ?» – «**Чӣ воқеъа-ст...**», «қалами **мушки фом**» – «қалами **мушкфом**», «Оташи ман гар **биншонӣ** ба теғ...» – «Оташи ман гар **бинишонӣ** ба теғ...», «Зоҳид, аз ин **тақвою тоат** чи суд...» – «**тақвию тоат**», «Рӯе ба сад накуӣ, чашме ба фитнаҷӯӣ, **Наргис кушодагӯӣ**, бар тарфи лолазоре...» – «...**Наргис кушода, гӯӣ**, бар тарфи лолазоре...», «Кошкӣ ман ҳам саге **будӣ**, набудӣ одамӣ...» – «...**будам, набудам...**», «ҳармон» – «ҳирмон», «Ринди майхонаи дурдикаш, ки лояъкил буд» – «Ринди майхона, ки дурдикаши лояъкил буд», «тура» – «турра», «тамано» (дар саросари китоб) – «таманно», «Зи рӯи сидқу дуо хонда...» – «Зи рӯи сидқу дуо хонда...», «Косаи сар накуӣ пур зи **хаёлу зару сим...**» – «пур зи **хаёли зару сим**», «**Даъвои хун** кам кун, эй ашқу маро доман магир...» – «**Даъвии...**» ва ғайра. Бисёр афсӯс, ки тақрири ғазал, ҳазфи байту мисраъҳо, гуногунқофиягии як ғазал, номувофиқатии шахсу шумораи феъл ва мубтадову хабар, аломатҳои китобатии афтода, нозарур ё нобарҷо, носоҳеҳии аёни ибораву ҷумлаҳои арабӣ, ки боиси ишколи вазн шудаанд... номгӯии ғалатхоро тӯлонитар мекунад.

Ин ҳама шаҳодат медиҳад, ки имрӯз Қамолитдини Биноӣ шоистаи хунари худ натавонад дар байни мардум, балки дар доираи мутахассисони адабиёти классикӣ ҳам маъруф нест. Агарчи дар давраи баҳои арзандаи ҳамзамонони машхури ҳешро сазовор шудаву чун ҳама шоироне, ки қадру қудрати каломи бадеъро медонанд, мавқеи суҳанварии ҳешро воло ба қалам додааст:

*Он чи мақсуд аз ин саводам буд,
Нафъи халқи Худо муродам буд.*

Шоирест ӯ, ки андешаҳои дидактикиро ҳам на мучарраду урён, балки зебову образноку дилрас баён мекунад ва дар шеър ифодаҳояш табиӣю самимӣ, метавон гуфт, мардумию ҳаётианд. Ҳадафи ин навишта низ он аст, ки чунин ашъори дилрасу равон равону дилрас манзури хонандагон бошад.

2012

НУСХАИ ОҶАНГАР АЗ ОҶАРИДАИ ЗАРГАР

Шеъри муосири Эрон, баҳусус шеъри қарни бист ва афзунтар нимаи дуҷуми он, барои ҳар тоҷик, ки ба сухани манзум иртиботе дорад, чун як вучуди зиндаи ҳамдигу ҳамнафас азиз аст, чунки дар қатори шеъри классикии тоҷику форс, шеъри асрҳои 19–20-и рус ва шеъри дастраси классикию муосири Ғарб омили таҳаввулоту таҷовулоти ва полудагию нобии шеъри имрӯзаи мо. Аз ин лиҳоз муносибати мо ба ин падида бисёр ҳассос аст ва ҳар мулоқоте бо он анҷозандаи эҳсоси идрок ва хотираҳои дилангезе мешавад.

Бо дастрас шудани китоби мунавварботину муътабарзохири доктор Алиасғари Шеърдӯст «Шеъри муосири Эрон» (қариб 500 сафҳа) бандаро ҳамин ҳолати ошно даст дод. Он шеъри чор давра – замони қочориён, маршрута, паҳлавиён ва баъд аз инқилоби исломиро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, намунаҳои эҷоди шайри ин давраро манзури хонанда қардааст. Ҳамин ҳуд, бешак, қорест арзанда, ки боиси анҷезиши нави завқи баланди шеърхонӣ шеърдонии муҳити адабии мо мешавад ва қобили сипос аст.

Вале бандар, пас аз оғози мутолиаи китоб, ба ҳулосае расид, ки агар онро дар асл, ба хати форсӣ мебошад меҳонд, садҷанд роҳаттар мебуду шодтар мешуд ва гумон дорад, ки ин танҳо андешаи як ӯ нест. Ва муҷиби ин ҳолати ноҳуш барқардони маҷмӯа ба алифбои русист, ки беҳад бесалоҳиятонаву бемаъсулиятона сурат гирифта, дар ҳар сафҳа борҳо завқи ҳавсалаи хонандаро пешро меҳададу хотирашро ноҳуш меҳозад. Танҳо зикри ҳама ғалатхониву ғалатнавсиро даҳҳо сафҳаро пур мекунад, аз ин рӯ, интиҳобан ба силсилае аз онҳо ишора меҷае.

Аз се ду байти порай аввали китоб, ки аз Адидулмамолики Ҷароҳонӣ барқардон шуда, мушкили вазн дорад. Чун байтҳои зерини ҳамин шайр:

*Бигзар ба иштоб андар аз рӯди Сомова,
Дар дидаи ман бингарад дарёчаи Сова...*

Аён аст, ки «бингарад» бояд «бингар» бошад, вале ку суханрасие, ки онро ҳамшаклу ҳамвазни «бигзар» бисозаду бо ин ноошнотабӣ вазну ифодаи шеърро хароб накунад?

Ё дар сатрҳои зерин, ки ноогоҳии баргардонкунадагони матн аз вожаи «дайёр» боз ҳам боиси заъфи вазну мазмун шудааст:

*Моем, ки аз дарё амвоч гирифтем,
Ва-ндеша накардем зи тӯфону зи диёр.*

Оре, «дайёр» камистеъмолу ноошност, вале «Суҳо» чӣ, ки ба ҳар каси бешу кам аз шеър огоҳ борҳо дучор шуда, чуз масъулони нашри ин маҷмӯа, ки чунинаш овардаанд: «Шамси равшан бари рӯяш чу **сиҳо** мебинам...». Гумон ме-равад, ки эшон аслан аз баёни рӯшану зебои шеъри ҳазор-солаи тоҷику форс хабар надоранд, вагарна мисраеро чу-нин рӯбардор намекарданд: «Нодида чунон маст тамошои ту *гаитам*...».

Тасаввурпазир аст, ки ҳангоми иншо қалами нигоран-да гоҳе лағзида, ҳуруфро коставау афзуда метавонад, вале фаҳму фаросати одие мебояд, ки бо тақя ба вазну маънӣ рукнҳои шеър хароб нашаванд. Чун дар ин сатри мали-кушшуаро Баҳор, ки «кас» (كس) шояд дар ҳуруфи асл «ка-се» (كسى) шуда бошад: «Кист он **касе**, ки зи бедоди хавос аст халос...». Ин гуна ғалатҳо фаровонанд ва бар он дало-лат мекунанд, ки таҳияи матн ба алифбои русӣ ноогоҳона, бе андеша ва бидуни дарки ашъор сурат гирифтааст. Ва-гарна чӣ сон дар шеъри Эрач Мирзо «махкам» (муҳкам) (محکم)-ро, ки қофияи «тавҳам» аст, метавон «махқум» (محکوم) рӯбардор карду «додам» (دادم)-ро, ки ҳамқофияи «устодам», ба шакли «дорама» (دارم) овард?

*Инқилоби адабӣ маҳкум шуд,
Форсӣ бо арабӣ **тавғам** шуд...
Ҳама гӯянд, ки ман **устодам**,
Дар суҳан **доди** таҷаддуд **дорам**...*

Ё сатрҳои шеъри машҳури «Қалби модар»-ро, ки як умр аст дар китобҳои дарсии мактабҳои мо ҷойи сазовор дораду аксаран азёдаш медонанд, метавон ба ин шакли номакбулу номавзуну мағшуш баргардонд?

*Модари сангдилат то **зиндаст**,
Шаҳд дар коми **ман ва туст** шаранг...*

Тасаввуроте ҳосил мешавад, ки масъулини ин кор танҳо зоҳири ҳуруфи форсиро медонанд ва натавонанд аз вазну қофия ва дигар рухҳои шеър, балки аз маънову муҳтаво ва барҷоиву нобарҷоии калимаву ибораҳо ғофиланд. Агар не, «бувад»-ро «буд», «бимирад»-ро «бимурд», «Урупо»-ро «Аврupo», «одамӣ»-ро «одаме», «аширафӣ»-ро «аширофе» рӯбардор намуда, бар вазну маъноҳои аёну равони ашъори машҳур латма намезаданд.

Шеъри машҳури Алиакбари Деҳхудо «Ёд ор зи шамъи мурда, ёд ор» чунон хато рӯбардор шудааст, ки тақрибан мисрае обод намонда ва ягона илочи раҳой аз ин бироҳӣ аз хати асл хондани он асту бас.

Дар бораи ашъори Орифи Қазвинӣ низ метавон ҳаминро гуфт. Бо тафовуте, ки ҷуз харобии вазну қофияву маъно байтҳои зебое аз онҳо сарфи назар гардидаанд. Масалан, нисфи шеъри «Ишқи ватан» (дар «Девони Орифи Қазвинӣ», Техрон, 1381, сах. 278, 14 байт дорад) ҳазф шуда, ки дар он миён байти амиқмаънову зебои зерин (бо вучуди сактаи кammaҳcусе) низ ҳаст:

*Дар иштибоҳ гузаи**т** умру ман яқин дорам,
Ки он чи беҳ зи яқин аст, иштибоҳи ман аст.*

Ё худ, аз шеъри беунвони зерин, ки дар девони мазкур (сах. 259) бо номи «Паёми озодӣ» омадааст, ин байт афтода:

*Ватанфурӯшӣ ирсист, ин аҷаб набувад,
Чаро ки Одам аз аввал ватанфурӯш омад.*

Дар шеъри «Нолаи мурғи асир», ки низ пурғалат рӯбардор шудааст, байте ҳаст:

*Хонае, к-ӯ шавад аз дастӣ **ачноб** обод,
З-аиш вайрон қунаш он хона, ки байтулҳазан аст*

ва «ачноб» ташреҳ ёфтааст, ки «чамъи ачнабӣ», «бегонагон». Вале чун дар луғот калимаи мазкур ба ин маънӣ намеояд, тақя ба девони шоир (сах. 283) поядортар мебуд, ки онро дар шакли маъмулу дилхоҳ ва дархӯрди вазни байт – «ачониб» овардааст.

Калимаи серистеъмоли «таъбид» фаровон ба шакли «табъид» рӯнавис шуда, вазни бисёр сатрхоро хароб кардааст.

*Дар баҳорон гули ин бог зи гам во **нашуд**,
Гунча то фасли хазон **бо дил танг** аст ин ҷо.*

Касе, ки кори масъули баргардони китоби ашъори ноберо бар дӯш гирифта, надонад, ки «нашуд» бе «вов» навишта мешавад ва дархӯрди вазну маъноӣ ин байт калимаи «нашавад» аст, чӣ ҷойи гила аз сарфи назар карданаш аз ифодаи машхури шеъри тоҷику форс – «дили танг»?

«*Қудсиён мадраса аз ҳотифӣ гӯшам шунуфт...*» – Манзури шоир мурочиат аст, яъне, «*Қудсиёни мадраса, аз ҳотифе гӯшам шунуфт...*», ки на «*Субҳдам аз ариш меомад сурӯши ақлу гуфт...*», чунон ки рӯбардор шуда, балки «*Субҳдам аз ариш меомад сурӯше, ақл гуфт...*».

*Дар Аврупо Осиёро луқмае тиндоишанд,
Хар як андар хӯрданаи чигилҳо бардоишанд.*

Дар ин байти то абад воқеи Ишқӣ, чун дар саросари китоб, дар ин шакл навиштани Урупо (اوروپا) вазиро хароб кардааст (саволе барҷо будагист, ки кадом эронӣ, боз дар шеър, Аврупо гуфтааст?). Яқин аст, ки котибон натавонанд аз вазн огоҳ нестанд, балки бо мазмун ҳам сари ёрӣ надоранд. Вагарна вожаи «луқма» ба саҳеҳи «чигил» (?) ишора дорад, ки «чангол» аст. «Чангол – панҷаи дасти инсон, панҷаи даррандагону парандагон, ки чангул ва чангала ҳам гуфта шуда; олати фулузии чаҳоршоха ба андозаи қошук, ки бо он хӯрок меҳӯранд» («Фарҳанги Амид», Муассисаи интишороти «Амири Кабир», Техрон, 1375, сах. 545).

Зоҳирхонӣ то ҳадде рафта, ки «шамъ» (شمع)-ро «ишми» (شمش), «таваққуф» (توقف)-ро «тавқиф», «хун» (ادب)-ро «адаб» (ادب), «абад» (ابد)-ро «адаб», «чун» (چون)-ро «хун» (خون), «мурда морон» (مردۀ ماران)-ро «мурдаи морон» (مردۀ ياد اوری), «ёд оварӣ» (ياد اوری)-ро «ёдоварӣ» (ياد اوری), «ишқва» (شکوہ)-ро «ишқӯҳ» (شکوہ), «маҳ» (مه)-ро «меҳ» (مه), «чаҳонсӯзӣ» (جهانسوزی)-ро «чаҳонсӯзе» (دنده), «дандона» (دندانه)-ро «данда» (دنده), «пӯзиш» (پوش)-ро «пӯзаиш», «мафсил» (مفصل)-ро «мафсал», «уқубате ҷонфарсой» (عقوبتي جانفرساي)-ро «уқубате ҷонфарсое», «мутаассир» (متاثر)-ро «муаттасир», «нозукорой» (نازكاراي)-ро «нозук, оре» (ميده-مي دهی)-ро «май диҳӣ» (مي دهی-مي دهی) пиндоштаву навиштаанд.

Гирифтем, ки ашъори баъзе аз шоирони маҷмӯа шояд ба масъулони хати кирилии он ноошно, вале шеърҳои дар он омадаи устод Лохутӣ бояд ханӯз аз китобҳои мактабӣ ба эшон шинос бошад ва роҳ додан ба ғалатҳои авомона дар баргاردони онҳо нобахшиданест. Бахусус, фирефтаи шабоҳати «ёр» (يار) ва «бор» (بار) шуда, байти

зебову бисёр мутаносибмаъноеро хароб кардан (сах. 85) ва байти лоикеро аз ин ғазал ҳазф намудан.

Банда назарияи матншиносиро намедонад, лекин бар он аст, ки яке аз вазифаҳои таҳиягарони осори шоирони классикӣ ё муосири ҳамзабон барои умум бояд ба тақозои вазну қофия, мантиқу таносуб ва дигар унсурҳои сухани солиму дилрас манзур намудани он бошад, на ба таври механикӣ ва «кӯр-кӯрона» рӯбардор кардани матнҳои пурбаҳо. Вале мутолиаи китоб таассуроте бармеангезад, ки онҳо аслан ба мантиқу маъно наандешидаанд ва танҳо сурати матнҳоро тираву хира нусхабардорӣ кардаанд. Ва агар ислоҳи баъзе аз ин «эҷодкорӣ»-ҳои нозарур ба андеша даст бидиҳад, дарки бештарашон бе муроҷиат ба асли асар (ба хати форсӣ) имконнопазир аст.

*Бо он ки мо ҷафои бутон бештар барем,
Муштоқи рӯйи туст ҳар он кас, ки **хӯ бар ӯст**.*

Натанҳо дурӣ аз таносубу мантиқу назокати шеър, балки надониستاني қоидаҳои имлову шаклҳои ифодаи алифбои форсӣ баргардонкунандагонро фирефтаи шабоҳати навишт карда, «хубрӯст» (خوبروست)-ро ба «хӯ ба рӯст» (خو به روست) табдил додааст. Ва агар дар ин байт тавассути калимаҳои калидии «бутон» ва «рӯ» дарки асли ҳол муяссар бишавад, дар мавриди зерин мушқил амиқтар аст ва хонандаро хеле азоб медиҳад:

*Агар Фалотуну Сукрот будаанд бузург,
Бузург буда парастори **хиради** эшон.*

Ночор ба «Девони Парвини Ӯтисомӣ» (Техрон, 1363, сах. 87) рӯ меорем, то парда аз рӯйи ин кор бардошта шавад. «Бузург буда парастори хурдии эшон» – меҳонем ва маҳви хирадмандии навин мешавем, ки «хурд» (خرد)-ро «хирад» (خرد) пиндоштаву нигоштаанд.

Мушобеҳи ҳамин ҳолат «сарой» (سرائى)-ро «сарое» (سرائى), «бар» (بر)-ро «бари», «гиребонаш» (گريباناش)-ро «гиребон-ш», «з-он» (ز آن)-ро «зи он», «фотиҳа» (فاتحه)-ро «фотеҳа» (فاتحه) хонда, авзону баёни равонро норавону печон кардаанд.

*Моро ба рахту чӯби шубонӣ **фирефта аст**
Ин гург, ки солҳост, ки бо **гала** ошност.*

Асолати байти боло ҳам бидуни мурочиат ба асл (де-вони мазкур, сах. 79) барқарор нашуд:

*Моро ба рахту чӯби шубонӣ **фирефта-ст,**
Ин гург солҳост, ки бо **галла** ошност.*

Ҳатто ба рӯбардори шеър бояд касе машғул бишавад, ки алифбои онро бидонад ва ақаллан аз намунаҳои хубу машҳураш огоҳ бошад, то ки сатри машҳури Бобо Тохирро чунин бемаънгову ногӯё бознавис накунад: «*Чӣ хуш бемеҳрбунӣ аз ду сар бӣ*» (ба ҷойи «*Чи хуш бӣ, меҳрбунӣ аз ду сар бӣ*».)

Ба шеъри кӯтоҳу машҳури Аҳмади Шомлу «Будан» мутаваҷҷеҳ бошед:

*Гар **бад-инсон** зист бояд наст,
Ман **чӣ** бешармам, агар фонуси умрамро
ба расвой наёвезам
Бар **баландии** қоҷи **кучаи** бунбаст.*

*Гар **бад-инсон** зист бояд пок
Ман **чӣ** нопокам, агар нанишонам аз имони худ чун кӯҳ
Ёдгориш ҷовидона бар тарози **бебақоиш** хок.*

Саҳеҳи онро танҳо аз ҳуруфи асл («Аҳмади Шомлу. Шеърҳои баргузида», Техрон, интишороти «Нигоҳ», 1368, сах. 71) метавонем бихонем:

Гар **бад-ин сон** зист бояд паст,
Ман **чи** бешармам, агар фонӯси умрамро
ба расвой наёвезам
Бар **баланди** кочи **хушки кӯчаи** бунбаст.

Гар **бад-ин сон** зист бояд пок
Ман **чи** нопокам, агар нанишонам аз имони худ
чун кӯҳ

Ёдгоре ҷовидона бар тарози **бебақои** хок!
(Аз нигоҳи банда дар ин шеър беш аз «тароз» «фароз»
барҷо менамояд).

Эҷодкорӣ ва фазлтарошии баргардонандагони матн
худуд надорад. Масалан, Шомлу дар шеъри «Кайфар» во-
жаи маъмулу зебои «чор»-ро, ки аз Мавлавӣ то Шохин
ҳазор сол истифода бурдаанд, ду маротиба корбаст меку-
над («Дар ин ҷо чор зиндон аст...», ҳамон китоб, сах. 92–
93), вале бознависони ҳуруфи русӣ, шояд онро авомона
пиндоштаю ор карда, ҳар ду бор ҳам «чаҳор» менависанд,
ғофил аз он ки бо ин амали нобарҷо вазну мусикии шеър-
ро барҳам задаанд. Давоми шеъри мазкур ҳам аз хароб-
корӣ эмин намондааст:

Аз ин занҷириён як тан занаширо
Дар таби торики **буҳтонӣ** ба зарби дашинае **куштааст**.
Аз ин мардон яке дар зӯҳри тобистони сӯзон
Нони фарзандони худро бар сари барзан ба хуни
нонфурӯши сахт дандонгирд

Оғӯшта аст.

Аз инон чанд кас дар хилвати як рӯзи боронрез
бар роҳи рибохоре

Нишаастаанд

Касоне дар сукути кӯча аз девори кӯтоҳе
ба рӯйи бом **ҷастаанд**.

*Касоне нимаишад дар гӯрҳои тоза
дандони тилои мурдагон*

Мешикастаанд.

*Ман аммо ҳеҷ касро дар шабе торику тӯфонӣ
накуштаам,
Ман аммо роҳро бар марди рибочӯй набастам,
Ман аммо нимаҳои шаб зи бOME бар сари бOME
начастам.*

Дар ин ҷо чаҳор зиндон аст

*Ба ҳар зиндон дучандон нақб ва дар ҳар нақб
чандин ҳуҷра...*

*Дар ин занҷириён ҳастанд мардоне, ки дар руъёшон
ҳар шаб*

Зане аз ваҳшати марг аз ҷигар бар мекашад фарёд...

Бигзарем аз он ки 19 сатри ба тақозои вазну мазмуну шиддати эҳсос офаридаи шоири дақиқкорро ба 33 сатри шикаставу нотаому дарҳам-барҳам расондаанд, ибораи «**нон-фурӯши сахт дандонгирд**» маънӣ надорад, суҳан аз ибораи рехтаи «**сахтдандон, дандонсахт, дандон сахт кардан**» меравад, ки ба маънои хашм гирифтани ғазаб кардан истифода мешавад ва мисраъ бояд чунин навишта мешуд: «Нони фарзандони худро бар сари барзан ба хуни нонфурӯши сахтдандон гирд оғуштаст»; саҳеҳи дигар вожаву ибораҳои ишорашуда мутаносибан чунин аст: *бухтоне, куштаст, оғуштаст, нишастанд, ҷастанд, мешикастанд, накуштам, роҳ бар марди рибохоре набастам, начастам, нақбу дар ҳар нақб, руъёшон, бармекашад* (ҳамон китоб, сах. 92–93).

Гумон мекуни, ки аксари ашъорро таҳрир намудаанд, вагарна чаро «чараёне» (جریانى)-ро «чараёни» (جریان) менависанду «фосилаи» (فاصله)-ро «фосилае» (فاصله ی)? Бигирем, ки сатри зебои «Дар тухӣ миёни ду танҳои» (در تهی میان دو تنهای)-ро дарк накардаву ба шакли номмақбули «Дар тухӣ миён, дар танҳои» (در تهی میان، در) (در تهی میان، در) овардаанд, «Ва»-и изофа дар сатри поёнӣ ва «са-

бзӣ аст» ба ҷойи «сабзист»-ро чӣ сон метавон соф баровард? Вақте ки «ду» (دو)-ро «дар» (در) мехонанду «марду-маконат» (مردمکانت)-ро «марди маконат» (مرد، مکانت), дигар чӣ ҷойи ғап?!

Боз чанде аз «шоҳкорҳои» барҷастаи бознависонро аз ашъори Аҳмади Шомлу бо саҳеҳаш манзури хонанда мекунем: «Хушо **назари бозиё**, ки ту оғоз мекуни» – «Хушо **назарбозиё**, ки ту оғоз мекуни», «Ки табардори воқеаро дигар **Даст хаста**, ба фармон нест» – «**Даст хаста** ба фармон нест», «**Бар фареби** аташ **Такия** мекунад» – «**Бар фиреби** аташ **Такия** мекунад», «Он **калом муқаддасро** Бо шумо хоҳем омӯхт **Лекан** ба хотири он **Уқубате ҷонфарсоеро** **Таҳаммул мебоядтон** кард» – «Он **каломи муқаддасро** Бо шумо хоҳем омӯхт **Лекин** ба хотири он **Уқубате ҷонфарсойро** **Таҳаммул мебоядатон** кард», «То бо дарун даровиш **дар хуш бингарӣ**» – «...**дар хеш бингарӣ**», «Ва чунон қӯе мағрур **Дар зулоле** хештан нигарист» – «...дар зулоли **хештан**», «**Рӯзгори ғарибест**, нозанин!» – «**Рӯзгор ғарибест** нозанин!».

Маҳдии Ахавони Солис низ на камтар аз таҳриротӣ чиддӣ баргардонкунандагони матни ашъораш бархӯрдор шудааст: «**Масеҳои ҷавонмарди ман! Эӣ тарсои пирпироҳани чиркин!**» (پيرپيراھن، چرکن) - ба ҷойи «**Масеҳои ҷавонмарди ман, эӣ тарсои пири пираҳанчиркин!**» (پير، پيرھنچرکن).

Ҳой! **Нахарошӣ** ба ғафлат гунаамро, тег!

Ҳой, **напарешӣ** сафои зулфаконамро, даст.

Калимаҳои ишорашуда бояд «нахрошӣ», «напрешӣ», «зулфакамро» бошанд. Асли сатри «Ба сони **рахнаварде**, ки дар афсонаҳо гӯянд...». «Ба сони **рахнавардоне**, ки дар афсонаҳо гӯянд...» будааст. Ҷойи «**раҳтӯша**» – «**роҳтӯша**», «**суйи**» – «**сӯйи**», «**чарогоҳи**» – «**чаро гоҳи**», «**самаршон**» – «**самарашон**», «**бигзорем**» - «**бигузорем**»,

«зарбафт» – «зарбофт», «зи силии зан, зи силии хур» – «зи силизан, зи силихӯр», «гул когазин рӯяд» – «гулкогазин рӯяд», «ҳало» – «ҳело», «ҷалиле» – «ҷалилӣ», «хати» – «хатти», «нигаҳ» – «нигоҳ», «алиле» – «алилӣ», «меқунем» – «меқунам», «роҳи нӯш» – «роҳнӯш» навишта, вазну таносубу мазмунро барҳам задаанд.

Зоҳири ҳуруфро дидану ба умқи маъно сар фуру набурдан боиси ғалатҳои фоҳиштаре шудааст:

*Вале он чо ҳадиси бангу афюн аст
Аз **атои пири** дарвеше, ки меҳонад...*

Дар китоби шоир «Зимистон» (Техрон, интишороти «Марворид», 1372, сах. 147) ин байт як мисраи равону барчост: «Вале он чо ҳадиси бангу афюн аст – **аз эътои** дарвеше, ки меҳонад...».

Ё худ, дар сатрҳои зерин аён аст, ки вожаҳои ишора-шуда «бекарони», «маяндозем» (ميندازيم), «маёмӯзем» (مياموزيم) мебошанд:

*Ва мо бар **бекарон** сабзу маҳмалгунаи дарё
Меандозем заврақҳои худро чун **кулли** бодом
Ва мургони сапеди бодбонҳоро **меомӯзем**...*

Вожаи «кули» (на «кулли»)-ро шоир худ шарҳ додааст ва агар ба он рӯчӯ мешуд, ҳам ғалат руҳ намедод, ҳам маъно барои хонанда рӯшантар мегашт: «Кул – ба замми кофи арабӣ; ба маънои пӯст, аз яздиҳо шунидам» (ҳамон маҷмӯа, сах. 151).

Байти зебод дорад Аҳавони Солис, ки муаллифи китоб далели дилзадагии ӯ аз муҳити ғализу пурғавғои шаҳр дар пешгуфтораш ба ашъори шоир мисол овардааст:

*Баъди **чил** сол, ки Рай дошт чу маҳбус маро,
Мекашад хок дигарбора **сӯйи** Тӯс маро.*

Котибони матни русӣ натанҳо «суйи»-ро, ки дар шеър маъмулист, «сӯйи» кардаву вазро костаанд, балки худсарона «чил»-ро «чихил» навиштаанд, ки ҳеҷ ба сабки ноби хуросонии бетакаллуфу бетаоруфи шоири маъруф созгор нест.

Номи шеъри дуҷоми Фурӯғи Фаррухзод чунин баргардон шуда: «*Парранда мурданӣ аст*», ҳол он ки дар «Девони ашъор»-и мавсуф (Техрон, интишороти «Марворид», 1372, сах. 468) бисёр хонову рӯшан, муктазои вазну зарб омадааст: «*Паранда мурданист*». Ё худ, сатри «*Аз ту танҳоиям хомӯиш гирифт*» дар ҳамон китоб (сах. 332) имкон намедихад, ки ғалаташ бихонему вазни равони шеърро вайрон кунам: «*Аз ту танҳой-м (تنهايم) хомӯиш гирифт*».

«Харгӯши ноороми шод»-ро «миёни мардумакҳо» тасаввур кардан мантиқист? Албатта, не ва он «Харгӯши ноороми шодӣ»-ст, ки «миёни мардумакҳо» тасаввур мешавад.

Ин пораи шеъри «Он рӯзҳо» низ хароб рӯбардор шуда. Калимаҳои ишорашуда «*ганҷеро*» ва «*сандуқхона*» мебошанд, ки пуррагии маъниву вазро таъмин мекунанд (ҳамон китоб, сах. 292):

...Он рӯзҳо ҳар соя розе дошт,
 Ҳар ҷаъбаи сарбаста **розеро** ниҳон мекард,
 Ҳар ғӯшаи **сандуқча** дар сукути зухр
 Гӯйӣ ҷаҳоне буд...

Маълум нашуд, ки чаро 68 мисраи ин шеър, аз ҷумла хулосаи он, ки шомили пораҳои хубест, ихтисор шуда? Оё ин кори огоҳонаи мурағбии китоб аст ё амали худсаронаи бознависони матн? Таҳрифу таҳфифи ашъори пурфурӯғи Фурӯғ ба ҳаддест, ки маҷоли ҳамаи онҳоро ҳам зикру маънидод кардан нест. Оё камоли ноогоҳиву бесалоҳиятӣ нест, ки *чорчархаро ҷаҳорчарха (борҳо!), синаморо симо, фосидро фасод, мутааҳҳидро мутаҳҳид, азро зи (ба-*

такрор), шонаеро (شانه ی) сояе (سایه ی), дарраро (دره)
 дурра (دره), беширо (بیشت) пеиш (پیش), сохтро доиш, ваъда-
 гоҳҳоро (وعده گاه ها) ваъдаи гоҳҳо (وعده گاه ها),
 метавон дар ҷаъбае моҳутро метавон бо дари ҷаъбаиш
 моҳут, зирехро зареҳ, ҷараққаеро ҷурқае бихониву унвони
 шеърҳои машҳуртарин – «Танҳо садост, ки мемонад» ва
 «Таваллуде дигар»-ро галат («Танҳо садост, ки монад» ва
 «Таваллуди дигар», ҳатто «Дар тавлиди дигар») бинависӣ?

Маълум, ки шеъри Сухробӣ Сипеҳрӣ аслан суннатӣ
 нест, дар қолаби ҳоси хеш асту фазое бекаронтар барои
 озодии эҳсосу андеша дорад. Бо вучуди ин, бастаи вазну
 зарби арӯз аст, чун ҳама каломи мавзун мантику таносуби
 собит дорад ва андак ҳалал дар забону баёнаш зуд ба ғӯшу
 дил мерасад. Мутаассифона, дар китоби мавриди назар
 чунин ҳалалҳои вазну зарбу ифода зиёд рух додаанд.

Қоиқи аз тӯр тикӣ...

На ба обиҳо дил хоҳам баст,

*На **дар** ба дарё-парӣёне, ки сар аз об бадар меоранд...*

Пушти дарёҳо шаҳрест

*Ки **дари** он панҷараҳо рӯ ба таҷаллӣ боз аст...*

Аз шеъри «Садои пойи об»:

*... Лои ин **шаби бухо**, пойи он қоҳи баланд...*

*Пайи **қади** қомати мавҷ...*

То ба овози шақоиқ, ки дар он зиндонист,

*Дили **танҳоитон** тоза шавад...*

*Ман аз ӯ пурсидам: **дилхуши** серӣ чанд?*

*...**Об** бе фалсафа меҳӯрдам.*

***Тут** бе дониш мечидам*

*То **чилаве** меҳонд, сина аз шавқи шунидан месӯхт...*

*Бори **худамро** бастам, рафтам аз шаҳри ҳаёлотӣ*

сабук берун...

*...Ва ҳамоғӯшии **зебоиш** арӯсак бо субҳ...*

Пиллаҳое, ки ба боми **ашироқ**,
 Пиллаҳое, ки ба **сақуи** таҷаллӣ мерафт...
 Чархи як горӣ дар **ҳасрат** вомондани асб...
Фавворони гули ҳасрат аз хок...
 Қатли як **қиссаи** сари кӯчаи хоб...
 Ман садои **нафси** бозчаро мешунавам...
 Рӯҳи ман дар ҷиҳати тозаи аиё **қорӣ аст**...
 Буттаи хаишоше шустушӯ дода маро
 дар **сайлони** будан...
 Рағҳои шиками ҳубараро, **асри** пойи бузи кӯҳиро...
 Зиндагӣ **ҷазабаи** дастест, ки мечинад...
 Зиндагӣ таҷрибаи шабпара дар **торикӣ аст**...
 Пушти сар панҷараи сабзи санавбар **баста аст**.
 Пушти сар пушти ҳама фирфираҳо хок **нишастааст**...
 Пушти сар хотираи мавҷ ба **соҳили** садафи сарди
 сукун мерезад...
Вазн буданро эҳсос кунем...
 Марғ воронаи як **занҷира нест**...
 Марғ дар ҳанҷараи **сурх** – **гулу** мехонад...
 Гоҳ дар соя **нишастааст**, ба мо менигарад...

Аз шеъри «Ҷунбиши вожаи зист»:

Барф, як **дастаи** кулог...
 Бод, овоз, **мусофиру камиш** майл ба хоб.
 Шохи печак ва **расидану ҳаёт**...
 Зиндагӣ, яъне: як **соре** парид.

Дар вожаҳои ишорашуда ё изофа лозим аст, ё изофа зиёдатист, ё калимаҳо нодуруст рӯйи коғаз омадаанд ва ин ҳама боиси осеб дидани вазну баёну мазмун гаштааст.

Нодири Нодирпур аз машхуртарин шоирони муосири Эрон аст дар Тоҷикистон ва ҳар шеъре, ки аз ӯ ба кирилӣ ба нашр мерасад, бемуболиға дастбадаст хоҳад рафт. Бубинед, ки ин шеъри маҳбубтарин чӣ гуна манзур шудааст.

*Зи он ҷо, ки бӯсаҳои ту он шаб шукуфту рехт...
Чун барги мурдае, ки **дар афтанд** ба пойи бод...*

Фаҳмост, ки вожаҳои мазкур бояд «з-он» ва «**дарафтад**» бошанд. Вале бо ин сатр чӣ кор кардаанд: «**Он бӯсаҳоро**, ки **рехт** аз коми маҳваше...». Илоче нест ҷуз рӯ овардан ба маҷмӯаи шоир («Чашмҳо ва дастҳо», Техрон, «Марворид», 1382, сах. 112), то бифаҳмем, ки аслан «*он бӯсаро*» ва «*рехта*» аст.

Ин пораро ҳам бе ёрии маҷмӯаи мазкур (сах. 157) наметавон дуруст хонд:

*Аз такдарахти зиндагии беумеди ман
Мургони рӯзҳо (?) як-як паридаанд.
Шабҳо **чун** тӯдаҳои кулогони шомгоҳ
Аз дур, аз **дарёи** уфуқҳо расидаанд.*

Калимаи афтода «ҳама» аст, «чун» – «чу», «дарёи» – «диёри».

Дар шеъри «Барфу хун» «тирагӣ» «торикӣ», «дарахтони» «дарахтон», «розгӯён» «розгӯёни», «бикӯбам» «кӯбам» шудаву сатри зебову гӯёи «Кӯрмолон қадам пас ниҳодам» афтодааст.

*Ту, эй **чаимсияҳ**, бо шуълаи хеш
Шабонгоҳон диламро **равшанӣ** бахш.
Бисўзонам дар ин торикии марг,
Зи чанголи гуноҳам **эминӣ** бахш.*

Ҳар касе, ки андаке аз вазну маънии шеър огаҳӣ дорад, медонад, ки «чаимсияҳ» бояд «чаими сияҳ» бошад, «эминӣ» – ба тақозои қофияи солим «эманӣ» ва калимаи ишорашудаи мисраи дуюм дар шеър ва талаффузи мардумии эронӣну тоҷикон «*рӯшан*» аст ва агар дар ҳамаи

ашъори китоб чунин навишта мешуд, равонтару хушсадо-
тар мебуд.

*Бикӯб, эй дасти марг, эй панҷаи марг,
Ба тундӣ бар дарам, то дар кушоям.
Ту мургони қафасро пар кушодӣ,
Ман ин мурғи қафасро пар кушоям.*

Мутаассифона, дар «Чашмҳо ва дастҳо» низ чунин
омадааст, лекин шубҳае нест, ки мурғи сатри охирин
«мурғи нафас» аст ва махсус – бо ишораҷонишин таъкид
шуданааш ба ин далолат мекунад.

Дар мисраи «Ба тундӣ ҳалқа бар (?) зан, мағӯ кист...»
вожаи «дар» ҳазф ва дар идомаи он қофияи солим (мане -
аҳриманӣ) ҳалалдор шудааст.

*Чӣ шуд, ки (?) дар ин оиён напоедӣ,
Чӣ шуд, ки зуд аз ин оиён сафар кардӣ.*

Вожаи «зуд» мутаносиби афтодаи худро бозгӯ меку-
над, ки «дер» аст. Ҳамчунин, бо тақозои вазн дар ин шеър
(«Чароғе аз паси найзор») «гурбат» «ғариб» аст, «оиёнаи»
– «оиёна», «қоҷи» – «қоҷ».

*...Девор нестам,
(?) Асири панҷаи бедод будаам.
Нақше даруни ойинаи сард нестам,
Зеро (?) ҳарчи ҳастам, бедард нестам.*

Аз ҷойи аломатҳои савол вожаҳои «аммо» ва «ки»
афтода, боиси вайронии вазн шудаанд, ҳамчунон ки дар
дигар ашъор «гаҳвора» ба ҷойи «гоҳвора», «раста» ба ҷойи
«руста», «бифишурем» ба ҷойи «бияфишурем», «бигзор» ба
ҷойи «бигузор», «талхист» ба ҷойи «талхест», «Нам-нами
борони хуш аст» ба ҷойи «Нам-нами борон хуш аст», «зер
коҳ» ба ҷойи «зери коҳ», «оби гардун» ба ҷойи «оби гардун»

омада, ҳамин ишколро ба дунбол овардаанд.

Яке аз вижагиҳои маҷмӯаи «Шеъри муосири Эрон» манзур кардани ашъорест, ки ба хонандагони тоҷик камтар маълуманд. Масалан, Нусрат Раҳмониро тақрибан ҳама медонем (Нодирпури бузург шеъраш бахшидааст!), лекин шеърашро камтар дастрас кардаву хондаем. Дар китоби зери даст бо муаррифии зебову пурмаъное ҳашт шеъри мавсуф ба чоп расида, ки воқеан аз ҷумлаи ашъори «муваффақи муосир аст» ва бо забону баёну фалсафаи хоси ҳеш таъсиргузор хоҳад буд. Боз ҳам боиси таассуф аст, ки дар ин бахш низ сактаҳои роҳ ёфта, хусни баёнро коштаанд. Аз ҷумла,

*Ба ҳар **дарё**, ки рафтам, аз ӯ нишона набуд...*

*Вале **чун** дар бикӯшудам, касе ба хона набуд...*

*Чӣ суд хайкали ман, **пайкаре асире** буд...*

*Чӣ ғам агар, кашидам ҳамраҳи **нокомӣ**...*

*Баҳор буд, ки **лола рӯид** аз дили санг...*

*Бидӯз бар кафанат, сукут кун, **бигзар**...*

Чашме ба рӯйи ҳам заду гуфт: ҳон, гузашт

ва ғайра, вале паркандаву нотаом омадани шеъри «Модар» боиси афсӯси бештар аст.

Чунон ки зикр кардем, дар аксари мавридҳо сабаби иштибоҳ шабоҳати вожае ба вожаи аслист, ки бе дарку фаҳм рӯнавис шудааст. Мисоле рӯшан аз шоири амиқандешу рӯшанбаён Манучехри Оташӣ:

*Ҳофизи **инам**, то бо суруди ҷовидонам.*

Хонанд ё рақсанд туркони Самарқанд.

Чи ҷойи шубҳа, ки монандии вожаҳои «инам» (اینم) ва «наям» (نیم) роҳзан шудаву ифодаи бисёр рӯшани «Ҳофиз наям, то бо суруди ҷовидонам»-ро ба ин ҳоли зор расондааст (афтодан ё сарфи назар шудани «алиф» аз вожаи «инам» ҳеч аз эҳтимол дур нест).

*Маҳтоб борҳо ба сарошеби ҷилгаҳо
Бар гардани ситабраш печид **шамоли зард**.*

Чунон ки дар маҷмӯаи «Аз Нимо то баъд» (ба интиҳо-би Фурӯғи Фаррухзод, Техрон, «Марворид», 1369, сах. 183) омада, саҳеҳи «шамоли зард» (شمال زرد) «шомли зард» (شال زرد) мебошад ва бо як ҷилваи хома афзудани «мим»-е ба вожаҳое чун «шол» бисёр рух додаву боиси иштибоҳи зоҳирбинон шудааст.

*Асби сафеди саркаш
Бар соҳиби нишаста **кушудааст** ёли хаим...*

Албатта, «кушудааст» бояд «кушудаст» бошад, лекин манзури мо дигар аст – дар маҷмӯаи мураттабкардаи Фурӯғ (сах. 174) ба ҷойи «соҳиб» «рокиб» омадааст, ки аслитар менамояд.

*Асби сафеди ваҳшӣ!
Бигузор дар тавилаи пиндори сарди хеш
Сар бо бухури ганди ҳавасҳо, **биё, қунам**.*

Боз ҳам, албатта, «бигузор» бояд «бигзор» бошад, вале чаро «биё, қунам»? Шубҳае нест, ки он «биёканама» (биока-нама) (بیاکنم) ё «биёганам» (биоганам) (بیانگنم) аст (ҳамон маҷмӯа, сах. 177) аз феълҳои «окандан», «огандан» – пур кардан. Яъне, «биё, сарамро аз хушбӯйиҳои бади ҳавасҳо пур қунам!»

Мисоли дигари хӯрдани фиреби шабоҳати вожаҳо:

*Мақун сар дар ин чоҳи **пур ганди вайл**,
К-аз ӯ нашинавӣ гайри дашиноми шаб.*

«Чоҳи пур ганди вайл»? Чӣ ҳарфест ину ба кадом за-боне? Ноилоҷ ба ҳарфи аслаш менависему мекӯшем

маъние берун биёрем: چاه پرگندویل - чоҳи пурганд вел, яъне, саратро ба чоҳи пурганди (бадбӯйи) шаб нахалон, ки дашном мешунавию бас!

Дар шеъри аввали Фаридуни Муширӣ мисрае ба ин сурат омада: *«Он беситораам, ки уқобам намебарад!»*. Бознависони матн фиреби таносуби зоҳир хӯрда, ки уқоб ҳаст, пас бояд паридан бошад. Лекин дар саросари ин шеъри зебо радиф «намебарад» аст ва, агар инро ҳам надидаанд, бояд ба банди боло мутаваҷҷеҳ мешуданд, ки *«Ҳон, эй уқоби шиқ... Он чо бубар маро, ки шаробам намебарад!»*.

Дар шеъри «Кӯча» манзараи маҳтобшабу ёду хаёлу руёҳо бисёр равон ба тасвир омада ва ногоҳ ба ин сактаи фоҳиш дучор мешавем:

Шабу саҳару гилу санг –

Ҳама дил дода ба овози шабоҳанг.

Аввалан, вазн осеб дида ва ҳамин далели ғалат рӯбардор шудани нахустмисраъ кофист. Сониян, суҳан, чунон ки гуфтем, аз шабу руёҳост, «саҳар» (سحر) ин чо чӣ кор мекунад? Созгори табиату муҳиту рӯҳияи шеър мисраёро метавон дуруст хонд: **«Шабаху сеҳру»** (سحر) гилу санг...» (Шояд «Шабаву саҳра, гилу санг...» ҳам бошад («шаба» – навъе санги дурахшон, ки дар сохтани ранг ба кор меравад), чун «сеҳр» ҳам мисли «саҳар» ин чо номутаносиб менамояд).

Ғазали баъдина ҳам аз хатохониҳо эмин намонда, аммо бештар мақтаи хоси он осеб дидааст:

Эй дил, ба ёди сиёҳӣ шабро нигоҳ кун,

Дар ашқи гарми заҳра бубин... ёди моҳ кун.

Боз ҳамон гап: вазни хароби мисраи аввал бо забони ҳол мегӯяд, ки он ба хати русӣ нодуруст китобат шудааст. Шоир дилашро ба назораи шаб меҳонад, аммо барои чӣ

ин назора бояд «ба ёди сиёҳӣ» (بیاد سیاهی) бошад? На рамзест ону на розе ва на дар шеър нақше дорад. Бешубҳа, масъала содатар аст: шоир мехохад **дилаш биёяду сиёҳии шабро нигоҳ кунад**, яъне, «Эй дил, биё, сиёҳии шабро нигоҳ кун...» - ای دل بیا سیاهی شبرا نگاه کن. Дар сатри сонӣ бошад, бешак, чузъу таносуби дигари рӯшани шаб – **Зухра** аст, ки аз адами андешаву риояи мутаносибии зухраниносони шеър заҳраи чехранимоиаш намонда...

Воқеан, таносуб омили бисёр муҳимми шеър аст ва як риояи он нахохад гузошт, ки ҳарфу хичои шеър чун дурдонаҳо аз ҳам бирезанду раҳ ба сӯйи парешонию ҳазён бибаранд. Таваҷҷуҳ кунед ба ин байт:

*Ҳеҷ ҳайвоне ба ҳайвоне намедорад раво,
Ончи ин номардон бо ҷони инсон мекунад.*

Агар манзури шоир дар сатри дуҷум «номардон» мебуд, дар мисраи аввал аз «ҳайвон» не, аз «мардӣ» ё «мардон» мегуфт. Азбаски чунин нагуфта, чӣ ҷойи шубҳа, ки «номардон» (نامردان) «номардумон» (نامردمان) аст ва тазоди он – «инсон» ҳам ба ин рӯшан далолат мекунад.

Зоҳирнигариву зоҳирнигорӣ иллати асосие будааст, ки ни-горандагони ба хати русиро аз иштибоҳ ба иштибоҳ бурдааст. Андаке андеша кофист, ки соя надоштани «мужда» ба фаҳмат бирасад, вале ку ҳамон андеша, чун зоҳири матнро рӯбардор кардан осонтар аст: «Дар зери сояи мужаат хобам орзуст...» «Сояи мижа», «сояи мижгон» зиёд маъруфанд ва «хоб» ҳам далолат мекунад, ки чузъи муҳимми ин сатри ҳаёливу ҳаёлангез «сояи мижаат» аст (таваҷҷуҳ шавад ба монандии вожаҳо: «مژده ات» («муждаат») – «مژه ات» («мижаат») ва мавриди назар бошад ҳангоми бошитоб навиштан ба матн афтодани «доле» тасодуфӣ ё хате шабеҳи он).

Дар байти зерин низ, ҳамон «дол»-и дайду бар асари шитоби хома нобарҷо бар аввали «ранг» (رنگ - درنگ) афтода, ранг аз руҳи байт бурдааст:

*Зи як тарона ба худ **диранги** ҷовидон назанад
Диле, ки чун дили ман ранҷи ҷовидонаш нест.*

Дар пораи зерин чузъҳои муҳимме (бикшой, анбӯх, сиёҳ, чашм) ба «мижгон» ишора доранд, аммо зоҳирнигар ин ишораи рӯшанро ҳеҷ намебинаду менигорад:

*Як нафас бикшой,
Чангали анбӯҳи муждагони сиёҳатро,
То билағзад дар булӯри биркаи чашими кабудӣ ту...*

Ҳамин зоҳирнигариву зоҳирнигорист, ки «парешон» (پريشان) «пурешон» (پُريشان), «валиишиносон» (ولي شناسان), «шарза» (وليشناسان), «баъдӣ» (بعدى), «баъдӣ» (بعدى), «тард» (طرد), «турд», «палаит» «пилиит», «з-инҳо» «зи инҳо», «дастрасе» «дастрасӣ», «сару» (سرو) «сарв» (سرو), «шати ҳавас» «шатаи ҳавас», «беҳ» «ба», «войи ман» «вой, ман», «рӯишҳо» «равишҳо», «ба пиндор» (به پندار), «би-пиндор» (در پندار), «дар раст» (در رست), «мекашад» (ميکشد), «мекушад» (ميکشد), «бо дигарон» (بادگران), «боди гарон» (باد گران), «хум» (خم), «хам» (خم), «раҳварон» (رهوران), «рахравон» (رهروان), «баҳори талхманиши» (بهار تلخمنش), «баҳоро, талх ман-иши» (گرديدند), «гариданд» (بهار تلخ منشن), «та» (تر), «тар» (آن), «он» (آب), «об» (گرويدند), «онак» (آنک), «он-к» (آنک), «пурранге» (پرنگي), «маҳ» «меҳ», «тарфанд» (تurfاند), «турфанд» (تurfاند) китобат шудаанд.

Қас ба андешае меравад, ки гӯё бознависи китобро ба хати русӣ компютер анҷом дода бошад. Компютере, ки заррае табиати забонро эҳсос намекунад, нафаси гарми шеърро шоирро намешунавад, аз ин суханони баланду зебо

заррае мутаассир намешавад, ба фикру андеша қодир нест, балки тибқи барномаи хеш зоҳири хуруфро рӯйи коғаз мерезаду вазифаашро анҷомёфта медонад. Ва ё ғайриточике, ки акнун зоҳири вожаҳоро аз худ кардаву ҳеч ба фаҳму дарки онҳо намеравад. Вагарна судури чунин ғалатҳои аён дар доираи ақл намегунҷад.

*Афтодаам чу моҳи дарёву ҳар замон
Гоҳе ба қаср месипарам роҳу гаҳ ба авҷ.*

«Моҳӣ»-ро чӣ нисбате ба «қаср»? «Қаср»-ро ба «дарё»-ву «авҷ» чӣ? Оё аз қатор қардани калимоти берабту гусаста шеър ҳосил мешавад? Сухан аз моҳиву дарёст, пас мутаносиби онҳо, баробари «авҷ», оё «қаър» нест?

Бигирем, ки ин ҷо ҳам шабоҳати хуруф (قعر - قصر) боис шуда, вале «нафитода» ба «натофта» (نفاده - نتافته) чандон шабеҳ нест, ки омехтанашон мумкин бошад:

*Ҳаргиз бар ӯ нафитода хуришеди нимрӯз,
Ҳаргиз бар ӯ нафитода маҳтоби шомгоҳ.*

Иштибоҳот дар ашъоре ҳам фаровон рух дода, ки аслан ягон печидагиву мавҳумбаёниву рамзу рози пӯшида надоранд. Масалан, дар ашъори нобу рӯшани Ҳушанг Ибтиҳочи Соя.

*Гар чаими дил бар он меҳи ойина рӯ кунӣ,
Сайри ҷаҳон дар ойина рӯйи ӯ кунӣ.*

Маънии ин «байти оинаҳо» чун оина рӯшан аст: «меҳ» ба «ойина» бенисбат ва, аз ин рӯ, бояд «мах» бошад, «ойина рӯ» маънӣ надорад, рӯшаниву таровату зебоии «ойинарӯ»-ро бингаред ва, ниҳоят, сайри ҷаҳон дар кучо имконпазир аст? – бешак, «дар ойинаи рӯ». Дар маҷмӯаи ашъори шоир «Сиёҳмашк» (Техрон, интишороти «Корнома», 1378, сах. 51)

болои ҳарфи охирини калимаи «оина» - «آینه» аломате рӯшан аст, ки ба нораҳгумӣ раҳнамоӣ мекунад. Дигар ноқисҳои баргардонро муқоиса бо китоби мазкур ё ақаллан бо маҷмӯаи «Замин» (Душанбе, нашриёти «Ирфон», 1978) осон бартараф карда метавонист.

Исмоили Хӯй байти тасвирии ҳаёлангезе дорад. Баргардонандагони матн ибораи «В-аз худ» (واز خود)-ро «В-ар худ» (وار خود) хонда, болу пари ин байти баландпарвозро шикастаанд:

*В-аз худ ба болҳои набудан чу шабнаме
То гулбуни шукуфтаи хуришед меравам.*

Дар баргардони ашъори зебои Шафеии Кадканӣ ҳам ғалатҳое содир шуда, ки бо ёрии вазну қофия аслашонро метавон пай бурд ва ҳам ғалатҳое, ки танҳо ба тахмину гумон маъние метавон баровард.

*Ба чон чӯшам, ки чӯйи ту бошам,
Хасе бар мавҷи дарёи ту бошам.*

Ва ё:

*Дар ин замонаи усрат
Ба шоирони замон барги рухсатӣ доданд,
Ки аз маъшуқаи сарву қумриву лола
Сурудҳои бисароянд ҷарфтар аз хоб...*

Аён аст, ки «чӯйи» «чӯёи», «маъшуқаи» «муошақаи», «сурудҳои» «сурудҳо»-ст.

Хатто ин «тилисми» баргардонандагонро бо калиди мантиқ метавон кушод: «Забони шикваи **хоро зи тан** насим гузашт». Чун аз ибораи ишорашуда маъние берун намеояд, онро ба ҳуруфи асл менависему бароҳат аслашро меҳонем: «خاراز تن نسيم» - «хор аз тани насим».

Аммо ин чо чӣ? –

Чуз **хиштам** нест паноҳе, ки дар ин баҳр
Гирдобӣ **нафас бохтаам**, соҳили хешам.

Асли «хиштам»-ро дарёфтани воқеан «ба рӯи дарёҳо хишт задан» аст! (Албатта, метавон тахмин кард, ки он «хештанам», ибораи ишорашудаи мисраи дуюм як калимаи мураккаб будагист, вале шеъри асил чистону муаммо нест, ки қораш ба тахмину гумон бикашад!)

Ноогоҳии комили баргардонкунандагону масъулони беғалатии китоб натаанҳо аз мантику таносуб, балки аз содатарин рукнҳои шеър боиси хароб бардоштани сатру байту пора ва ҳатто шеърҳои пурра шудааст. Ва шигифтангез он аст, ки чунин ҳолат натаанҳо дар ашъори модерн, балки дар шеърҳои равону аслан ҳалалнопазири суннатӣ ҳам зиёд рух дода.

Саранҷом он ду бозуи ҳунараманд
Зи қуштан хаста **шуду зи** қор вомонд.

Ё:

Зи ошноии мо умрҳо гузашту ҳанӯз
Ба дидаи **миннат** он қилваи нахустин аст.
Ба равшанон чӣ барӣ **шукӯҳ** аз сиёҳии бахт,
Ки ахтари фалакӣ низ чун ту мискин аст.

Аз чунин мисолҳо боз сафҳа-сафҳа метавон овард.

Агар дар байти аввал эҳсос накардани вазн боиси «шуд в-аз» (شد و از)-ро «шуду зи» (شد و ز) хондан шуда бошад, дар ду байти охир натаанҳо вазн, балки мантиқи одиро зеро по қардан боиси табилии вожаҳои ҳамсон – «منت» - «манат» (миннат) ва «شکوه» - «шукӯҳ» (шуква) гаштааст. Ва дар ҳар ду ҳолат ҳам дарк нашудани забони зебову эҳсос нагаштани назокатҳои хати андешаталабу мантиқҳои ниёгон бармалост.

*Моему синае, ки бувад оиёни оҳ,
Моему **синае**, ки бувад **ошнои ашк**.*

Чандон аз андеша мондаем, ки таносубҳои одитаринро дарку эҳсос намекунем, вагарна дар ин байти Раҳии Муъаййирӣ («**муъаййир** – микёстиранда, иёргар, касе, ки иёри пулро бисанчад...») – «Фарҳанги Амид», нашри мазкур, сах. 1141) синаро, ки воқеан «ошёни оҳ» аст, «ошнои ашк» ҳам намегуфтем ва бо гӯшаи дида ба «Куллиёт»-и шоир (Техрон, 1383, сах. 93) медидем, ки «сина»-и дуҷум «дида» аст. Ҳамчунон ки унвони ғазали дигар чунин бемантиқ – «Кӯи Май-фурӯш, май фурӯш» (?) не, одию барҷо – «Кӯи майфурӯш» зикр шудааст (сах. 210).

*Набуд аз ту гузире чунин, ки **бо рағми дил**
Зи дасти шиква гирифтам, **ба дӯш нола** кашидам.*

«**Бо рағми дил**» - «با ر غم دل»? Бигирем, ки ҳадаф «рағм» аст, вале чаро дар чунин таркиби хароб? Магар саҳеҳаш «ба (бар) рағми...» ё «алорағми...» нест? Барои чӣ «ба рағми ... дили бечора»? «Кашидам» – мегӯяд шоир, аммо ку дар байт он чизе, ки ӯ кашидааст? Бешак, «**бори ғами дил**» («با ر غم دل»), ки шоир аз дасти шиква гирифтаву ба **дӯши нола** (на «**дӯш нола**»!) кашидааст.

Мутолиаи ҳарфакӣ (маъзарат, ибораи дигар чунин дарҳам-барҳамиро ифода карда наметавонад!) ин пораву сатру байтҳои зеборо чӣ берангу мавҳум ва дастнорасу дилнорас кардааст:

*Кунун ман астаму **дамсарде хазон афсун**,
Ки **арғувон маро** гунаи зарир ништаст.
Зи раишк ҳар нафасам дар хаёли таъвише
Даромаду **басарро пардаи замир** ништаст...*

Фисурд шавқу караима **бахуфту** фитна гунуд,
Ки барфи умр бар он зулфи тобгир нишаст.

Ба **дӯш ноз** нигоҳат чу така қард **ҳам он** дам
Умеди офият аз **дури рӯзгор** гусастам.
Хаёли гардиши чаими ту буд дар **сарв** мардум
Дар ин хаёл, ки ман **сархушам** зи бодаву мастам.

Фароз овард **гашт осмон** чоҳе ба ҳар роҳе,
Фурӯ густурд **дури зиндагӣ** доме ба ҳар гоме.

Ҳазорон **шукӯҳи** хомӯш тинҳон дар гулу дорӣ...

Ҳама оҳи туро монад навои дардпарвардам,
Ту он сӯз, аз дами сарди ту омад нолаи сардам

Шӯри Фарҳодам **бипурсаи** сар ба зер афканда буд...

Пири Наврӯзи пасафканда фароз омада боз,
Гӯйӣ аз **пеишрӯён** бо ту паёме дорад.

«Дамсарди хазонафсун» (دمسردى خزان افسون),
«арғувони маро» (ارغوان مرا), «ба саронардаи замир» (به
ضمير), «фасурд» ё «фусурд» (فسرد), «бахуфт»
(بخفت), «дӯши ноз» (دوش ناز), «даври рӯзгор» (دور
روزگار), сару (سرو), гашти осмон (گشت آسمان), даври
зиндагӣ (دور زندگى), шикваи (شکوه), тавонсӯз (توانسوز),
ба пурсиш (پىرسش), пеишравон (پيشروان) ҳарфаки мутолиа
шудаву ҳарфаки рӯйи коғаз омадаанд ва дар онҳо аз гармии
эхсоси забону баён ва дарки мантиқу маънӣ асаре нест.

Ҳар ҷо, ки шавам, аз ту ҳамон **тавр** таҷаллист,
Эй **тӯри** таҷаллӣ, ба кучои ту бимирам.

Суҳан аз кӯҳи Тӯр (طور) меравад, ки нури Худо муҷаллош карда буд ва ҳамон ҷилои ҳақ бояд раҳнамуни дурустнависӣ мешуд.

*Рақсиду ба ҳамроҳи сабо **тара** барафшонд,
Гуфти, ки чу мо бед зи ошуфтасарон буд.*

Ин байт ҳам чузъҳои саҳт мутаносибе (рақсидан, сабо, барафшондан, бед, ошуфтасарон) дорад, ки набояд ба чунин парешониаш роҳ меоданд. Аммо чист илоҷ, ки натавон ин рукни ободдори шеърро намениносанду риоят намекунамд, балки маълум мешавад, ки хуруфи ҳамсавту гуногуншакли алифбои форсиро ҳам намениносанд. Ҳамроҳи сабо рақсидану чун бед зи ошуфтасарон будан, баҳусус вожаи ошуфтасарон ишораи рӯшану мушаххас доранд, ки калимаи ишорашудаи нобарҷову барҳамзанандаи вазну маънии мисраи аввал, ки «эронидонҳои» мо «тара» (تره), яъне сабзаҷоти хуриш пиндоштаанд, «турра» (طره), яъне зулф аст. Зулфи бед, ки хангоми рақс аз боди сабо афшон шуда, шоиру ошиқи ошуфтасарро ба хотир меорад.

Дар сатри зерин ҳам асари зохирхониву ба маънӣ наандешидан хувайдост: «*Имшабери, к-аз май, пиндорӣ, маст уфтодаем...*». Вагарна ибораи маъруфи «**маӣи пиндор**» (می پندار) ба ҳеҷ вачҳ набояд садди роҳи дарку сабти саҳеҳи сатр бишавад. Ҳамчунон ки дар ғазали дигар ибораи «**мах-мали бедорхобӣ**» (مخمل بیدار خوابی) «**махмали бедору хобе**» (مخمل بیدار و خوابی) хонда шудааст.

*Баргӯ, Худойро, ба диёр кай медамад,
Он субҳи козибе, ки ба шомам дамиду рафт.
Ёди шакисӯзи ту, эй ошно, шабе,
Дар мавҷи атрии бистри ман оромиду рафт.*

Ягона илоҷи аз ин муаммои сарбастаи баргардонку-нандагони матн растан ба асл рӯ овардан аст ва аз «Маҷмӯаи

ашъор»-и Симини Бехбаҳонӣ (Техрон, интишороти «Нигоҳ», сах. 314) бе мушқил дармеёбем, ки (به دیار که) «ба диёр кай» не, «ба диёри кӣ», (یادشکیسوز) «ёди шакисӯз» не, «ёди шикебсӯз» (шикеб – сабру тоқат, орому қарор), «атрии бистр» не, «атри бистар» ва «оромид»-и қофия «орамид» аст. Дар ин чанд мисоли охир аён мебинем, ки омехтани вожаву ибораву ҷумлаҳои ҳамсавти гуногунсурат муаммои дигарест дар «форсидониву форсихонии» мо.

Зохирнигарӣ ба ҳаддест, ки масъулони матн бар одитарин маънӣ наандешида, «рав» (رو)-ро «рӯ» (رو) хондаанд:

*Гуфтамаи: – Бо Саъдии ширинсухан
Рӯ ба сӯйи «Бӯстон» бо дӯстон.*

Ё дар ин сатр, ки вожаи «мурғ» ва қофияи шеър *пар* (پر) меҳоҳад, на «пур» (پُر): «Шаб он шаб аст, эй гулуи захмӣ, ки мурғи оҳ аз ту **пур** бигирад...». Ё худ: «**Нишоне кӯйӣ растагорро ба гарди соқӣ** нишастагонро...». Риояи ин вазни дар ҳақиқат мураккаб кофист, ки «Нишоне» «Нишиони», «кӯйӣ» «кӯй», «растагорро», ҳам ба тақозои вазн ва ҳам бинобар қофияи дохилӣ буданиаш бо «нишастагонро» («نشستگان را»), «растагонро» («رستگان را») хонда шаванд ва боз ҳикояти «санги осие дар мушт» ба хотир биёяд, ки «растагон» «ба гарди» («گرد») соқӣ не, «ба гирди» («گرد») соқӣ менишинанд.

Ҳусни аёни китоби мазкур қисмати таҳқиқотии он, яъне ручӯъ ва пешгуфторҳоеанд, ки оид ба давраҳои гуногуни шеъри муосири Эрон ва намоёндагони мушаххаси он таълиф шудаанд. Доктор Шеърдӯст руҳдодҳову санадҳои зиёдеро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки бархе барои хонандаи тоҷик тозаанд. Бисёр шоирон, баҳусус Мирзода Ишқӣ, Фаридун Муширӣ, Маҳдии Ҳамидии Шерозӣ, Симини Бехбаҳонӣ, Сиёвуши Касроӣ, Нодири Нодирпур, Нусрат Раҳмонӣ, Ҳушанг Ибтиҳочи Соя, Манучехри Оташӣ, Шафеии Кадканӣ, Ҳамиди Мусаддик, Исмоили Хӯй дақику мушаххас, аз нигоҳи ҳунару мақомашон дар шеъри

муосири форсӣ мавриди баҳсу хулоса қарор гирифтаанд, ки низ дар мавриди мавқеъгирии аҳли тадқиқ омӯзанда аст. Дар таҳқиқи ҳаёту эҷоди дигар шоирон низ мулоҳизаҳои алоҳидаеро метавон зикр намуд, ки ному мақоми ҳар якеро амиқу аниқ муайян мекунад. Масалан: «Шахсияти шоиронаи Деххудо ғолибан тахтушшуои адибона ва муҳаққиқонаи ӯ қарор дорад». Ё худ, дар мавриди Фаридуни Таваллуӣ, ки сабки мустақилаш бештар реша дар суннат ҳамроҳ бо навоварӣ дорад. Ё худ, нуктаҳои, ки дар вижагиҳо ва хусусиятҳои шеъри Маҳдии Аҳавони Солис ва табиати ашъори Сухробӣ Сипехрӣ зикр шудаанд. Ё худ, тазаккури он ки аз ҷумлаи вижагиҳои осори Симини Беҳбаҳонӣ дамидани фазо ва рӯҳи замон ба пайкари ғазал аст.

Мутаассифона, ғалатҳои фаровон дар баргардон хусни ин қисматро ҳам костаанд. Масалан, чое омадааст, ки «...шӯро... қуллаҳоеро *фатҳ* карданд, ҷунон ки Хайём қуллай *рубои*ро...». Баъд аз як ҷумла боз меояд: «Ва Хайём низ қуллай *рубои*ро *фатҳ* кард». Дар ҷойи дигар меҳонем: «...бо амри Ризошӯҳ дар соли 1925... *Ишқиро террор* карда, ба қатл расонданд». Дар анҷоми он пора боз омадааст: «*Ишқӣ дар соли 1925 ба шаҳодат расид*».

Мисоли дигар: «...дар соли 1933... ба *шикаст* мувоҷеҳ шуд. Дар натиҷа Лоҳутӣ ба Қафқоз ва аз он ҷо ба Тоҷикистон гурехт ва то *оҳари* умр дар Русия мондагори шуд... ба муносибати муҳимме назири устодӣ дар донишқадаҳои шарқшиносӣ ва Вазорати фарҳанги Тоҷикистон расид... Вай дар соли 1959 дар Русия даргузашт...». Дар ин пора чанд носоҳеҳӣ роҳ ёфтааст. Аввалан, тавре ки маълум аст, ба истилоҳ «шӯриши Лоҳутихон» охири соли 1921 шикаст хӯрд ва сарвари он бо як гурӯҳ ҳамсангарҳояш соли 1922 «ба Тоҷикистон» не, ба Иттиҳоди Шӯравӣ фирор кард. Ин санаро сарчашмаҳои зиёди муътамад, аз ҷумла «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» (Душанбе, 1989, саҳ. 108) «аввали сол» ва тазкираи «Адибони Тоҷикистон» (Д., «Адиб», 2003, саҳ. 15) дақиқтар – «моҳи феврал» гуфтаанд ва шубҳае нест, ки баргардонанда-

гон дар шинохти рақамҳо низ «маҳорат» нишон дода, «1922» (1922)-ро «1933» (1933) хондаанд. Хонандаи ноогоҳ аз ифодаи иқтибос таассуроте ҳосил мекунад, ки фирори Лоҳутӣ ба чанд кишвар будааст, ҳол он ки ӯ ҳамагӣ як марзи сиёсӣ – Эрону Иттиҳоди Шӯравиро убур карда буд ва дар он кишвари ягона дигар ҳар ҷо, ки мерафт, ихтиёр дошт. Сониян, аз Қафқоз ба Тоҷикистон не, ба пойтахти Иттиҳоди Шӯравӣ (пойтахти Русия ҳам, ки як ҷумҳурии он Иттиҳод буд) рафт ва сипас, «соли 1925 Тоҷикистонро ватани сонӣ хонд» («Офтоби сурх», ба хати форсӣ, Маскав, нашриёти «Радуга», 1987, сах. 13). Дар ин ҷо машғули корҳои гуногун буд, вале ягон сарчашма устои донишқадаҳои шарқшиносӣ (?) ва корманди Вазорати фарҳанги Тоҷикистон (ки чанд даҳсола баъд таъсис ёфт) буданашро зикр накардаанд. Санаи вафоти шоир ҳам на 1959, балки, тибқи ҳамаи сарчашмаҳо, аз ҷумла ду китоби мазкур, 16 март соли 1957 аст.

Дар бораи Фурӯғи Фаррухзод дар Тоҷикистон ҳам мавод кам нест ва дар ҳамаи онҳо таваллудаш 1935, вафоташ 1967 зикр шуда. Бинобар ин, санаҳои китоби мавриди баррасӣ – 1934–1966 камаш боиси тааҷҷуби хонандаи тоҷик мешавад. «Фурӯғи Фаррухзод дар 15 даймоҳи 1313 дар Техрон чашм ба дунё кушуд, ки дунёи ӯ набуд» – меҳонем дар оғози мақолаи Бехрӯз Ҷалолӣ «Фурӯғ дар қаламрави шеърӣ зиндагӣ» (девори зикршудаи шоира, сах. 10) ва аз поёни ҳамон навишта мефаҳмем, ки «дар соати 3 баъд аз зӯҳри душанбеи 24 баҳмани 1345», бар асари тасодуфи мошинаш бо мошине, ки бачаҳои дабистонро мебурд, аз олам даргузаштааст. Яъне, санаҳои қаблии сарчашмаҳои тоҷикӣ саҳеҳанд. Номе яке аз маҷмӯаҳои машҳури Фурӯғ «Таваллуде дигар» (девори мазкур, сах. 4, 34 ва ғайра) ҳам дар ин китоб ба тарзҳои гуногун – «Таваллуди дигар», ҳатто «Дар тавлиди дигар» омадааст, ки хонандаро ба иштибоҳ меандозад.

Воқеан, маҷмӯаи Исмоили Хӯй ҳам ҷое «3-он раҳравони дарё» зикр мешаваду ҷое – «3-он раҳварони дарё», таҳаллуси Нимо гоҳ Юшич, гоҳ Юшич, ҷое «Мак-Нис», ҷое «Мак Найс»,

ки ишколаш ҳамоно ноогоҳӣ ва аз пайи нуқот рафтани котибони хуруфи русист. Ҳамин зоҳирнигарӣ боис шудааст, ки ҳатто номҳои вирдизабоние дар суратҳое булачабу номатлуб рӯйи сафҳа биёянд: «Шомлуи Сипехрӣ» – «شاملو سپهرى» (саҳеҳаш – Шомлу, Сипехрӣ), «Пул Молвӣ Орогон» – «پول مولوى آراگان» (саҳеҳаш – Пул Мо, Луи Орогон), «Сапедаи Сомонӣ» (Кошонӣ), «Орифона» («Орифнома»), «Мирзода Оишқ» (Ишқӣ).

Чунон ки зикр шуд, маҷмӯа ашъори шаст шоирро фароҳам оварда, ки аксар шохкориҳои шеърӣ муосири Эронанд. Мутаассифона, инро нисбат ба як қисми ашъори бахши вопасини китоб гуфтан душвор аст ва ин заъфро навиштаҳои муаллифи охирин (веростори китоб), ки ишколи мухталифашон ва бар ин китоб илҳоқӣ буданашон бармалост, ба авҷ расондааст.

Дар охир зикри боз як нуктаро лозим медонем. Дар қисмати таҳқиқотии китоб калимаҳои бешумори арабӣ истифода шудаанд, ки агар каме аз онҳо (*шуаро, кутуб, интишор, тавсеа, муоҳида, авзоъ, таҷоруб...*) серистифодаву фаҳмо бошад, аксаран (*муравваҷ, мутааддад (саҳеҳаш мутааддид), маворис, маноеъ, мунъақид, гаромат, муғоир, марочеъ, шатм, масмум, қалъу қамъ, раъб (саҳеҳаш руъб), сутӯҳ, мавозин, маъойир, абъод, иртиқо, мабонӣ, мувозот, истимрор, инзиво, ибтило, эъмол, муътаризӣ, муҳтотона, мултазам, муатааҳҳид (мутааҳҳид), эътисобот, маътуф, муқорин, аъёд, тард, нафй, аъм, аҳас, ҳод, мутасовӣ, мусталзим, руъият (руъят?), ҳалса (хулса?), маҷомеъ, мутаҷаддид, нақбат, мутаариз (мутаарриз), таъолӣ, беъсат (биъсат?), сабға, сайёлият, мулҳим, туллоб, шуҳудҳо (?), табъа, тасбит, маътуф...*) ҳатто дар батни матн номафҳум ё норӯшан буда, таъсиру файзи китоберо, ки барои завқу роҳати умум аст, мекоҳанд. Агар истифодаи чунин калимаҳо зиёд ногузир бошад, ки ҷойи шубҳа аст, ақаллан шарҳашон лозим менамояд.

Чанд даҳсола инҷониб ва имрӯз ҳам сару садоҳои гузаштан ба алифбои ниёгон зиёд баланд мешаванд ва ҳамзамон, зимни ин даъвоҳои дар асл барҷо марази ғалатхонӣ, ки яке аз дардҳои бедавои матншиносии мост, тақрибан ба ҳама ҷопҳои осори классикон ва ҳамзабонони муосир реша давонда, матнхоро хароб ва дарку фаҳми хонандагонро беш аз пеш бепоятару безаминатар мекунад. Аз назари мо, иллати аслии ин ҳоли таассуфбор дурии рӯзафзун аз донишҳои суннатист, ки бо алифбои ниёгон ифода шудаанд. Алифбои суннати мо маънохонист, на суратхонӣ ва касе, ки алифбои суннати форсиву тоҷикиро ба ҳадди кифоя бидонад ва дар ин замина аз саводу дониши лозим бархӯрдор бошад, ҳаргиз ба чунин иштибоҳоти нобахшидани роҳ намедихад. Мутаассифона, бар асари заъфи ҳам алифбодонӣ ва ҳам дарки маъно аксари масъулин ба матни осори баргардоншуда аз диди суратхонӣ менигаранд, на бо чашму дили маънохонӣ ва ба таносуби маъноии матн ҳеҷ таваҷҷуҳ намекунанд. Ваҳомати ин дурии рӯзафзун аз алифбои ниёгон, ки натиҷаҳои мусибатбораи имрӯз ҳам рӯшан аст, бо мурури замон бештару бештар мегардад ва агар масъулини ин кор, баробари талоши батадриҷ чихати афзудани корбасти алифбои ниёгон, сатҳи донишу фаҳмиши аввал хеш ва баъд ҷомеаро дар ин замина боло набаранд, сару садояшон барҳақ даъвои бепоя мондан мегирад.

Ин кор аз ҷониби баргардонандагони матни китоби мавриди назар ҳам, ки номҳояшон зикр нашуда, ҳамин гуна бисёр ноогоҳонаву бемасъулиятона анҷом ёфта, кори веростору муҳаррир, ки номашон дар аввал ҷилва мекунад, аслан сурат нагирифтааст. Ва тасаввур мешавад, ки маводди ба офаридаи зебои заргар шабеҳи маҷмӯа барои нусхабардорӣ ба оҳангар супурда ва ё таронаи дилошӯби булбул бо ханҷараи зоғ суруда шудааст.

СОЯРЎШАНҲОИ ЯК СОЛИ НАШРИЯИ МИЛЛӢ

Соли 2011 шумораҳои маҷаллаи адабии «Садои Шарқ» дар ҳаҷми пурра ва саривақт ҷоп шуданд, ки албатта, як далели ҷидду ҷаҳд ва заҳматҳои кормандони он аст. Вале ҷиҳати муҳимтар сатҳу савия ва сифати маводди маҷалла аст, ки зикри комёбиву нокомиашон бо мисолҳо, ба фикри мо, танҳо ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар ҷаласаи хоси муҳокимаи шумораҳои яксолаи «Садои Шарқ» зикр шуд, ки дар соли гузашта ашъори 48 шоир ба таъб расидааст. Бояд гуфт, ки шумора ҳаргиз далели сифат нест ва дар ин маврид ҳам ба андеша водор мекунад. Ҳама ёд дорем, ки дар замони авҷи эътибори маҷалла дар як сол зиёди зиёд ашъори тозаи 12 шоир (дар ҳар шумора аз як нафар) ҷоп мешуд, ки аксаран падидаи адабиёт буданд ва то имрӯз вирди забонҳову зеби баёзҳоянд. Оё имрӯз ин меъёр ақаллан мавриди назар ҳаст?

Беҳтарин шеърҳои соли гузаштаи маҷалла боз ҳам моли ҳамон шоиронест, ки бори сифати дирӯзу имрӯзи назми муосирро бар дӯш доштанду доранд. Аз ҷумла, дар шумораи 5 ба муносибати 70-солагии Лоик Шералӣ намунаҳои ашъори ҷовидонааш ба таъб расидаанд. Мутаассифона, боз ҳам натавонистаем ин ганҷи шойғони пурбаҳоро, тавре ки мебояд, «бо зевари таъб биороем». Ду мисол:

Якпорагиширо ҳамекардам орзу, дарег, (?)

Бар пора-пора пайкари миллат гиристам.

Ва:

Агарчи ташина мемирӣ, вале аз табъи дарёят

Ҳазорон даст (?) шуд гулошён, эй дил, ҳалолат бод!

Воқеан, саҳлангорӣ дар чопи мақолаи хуби устоди шодравон – «Дар боби анъана ва русуми нав» низ, ки соли 1967 навишта шуда бошад ҳам, комилан ба дарди имрӯз меҳӯрад, зоҳир шудааст. Таваҷҷуҳ кунед ба ин дарҳам-барҳамӣ: «...хотираи шахсони бузургро пас аз маргашон дар ҳар даҳ сол панҷоҳ сол ҷашн мегиранд...» (?)

Ашъори Фарзона (№3) натанҳо бо шеърӣ, балки бо назокату нафосати хоси инсонияш ҷолиб аст. Заминаи ошнои шеър, дарку тасвири хунармандонаи он ва самимияти баён байту мисраъҳои зиёдеро қарини дили хонанда мекунад:

*Гарчи баҳори сархуш бе хайрухуш зи мо рафт,
Эй дил, мағӯй надруд бо фасли дӯстдорӣ.*

Чун гул шудан тавонӣ, худро мазан ба хорӣ.

*Чанди дигар ҷашмҳои бесаводи мо
Рӯзҳоро мебаронад нома-нома.*

*Табрики ҳама майнаву гунҷишкӯ парасту
Бо марҳалаи тозаи парвоз намудем.*

Мутаассифона, дарки сатре душвор намуд ва маълум нашуд, ки ғалати чоп аст ё нуқси баён: «Хуршед сетор асту се маҳ қорбаро қард» (?).

Раҳмат Назрӣ (№10) бо сабки хосу шеваи ошнояш эҳсоси маъниҳои бегонаеро манзури мухлисонаш қардааст. Рӯди зоҳиран оромест шеъри ӯ, ки туғёну тӯфонҳо дар дил дорад:

*Аз палаки ҷабини хеш мошубиринҷ абрувон
Нима сафед мебарам, нима сиёҳ мебарам.*

*Боли ман ин ҷаҳон шикаст, лек биболамаи ҳанӯз,
Пар-пар агар маро кунад, пар ба қулоҳ мебарам!*

*Ман ба ҷуз ҷодуи чашмонат намедидам,
Куртаи лас буд ё атлас, ба ёдам нест.*

Муҳаммад Ғоиб (№4) шеърҳои тару тозае пешниҳод кардааст, ки аз ҳар сатрашон чун аз кокулони шаршара таровати эҳсоси шоирӣ ва чун аз тораҳои офтоб нури садоқати инсонӣ мешорад. Шоир аз каму костҳои инсонигарӣ, меҳру муҳаббат шоирона мегӯяд ва ин таъкиду ғамхориҳои самимона он хислатҳоро ноаён ба хонанда талқину дар вучуди ӯ ҳатман афзун мекунад.

*Дар он манзил ватан меҳр аст дар дил,
Дар ин манзил ватан ҳарфи забон аст.
Дар ин ду олами бо ҳам муқобил
Вафою бевафой ҳукмрон аст...*

Бозгӯии хотираҳои ширину аламнокӣ шоир бисёр со-занда аст, касро ба суроғи он лаҳзаҳои ба сол дуру ба ҳол карини ёдҳо мебарад ва, хушбахтона, бисёр рӯшан ашъори сахеху муассири тасвирии ба деҳу кӯдакиҳо бахшидаи давраи аввали эҷодиёти ўро ёдрас мекунад:

*Ҳезум шиканад падар паси девор,
Омода шавад ба нонпазӣ модар.
Додар, ки муаллим аст, меҳонад
Дар **таътили** худ ҳам аз ҳама пуртар.*

Шеъри кӯтоҳ, ки асари вақти танги шеъргӯии шоиру имкони ками шеърхонии хонанда ҳам бошад, фазову муҳити фароҳе барои андеша дорад, имрӯз доман паҳн мекунад ва дар ин миён ашъори кӯтоҳи Муҳаммад баландо-воз аст:

*Дар роҳи висол аз интизорӣ мурдам,
Зӯрӣ, ки надоштам, зи зорӣ мурдам.*

Ё худ:

Миёни тирагии шаб

*Ду **чашми шамърангаш** нур бувад аз нури бедорӣ,*

*Зи як **сарбози хурди** нур тарсад лашкари торӣ...*

Дар ин пораи хуб, аз назари мо, калимаву ибораи ишорашуда тасхеҳ мехоҳанд. Яқин, манзури шоир «чашми чун шамъ», «чашми ҳамсони шамъ» аст, калимаи «шамъранг» бошад, ба ранги чашм ишорат мекунад, ки матлуб нест. Аз ин рӯ, агар калимаву ибораҳои «ҳамчу шамъаш», «мисли шамъаш» ё «шамъсонаш» қорбаст мешуд, рӯшании баёну тасвир ва, бешубҳа, маънӣ меафзуд. Сарбоз, беш аз ин сарбози нур, хурду бузург намешавад, бо хурдии худ ҳам сарбоз аст, дар роҳи рӯшанӣ сар мебозад ва хурд сифат карданаш вусъати таъсирро мекоҳад. Бинобар ин, агар ҷойи «хурд» «хайл» ё чизе шабеҳи он биёяд, шояд маънии манзури шоир амиқтар бишавад.

Дар ин силсила таронае низ ҳаст, ки муҳаббати ҳазоронро ба Ватани кӯчаку бузургамон изҳор доштааст. Дар маҷмӯъ шеър мақбул аст, вале дар нақароти он:

Танг дунё** баҳри ман, эй Тоҷикистон, **бе ту ҳаст,

*Олами равшан ба чашмам **торикистон** **бе ту ҳаст***

баёни мисраи аввал сохта менамояд, дар сатри дуюм калимаи «торикистон» вазро шикастааст. Байт хабари «аст» ё «мебошад» мекоҳад, «ҳаст» ба маънии «мавҷуд будан» дар ин ҷо нобарҷо ва маҷбурист. Агар дар назар дошта бошем, ки шеър чун тарона эҷод шудааст ва ин байт нақароти он аст, зарурати равонтар карданаш бармалотар мешавад (дар мисраи сеюми банди аввал «бошад» саҳван ба шакли «бошӣ» омадааст, ки аз доираи мурочиати шеър берун аст).

*Онҳо, ки вазифа муфт мегиранд,
Маҷмӯи ғубори роҳи тақдиранд...*

Баёни ин байт ҳам бесакта нест, сониян «вазифаи муфт» бо «ғубор» чӣ нисбат дорад ва ибораи «маҷмӯи ғубор» чӣ маъно?

*Гар зиндаанд, аз барои худ зинда,
Миранд агар, барои худ миранд.*

Сактаи мисраи аввал равшан аст ва «миранд» хеле нохушоянд буда, ифодаи равон шакли «бимиранд» мебохад.

Дар №7 силсилаи муаллифон қатор шудаанд ва таассуроте бармеояд, ки маҷалла ягон шеървардари ноумед баргардондан намехоҳад ва ё яқбора аз як гурӯҳи калони онҳо ҳалос шуданист.

Аз муаллифе аз ин силсила:

*Ориф ба кунчи хилвату обид ба савмаа,
В-он ринди масти гӯшаи майхона аз ту маст...
Ҳоҷӣ ба Каъба, ринд ба майхона муг ба дайр,
Булбул ба боғу чугз ба вайрона аз ту маст.*

Забонзадагиву дилбазанин ин ҳарфу суҳанҳои тақрору ҳазорон бор хоидаро сарфи назар карда, пурсидан меҷӯем, ки молу ҳосили кадом асру замон аст ин пораву гӯяндаи он ва наҳод лоиқӣ «нашрияи миллий» бошад?

Дигараш:

*Онон, ки чу мо шитобкоранд умре,
Ҳаққо, ки чу мо харобкоранд умре.
Нақше нагузоранд ба монанди ҳубоб,
Зеро ки чу мо ҳубобкоранд умре.*

Харобии вазнро як тараф мемонему мавқеи гӯяндаро мебинем, ки чӣ «харобкор» аст: шитобкори харобкоре, ки чун ҳубоб нақше намегузорад... Меафзоём, ки ҳубоб нақш мегузорад ва вой ба ҳоли муаллиф, ки ҳубобе ҳам несту «ҳубобкор» буданаш маъние надорад.

*Ганҷинаи ноёбӣ, бинҳуфта ба вайрона,
Ин ганҷ рабоям гар, аз мор наметарсам.*

«Агар ганҷро рабоям (?), аз мор наметарсам» чӣ маънӣ дорад? Дар ин маврид ганҷро намерабоянд, балки меёбанд, кашф мекунанд, ба даст меоранд. Касе, ки ганҷро мерабояд (аз кӣ?), дузд аст, ғосиб аст ва натанҳо аз мор, ки посбони ганҷина ҳисоб мешавад, балки аз касе (ҳатто аз Худо) наметарсад! Ва ганҷро аслан нафаре ба даст меорад (соҳиб мешавад), ки аз мор натарсад ва зикри содалавҳонаи ин нуктаи забонзада заррае шеърият надорад.

Мисоли дигар:

*Дер омадаву чӣ зуд рафтӣ,
Оташ задаву чу дуд рафтӣ.*

Чист ин? Сирқат? Ё ноогоҳии комил? Ё бедикқатӣ? Ё ба фаромӯшӣ супурдани байти олию машҳури ниёи хушсухан:

*Эй дербадастомада, бас зуд бирафтӣ,
Оташ задӣ андар ману чун дуд бирафтӣ...*

Боз як намуна:

*Ҷурме, ки марост, (он) зи бешармии туст,
Шабнамзодам, дилам чу шабнам пок аст.*

Хайр, дар масъалаи сатри дуоём ба муаллиф «бовар» мекунем, чунки даъвои покиву софиву беғашиву гайраву

ҳоказои муаллифони пораҳои манзум анъана шудааст, лекин сатри аввал чӣ маънӣ дорад? Оё бешармӣ яке сабаби ҷурми дигаре шуда метавонад?!

Адибаи Азиз (№2) мегӯяд: «Абрҳо хатти чабини осмон». Магар абр (ки бо сад шакл зуҳур мекунад) ба хати чабин шабоҳате дорад? Чун «Гулҳои бўса бар лаби ранчидаам биёр», мегӯяд, «лаби ранчида»-ро чӣ хел шарҳ медиҳад ва ба лаб чӣ хел гул овардан мумкин бошад? «Моли дидор» чӣ маънӣ дорад? «Мезанам пас шишаҳо аз чашми хоб» чӣ? «Фазои кулба» чисту «ҳар субҳи нав аз он дамидани офтоби бениқоб» чӣ?

Рӯзноманигору муҳаққиқи шинохта Мирзо Шукурзода мефармояд: «Паси даҳ қарн сомон ёфт Сомон-ш» ва кас шубҳа мекунад, ки огоҳдilu соҳибзавқе чун ӯ ба тоҷикӣ будани ин ифода бовар дошта бошад. Ё худ, корбурди «Ҳама мастии мо аз ҳастии ӯст» пас аз лоиқонаи «Мастии мо ҳастии мо буд, на пасти мо» чӣ маъние хоҳад дошт? Оё забони мо калимаҳое дорад, ки решаашон «мастӣ» ва «пастӣ» бошад, ки бо пасованди «-и» чунин шаклҳо месозем?

Маҷалла дар ҳар шумора беҳудаву беҳадаф эълон медорад, ки танҳо дар ҳаҷми 200 мисраъ манзума чоп мекунад, вале дар №4 манзумаи бесарунӯгеро бо ҳилаи шаръии «Адабиёти халқ» ба чоп расондааст, ки ҳаҷмаш аз ин меъёр шояд даҳ баробар бештар бошад. Гумон меравад, ки масъулини маҷалла зери мафҳуми «Адабиёти халқ» назарногирона навиштаҳои беҳадафу бечавҳар ва бечону ҳазёнеро дар назар доранд, вагарна садҳо байти подарҳаворо ба сари хонандаи хушзавқи нашрияи миллий бор карданишон натавонанд бемаънӣ, балки таҳқир аст:

*Нест ҳоло писарам намозхон,
Ҳаст ӯ то ёздаҳсола ҷавон...
Гуфт мулло, ки чун ҳар мемурад,
Аз ҳар ӯ балки ки бадтар мемурад...
Ҳаст якто говро афташ ала,*

Дуздӣ кардам буд вақте гӯсала...
Шуд кассе ҳарачхӯру аромхор,
Мезанадаш неш дар гӯр мӯру мор...
Тез омад бо мисли бод ӯ,
Гурбаро бар сорбонҳо дод ӯ,
Гуфт: қабул созед савғои маро,
Марги ҳар як мӯш худ ин гурбаро.
Сорбоне гуфт бо пушти ҳарам,
Гурбаат соқу саломат мебарем.

Чизе, ки аён аст, ҳоҷат ба баён нест.

Мисолҳои шеъри номақбул (ё ношеър) зиёд метавон овард, вале бо ҳамин иктифо намуда, бо таассуфи бузург мегӯем, ки навиштаҳои беш аз 40 нафари чун шоир муаррифишуда ба ҳеҷ ҳилаву баҳона дархӯрду лоики «нашрияи милли» (ки бояд дастовардҳо, ақаллан намунаҳои бегалати назми миллиро чоп кунад) нестанд.

Дар №3 ҳикояи Баҳманёр «Гирдоб» чоп шудааст, ки чун дигар навиштаҳояш бо сужети аҷиб, образҳои рӯшани хотирмон ва танзи беғубори дилрас фарқ мекунад. Мутаассифона, ҷо-ҷо ифодаҳои нобаҳманёрона мавҳуму муғлақ роҳ ёфтаанд, ки дар маҷмӯъ қимати ҳикояро коста натавонанд ҳам, таассуроти яклухти хонандаро ҳалалдор месозанд. «Людмила Павловна магарам аз гирдобҳо тарсида буд, ки мурғҳоро ҷамъ карда ба сӯйи катак меронд», «Духтар магарам дилкашолӣ ба дигаре дошт, ки... «не!» мегуфту бас». «Магарам» ноилҷӣ, ночориро ифода мекунад ва ин ҷо, ки ҳадаф эҳтимолият, тахмин аст, «магар» барҷотар будагист. «Фикри мурғҳоро хӯрдааст бадбахту фикри худро не...». Чандон ки огоҳем, ғамро меҳӯранд, «фикр»-ро мекардагистанд? «...онҳоро дар нутқаш кор бурданро хуш дошт». Аён аст, ки ду пасоянди «-ро» ифодаро ноҳамвор кардааст ва, забонзада ҳам бошад, ҳамон шакли маъмули ин маънӣ («дар нутқаш кор бурдани онҳоро хуш дошт») дуруст менамояд. «...бадбахтиё чашмчор мебояд шуд».

Маълум аст, ки бо чашми чор некиро мепоянд ва дархӯрди ин маврид «интизор» аст. Бо вучуди ин, ҳикояи мазкур яке аз хонданитарин асарҳои насри маҷалла аст ва агар сазовори мазмуну мундариҷа «Шайтонвихр» (чунон ки қаҳрамони ҳикоя танзомез «гирдобод»-ро меномад) унвон медошт, беҳтар мебуд.

Шумораи 4 давоми романи Сайидахмади Зардон «Вахш»-ро пешкаши муштарӣ кардааст. Дар бораи он дар матбуот фикру андешаҳои зиёд баён шуд, мо танҳо оид ба забону баёнаш як нуктаро меафзоем. Маълум аст, ки асоси ҳар асари бадеӣ забон аст, забони солим, самимӣ, дархӯрди замону одамони мавриди тасвир, ки мақсадро дилрас ба хонанда бирасонад. Мутаассифона, забони романи мазкур гоҳе бисёр китобист, гоҳе басо пуртакаллуфу пуртаорӯф, ки самимияти гуфторро аз байн мебарад, нақро дилгир мекунад ва персонажҳоро ба як типӣ ҳамсонӣ ноҷолиб табдил медиҳад. Чанд мисол аз аввали асар: «Ангеза ин ки баъд аз ҷарроҳиву тирро аз сони пойи Гулноз канор кардан, оғози дигаре сар кашид», «Тафсилоти воқеа бозҷӯӣ мегашт», «Раиси идора... аз бечурмии муаллим бӯ гирифт», «...дар олами тафаккур асир афтод», «...ҳаминак ҳоли хуби иҷмолан бозгӯӣ воқеаро надошт...», «Бетардид амри ҷид дар жарфи ботин андешаҳои мавҳум – сарбаставу печидаро барангехт», «...дар қалби Аҳмади Ҳабиб бодаки фараҳе бидавид», «Ҳоҳиши тар пазиро гашт», «...рӯи фарш пасу пеш гом кашид», «...андар осмони дили ӯ ғайри бунёди боғ чизи дигаре намеғунҷид», «Овах, ҳоллаи гулҳои дарахтон ҷӣ андоза мутаваҷҷеҳашон месохт!», «Ва ин сағҳои тундхӯ... нияти мевадуздонро дар қалбашон ях мебастанд», «...ихтиёр дар косаи сабраш намепоид», «Ҳанда дунболаи ӯ ашкро дар чашмҳо муддате гарм медошт», «ҳаваси мевахӯрии бачаҳо ба пирӣ намерасид», «Аммо магар метавонист ҳолати рӯҳии набера аз назари кунҷковонаи модарбузург канор бимонад?», «Туро барои кинатӯзӣ тарбия накунам». Мутаассифона, ҳамин услуб дар идомаи асар

ҳам мушоҳида шуд: «...сари тоза тарошидаи аз қадаш азим-тар», «Замони муллобозиву пайғамбарсозӣ соф бимурд», «...меғуфтӣ ки садо аз пушти каллаи азимаш берун меояд, на аз даҳони белабаши», «Шабонгоҳ ҳалучаки дарози гургҳо гӯшҳоро ҳарошид ва хомӯшаку пашаҳои дигар хобро дар хонаи чашм бишикаст», «Бо ҳамфикрӣ макони даррандаҳоро сарвату сархату сармоя қарор медиҳем», «Неру анбошт ва ёдашро ба марзи домани ифғат шиновар кард», «Субҳ аз шом оқилтар аст», «Ту метавонӣ дар замони нав омӯзгори хуб вал изо ҳифозатгари хату забони хеш бибошӣ», «Адолатро аз худ канор нагузоред», «Аслан ҷисми инсон киштист ва эҳсоси ӯ мисли кӯдак. Агар киштӣ беҳудо бошад, ҳар лаҳза ғарқшавӣ таҳдидаш мекунад ва агар эҳсос бемодар монад, дар зиндагӣ роҳгум мезанад», «Офтоби сари бора инак-инак мечуртид», «Офтоб бо нурҳои бедареғу ҷонсӯз рӯзҳову шабҳои дилғазони як моҳро дар панҷаи ҳарорати тафсон бугиву обу кӯр кард. Ҳо, дар ин муддат мардум дандон ба дандону нохун ба нохун ҳарошиду обод бинмуд. Тобу тоқат ва таҳаммули авлодӣ маризии саросариро низ бишкаст. Ҷӯлистонро дасти неру ранг биёрош...».

Норасоии дигари асар кашолсуҳаниву майдагапии он аст. Гумон мекуни, ки мақсади муаллиф ҳарчи бештару калонтар навиштан будааст, вагарна аз лаҳзаҳои воқеию табиӣ он қиссаи фушурдаи хондани сохтан имкон дошт.

Забону баёни романи Юнус Юсуфӣ «Шинак» (№8) асосан хуб аст. Нависанда бо корбасти қолабҳои классикӣ халқӣ андешаву тасвирҳояшро мафҳуму рӯшан ба қалам додааст. Сарфи назар аз ин, норавонбаёниҳо ва ғалатҳои гоҳ-гоҳи ифода ҳусни онро костаанд. «*Парвин... тавонист ба чеҳраи ӯ нигарист*». Ҷумлаи урфию фаҳмои тоҷикӣ тақозо дорад, ки ба ҷойи «нигарист» бояд «бинга-рад» ё «нигаристан» бигӯем. Мавриди зикр аст, ки қолаби мақбул аксаран вайрон истифода шудааст ва ин чанд намунаи дигар шоҳиди ҳоланд: «...*Маҳнӯш наметавонист*

раҳ ба розаион бурд», «...ҳеҷ кас наметавонист ба ёд овард...», «...ун бечора наметавонист сар аз хафол (?) берун бурд», «...нотарстарин одам наметавонист бар дарахт наздик шуд». Агар ба чойи «бурд», «овард», «шуд» мутаносибан «бубарад», «оварад», «шавад» бигӯем, гумон мекунем, ки ба сабку услуби нависанда халале намерасад.

Боз ҳам ҷумлаҳои, ки аз ягон ҷиҳат нақсдоранд ва ҳеҷ зеби ҷунин асари калонҳаҷми бо заҳмати зиёд таълифшуда нестанд: «...пеши худ кашф кард», «Аз асироне, ки Баротур то акнун ба Козарун оварда буд, сарнавишти Парвину Маҳнӯш монанд ба онҳо нашуд», «Парвин... дарёфта буд, ки ба дасти ӯ тадбири қор қардан мешуд», «...оби ашкро то гулуяш кашид», «Темур нигоҳи ваъдадиҳанда ба рӯи вай баст», «...аз қор мондани об анҷоми зиндагӣ аст», «По шав, додар...», «Андомиҳа дар пайкари Парвез... аз гуфтану шундан даст кашиданд», «...ҳама андомиҳа дар пайкараш фалаҷ гардид». Боиси таассуф аст, ки ҳатто ғалати авомонас аз китоб ба китоби адибонамон мекӯчаду боре мавриди андеша қарор намегирад, ки марғ шарбат надорад, заҳр дорад («аз дасти ӯ шарбати марғ чашида буданд»). Дар маҷмӯъ самимона орзу мекунем, ки нависандаи боистеъдоде чун Юнус Юсуфӣ аз мавзӯҳои мавҳуми дилнорас даст кашада, рӯ ба эҷоди асарҳои воқеии дархӯрди замону одамон биёрад.

Дар №9 қиссаи Диловари Мирзо «Махсуми Нусратулло» (чаро «Нусратулло Махсум» не?) манзур шудааст. Аввалин эҳсос ин аст, ки оқибат бо лаҳзаҳои ҷолиби рӯзгори он бузургмард ошно мешавем. Мутаассифона, қисса бисёр умумӣ буда, такрорҳои зиёд дорад ва баёни соф китобӣ самимияту гармии онро басо коштааст. Бедикқатӣ ба дараҷаест, ки гоҳ «шумо» муроҷиат мешаваду гоҳ «ту». Калимаи маъмулу ошно дар ҳама ҷо «Қартегин» зикр шудааст ва кас ҳайрон мемонад, ки он ғалати имлоист ё шакли саҳеҳи ин вожа ва агар тахмини дуҷумлаи дуруст бошад, чаро муаллиф бе шарҳе ба ҷунин иқдоми шубҳабарангез даст

задааст? Дар қисса, аз рӯйи одати барҷову нобарҷойи бисёр носирон, шеърҳо ҳам истифода шудаанд ва боз ҳам ода-тан ҳама ғалат. Хатто ба саволе ҷавоб нест, ки чаро «Нусратулло Махсум»? Сарфи назар намудани муҳити ко-ру пайкори қаҳрамон ба он овардааст, ки хатто ҳамсафони қаринаш, аз ҷумла Шириншо Шотемур, дар лаҳзае ё тасвире, ёд нашудаанд. Забони қисса таҳрири ҷиддӣ ме-хоҳад. Чун ин ҷумла: *«Ин рӯзҳои мудҳиш... ба сари шахсе, ки барои бунёди давлати тоҷикон ҳама дороияшро сарф карда буд, омад»*. Аз норавонии баёни ҷумла меғузаре му-зикр мекунем, ки Нусратулло Махсум ҷуз дилу нияти пок ва меҳру садоқат ба ин халқу диёр дороие надошт ва «буду шудаширо, вучудаширо сарфи бунёди давлати тоҷикон кард» гуфтан сахтеҳу воқеӣ мебуд.

Ду асаре, ки банда воқеан роҳат карда хонд, дарки муҳиту шахсиятҳо намуд ва аз ҳар ҷиҳат баҳраҳо бардошт, очеркҳои Нарзӣ Обидов «Дар байни устодон» (№3) ва «Самбӯсаи шохмотӣ» (№10) буданд. Онҳо муҳити адабии 50–60 соли қабл, симоҳои азизу фаромӯшнашудани усто-дони адабиёту нашриёти мо, заҳмату самимияти онҳоро бисёр хуб, бо забону баёни содаву гӯё ва бетакаллуфу бе-таоруф инъикос кардаанд ва хуб мебуд, ки маҷалла ин ко-ри қардани, яъне ҷопи ёддошту хотираҳои самимиву ибра-томӯзро идома бубахшад.

Дар бораи ҳикояи Марямбонуи Фарғонӣ «Санги соҳибном» низ тақрибан чунин гуфтан мумкин аст. Асари одиест он ва гӯё зиддияте ҳам надорад. Лекин ботинан пур аз конфликту характериҳост ва, хушбахтона, бо забони ху-би меёр, ки ин замон баҳусус дар насри мо мурғи анқост, иншо шудааст.

Дар №8 мақолаи фолклоршинос Рӯзӣ Аҳмад «Рамазон сӣ рӯз меҳмони ман аст» ба табъ расидааст, ки шояд қасди тадқиқи ин воқеаи муҳимми ҳаёти мусулмононро дар эҷоди халқ доштааст. Дар он пораҳои манзуме оварда шудаанд, ки пуриштибоҳ буда, ба ҳеч вачҳ далели завқу саликаи мар-

думи суҳандону суҳанрасамон нестанд. Шояд бигӯянд, ки нусхаҳои зерӣ даст чунин аст ё илми фолклор дахлнопазирӣ матнро тақозо мекунад, лекин дар чунин шакл овардани матнҳо натавонанд завқи мардуми суҳанофаринамонро зерӣ шубҳа мегузорад, балки завқи хонандагонӣ имрӯзро ҳам мекоҳад. Беҳуда нест, ки бисёр асарҳои мардумӣ дигар халқҳо дар таҳриру коркарди бадеӣ адибону олимони соҳибзавқашон манзуру маншуру машхур шудаанд.

*Моҳи Рамазон зи ғам **барорад** ҳамаро,
Аз шарбати мағфират **чашинад** ҳамаро.
Ин моҳ ғанимат **аст, сола як бор**,
Дар соли дигар Худо **расонад** ҳамаро.*

Аълоҳазрат қофия исрор дорад, ки «барорад» ҳамсавту ҳамоҳанги «чашинад» ва «расонад» бояд «раҳонад» бошад. Ва ин дуруст аст, чунки «аз ғам баровардан» ҳеҷ маъмул нест, мардум «аз ғам раҳонад» мегӯяд. Худо «дар соли дигар» не, «то соли дигар» мерасонад. Билоҳира, агар мисраи сеюмро «Ин моҳ ғанимат **асту сола як бор**» бихонем, равонтару ширинтар ва табиитар мешавад.

*Моҳи Рамазон **омаданд** аз сӯйи Биҳишт,
Омад ба машоми муъминон **бӯйи** Биҳишт.
Ҳар кас, ки дар ин моҳ дилозорӣ **кунад**,
На **рӯйи** Биҳишт бинад, на **бӯйи** Биҳишт.*

Бешак, Рамазон лоиқӣ эҳтиром аст, лекин «Рамазон омаданд» гуфтан натавонанд самимиятро ба он мекоҳад, балки як зарра ифодаи танзолуд ҳам мешавад. Аз ин рӯ, бешак дар асл «Рамазон омада», «кунад», ки вазни сатри сеюмро ҳалал додааст, «кард», мавқеи қофияҳои мисраи охир баръакс аст.

*Моҳи Рамазони пурато мегузарад,
Умри хуши мо ба сад хато мегузарад. (?)
Ҳар кас, ки дар ин моҳ дилозорӣ **кунад**,
Не раҳмати Ҳақ бинад, не рӯйи Расул. (?)*

Ин қаринаи хангоми гуфтани шахсе ё навишта гирифтани фолклоршиносе харобшудаи рубоӣҳои боло будагист ва чунин подарҳаво оварданаши на рӯи мақоларо меафзояду на шукӯҳи маҷалларо.

Дар №5 номаҳои адиби шахид Абдушукур Пирмуҳаммадзода манзур гардидаанд ва аламовар аст, ки ҳамин пораҳои дар пардаи ҷону бо хуни дил иншошуда ҳам асли ба дасти хонанда нарасидаанд. Масалан, дар ин сатрҳои Владимир Маяковский, ки аслашон иқтибос шудааст: «...с такой землёю, **найдешь** (?) на жизнь, на труд, на праздник и на смерть». Аз нома ба бародари бузургаш Абдусалом Деҳотӣ: «...**фарзанд** (?) агар ҳамин тавр шуда монад, ба ҳавли мактубе нависеду фаҳмонед...», «**Армияи Сурх ба думи онҳо ҷангали корӣ баст**» (?), **Мутаваккил** (дар як пораи кӯчак ду бор). Чӣ ҷойи гуфтан, ки калимаҳои ишорашуда «идеъш», «фаразан», «Мутаваккил» аст, вале ҷумлаи ишорашуда ҳеҷ фаҳмо нашуд, ки нашуд.

Гуфтем, ки дар асарҳои мансур пораи манзуме нест, ки бегалат бошад. Ҳаминро метавон дар ҳаққи мақолаҳои маҷалла низ гуфт. Мисолҳо:

***Гарчи мазҳаб дигар аст, ҳеҷ қавм бегона нест,** (?)*

Богбонро дар чаман ҳар гул ба ранги дигар аст.

Ё худ, «Дареғо, дар ҳама олам **надонам кас забондонаш!**».

Ду баҳши доимии «Садои Шарқ» «Турфаҳо» ва «Аҳбори фарҳангӣ»-ст. Баҳши аввал гоҳ-гоҳ лаҳзаҳои ҷолиби танзомезу пандомӯзеро аз ҳаёти бузургон манзур мекунад, лекин айнан, асосан, аз матбуоти даврии Эрон, бо забони махлуту вайрон, бо ғалатҳои фаровони имлову забону баён пешниҳод шудани мавод ҳусни онро саҳт костааст. Дар ҳикояте (№8) омадааст:

*«Ано ал-ҳақ» гуфт Мансуре сардор,
Ано ал-хар гӯяд ин Мансури Сардор!*

Ҳарфи мо аз дуруштии танзи сатри дуюм не, боз ҳам аз бесаводии форсии матнбардорон ва бедикқатии маҳзи масъулони нашрия аст, ки боиси чунин харобу абгор шудани «аналҳақ»-и машҳуру вирди забон ва «Мансури сари дор»-и машҳуртару вирдизабонтар гардидааст.

Боз:

*Агар зар доштам, вел мегирифтам,
Чавуну хубу хушгел мегирифтам.
Ба рӯйи синаи нарми дилорум
Кабӯтарвор манзил мегирифтум.*

Боз:

*...На дар шаҳру на дар бозор лекин
Сар сарчаишам Хунсор дидам.*

Ё худ, «...ба ин ки маро халқ ихтиёр карданд, ки ту **беҳтарин халқӣ**, гарра натвон гаит». Маълум, ки нафаре-ро «беҳтарин халқ» гуфтан бемаънист, «беҳтарини халқ» шуданаш саҳеҳ аст. Ё худ, Валентин Бережковро, ки бо ёддоштҳои сиёсиаш бисёр шуҳрат дорад, аз хати форсӣ Брижков хондан. Ё «Ҳикояте аз ҳуши миллати Олмон»-ро дар ду шумора пайиҳам чоп кардан...

Воқеан, забони хароби тақлиди эронӣ фақат хоси ин бахш нест. Мисолҳо аз дигар қисматҳои маҷалла: «**Одамон ба се гунаанд...**», «**Шояд қаламкаше дигар агар ҷойи Сорбон будӣ, шикаста мешуд...**», «...ӯ бо ҷасорат мекӯшид... аз масоилу **мушилотҳои миллати худ сухан ба миён оварда бошад**» ва ғайраву ҳоказо. Ё бар хилофи имлову талаффузи мо **гушода, сихр, ишон, ҷаҳонгушо, торих, ихтиёҷ...**

навиштани калимаҳои маъмул маъниву мартабаи навиштаҳоро меафзуда бошад?

Услуби пуртакаллуфи тумтароқи мутантани мавҳум, такрори хабарҳо, ғалатҳои имло ҳатто дар ахбор ва зерматни суратҳои маҷалла нуфуз дорад. Масалан: «*Ишон дар айни ҳол ҳамчунин раёсати Бунёди Рӯдакиро уҳдадор мебошад*», «*Устод... дар айни ҳол Раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро уҳдадор мебошад*», «*Устод... 70-умин солрӯзи таваллуди худро истиқбол мекунад*», «*Устод Сотим Улугзода – муаллифи... бознависи дучилдаи мансури «Достонҳои Шоҳнома»... садсола шуд*» (гӯё мавсуф барҳаёт аст ва ҷуз «бознавис» коре накардааст), «*...романи ӯ аз сӯйи хонанда хуб пазируфта шуд*», «*Инак... қиссаи ҳуҷҷагии ӯро... пешкаши хонанда месозад ва умед дорем аз ин раҳрӯҳи давлатмardони бузурги миллатро... шод созад*», «*Таваҷҷуҳи хос дар сатҳи давлатӣ ва барномаҳои расмӣ ин ҷашини бостонӣ ба эҳёи дигарбораи суннатҳои наврӯзӣ мусоидат намуд ва беи аз ин... барои эҳёи ин ҷашин дар минтақа ва шухрату мақбулати ҷаҳонӣ он мусоидат намуд*», «*...ба воситаи барномаҳои муфассал ва огоҳона ниҳодина (?) ва фарогир кардани фарҳанги Наврӯз аз ҷумлаи тадбирҳои ҷамъӣ...*», «*Зикр карда шуд, ки машварати адибони ҷавон... дар сатҳи баланд гузаронда шуд*». Аз назари солим ҳоҷати калмаву ибора ва ҷумлаҳои нестандарҷаҳон сохтан нест, ганҷинаи мавҷудаи забонро дуруст, беғалат, барҷо истифода бибарем, кофист.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳимми ҳар маҷалла бахшҳо, ба истилоҳ рубрикаҳои онанд ва ҳар рубрика маводди хоси соҳа ё мавзӯро дар бар мегирад. Дар ин кор ҳам ҷунон ҳарачу марачест, ки хонанда сарҳисоби корро гум мекунад. Масалан, маводди фаровоне, ки зери як унвони фарогири «Ёдбуд» гирд оварданашон мумкин аст, таҳти рубрикаҳои «Ёдбуд», «Ёдкада», «Ёдкадаи «Садои Шарқ», «Ёднома», «Ёди Ғалабаи Бузург» ба таъъ расидаанд. Ё рубрикаҳои «Ҷашнвора», «Садаи устод Турсунзода», «70-солагии Лоик

Шералӣ», «Ҷашни ваҳдат ва пирӯзӣ муборак, ҳамвата-
нон»; «Эҷоди ҷавонон» ва «Пайғом»; «Баёз» ва «Баёзи ис-
тиқлол»; «Мерос» ва «Мероси адабӣ». Аксари ин рубри-
каҳо тақрору мавсимӣ ва, аз ин рӯ, нозаруранд.

Дар ҳамон ҷаласаи муҳокима, ки зикраш рафт, ходими
маҷалла Юнус Юсуфӣ гила кард, ки «фаъолияти ҳайати
таҳрир... барои пешрафти кори маҷалла хеле зарур мебо-
шад. Мутаассифона, мо ёрии онро кам эҳсос мекунем». Гапи ҳақ аст, лекин барои амалӣ намуданаш ҳайати воқеан
босалоҳияту коргари таҳрир лозим аст, на ҳайатҳои вазифа-
дори фахрӣ, ки шояд баъзе аъзоаш аз мавҷудияти чунин
нашрия ва узвияти хеш ба он ҳайат огоҳ ҳам набошад.

Хуллас, фазилати ин маҷаллаи номвар алҳол ҳамин
аст, ки хушбахтона, аз шарофати дастгирии давлат, арзи
вучуд мекунад ва, мутаассифона, ба сифати як нашрияи
ҳадафманду пурмуҳтаво ва воқеан милли танҳо дар чара-
ёни ташаккул қарор дорад. Барои ба ин мақсад расидан
ҳадафмандонаву масъулоне заҳмат кашидан мебошад, ва-
гарна бо даъватҳои қолабии содалавҳонае чун «*обуна ба
маҷаллаи милли адабии «Садои Шарқ» зӯҳури эҳсосоти во-
лои миллатдӯстӣ ва фарҳангпарварист*», ки мисли
пешгуфтору сарсуханҳои бешумору бебор аз шумора ба
шумора мекӯчанд, хонандаро ҷалб кардан имконнопазир
аст.

2012

ҚИМАТИ УМРРО ШИКАСТ НАДОД...

Илму адаб зотан вожаву мафҳумҳои бародаранд ва ҳадафу вазифаи ҳар ду ҳам, бо шаклу воситаҳои гуногун, афзудани дарку маърифати хонанда будааст. Вобаставу пайвастаи ду ниҳоди муҳтарами маърифатбахшо – Академияи илмҳо ва Иттифоқи нависандагон будани бисёре аз ходимони илму адаб низ ин нуктаро рӯшан бозгӯ мекунад. Олимони адиб ва адибони олим рамзу тимсоли ин бастагии маънавианд ва умре бору осори ҳар ду шоҳи дарахти ҷовидона сарсабзи маърифатро афзудаанд.

Олиму адиби шинохта, доктори илми филология, профессор Аълоҳон Афсаҳзод аз он ҷумла аст. Мо, донишҷӯёни солҳои ҳафтодуми асри гузаштаро дар ин шахсият бисёр чизҳо ҷалб мекард. Аввалан ному насаби ғайриодатӣ басо тоҷикона. Дар мавриди ин адибу олими он вақт ҷавон, вале пурқору шуҳратёр номи зебову шевои «Аълоҳон» ба шунавандаю хонанда маҳз маънои аслии луғавии хешро талқин ва ҳатман ба пайравии ӯ ташвиқ менамуд. Насаби мавсуф низ натанҳо бо фасеҳию равонӣ ва тозагиву ғайриқолабӣ будан, балки бо мазмуни амиқи хеш, ки ҳастии маънавии соҳибашро дақиқ ифода мекунад, барои ҳамеша дар зеҳни мо нишастааст.

Аз охири солҳои панҷоҳуми асри бист сар карда, дар илму адаб ва санъати тоҷик падидахое рух доданд, ки бо умку вусъат ва ғайзу баракат дар маҷмӯъ эҳёи кӯчаки фарҳанги миллӣ унвонашон кардан ғалат набудагист. Шахсиятҳои бузургеро, ки дар самтҳои муайян он падидахоро ба вучуд оварданд, ҳамагон медонанд. Вале яке аз он нафарони ангуштшуморе, ки дар бисёре аз ин самтҳо заҳмат кашидаву саҳм гузоштааст, бешак, Аълоҳон Афсаҳзод мебошад. Эҷодиёти ӯ аз оғоз шомили бахшҳои тадқиқи адабиёт, матншиносиву таҳияи матн, насри илмӣ оммавӣ, тадқиқи робитаҳои адабӣ, тарҷумаи бадеӣ, забоншиносӣ ва таҳриру такмили илми пурвусъати

суханшиносӣ будааст. Ва нахустин чизе, ки бо як назари омиёна ҳам ба мушохида мерасад, сермахсулии ин олими адиб ё худ адиби олим аст. Дар ҳама шоҳаҳои номбаршуда чилд-чилд осореро метавон пайдо кард, ки далели доираи васеи тавачҷуҳ, сатҳи болои завқ ва афзун ҷустуҷӯю бозёфтҳои ҳосили заҳматписандии камназири ӯянд.

Вақте ки Афсаҳзод мегӯем, пеш аз ҳама, Мавлоно Ҷомӣ ба ёд меояд. Натанҳо аз он чихат, ки мавсуф бештари фурсату қувваташро сарфи омӯзиши ҳаёту эҷоди он бузургмард кардааст, балки аз он лиҳоз ҳам, ки ин амалаш пайвастаи силсилаи ҷустанҳову ёфтанҳо, навҷӯйиву тозақориҳо ва дилрас гуфтанҳост.

Чун Аълоҳон Афсаҳзод адиби пурқору пухтакор ҳам буд, ҳақ дорем, ки на ба ҳама қору осори ӯ бо меёрҳои илмӣ рӯ биёрем. Аз ҷумла, ба муҳаббати сӯзонаш ба мавлоно Ҷомӣ ва хидмати фаровонаш дар ҷомишиносӣ. Метавон ин падидаро тасодуф гуфт ва ё бастаи ину он сабабу омилҳо донист, вале, агар амиқтар бингарем, бастагии зодиву ниҳодиеро метавон пайдо кард, ки дар бозтоби офтоби шахсияти басо осмониву остонии Ҷомӣ ба ахтари хоксору пурқори шахсияти Афсаҳзод ифода меёбад. Аз ин рӯ, вақте ки «Тамоми умр бо Ҷомӣ» мегӯяд, номи китоби мушаххас не, китоби муҳаббату заҳмати зиндагиаш пеши назар ҷилвагар мешавад. (Ҳамин эҳсос хангоми бархӯрд бо навиштаҳое оид ба устод Рӯдакӣ, ҳаким Низомӣ, шайх Аттор, мавлоноӣ Балх, шайх Саъдӣ, хоҷа Камол, мирзо Бедил низ хонандаро фаро мегирад).

Ин муҳаббат, бе муболиға, бо шири модар дар вучуди ӯ ҷо шудааст ва ин руҳдодро ҳуди адиб чунин муассир ба қалам медиҳад: «...модарам баъди панҷ фарзанд якбора бачамур шуд. Чаҳор фарзанди ӯ пасихам таваллуд шудаву мурдан гирифтанд. Падарам ҷӣ гуна ғам меҳӯрданд ва ё сабру таҳаммул мекарданд, бароям маълум набуд. Аммо

модарам месӯхту месӯхт... чун каси соҳибдард барояш роҳату истироҳату фароғат ҳаром гардида буд. Ҳамин ки бекор монд, гиря мекард ё рӯ ба китоб меовард... Марсияҳои Ҷомӣ марҳами дарду доғи ӯ буданд...

*Зери гил тангдил, эй гунҷаи раъно, чунӣ?!
Бе ту мо гарқа ба хунем, ту бе мо чунӣ?!
Силки ҷамъияти мо бе ту гусастаст зи ҷам,
Мо, ки ҷамъем, чунинем, ту танҳо чунӣ?!».*

Ин ҷо нақлу тасвир чунон муассиру фарогир аст, ки модар дигар танҳо модари муаллиф нест, модари тоҷик аст, ки ҳастияшро бедареғ фидои ҳосили асосии умраш – фарзанд кардаву мекунад ва Ҷомӣ як рукни адабиёти тоҷик не, ҳуди адабиёти тоҷик аст, ки ҳадафаш таскинбаҳои пурдилонаву тамкинбаҳои оқилонаи инсонхост.

Қиссаи илмию бадеии «Дарёи нур», ки рӯзгору осори мавлоно Абдурраҳмони Ҷомиро дастрасу ҳамафаҳм тасвиру тафсир кардааст, шомили маҳз ҳамин ҷиҳатхост. Мавсуф, баръакси бисёр бузургони илму адабадон, дар барҳаёти маъруфу маҳбуби замон шуда буд ва ҳолномаҳои зиёдаш, ки дар кутуби дӯстону шогирдонаш омадаанд, далели инанд. Ба мушоҳидаи дақиқи профессор Абдунабӣ Сатторзода, Аълоҳон Афсаҳзод «ин гуфтаву мулоҳизаҳоро санчида, сараро аз носара, ҳақро аз ботил чудо карда... як асари илмию адабии нисбатан мукамал ва саҳеҳро ба вучуд овардааст», яъне, аз сарчашмаҳои фаровон муҳимтарин лаҳзаву саҳнаҳову гуфтаҳоро ҷамъ карда, симои адиби бузурги халқамонро офаридааст. Аз ҷумла, ҳоксориву фурутанӣ адибу ҳакими бузургро низ, ки асрхост рамзу тимсол шудааст, бо лавҳаҳои мушаххас дар пеши назари хонанда мучассам мекунад: «...гоҳе аҳо дар китф медошт, ки онро кашида ба зерӣ по меандошт ва

мегуфт: «Ҳам палос аст, ҳам либос». Дар ҳар либосе дил-каш менамуд...».

Ё худ, фаросату нуктадонии мавлоноро бо чунин сахнаи ҷолиб бозгӯ менамояд:

«— Аз муаммоҳои Амир Хусрав чизе дар хотир дорӣ?

Ҷамолӣ гуфт:

— Муаммоҳои Амир Хусрав ба ду навъанд: яке қавлӣ ва дигаре феълӣ.

Ҷомӣ гуфт:

— Қавлӣ зиёд шунидаем, аммо феълӣ чӣ гуна бошад?

Ҷамолӣ рост бархост, баъд қоматро ҳам кард, баъд рӯи риши худро афшонд ва гуфт:

— Ин феълист.

Ҷомӣ, каме фикр карда, гуфт:

— Ин муаммо шояд ба номи «Идрис» бошад, зеро ки рост шудан ҳарфи алиф, ҳам шудан ҳарфи долро ба хотир меорад ва афшондани болои риш ба он далолат мекунад, ки аз ин калима гардҳо, яъне нуктаҳои болои он афшонда шаванд, ки ҳосили он «Идрис» мешавад.

Ҷамолӣ гуфт:

— Ҳақ асту рост, фақир ба камоли фаросати ҷаноби Шумо қоил шудам. Дуруст гуфтаанд, ки «шунидан кай бувад монанди дидан».

Гуфтем, ки мавлоно Ҷомӣ дар замони зиндагиаш маъруфияту маҳбубият дошт, вале, чун ҳама озодаманишони давраи замони, аз бухлу таассубу хурофот эмин набуд, чунки, аз қавли Аълоҳон Афсаҳзод, «аз афсонаву бидъатҳо ба танг меомад ва бо ақлу қалам бар зидди ин иртиҷоъ мубориза мебард». Метавон даҳҳо мисол овард, ки дар осори зиёд зикр ва дар қиссаи «Дарёи нур» гулчин шудаанд, вале бо зикри дуюмаш иктифо мекунем.

Яке ин ки Ҷомӣ низ, чун ҳама қомебиву муваффақҳо, аз бухлу ҳасад ва бахилу ҳасудон ҷойи гурез надошт. Аз

чумла, шоир Номии Ироқӣ, барори рӯзгору осори ўро мансуб ба сарпарастии Навой дониста, мегӯяд:

***Гар харидоре набошад, аз куҷо номӣ шавам...
Чун Алишере бубояд, то ки ман Ҷомӣ шавам!***

Ва, ҳолиб аст, ки ба ин нотавонбинӣ шоири дигар – Камолиддини Биноӣ, ки ҷомиёна хислатҳое чун часорат, ҳақгӯӣ ва бериёӣ дошт, посухи сазовор гуфтааст:

***Ҷомӣ, он офтоби нуронӣ,
Он мунаввар ба нури субҳонӣ
Қадри авқоти ҳеи чун дарёфт,
Ба сӯйи ҳифзи нақди вақт шитофт,
Қимати умрро шикаст надод,
Як нафасро дигар зи даст надод.***

Яъне, бузургии Ҷомӣ на аз шарофати ину он, балки аз инояти зиндагии пурдилонаву оқилона, ба беҳобӣ маҳкумиву дигар маҳрумиҳо, донистани қадри умри гузарон ва захимати шабонарӯзии дилу ҷон аст. Чунон ки зарифонаю воқеӣ мегӯяд:

***Гар ту хоҳӣ дароз гардад рӯз,
Чизе аз шаб бидузду бар вай дӯз!***

Ва дувум, мавқеи устувори инсониву шоирии Ҷомӣ, ғайрату часорати камназири ўст, ки дар лавҳаи зерин таҷассум ёфтааст.

«Рӯзе мавлоно Сайфиддини Аҳмад, ки шайхулисломи Ҳирот буд, бо ёру ошноёни худ ба суҳбати Ҷомӣ омад. Ҷомӣ, ки мусикидӯст буд, ба зиёфат созанда ва сарояндагонро даъват кард. Дар он маҷлис муганниёни хушовоз

газалҳои дилошӯб хонданд. Ҳол он ки рӯҳониён онро бидъат шумурда, шуниданастро манъ мекарданд.

Баъди ду-се рӯз Ҷомӣ барои сайр ба тарафи Зиёратгоҳ мерафт. Дар роҳ ӯро шайхи машхури он атроф шайх Шох дида, ба мулоқоташ шитофт. Чун хабари зиёфати Ҷомӣ ва базми хонандагӣ созидагӣ ӯ ба гӯши шайх Шох расида буд, дар аснои суҳбат ба расми эътироз ба Ҷомӣ гуфт:

– Шумо муқтадои ҷамеи уламои олам ва пешвои тамоми орифони Арабу Аҷамед. Чӣ гуна бошад, ки дар маҷлиси шарифи Шумо най ва асбоби тараб менавозанд ва усулу доира ва амсоли он месозанд?

Ҷомӣ сар пеши гӯши ӯ бурда, сухане гуфт, ки ҳеҷ кас аз ҳозирон онро нашунид, аммо шайх Шох фарёде кашиду худро аз даст дод. Аммо баъди ба худ омадан гуфт:

– То мавлавӣ Абдурахмони Ҷомӣ аз ин корҳо мекунанд, мо аз ислом даст шустаем!

– Агар ислом он аст, ки шумо пиндоштаед, мо даст аз он шустаем! – гуфт Ҷомӣ».

Дар китоб чунин лахзаву лавҳаҳои хотирнишин зиёданд. Сахнаҳои додгариӣ Ҷомӣ, дастгириҳояш аҳли илму ҳунарро, муносибати мавлоно бо шогирдону муридони баҳусус Алишери Навоӣ, муборизаҳояш бо ифроту хуруфот, қатли Улуғбек, вафоти чигарсӯзи фарзандон ва оқибат фарҷоми умри шоир, натавҷо олимона сарманшаву сарчашмаи илмиро риоят кардаанд, балки адибона ҷозибу ҷолиб иншо шудаанд.

Бисёр асарҳои Аълоҳон Афсаҳзод аз ҳамин дидгоҳ, яъне, рангубори бадеии далелу санадҳои илмӣ рӯйи авроқ омадаанд ва, аз ин рӯ, натавҷо ақлҳоро комилтар, балки оқилонро пурдилтар мекунанд. Китоби илмию адабии «Ҳофизнома» низ, чун «Дарёи нур», аз ҷумлаи чунин асарҳост, ки Аълоҳон Афсаҳзод дар овони ҷавонӣ таълиф намудааст ва дар он бисёр ҷиҳатҳои ҳунари ӯ баҳусус

чехранигорӣ, таҷассум шудаанд. Бамаврид аст бигӯем, ки баъдан ин ба яке аз ҷанбаҳои муҳиму мушаххаси ҳунари нигорандагии адиб табдил ёфтааст.

Сабаби иншои «Ҳофизнома»-ро муаллиф чунин шарҳ додааст: «Маълум аст, ки дар бораи шарҳи ҳоли Ҳофиз мо маълумоти каме дар даст дорем. На ҳуди ӯ, на муосиронаш шарҳи ҳоли ӯро нанавиштаанд. Аммо агар гуфтаҳои аҳли адаб ва аҳли китобро оид ба Ҳофиз дар як ҷо ҷамъ кунем, қиссаи марғубу хондание ҳосил мешавад».

Ва хонандаи диалогоҳи ин «қиссаи марғубу хонданӣ» рӯшан мебинад, ки муаллиф чӣ заҳмате кашидааст, бо чӣ таҳаммулу тааммул аз даҳҳо сарчашма зарраҳои заррини маълумоту нақлу ривояту далелу санаду ишораҳоро ҷамъ оварда ва заршӯӣ кардаву занҷираи тилоии саргузашти зарнавишти шоири бузургро зеби гардани ақлҳову завқҳо намудааст.

Китоб саршор аз саҳнаву лаҳзаҳои аҷиб ва андешаву муҳокимаҳои ҷолиб аст. Бубинед, ки аз як ишораи сарчашмавии «суҳбати Камол беҳ аз шеъраш буд ва шеъри Ҳофиз беҳ аз суҳбаташ» чӣ ҷузъи дилнишини адабие берун меорад, ки ҳамзамон ғайриилмӣ ҳам нест:

«Камол ба Ҳофиз ғазалеро монда рафт, ки бо матлаи зер сар мешуд:

***Он чи ту дорӣ ба ҳусн, моҳ надорад,
Ҷоҳу ҷалоли ту подшоҳ надорад.***

Ҳофиз он ғазалро гаштаву баргашта мехонд... Имони ӯ дар бузургии Камол комилтар шуд... Ақлу хирад ӯро водор мекард, ки дурдонаи Камолро бо дурдонаи дигаре ҷуфт кунад, то ки дар ҳар ду ғӯши мухлисон ҳалқае овехта бошад... Бо ин андешаҳо ба ғазали Камол ҷавоб гуфт:

*Равшании талъати ту моҳ надорад,
Пеши ту гул равнақи гийҳ надорад...».*

Аксаран хоҷа Ҳофизро як шоири осмонии мавҳумзамону мавҳуммакон ва мавҳумсимову мавҳумдунё тасвиру тасаввур мекарданд. Хидмати бузурги «Ҳофизнома»-и Афсаҳзод кӯшиши тасвири заминиву инсонии шоири бузург аст, ки воқеан дар рӯйи замин зиста, ҳама маҳрумиву маҳкумӣ як инсони хокиро чашидаву кашидааст. Ятимии пуразоб, заҳмати умрбоди рӯзгор, марги фарзанду дилбанд, ки барчову шево тасвир шудаанд, симои чунин инсонро рӯшан пеши назар меоранд. Бузургиву маҳсусияти шоирони нобиға ҳамон буду ҳамон аст, ки заҳмату муҳаббат ва ғаму шодии шахсиашонро умумиинсониву умумичаҳонӣ карда метавонанд. Вале ин ба касе иҷоза намедихад, ки эҳсосу афкори мафҳуму заминии онҳоро бе далелу бе поя мавҳуму осмонӣ кунад.

Олими хирадманду адиби соҳибэҳсос Аълоҳон Афсаҳзод қариб панҷоҳ сол пеш ин падидаи номатлубро натанҳо амиқ дарку хис, балки часурунаву қотеона маҳкум намуд. Чун ин масъала ҳанӯз мавзӯи рӯз аст ва то ҳол кам нестанд ашхосе, ки аз осори заминиву замонӣ ва қомилан инсонии адибон, баҳусус шоирони хубамон, маъниҳои набудаи ниҳониву осмонӣ чуста, ба ақлу эҳсоси хонандаи ноогоҳ бор мекунанд, чанд иқтибоси нибатан тӯлониро бамаврид медонем.

Иқтибоси аввал: «Рӯҳониён, ки дар зиндагӣ Ҳофизро чашми дидан надоштанду кофир эълон карда буданд... акнун ўро авлиё ва соҳиби кашфу қаромат эълон карданд. Дар хонақоҳҳо аз рӯйи девони ў фол медиданд. Девони Ҳофизро дар баробари «Қуръон» дома тазвир қарор доданд.

...рӯҳониён аз ашъори одии Ҳофиз ҳам маъноӣ ниҳонӣ мекофтанд. Онҳо зӯр зада исбот кардани мешу-

данд, ки вакте Ҳофиз «дилбар» гӯяд, «Худо»-ро, «май» гӯяд, «ишки илоҳӣ»-ро, «зулф» гӯяд, «нестӣ»-ро, «майкада» гӯяд, «хонақоҳ»-ро дар назар дорад. Онҳо садҳо афсона мебофтанд, ки маънии аслии оддию инсонии ашъори Ҳофизро зери парда гузошта, зарофатҳои риндона, афкори ошӯбҷӯ ва инсондӯстонаи ўро ғалат ва ба тарзи сӯфиёна маънидод кунанд».

Иқтибоси дувум: «Мо медонем, ки Ҳофиз ба Язд рафта, дар он ҷо ба ӯ гирифториҳои зиёде пеш омад. Дар ин газали шикоятнаш аз ноомади кори худ ба ғиғон омада, аз Шерози азизаш ёд карда, гуфта буд:

*Дилам аз ваҳшати Зиндони Сикандар бигирифт,
Рахт барбандаму то Мулки Сулаймон биравам.*

Дар ин байт ягон маънои ниҳонӣ нест. «Зиндони Сикандар» номи яке аз мавзеъҳои Язд буд. Мувофиқи афсонаҳо нақл мекарданд, ки Шерозро Сулаймон-пайғамбар бино кардааст ва яке аз мавзеъҳои он Тахти Сулаймон ном дошту худи Шерози Форсро Мулки Сулаймон низ мегуфтанд. Ҳофиз дар байти худаш аз Язд дилгир шудан ва ба Шероз муштоқ буданашро ба воситаи кор фармудани ин мафҳумҳо ифода кардааст. Аммо шайхону рӯхониён шарҳ медоданд: мурод аз «Зиндони Сикандар» дунёи фонист ва «Мулки Сулаймон» олами боқиро мефаҳмонад. Хоча мефармояд, ки аз ҳама шугли дунё даст кашед ва доимо вақти худро ба тоату ибодат сарф кунед, ки дар он дунё дастгиратон мешавад».

Иқтибоси савум: «Ҳофиз мегӯяд:

Ман дӯстдори рӯйи хушу мӯйи дилкашам,
Мадҳуши чашми масту майи софи беғашам.

Аёнро чӣ ҳочат ба баён? Шоир матлабро чунон возеҳу фаҳмо ифода кардааст, ки одитарин ва бемаълумоттарин кас ҳам мефаҳмад. Аммо онро аз раққосҳои фиреб-

гар чунин шарҳ додаанд: «Орифи шерозӣ дар ин байт мувофиқи машраби ирфон худро шефтаи зоти мутлақ медонад, зеро ишқи маҷозӣ, ки ҳамеша пур аз хатару шахвати нафсонист, наметавонад беғам шавад».

Ва, ниҳоят, иқтибоси чорум, ки сеи аввалро ҷамъбаст мекунад: «Тамоми ашъори Ҳофиз ба ин минвол «шарҳ» дода мешуд. Сӯфиён, зоҳидон, рӯхониён кӯшиш мекарданд, ки чехраи ҳақиқии Ҳофизро аз назари мардум ниҳон доранд, ғояҳои инсондӯстонаи ӯро таҳриф кунанд, эҷодиёти ӯро ба нафъи худ истифода баранд. Барои ин чилд-чилд китобҳо менавиштанд».

Вале он ҳама кӯшишҳо, ки то ҳол идома доранд, ҷуз жожу мож нест ва ҳақ боз ҳам ба ҷониби муаллифи «Ҳофизнома» аст, ки мефармояд: «Ҳофиз дар тамоми асру замонҳо барои ҳама маҳбубу мақбул буд. Аз рӯзе, ки ӯ шеър навиштааст, ҳамнишини базмҳо, роздони дилбохтагон, рафиқи афтодагон, мӯниси бечорагон, бурҳони сухани аҳли фазл, зеби суҳбати аҳли завқ аст».

Вазифаи мо, адибону олимони имрӯз низ ҳаст, ки ин мавқеи боиставу шоистаи шеъри оламгиру шоирони шаҳирамонро дифоъ бикунем ва ба мавҳумсозии адабиёти заминиву адибони замониамон роҳ надихем. Воситаҳои иҷроии ин кор гуногунанд ва мо, аз ҷумла, комилан бо донишманди муҳтарам Абдунабӣ Сатторзода мувофиқем, ки мегӯяд: «...он асарҳоеро ҳам, ки оид ба намоёндагони ҷудогонаи илму адабиётмон, аз ҷумла дар бораи Ибни Сино, Берунӣ ва Хайём ба забонҳои дигар навишта шудаанд, тарҷума кардан ва ба роҳ мондани нашри мунтазами асарҳои адабию таърихӣ оригиналӣ дар бораи гузаштагон, аз қабилӣ асарҳои С.Улуғзода, Р.Ҳодизода ва дигарон оид ба Рӯдакӣ, Фаррухӣ, Аҳмади Дониш, Шоҳин ва ғайра аҳаммияти калони таълимӣ ва тарбиятӣ дорад».

Доираи шавку таваҷҷуҳи Аълоҳон Афсаҳзод дар адабиёт беҳудуд аст. Аз ҷумла, тамоми умр дар раванди танқиди адабӣ фаъолона иштирок кардааст. «Хубии кори ӯ дар ин аст, ки... дар бораи асарҳои нависандагони имрӯза низ мақолаҳои танқидӣ менависад» – зикр карда буд устод Ҷалол Иқромӣ ҳанӯз панҷоҳ сол қабл.

«Аълоҳон Афсаҳзод дар масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик ҳам мақолаҳои илмиву танқидии бисёре таълиф намулдааст» – низ ин ҳақиқатро зикр мекунад профессор Расул Ҳодизода ва тақризу мақолаҳои мавсуф дар бораи ҷиҳатҳои гуногуни эҷодиёти Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Мирзо Турсунзода, Ҷалол Иқромӣ, Абдусалом Деҳотӣ, Муъмин Қаноат, Қутбӣ Киром, Кароматуллоҳи Мирзо далели ин гуфтаҳои ӯ.

Чунон ки зикр шуд, яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти адабии Аълоҳон Афсаҳзод тадқиқу таҳқиқ ва ташвиқу тарғиби ӯҳиди басо зарури адабиёт – робитаҳои адабист. Дар ин радиф сараввал мебояд аз китоби басо хонданиву мондани «Амвоҷи Корун» ёд кард. Он натавон доираи ваҷеи шоирону муҳлисони назмро бо ашъори баланди имрӯзи Эрон ошно намуд, балки ҷустуҷӯю бозёфтҳои шоиронаро тақвият бахшид ва дар таҳаввули шеъри муосири тоҷик саҳми назаррас гузошт. Ҳамчунин навиштаҳои аз қабил «Назаре ба шеъри форсизабон», «Созҳои ҳамнаво», «Дар бораи назми Афғонистон», «Таҷассуми мубориза барои имрӯзу фардо», «Дӯстии бардавом», «Кишвари дӯстӣ», «Нашри тозаии достони куҳан», «Нависандаи ҳақиқатнигор», «Навой», «Симои Навой дар осори Ҷомӣ», «Навой ва адабиёти форс-тоҷик», «Армуғони Қазон», «Анна Каренина» ба забони тоҷикӣ» ва таълиқи «Нафаси гарм», беҳуба, қаробату муҳаббати халқҳои гуногун ва адабиёти гуногунро бозгӯву ташвиқ мекунад. Яъне, ҳангоми таълиқи ин асарҳо муаллиф ҳамеша он ҷиҳатро дар мадди назар доштааст, ки таҳқиқ оид ба робитаҳои адабӣ натавон махсусияти ягон

падидаи ин шоҳаи илми адабиётро дармеёбад, балки вазифаи волотари ширкат дар рушду тавсеаи муносибатҳои неки халқу давлатхоро ҳам дорад. Хусусияти барҷастаи мақола ва очерку эссеҳои зиёди Аълоҳон Афсаҳзод, ки аз қавли профессор Расул Ҳодизода дар «сабки публитсистиву бадеӣ» ва ба мушоҳидаи дақиқи устод Иқромӣ «ба услуби гуворову забони фасеҳ» иншо шудаанд, маҳз ҳамин аст.

Самти дигари фаъолияти Аълоҳон Афсаҳзод дар соҳаи равобити адабӣ тарҷумаҳои фаровони ӯ, баҳусус намоишномаҳои Жан Батист Молиер «Ашрофпараст», Александр Островский «Гирдоби бало», Тавфиқ ал-Ҳаким «Султони ҳайрон», Евгений Шварц «Шоҳи урён», Саид Ҷамол «Ғули сиёҳ», Сарвар Азимов «Сароби хунин» ва ғайра аст, ки рӯи саҳна омада, дар тарбияи завқи хонандагону тамошобинон ва рушди тарҷумаи бадеӣ саҳми арзанда доранд.

Азбаски драма ва таҷассуми саҳнавии он аз қадим мавриди тавачҷуҳ будааст, тадқиқи драматургия яке аз рукнҳои муҳими адабиётшиносии муосир мебошад ва дар ин кор ҳам Аълоҳон Афсаҳзод дасту шасти тамом дорад. Оид ба ҷӣ гуна оғоз карданаи ин роҳро менависад: «Репертуари ҳар се театри Душанберо дар солҳои 1957–1958 пурра тамошо карда, ба воситаи хондани китобҳои театршиносон ҷӣ будани театрро фаҳмида гирифтам... Ниҳоят фикрҳояро роҷеъ ба намоишномаи «Муъҷиза» бо номи «Муъҷизаи дӯстӣ» навишта, ба газетаи «Комсомоли Тоҷикистон» бурдам. Онро зуд чоп карданд. Ин 1 ноябри соли 1959 буд». Яъне, хеле ҷавон ба тадқиқу ташвиқи драматургияву театр рӯ оварда, тамоми умр ин кори муҳимро идома додааст. Ҳосили ин ҷанбаи фаъолиятҳо мақолаҳои зиёде оид ба намоишномаҳои Сотим Улуғзода «Гавҳари шабҷароғ», Ғанӣ Абдулло «Суруди кӯҳсор», Абдучаббор Қаҳҳорӣ «Муҳаббат ва шамшер», Фазлиддин Муҳаммадиев «Вопасин амири амиралмуъминин», Аъзам Сидқӣ «Адои қарз», Файзулло Ансорӣ «Ҳукми

модар» ва симои эҷодии ҳунарпешаҳо Тухфа Фозилова, Аслий Бурҳонов, Гурминҷ Завқибекӯв, Ҳошим Гадоев, Амон Қодиров аст. Як чиз равшан мушоҳида мешавад, ки Афсаҳзод драматургия ва театрро самимона дӯст ме-дошт ва, чунон ки аз як пора хотирааш бармеояд, дар чанд рӯзи дар Маскав буданаш ҳар бегоҳ ба спектакли яке аз театрҳо мерафтааст ва ҳатто ба Театри калони СССР рафта, операву балет ҳам дидааст. Ба хоѝри драматургия ва театр ҳатто аз танқиди шадиду ҳаққонии асарҳои муаллифони соҳибному соҳибунвон низ худдорӣ наменамуд. Дар ин хусус гуфтаи драмнависи машҳур Ғанӣ Абдулло хеле бамаврид аст: «Саъйи кӯшишҳои часурунаи ўро дар бобати дарки амиқи мушкилаҳои драматургияву театр... махсус хотирнишон бояд кард».

Навиштаҳои зиёди Аълоҳон Афсаҳзод оид ба масъалаву мушкилаҳои ин ҳунар дар маҷмӯаи «Зиндагӣ дар сахна» фароҳам омадаанд ва муаллиф барҳақ «бозӣ дар сахна» ё «ҳунарнамоӣ дар сахна» не, балки маҳз «зиндагӣ дар сахна» гуфтааст, чунки театр ва яке аз рукнҳои муҳимтарини он – драматургия воқеан оинаи зиндагиянд. Ва муболиға нест баҳои баланди драматургии шинохтаамон Чумъа Қуддус, ки ин китобро «таърихномаи театру драматургияи муосири тоҷик» номидааст.

Кам нестанд олимону адибоне, ки бо дарёфти андак ному мақом худро ба сояи осоиши тамом ё камубеш мекашанд, вале дар мавриди Аълоҳон Афсаҳзод акси ҳол мушоҳида мешавад. Яъне, доктору профессор ва адибу олими воқеан шинохтаву муҳтарам шудан натавона аз заҳмату ҳосили ранҷи ў нақоста, балки бамаротиб онро зиёдтар кардааст ва зиндагии пурмаънои ин шахсияти маъруфи илму адабро метавон дар ин чанд калима гунҷонд – муҳаббати фурузон ба фарҳанги миллии ва хидмати фаровон ба фарҳанги миллии.

КАС НАБУД АЗ РОЗИ ДОНИШ БЕНИЁЗ...

(Нақши адабиёт дар қараёни маорифпарварӣ)

*То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз рози дониш бениёз,
Одамони бихрад андар ҳар замон
Рози донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду ғиромӣ доштанд,
То ба санг-андар ҳамебингоштанд...*

Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати нави маорифу фарҳангро ба вучуд овард, чунки бе маърифати амиқи дирӯзу имрӯз ва маданияти созандаи замони аслан озодиву ободӣ имконнопазир аст. Аз ин рӯст, ки ҳар сол қисми бузургтарини ҳазинаи давлат сарфи соҳаҳои маорифу фарҳанг мешавад, аз ин рӯст, ки Сарвари давлат натавонад дар ҳама суҳбату суҳанрониҳо зарурати маърифатнокию бошуурии ҷомеа ро таъкид ва донишмандонро ба омӯзиши амиқтари таъриху тамаддунамон даъват мекунад, балки худ ба тадқиқи гузаштаи пурифтихори миллат рӯ оварда, пайваста саҳифаҳои маърифатбахшою омӯзандаеро манзури ҳамагон менамояд.

Маорифпарварӣ яке аз саҳифаҳои дурахшони маънавии бисёр халқҳо буда, дар ташаккули худшиносиву ҳудогоиашон нақши муҳим дорад. Он дар давраҳои тиратарини таърих чун шамъи дурахшон дилҳоро рӯшан ва роҳи ояндаро муайян намудааст. Ин қараён як зинаи муҳимми натавонад адабиёт, балки афкори ҷамъиятӣ ва таҳриқбахши худшиносиву ҳудогоии халқи мо низ будааст ва чун як

давраи пурарзиши ҷомеаву адабиётмон аз ҷониби муҳаққиқони таъриху адаб нисбатан ҳамаҷонибаву муфассал тадқиқ шудааст. Яъне, дар ин хусус сухани тозае гуфтан душвор аст ва ин ҷо танҳо зикри чанд нукта оид ба се рукни муҳимми маорифпарварӣ – мактаб, рӯзнома ва маҳфилҳои адабӣ бамаврид менамояд.

Маорифпарварӣ ҳамон маърифатпарварист, ки дар ҳама давру замонҳо камбудиву норасоии ҷомеаро бо роҳи дарку маърифату дониш бартараф кардан меҳосту меҳодад. Аз ин рӯ, агар васеътару амиқтар бингарем, тамоми адабиёти ҳазорсоламон ба маҷоз маорифпарварист ва ё ақаллан заминаи бозғатимоди он аст. Агар ҳадафи маорифпарварон бо тарғиби илму дониш расидан ба адлу инсоф ва комилтар намудани инсонро ҷомеа бошад, асарҳои адибони классикамон, аз устод Рӯдакӣ то устод Айнӣ, бо афкори беҳамтову ғояҳои воло ва эҳсоси пурдилонаву ҳушдорҳои оқилона, намунаҳои олии ин ташвиқу талқинанд.

Лекин алҳол мушаххасан сухан дар бораи чараёни ҷамъиятиву сиёсие меравад, ки барои беҳбуди рӯзгори мардум маърифатро аслиҳаи муборизаи ҳеш қарор дода буд. Ин чараён дар се-чор асри қабл тамоми дунёро фаро гирифта, адибону мутафаккирони бузургро ба миён овард. То зуҳури мубораки он тақрибан кулли маърифат дар атрофи дин ва таълимоти мазҳабҳои гуногун мечархид ва аз ин доира убур карданааш тасаввурнопазиру муҳлик буд. Ҳарчанд ки гулхани бузурги адабиёт ҳамеша аз шуълаҳои барҷаставу рӯшану гармибахшои воқеъбинию воқеънигорӣ ва ҳаққӯйиву ҳаққӯйӣ пур буд, ин сифатҳо

махз бо зухури чараёни маорифпарварӣ ба як ҳаракати умумии ҷамъиятии адабию бадеӣ табдил ёфтанд.

Мусаллам аст, ки дар охири асри XIX ва аввали асри XX аморати Бухоро ба авҷи ҷаҳолату ҳамоқат расида буд. Аз қавли нависандаи андешапарварамон Ёрун Кӯҳзод, «дар ягон гӯшаи дунё чунин нобаробарӣ, чунин ноҳақкорӣ ва чунин торикиву беҳабарӣ набудагист».

Далелҳои гуногуни ин ҷаҳолату ҳамоқат тавассути осори Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Абдурауфи Фитрат, Ҷалол Иқромӣ ва дигарон ба аҳли мутолиа маълуму машхуранд.

Ҷиҳати дигари воқеияти он давра ба Осиёи Миёна омадани русҳост. Ин рухдод, бо вучуди ҳадафҳои стратегияи империяи Русия, дар таҳрики тафаккури фарзандони худшиноси сарзамин нақши сазовор гузошт ва батадриҷ шахсияту гурӯҳу маҳфилҳои адабию ҷамъиятиро ба майдон овард, ки аз ҳаққу ҳуқуқи инсонии халқ ва симои сазовори кишвар мегуфтанду менавиштанд. Меҳвари гуфтаву навиштаҳои онҳо босавод кардани мардум, тарбияи насли огоху худшинос ва ба ин восита маҳдуд намудани доираи таассубу хурофоту ифрот буд.

Боз ҳам, аз қавли адиби мазкур, «равшанфикрони Бухорои аввали асри XX дар таърихи аморат аввалин дастаҳои муттаҳиде буданд, ки ба ҳаёти халқ ва тақдири мамлакат маҳз аз ҳамин поя – пояи маърифат кардани таърих ва имрӯзу фардои зиндагӣ менигаристанд».

«Аввалин дастаҳо»-и равшанфикр батадриҷ пайдо шуданд, дар оғоз нафарону гурӯҳчакое буданд, ки ба ҳар тарз амал мекарданд. Қисме чун маҳфилҳои унс «менишастанду мегуфтанду бармеҳостанд», қисме, чун Аҳмади Дониши

бузург танҳо ба танҳо, «худ менавиштанду худ мехонданду худ мегиристанд». Вале батадрич, дар ҳамин заминаҳо, шахсияту гурӯҳҳое пайдо шуданд, ки аз гуфтани навиштан ба амал, аз қавли устод Айнӣ, аз амалҳои нақлӣ «ба ҳучуми феълӣ» гузаштанд. Масалан, домолло Авазмуҳаммади Хучандӣ ба чадвали расмии дарсҳо тафсиру фикҳ ва маониву баёнро дохил кард, молло Ҷӯрабой, Абдулвоҳиди Мунзим, Абдулқодир Шакурӣ, Маҳмудхоча Беҳбудӣ, Саидаҳмади Васлӣ ва дигарон бо ҳазорон мушкилу монеа мактабҳои нав таъсис доданд, Садриддин Айнӣ кутубу воситаҳои таълим таҳияву тарҷума кард. Душвории ин амалҳои маорифпарваронаро иқрори мунсифонаи устод Айнӣ равшан таҷассум мекунад: «Лекин ин гуна эълоноту тааххудоӣ дар назди мо, бухориён, ки аз олам хабаре надоштем, дурӯғу лофи беасл менамуд. Азбаски мо ҷоеро надидаву маҳофили илмӣ шаҳреро наозмуда будем, фикри мо зиёда маҳдуд буд. Ҳамин ҷоҳҳои сиёҳи ҳудро мактаб, ҳамин ҷӯбу фаллоқи ҳудамонро асбоби хату саводбарорӣ меангоштем...».

Усули ҷадиди таълим бачаҳоро дар ду моҳ хатхону хатнавису ҳисобдон карда, зуд бартариӣ аёнашро аз мактаби кӯҳнае, ки асрҳо мавҷуд буду тавассути тасвири барҷастаи устод Айнӣ роҳу равишаш пеши назари ҳамагон аст, нишон дод. Мактаби нав кӯдаконро на танҳо зуд босавод менамуд, балки дар муҳити созгор ва бо муносибати инсонвор сарозоду вораства тарбия мекард ва ҳадафаш ба майдон овардани насли донишманду соҳибшууре буд, ки ҳудро бишносаду қадри ҳудро бидонад. Ин ҳама обрӯи дастаи маорифпарваронро, ки, аз қавли устод

Айнӣ, «сармояшон фақат шавку муҳаббат ва хулуси ният буд», афзуд.

«...чун мактабу мадрасаҳои батартиб дар миёни аҳоли шуюъ ёфтан гирифт, – тақрибан ҳамон вақтҳо навишта буд устод Айнӣ, – талаба ва авлиёи атфол аз мактабу мадрасаҳои кӯҳна нафрат пайдо карданд. Дар маҳфили маҷолис мадҳу санои мактабҳои навро мекарданд, далашонро, ки иборат аз манфиат бурдани бисёр дар фурсати андак бошад, мушоҳаду маҳсус буд, касе инкор карда наметавонист». Худи устод яке аз мубаллиғони содиқи мактаби нав буд. Натанҳо китобу раҳнамоҳои таълим менавишту тарҷума мекард ва сабақ ҳам меод, балки фаёлона дар ҳар маврид мардумро ба равиши тозаии таълиму тарбия ҷалб менамуд. «Устод Садриддин Айнӣ дар Қарокӯл меҳмони падарам шуда... падарамро ба кушодани мактаби нави ҷадидӣ ташвиқ карда, бовар кушониданд, ки агар моро (писаронашонро) дар мактаби нав хононанд, дар андак муддат бо хатту савод гашта, соҳиби илму маърифат мешавем, – овардааст дар хотираҳояш устод Ҷалол Иқромӣ. – Падарам ба гапи он кас бовар кард ва мактаби ҷадидӣ кушод... Айнӣ... гуфта буд, ки муаллим ёфта фиристоданаш ба зиммаи вай аст... Муаллим моро намезад, ҷанг намекард, бо суханони мулоим фаҳмонда меод ва мо шод будем, ки аз мактаби кӯҳна, аз азобу кулфати он ба осонӣ халос шудем».

Рӯҳониёни заминиву воқеъбинии аморат низ ба ин дастовард тан доданд, ҳатто Бақоҳочаи қозикалон, дастпарварони мактаби Мирзо Абдулвоҳиди Мунзиро имтиҳон карда, ҳукм намуд: «Ба ин равиш танзим ёфтани макотиби исломияро лозим ва воҷиб медонам».

Ҷамъиятҳои хайрия ва сарватмандони бошуур мактабҳои навро дастгирӣ мекарданду ҳатто нияти мактабсозӣ доштанд. Аҷаб набуд, ки бо мусоидати муҳит батадриҷ дар мо низ, чун дар мамолики Фаранг, маорифпарвар шахсиятҳои сарватманде пайдо мешуданд, ки донишгоҳу фарҳангистонҳои ҳунар месохтанд, китобхонаву осорхонаҳо ба ёдгор мегузоштанд. Вале чаламуллову диндорони мутаассибу манфиатдор ва мактабдорҳои бе илму тарбия, ки равиши нави таълим ба давлату савлаташон раҳна зада буд, чунон ки устод Айнӣ нигоштааст, «ошкорову ниҳон дар муқобили мактабҳои нав бархоста, ҳар рӯз як ошӯбу ғавғо барпо мекарданд, ба сари мактабҳову муаллимону тараққиҳоҳон ҳар соат як қазо меоварданд».

Мутаассифона, бар асари бодӣ самуми ҷаҳлу таассуб, он ҳама шамъҳои маърифат хомӯш ва шавқҳои атфол сарқӯб шуданд ва ниятҳои маорифпарварона мавқуф монд.

Устод Айнӣ дар китоби «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро», ки воқеан солномаи вазъу ҳолати он замон ва муборизаҳои беамон бо ҷаҳлу таассуб аст, менависад: «Шабедар хонаи яке аз дӯстон ҳарфи ислоҳу танзими Бухоро ба миён омад. Ҳар кас ба тарзи ислоҳот орзуву ҳаёли худро мегуфт. Фақир гуфтам: «Агар ҳукумат худ дар сари ислоҳ бошад ва аз ман суол кунад, ки барои ислоҳоти Бухоро чӣ кардан лозим аст, мегӯям: ду чиз – мактаб ва ҷарида!».

Ин далели дарки амиқу назари васеи маорифпарварони тоҷик аст ва собит мекунад, ки ин фирқаи соҳибдилу ҷонсӯз, оқилу ҳассос ва пурталошу кӯшои илму адаби мо

дар он муҳити тираву тори ҷаҳлу таассуб ҷӣ қадр воқеӣ меандешидаанд.

Бинобар ин, самти дигари ҳамчунин муҳимми маорифпарвариро таъсиси рӯзнамаҳо ё ширкати фаъолонаи аҳли илму адаб дар кори онҳо доништан барҷост. Аз қавли устод Айнӣ, «Мухаррирон меҳостанд, ки ба дасти хонанда шамъе диҳанд, ки ба воситаи он шамъ хонанда худ неку бадро тафриқ намояд». Тавачҷуҳ кунед: «худ неку бадро тафриқ намояд»! Ин принсипи матбуоти маорифпарварон бахусус имрӯз басо барҷову омӯзанда аст. Яъне, пешниҳоди мавод бояд тавре сурат бигирад, ки фикру ғояе ба хонанда таҳмил нашавад, балки бо далелу бурҳонҳо ба дарку шуураш расида, ўро табиӣ ба фарқи баду нек раҳнамоӣ кунад.

Ҷомеаи рӯшанидӯст шамъҳои маънавии маорифпарварон Мансурзода ва Мирзо Сирочи Ҳаким – рӯзнамаҳои «Бухорои шариф» ва «Тӯрон»-ро сар-сари даст мебурданду қадам-қадам роҳи ҳешу ҷомеаро мунаввар мекарданд. Дар як муддати кӯтоҳ нашрияҳо бо афкори тозаву созанда мардуми зиёдеро ҷалб намуданд. Ин маҳбубият ба дараҷае буд, ки чун доираҳои манфиатдор бо бахонаи харчи бесуд нашри рӯзнамаҳоро қатъ кардани шуданд, «ҳамиятмандони Бухоро бо далолати Мирзо Муҳиддин Мансурзода як ширкати расмӣ таъсис карда, масорифи нашро дар зиммаи худ гирифтанд». Бо вучуди ин, ҳукуматдорон, бо дастгирии намоёндагони империяи Русия, рӯзнамаҳои мазкурро бастанд, зеро диданд, ки ҳадафҳои миллий доранд ва волотаринаш аз ғафлату нодонӣ раҳонидани мардум аст.

«Бухорои Шариф»... халок шуд» – навишт устод Айнӣ ва қатъи фаъолияти рӯзномаи «Тӯрон»-ро чунин ба қалам дод:

*Эй тарҷумаи ҳоли дил, эй сафҳаи «Тӯрон»,
То маҳв шудӣ, монд ба дил доғи фаровон.*

Таваҷҷуҳ кунед, ки дар ҳар ду ҳолат ҳам устод, чун аз марғи инсонҳои шарифе, изҳори андуҳу таассуф мекунад ва аз зарурати эҳёи онҳо мегӯяд:

*Рафтӣ, зи кӣ ӯрсем кунун солеҳу фосид?
Рафтӣ, зи кӣ ҷӯем кунун алҳақу бутлон?
Боз о, ки мушавваш нашаванд ин ҳама мардум,
Боз о, ки парешон нашаванд ин ҳама инсон!*

Маорифпарварии тоҷикро метавон ба давраҳои гуногун тақсимбандӣ кард, ки ҳар кадом ба шахсиятҳои барҷастае така дорад. Ҳар давра дорои шарту шароит ва доираву муҳити хоси худ аст, вале ин давраҳо дар маҷмӯъ як силсилаи заррини таҳаввули афкори ҷамъиятиву бадеии мардумамонанд, ки дар маҳдудаи худ намонда, ба ояндаи таъриху адабамон таъсиргузор будаанд.

Ҳақ ба ҷониби донишманди муҳтарам Худой Шарифзода аст, ки мегӯяд: «...ҷунбишҳои фикрӣ аз Аҳмади Дониш то Айнӣ қабл аз инқилоби шӯроҳо ҳамчун заминаи фарҳанг ва адабиёти миллии тоҷикӣ шудаанд».

Шахсан бандаро қору пайкори як маорифпарвари солҳои бисту сӣ – Ҳамид Бақозода мутаассиру мафтун кард. Аввалин чизе, ки дар ҳолномаи ӯ диққатро ҷалб мекунад, бо

рӯзнамаи «Бухорои шариф» ҳамкорӣ намудани падараш Бақоҳоча аст. Худ, баробари фаъолияти омӯзгорӣ, бо наشريҳои маъруфи замонаш ҳамкорӣ доштааст ва унвони навиштаҳояш – «Барои маорифи тоҷикон», «Матбуоти тоҷикиро тавсия бояд дод», «Тарбияи тоҷикон дар Ёзбекистон», «Тоҷикон забони худро хоҳонанд», «Китобҳои тоҷикӣ», «Дар гирди алифбои нави тоҷикӣ» бозгӯии сатҳи баланди тафаккуру шуур, завқу салиқа ва худшиносиву худогоҳиашанд. Донишмандони муҳтарам Боймурод Шарифзода ва Рустам Ваҳҳоб мавсуфро аз маорифпарварони тоҷик доништаанд, ки қомилан дақиқ аст ва фаъолиятҳои пурбори омӯзгорӣ, рӯзноманигорӣ ва махфилроиҳои (махфилҳои адабӣ дар назар аст) инро исбот мекунад.

Дар ҳамин радиф метавон Лутфулло Бузургзодаву Абдушукур Пирмуҳаммадзодаро низ ном бурд, ки низ дар набардҳои алайҳи фашизм қони ҷавон бохтаанд, вале дар маҳдудии замони умри андаки хеш барои маърифатнокии халқашон хидматҳои босазо кардаанд.

Як воситаи маъмули робитаи адибон, пешниҳоди асарҳо, табодули афкор ва, ба ин восита, пешрафти адабиёт дар тӯли асрҳо махфилу чамъомадҳои адабӣ буданд, ки дар рушду тавсияи маорифпарварӣ ҳам мавқеи муҳим доштанд. Табиист, ки он махфилҳо бо сатҳу савия фарқ мекарданд ва на ҳама иқтимоан фаъл буданду аз мушкilotи ҷомеа меандешиданд, Аз ду иқтибоси зайл инро равшан тасаввур кардан мумкин аст.

Иқтибоси аввал: «Мулло Амон... андешамандона илова кард:

– Аммо шумо беҳтаринҳо ба ҷӣ машғулед? Як машғулияти шумо ҳамин ки байтбарак, зарбулмасал ва

мақолбозӣ мекунад. Ин дилчасп ва ғоиданок аст, забонро ғасеҳ ва тоза мекунад. Аммо вақтгузаронӣ аз бекорист...»

Иқтибоси дуум: «Маҳфили адабии Садри Зиё танҳо бо таҳлили шеъру шоирӣ қаноат намекард, балки доғтарин масъалаҳои иҷтимоии замонро мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор медод. Аҳли маҳфил аз бадкорихои роҳбарони ҳукумат ва калонҳои ҳамон замон шикоят мекарданд, ҳамеша як навъ ҳаракатҳои оппозитсионӣ нишон медоданд, ки дар бедории фикрии адибони ҷавони оғози асри XX нақши муҳим бозидаанд».

Мо мутмаинем, ки маҳфилҳои адабӣ, дар ҳар ду шакл ҳам, муфид будаанд ва натавон ба сайқали ҳунари бадеии аъзоёшон, балки ба рушди тафаккурҳои шуурҳои низ мусоидат менамудаанд.

Чун куллан ҷараёни маорифпарварӣ, ки бо вучуди ҳама маҳдудияту маҳрумиятҳо як давраи пурбори худқобию худёбии халқамон буд ва дар роҳи худшиносии инсониву ҳудогоҳии миллиамон қадами пайдору устуворе ғардид.

2015

Дар бораи муаллифи ин китоб

16 сентябри соли 1958 таваллуд шудааст. Соли 1974 мактаби миёна ва соли 1979 факултаи филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленинро бо ихтисоси «филолог-журналист» хатм намудааст.

Солҳои 1979–2015 ба сифати мухбир ва мудири шуъбаи рӯзнамаҳо, ходими маҷаллаи «Садои Шарқ», корманди Идораи тарғиби адабиёти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, сармуҳаррири Вазорати фарҳанг, муҳаррири варзидаи нашриёти «Адиб», директори Муассисаи давлатии «Телевизиони кӯдакону наврасон – «Баҳористон», вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон кор кардааст. 1 марти соли 2015 бори дуюм вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30 июни соли 2015 Раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб шуд.

Аз соли 1987 узви Иттифоқи нависандагони СССР, аз соли 1992 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, муаллифи дувоздаҳ китоби шеър, се маҷмӯаи мақолаву очеркҳо, асарҳои саҳнавӣ ва тарҷумаҳои зиёд аст.

Барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (2006), Шоири халқии Тоҷикистон (2014).

Дар инъикосу муҳокимаи масъалаҳои муҳими ҳаёту адабиёт ғаёлона ширкат меварзад. Мақолаҳои илмӣ оммавиаш бо тарҳи аёни масъалаҳои мавриди таҳқиқ, таҳлилу баррасии амиқ ва натиҷагирҳои дақиқ диққатхоро ҷалб мекунанд. Ҳамчунин, дар бораи ҷиҳатҳои алоҳидаи эҷодиёти бисёр адибони маъруф ва ҷавони муосир мақолаҳо навиштааст.

Беш аз сад таронаи ватандӯстона ва лирикиаш дар иҷрои ҳофизони шинохта пайваста дар радиову телевизион ва маъракаҳои бузурги фарҳангӣ садо медиҳанд.

Дар қироати комили радиои ашъори Рӯдакӣ, «Шоҳнома», «Маснавӣ» (солҳои 1995–2009) иштирок кардааст.

Узви Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Шӯрои Марказии Ҳаракати ҷамъиятии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон, Раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон аст.

Ҷаёлияти адабӣ ҷамъиятиаш ҳамчунин бо медалҳои «Хидмати шоиста» (2001) ва «20-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2011) қадр шудааст.

МУНДАРИҶА

Чорҷӯйи шодоб	3
Фарзанди мост шеър	13
Чанд хори як дастагул	21
Равон магзар зи ҳар сатраш чу хома.....	28
Давоми ду тақриз	49
Норавониҳои шеъри равон	61
Гар шеъри хушат бояд... ..	71
Ном – ними хусн.....	87
Дӯст мегӯяд табарвор.....	95
Дар сухан пинҳон	101
Шеърҳо бурданд ўро дуртар – то ҷовидон.....	157
Мехру сеҳри нақди шеър	173
Таквими раҳгум	196
Гӯйӣ осонаш, валекин нест осон гуфтанаш... ..	220
Нухаи оҳангар аз офаридаи заргар.....	262
Соярӯшанҳои як соли нашрияи миллий.....	295
Қимати умрро шикаст надод	311
Кас набуд аз рози дониш бениёз	324
Дар бораи муаллифи ин китоб.....	334

НИЗОМ ҚОСИМ

МЕҲРУ СЕҲРИ ШЕЪР (мачмӯаи мақолаҳо)

Муҳаррир
Мусахҳеҳон

Муҳаррири техникӣ
Тарроҳ

Манижа Сафаралиева
Нурулло ва
Аъзамҷон Низомӣ
Қобилҷон Саъдуллоев
Ольга Лысых

Ба матбаа 28.05.2015 супорида шуд.
Ба чопаш 29.01.2016 имзо шуд. Формати 60x84 1/16.
Коғазӣ офсет. Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 21.
Адади нашр 10000 нусха. Супориши № 130/2015.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66. E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар КВД «Комбинати полиграфии ш.Душанбе»
Бо супориши №06 чоп шудааст